

282

Digitized by the Library and Information
Centre of the Hungarian Academy of
Sciences

14.373
Stark Rev
2

VILÁG TÖRTÉNET

23

TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLDI
TÖRTÉNETI IRODALOMRÓL

VILÁGTÖRTÉNET

TÁJÉKOZTATÓ A KÜLFÖLDI TÖRTÉNETI IRODALOMRÓL

Kézirat gyanánt kiadja
a Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete
Felelős szerkesztő: Makkai László
Szerkesztő: Mayer Mária

1973.

23. szám

TARTALOM

LENGYEL-MAGYAR KAPCSOLATOK A X. SZÁZAD MÁSODIK FELEBEN. (G. Labuda)	3
A FEUDALIZMUS GAZDASÁGTÖRTÉNETÉNEK KUTATÁSI MÓDSZEREI	
I. A feudális rendszer gazdasági el- mélete (W. Kula)	23
II. A nemzeti jövedelem Lengyelországban a XVI. században. (A. Wyczański)	33
GABONAHOZAM LENGYELORSZÁGBAN, CSEH- ORSZÁGBAN, MAGYARORSZÁGON ÉS SZLO- VÁKIÁBAN A XVI-XVIII. SZÁZADBAN (L. Żytkowicz)	45
NÉMETESITŐ ÉS MAGYAROSITÓ POLITIKA A XVIII- XIX. SZÁZADBAN ÉS A SZÁZADFORDULÓN. KI- SÉRLET A SZEMBESÍTÉSRE. (J. Chlebowczyk)	75
A GALICIAI ÉS MAGYAR POLITIKUSOK KAPCSOLA- TAI A HABSBERG MONARCHIÁBAN A DUALIZMUS KIALAKULÁSÁNAK IDEJÉN. (W. Felczak)	93
STEFAN KIENIEWICZ, A LENGYEL FORRADALMAK TÖRTÉNETIRÓJA. (Kovács E.)	109

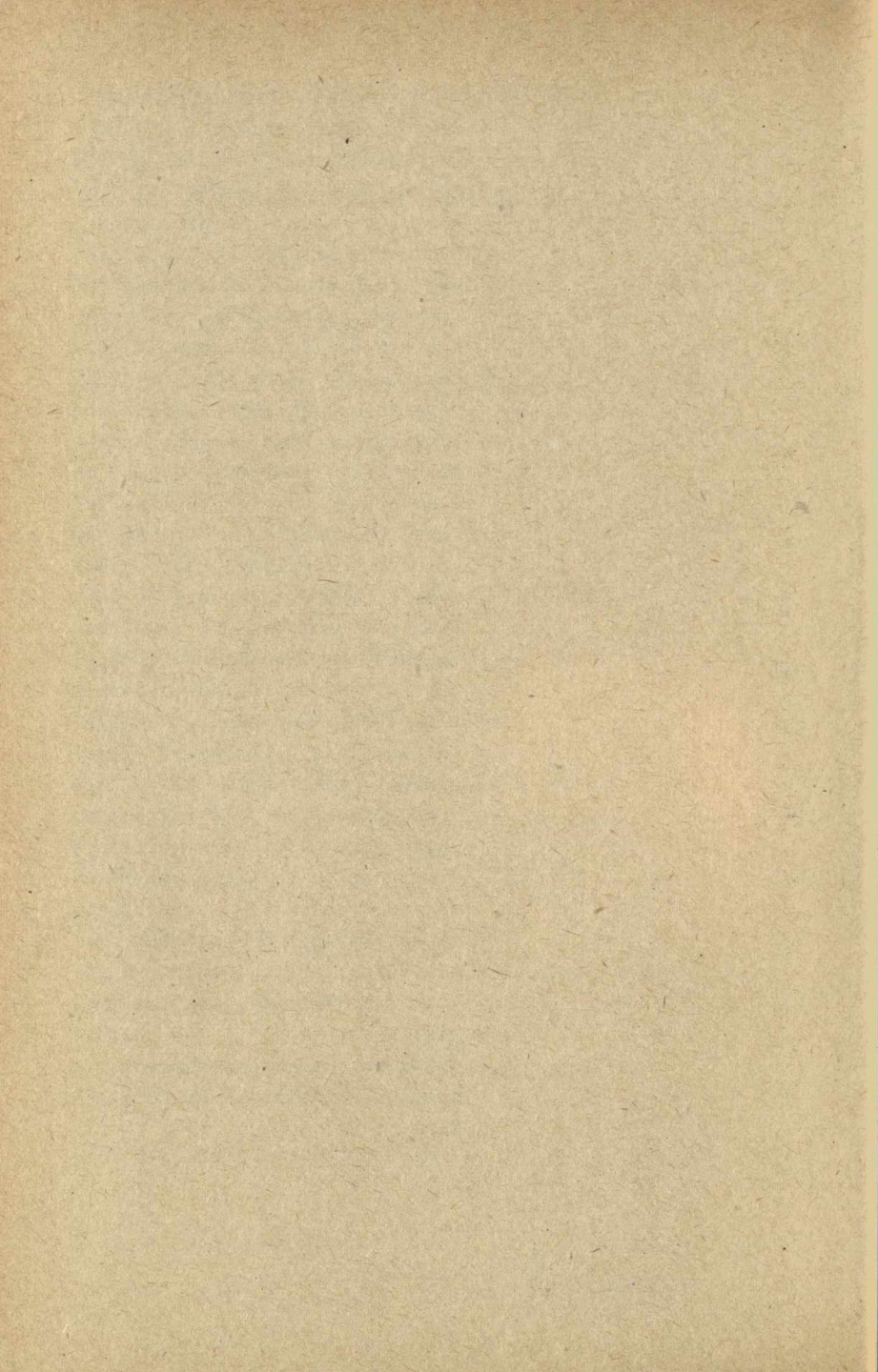

EGY FONTOS KÖNYV ÉS MAGYAR VONATKOZÁSAI. (I. Miller)	121
ITÁLIA UJ TÖRTÉNETE. (Libri Novi)	127
DOKUMENTUMOK A.M. KOLLONTÁJ ÉLETÉHEZ. (Jemnitz J.)	143
UJ KÖNYVEK	
Wasowicz, T., Sziléziai legenda. (Petneki A.)	149
Sz. Dimitrov, A balkáni népek története. (Niederhauser E.)	151
A. Gácsová, Bártfa társadalmi szerkezete a XV. században és a XVI. század első fe- lében. (Niederhauser E.)	152
V.L. Tapié, Mária-Terézia Európája. (Niederhauser E.)	155
J. Žeguc, A kárpátaljai rutének nemzeti- ségi mozgalma, 1849-1914. (Mayer M.)	157
L. Thompson, J. és K. Bruce Glasier élete. (Jemnitz J.)	157
J. Namier, Lewis Namier életrajza. (Jeszenszky G.)	158
E. Franzel, Ferenc Ferdinánd. (Mayer M.)	159
H. Elcock, Egy döntés portréja. (Niederhauser E.)	160
Az Égei Makedónia a görög ellenállásban. (P. Szopov)	162
T. High, Európa. A radikális kihívás. (Niederhauser E.)	163
UJ KÖNYVEKRŐL RÖVIDEN	165
AZ MTA TÖRTÉNETTUDOMÁNYI INTÉZETBE UJABBAN BEÉRKEZETT KÖNYVEKRŐL	171
KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK REPERTÓRIUMA, 1971/I.	181

A "Világtörténet"

egy-
es számainak anyaga, ha nem is egészen, de sullyal eddig is bizonyos problémák vagy évfordulók köré csoportosult. Ezuttal a lengyel történetírással fenntartott baráti kapcsolataink történetében két fontos évforduló indította a szerkesztőséget arra, hogy a kiadvány jelen számában kiemelt helyet biztosítson lengyel vonatkozásoknak. 1973-ban volt 25 éve annak, hogy megkötésre került országaink barátsági és kölcsönös segélynyújtási egyezménye, 1974-ben pedig a népi Lengyelország ünnepli megalakulásának harmincadik évfordulóját. Az évfordulók jelentőségén túlmenően azonban a lengyel történetírás közismert magas szakmai színvonala és széles érdeklődési köre is indokolja, hogy sort kerítsünk egyrészt általános metodikai, másrészt magyar vonatkozásu alkotásainak együttes, persze csak szemelvényes, bemutatására. A jövőben a "Világtörténet" a szocializmust építő, más baráti országok történetírásáról is hasonló áttekintést szándékozik adni.

LENGYEL-MAGYAR KAPCSOLATOK A X. SZÁZAD
MASODIK FELÉBEN

I.

Lengyel-cseh-magyar határvidék a X. században

Az első lengyel-magyar érintkezések a X. és XI. századra, vagyis mindkét állam területi és politikai kialakulásának időszakára esnek. Sokáig nem volt közös határ. A lengyel állam középpontját a X. században Nagylengyelország (Gniezno székhellyel) képezte Kujáviával és Mazóviával együtt. A magyar állam központja a Tisza két partján és a Dunának vele párhuzamosan futó darabján terült el; csak a X. század második felében lett a Duna menti Esztergom az állam székhelye. Magyarország és Lengyelország között előbb a nagymorva birodalom, majd a cseh állam képezett politikai korlátot.

Sokat beszélnek az utóbbi időben Kislengyelországnak (szorosabban a viszlánok földjének) a nagymorva állam politikai és egyházi határai közé való bekebelezéséről. Tény viszont, hogy e nézet alátámasztására szolgáló forráshagyomány nemcsak igen közvetett, de még pozitív tartalmában is kétértelmű. Mindenesetre kevéssé valószínű, hogy a nagymorva állam akkori szervezeti fejlettségi fokán képes lett volna a sziléziai és kislengyelországi földeket függőségben tartani [1]. Ha mégis létezett Nagylengyelország, Szilézia és Morva-

ország között valamely tartósabb kapcsolat, (az ilyen lehetőséget a limine nem lehet elvetni), annak a magyarok támadásai következtében, a X. század elején (905 körül), Morvaország széthullása után meg kellett szünnie. A XII. század elejének cseh krónikása, Cosmas, ezzel kapcsolatban azt írja, hogy a morva Svatoptluk birodalmát fiai szerencsétlenül örökölték, partim Ungaris illud diripientibus, partim Teutonicis orientalibus, partim Poloniensibus solo tenus hostiliter depopulantibus. [2]

Ennek a szövegnek az alapját Cosmas Prümi Reginó krónikájából merítette, ahol viszont csak a magyarok pusztító támadásairól van szó [3]; a németekről és lengyelekről szóló rész Cosmas szabad hozzátoldása Morvaország XI. és XII. századi politikai helyzetének nézőpontjából megfogalmazva.

A morva földek további sorsa ismeretlen számunkra. Elég általánosan elfogadott tétel, hogy Morvaország és Szlovákia magyar uralom alá kerültek. A magyar uralom nyomai a X. századból ezeken a vidékeken azonban igen csekélyek; a nomád magyarok elkerülték az erdős és hegyes vidéket. Valószínűleg megelégedtek a helyi népességtől szedett meghatározott adókkal és alkalomszerűen szedett sarcokkal, meghagyva őket saját fejedelmek és előljárók vezetése alatt. Ez megkönnyítette a cseh állam igen gyors kiterjeszkedését ezekre a területekre. Ez az állam már a IX. század végén megszerveződött, s a következő fél évszázadban, Václav és Boleslav uralkodása alatt magas politikai és kulturális szintet ért el. [4].

A Kárpátok menti területeket jellemezve Al-Maszudi arab földrajztudós így ír (943/944 körül):

"A szláv országok között Al Dir állam a legkiválóbb, melynek kiterjedt városai, számos megművelt mezője, számtalan hadserege és gazdag fegyverzete van. A moszlim kereskedők meglátogatják székhelyét különféle árucikkkel. Ehhez az országhoz a legközelebb (a szomszédjában?) Al Firag ország van, melynek aranybányája, több város, számos megművelt földje, megszámlálhatatlan hadserege és nagy fegyveres ereje van. Harcol a rumiakkal (rómaiakkal), frankokkal, baskardokkal (vagyis magyarokkal) és számos néppel, s a háborút változó szerencsével viselik. Ehhez a szláv országhoz legközelebb a turk ország (vagyis Magyarország) fekszik. Ez a nép természetére nézve legkellemesebb, legszámosabb és legbátrabb a szlávok között." [5]

Általánosan elfogadott, hogy az elején említett Al Dir ország az akkori kijevi Oroszország, az Al Firag pedig a prágai vagyis cseh államot jelenti. Ha így volna, Al-Maszudi hagyományozásában a cseh-orosz szomszédság tényének létezését birnánk, s ez az akkori körülmények között csak Kislengyelország keleti területén lehetett. Nem bocsájtkozva most a bonyolult irásanalízis és filológiai vizsgálat kérdéseibe, meg kell

emliteni, hogy Al Firag ország jellemző vonásait a korabeli bolgár államra is érthetnének (különösen a rumbeliekkel, vagyis bizánciakkal folytatott harc említésére való tekintettel); ebben az esetben Al-Maszudi elbeszélése elveszteni értékét számunkra. Ha viszont a hagyományos interpretációnál maradunk, akkor Al-Maszudi leírása lehetővé teszi számunkra, hogy a dél-lengyelországi cseh uralmat már a X. század első felére datálhassuk. Tekintettel a korabeli politikai szituációra, el kellene fogadni azt is, hogy nemcsak Szilézia, hanem Morvaország is már akkor a prágai fejedelem fennhatósága alá tartozott. Hasonlóan, mint a morva Szvatopluk idejében, adóztató fennhatóság jellegű lehetett ez az uralom, mely a helyi vezetőkre és törzsi fejedelmekre támaszkodott.

A krakkói vidék feletti cseh uralom első kifejezett bizonyítéka Ibrahim Ibn Jakub 965/966-ból kelt leírása, amely háromszor is kitér Krakkó és Kegyetlen Boleslav prágai herceg ill. Prága városa közötti kapcsolatra. A szórványosan mindinkább fellépő fenntartások ellenére el kell fogadni azoknak a kutatóknak az álláspontját, akik Ibrahim leírásában Krakkó Csehországhoz való tartozásának a bizonyítékát látják; ez közvetlenül érinti Sziléziát és Morvaországot is. [6]

E hovatarozás bizonyítéksorozatának következő láncszemét képezi IV. Henriknek 1086-ban a prágai püspök számára adott privilégiuma, amelyben a császár az akkori prágai püspök, Jaromir kérésére kinyilvánította, hogy kezdettől fogva egyetlen püspökség (ti. a prágai) volt egész Csehország és Morvaország számára [7]. A korabeli forrásokban mégis két püspökség fennállásáról van tudomásunk 976 körül: a prágairól és a morváról. Az 1086-os privilégium nem korlátozódik a fenti két püspökség határainak leírására, hanem a tulajdonképpeni Csehországon és Morvaországon kívül Sziléziát és Kislengyelországot is említi, egészen a Bug és Styr folyókig. A cseh püspökök ezek között a határok között csak a X. században állhattak fenn [8]. A császári privilégiumban ilyen határokat felállítva Jaromir prágai püspök önmagával került nyilvánvaló ellentmondásba azzal a feltételezéssel, mintha kezdettől fogva ilyen kiterjedt lett volna a prágai püspökség. Sokkal valószínűbbnek hangzik Cosmas cseh krónikás véleménye, aki mint Jaromir mesterkedéseiben jól tájékozódott vysehradi kanonok azt írja, hogy a morva és a prágai püspökség átmenetileg Szent Adalbert püspöksége alatt egyesült, halála után azonban újra szétvált Thiedag prágai püspökségére és Wracen morva püspökségére. [9]. Nem foglalkozhatunk itt most behatóbban az 1086-os privilégiummal, és csak azt állapítjuk meg, hogy a feltételezett prágai püspökség 973/976-os leírása határozottan két püspökség határait rajzolja ki: a prágaiét, amely Csehországot és Sziléziát, valamint a morvát, amely Morvaországon kívül Kislengyelországot és Nyugat-Szlovákiát foglalja magába (Bug scilicet et Ztir cum Gracoua civitate, provinciam, cui Unag nomen est, cum omnibus regionibus ad predictam urbem pertinentibus, que Gracoua est). Ebből a leírásból világosan ki-

tünik, hogy Szlovákia középső és keleti része akkor nem tartozott a morva egyházmegyébe, tehát a cseh állam határain kívül esett. Fel kell tételni, hogy ezek a területek valamelyik magyar vezér közvetlen fennhatósága alatt állottak. [10]. A magyarok és Csehország közötti politikai határ ezen a részen a Vátra, vagyis a Kárpátok gerincén futott végig, Csehország és Oroszország között a határt viszont a Bug és a Styr folyók képezték. [11]

Az első határváltozás 981-ben történt, amikor a kijevi fejedelem hadba indult a "lachok földjére" és elfoglalta Grody Czerwieńskiet és Przemyśl. [12]. A Poveszty vremennyh let leírásával egybehangzóan a lengyel történészek többsége elfogadja azt a tényt, hogy Vlagyimir valóban elvette ezeket a földeket a lengyelektől, következésképpen a fenti területeknek korábban I. Mieszko polán fejedelem kezén kellett lenniök. [13]. Ezt viszont csak akkor lehet állítani, ha elvetjük a cseh uralom létét Krakkóban. Ha ez a lehetőség eszik, akkor csak egy megoldás marad, miszerint Vlagyimir a csehektől foglalta el Grody Czerwieńskiet és Przemyśl, a Poveszty elbeszélése viszont abból az időből származik, amikor már nem volt nyoma a kislengyelországi cseh uralomnak. [14]

Mikor következett ez be? A majdnem kortárs német krónikás, Thietmar merseburgi püspök elmondja, hogy 990-ben Boleslav cseh herceg és Mieszko lengyel fejedelem között összeütközésre került sor Sziléziában. A háború oka Boleslav számára a királyság valamilyen előzőleges megcsonkítása (regnum ablatum) volt. Az ok nem lehetett Szilézia, miután a hadműveletek Thietmar leírása szerint Sziléziában, vagy más vidéken folytak, ez utóbbi pedig csak Kislengyelország lehetett. Sziléziát csak 990-ben, Boleslav sikertelen hadjárata után lehetett elfoglalni [15]. Ennek az új állapotnak a visszatükröződése I. Mieszko ismert adományozásában található, amelyet a Szentszéknek tett 990-992-ben, s amely Dagome iudex elnevezés alatt ismeretes.

Ez az adományozás csak rövid regeztában maradt fenn s ebből bizonyos nehézségek adódnak a korabeli lengyel határok megállapítására nézve. Mint tudott, Mieszko és Oda fiaikkal, Mieszkóval és Lamberttel szent Pétérnek adományozták Schignese (Gniezno) városát, vagy "országát", valamint minden fekvőségét a következő határpontokon belül: Balti-tenger (longum mare), Poroszország, Rusz, Krakkó, az Odera, Alemure (Olmütz?), Milsko földje, az Odera ismét s vissza Schignese (Gniezno). A vita többek között arról folyik, hogy Krakkó a gnieznói államhoz tartozott-e vagy annak határain kívül esett? Egyesek az előbbi, mások az utóbbi álláspontot fogadják el. [16]. A vitában legutóbb Henryk Łowmiański határozottan a második álláspont mellett foglalt állást.

"Az összeállításból (ti. a fentebb idézett helynevek összeállításából - G.L.) kitünik, hogy ez a forrás a "gnieznói

állam" határait írja le, közvetlenül a határon túl fekvő területeket, hasonlóképp az Odera határfolyót említve meg. Az eltérő interpretáció, azaz hogy ezeknek a területeknek egyrésze a határokon kívül volt, mesterkélt jellegű és nem lehet kómolynak elfogadni. Végeredményben megállapíthatjuk, hogy Szilézia ennek az államnak a keretein belül feküdt, míg Krakkó nem tartozott hozzá. Másképp szólva, Sziléziának ehhez az országhoz való csatolása előbb következett be, mint Krakkó inkorporálása, a kutatók által felhozott földrajzi érvek ellenére." [17]

Annakidején erőfeszítéseket tettem az első nézet alátámasztására, megpróbálva kimutatni, hogy a cseh krónikás adatát Krakkónak 999-ben Mieszko lengyel fejedelem által történt meghódításáról a valóságban tíz évvel korábbra, 989 előttre kell datálni. Henryk Lowmianski méltán hívta fel rá a figyelmet, hogy Cosmas krónikájában Merész Bolesławot állandóan (egy kivétellel) Mieszkonak nevezi, s így semmi akadálya annak, hogy a 999-ben fellépő Mieszkot Bolesław-val azonosíthassuk. A nevek kérdésének nincs befolyása az esemény időpontjára. [18]

A vita jelenlegi állásában teljesen eldöntött tényként csupán azt állapíthatjuk meg, hogy a csehek 990-ben elvesztették Sziléziát, mert ebben az esetben hivatkozni lehet a cseh évkönyvek adataira Niemcza elvesztéséről [19]. Nincs meg ugyanez a bizonyosság a következő esetben, amely kétségbevonhatatlanná tenné, hogy a regnum ablatum Kislengyelországra vonatkozik. Az sem biztos viszont, hogy ellenvetés nélkül elfogadható az az elmélet, amely Krakkót kikapcsolja a "gnieznoi állam" területéből. Csupán egy a sok lehetőség közül. [20]

A Dagome iudex regesta kutatóinak szemet szurt, hogy a gnieznoi államot Szent Péternek adományozók közül hiányzik Mieszko legidősebb fia, Bolesław. Már Stanisław Zakrzewski, s legutóbb Karol Buczek is azon az állásponton volt, hogy az eblatios dokumentum kiállításának időpontjában Krakkó Bolesław kezében volt; mindkét kutató megegyezik abban, hogy Bolesław ezt az országrészt Mieszko adományából nyerte, s ezért ez a gnieznoi állam tartozékát képezte a továbbiakban, még ha nem is szerepel a felajánlási okmányban. Ezt a koncepciót elfogadta H. Lowmiański is, de más irányba terelte. Véleménye szerint a regesta szavai kizárják annak lehetőségét, hogy Krakkót gniezno pertinenciájának tekintsük. Emellett a felfogás mellett szól - szerinte - ezenfelül Cosmas tudósítása Krakkónak Merész Bolesław által 999-ben történt elfoglalásáról. H. Lowmiański mégis elismeri, hogy a feltételezés találó, miszerint a felajánlási oklevél kiállítása idején Bolesław már Krakkóban volt, miután ez a hipotézis egyszerre magyarázza meg "mind ennek a fejedelemnek, mind ennek a várnak egyidejű hiányát a gnieznoi állam határain belül" [21].

H. Lowmiański megfigyelte, hogy a Dagome iudex dokumentum azt sugallja, miszerint Vitéz Bolesław legkésőbb már 991-ben Krakkóban tartózkodott. Viszont maga Lowmiański teszi a vár meghódításának idejét 999-re. Még nehezebb tovább követni hipotézisének fonalát. Egyrészt ugyanis Bolesławot a Dél-Lengyelország irányába folytatott atyai politika eszközeként [22], másrészt viszont a Rómára támaszkodó integrációs politika ellenlábásának kell tekintenünk. Nehéz elfogadni az Emnildáról szóló feltételezést is, aki Dobromir kislengyelországi fejedelem leánya volt, s aki férjhezmenetelével megnyitotta Bolesław számára az ottani területek (Wiślica? Krakkó?) elfoglalását. Ha Dobromir cseh függőségben lévő fejedelem volt, akkor a gnieznoi dinasztiával való szövetségzése ellenséges cselekménynek minősült a csehek szemében. Döntő jelentősége van azonban egy másik szempontnak: ha elfogadjuk, hogy Bolesław már 991/992-ben Krakkó birtokában volt, akkor azt megtartotta ezután is. Ez még egy érv Cosmas információja ellen, hogy Bolesław 999-ben foglalta volna el Krakkót. [23]

Az eddigi vitából győztesen került ki az az alap-tény, hogy Krakkó már 989/990 körül Mieszko lengyel fejedelem kezében volt; s nagyon valószínű az, hogy Mieszko a vár elfoglalása után a helyi kormányzást az ifju Bolesławnak adta át. A kérdés illetően megoldása esetén az a probléma, hogy Krakkó a gnieznoi állam tartozéka volt-e avagy a felajánlási oklevélben nem szereplő önálló terület, elveszti jelentőségét. Valójában a gnieznoi állam oblatioja Bolesław ellen irányult, mégis, mikor átvette a hatalmat, elismerte az oblatiot, sőt egyházi és külpolitikáját is erre építette.

Lengyelország déli részeit illető területpolitikájában Merész Bolesław atyjánál még egy lépéssel előbbre ment. 1003-ban elfoglalta Morva- és Csehországot, ez utóbbinak elvesztése után (1004) uralkodása végéig Morvaország birtokában maradt. [24]

Végeredményben tehát csak a X. század alkonyán került sor közvetlen kapcsolatokra Magyar- és Lengyelország között, éspedig a Szepesség területén, majd a XI. század elején - a Duna középső szakaszán. Többek között így jöttek létre nemcsak a gazdaság, hanem a társadalom és a politika terén is élelkebb érintkezések.

II.

Merész Bolesław magyar házassága

I. Mieszko udvarában a magyar szomszédok iránt megnyilvánuló érdeklődés első jele az volt, hogy a legidősebb fiú, Bolesław valamelyik magyar hercegnővel (akit leginkább az akkor uralkodó Géza leányaként határoznak meg) kötött házasságot. Erről az eseményről Thietmar merseburgi püspök tu-

dósit, aki Bolesław házassági ügyeit jellemezve ezt írta: "Rykdag örgróf leányával esküdött meg, akit azonban elkergettett; következő felesége magyar nő volt, akitől Bezprym nevű fia született, de ezt is elkergette; harmadik felesége Emnilda volt, a tiszteletreméltó Dobromir fejedelem leánya, aki ... férje állhatatlan elméjét mindig a jóra irányította ...; két fiát szült, Mieszkot és Ottót..., ezenkívül három leányt, akik közül az egyik apácafejedelemszenny, a másik Hermann gróf felesége, a harmadik Vlagyimir fejedelem fiának felesége, amint azt még alább elmondom." [25]

Ezeknek a házasságoknak a kronológiáját O. Balzer a következőképpen állapította meg: Rykdag leányát Bolesław 984-ben vette el, amint erről a lengyel évkönyvek tudósítanak; ebből a házasságból két gyermek született, ami Balzert a házasság időtartamának legalább 986-ig tartó meghosszabbítására késztette. 986-ban Bolesław magyar nőt vett feleségül, akitől Bezprym (Veszprém) nevű fia született. Legkésőbb 987-ben el kellett kergetnie, mert már ebben az évben Emnildával kötött házasságot, akitől első leánya legkésőbb 988-ban született. Ily módon Bolesław nem egészen két év alatt két házasságot bontott fel és hármat kötött. [26]. 987-ben husz éves volt, amiből arra lehet következtetni, hogy mindezek a házasságok még az atyai hatalom alól való függetlenné válás előtt történtek.

Nehéz azonban Balzer minden állítását elfogadni. A legtöbb ellenvetést az Emnildával kötött házasság dátuma kelti. Erre a következtetésre Balzer közvetett uton jutott. Véleménye szerint a legidősebb leány az volt, akit Thietmar apácafőnöknőként említ, a második Regelinda, Hermann meissen-i örgróf felesége. Mivel Regelinda legkésőbb 1002/1003-ban ment férjhez Hermannhoz, legalább 12 évesnek kellett lennie. Miután 990-ben született II. Mieszko, ezért - Balzer véleménye szerint - Regelindának legkésőbb 989-ben kellett születnie, és mivel még egy idősebb nővére is volt, akinek születése 988-ra esik, ezért csak 987 jöhet számításba, mint az Emnildával kötött házasság időpontja.

Semmi akadályát nem látom viszont annak, hogy Regelinda lett volna Bolesław és Emnilda legidősebb leánya, miután Thietmar feltételezhetően egyházi állására való tekintettel említi elsőnek a másik lányt. Ebben az esetben viszont csak egy dátum biztos, II. Mieszko születése 990-ben. Az Emnildával kötött házasság így legkésőbb 989-ben vagy 990 első hónapjaiban jött létre. Ha Regelinda 991-ben született, akkor már 1002/1003-ban házasságképes volt.

A magyar hercegnővel való házasság és válás idejére így hosszabb időszakot nyerünk - a 987 és 989 közötti periódust. Thietmar egy fiút említ ebből a házasságból; azaz ennek a házasságnak legalább egy vagy két évig tartania kellett. Ebben az esetben a magyar dinasztiaival kötött első kapcsolatok

közvetlenül I. Mieszkonak Krakkó és Kislengyelország meghódítását célzó akciója előtt jöttek létre, míg a Szilézia bekebelezésére tett kísérletek már a szláv-szász határvidék-menti rokoni kapcsolatok keresésére készítették őt. Ugy vélem ugyanis, hogy helyes nyomon azok a kutatók járnak, akik Emnildát erről a vidékről származtatják. Különösen találónak tűnik J. Widajewicz feltételezése, aki Emnilda atyját, Dobromirt a stodorániai fejedelmekhez kapcsolja. [27]

Widajewicz véleménye szerint Tegomir stodorániai fejedelemnek, akit a németek 929-ben rabságra vetettek, majd a wieletekkel folytatott harcok idején 936-940-ben ismét visszahelyezték trónjára Brennoban, két fia volt: Przybysław és Dobromir, akik Brennoban és Hobolinban uralkodtak. Hatalmukat 983-ban a nagy wielet felkelés idején veszítették el. A X. század végén találkozunk még velük. Przybysław felesége ebben az időben Thiederik örgróf leányának, Odának, I. Mieszko feleségének nővére volt. Przybysław két német lovaggal vivott harcban esett el, feleségét pedig a brennoi várban Bolelut, az ottani wielet várnagy börtönbe vetette. Dobromirról semmi újabbat nem tudunk.

Minden jel arra mutat, hogy Tegomir leánya I. Ottó császár első felesége volt, akitől Wilhelm heví fia, a későbbi mainzi érsek (954-től) született. Tegomir halálát a hesseni Möllenbeck kolostor nekrológja jegyezte fel, tehát keresztény volt. [28]. Fiának, Przybysławnak közeli kapcsolatai Thiederik örgróf házával arra mutatnak, hogy független fejedelemként kezelték. Przybysław testvérének neve Ludolf volt s egy kelet-németországi kolostorban élt szerzetesként. Ezen kapcsolatok hátterében érthető meg az, hogy Bolesław feleségének neve német volt: Emnilda (vagyis Emhilda). A németek iránti előszerezetet fejezte ki azzal, hogy legidősebb leányát Regelindának keresztelte, másik leányát pedig német kolostorba küldte. Ugy vélem, csak Emnildán keresztül magyarázható meg Guncelin meissenai örgróf (1002-1009) rejtélyes rokonsága, akit Thietmar Bolesław testvérének (frater) nevez. [29]

Krakkó birtokába tehát 989-ben jutott atyja adománya útján Merész Bolesław (itt Stanisław Zakrzewski igen valószínű feltételezését fogadjuk el). Hogy Kislengyelország megszállásában milyen szerepe volt a magyaroknak, nehéz megmondani.

A X. század második felében kereskedelmi kapcsolatok jöttek létre a magyarok és a lengyelek között; ennek nyomát nemcsak Kislengyelországban, hanem Nagylengyelország (Poznań) területén is fel lehet lelni [30]. Miután Bolesław házasságát a magyar hercegnővel 988-ra kell tenni, ebből az következik, hogy ez legalább egy évvel megelőzte Krakkó elfoglalását, vagyis ennek az akciónak katonai és diplomáciai előkészítése volt. Annál inkább különös ennek a házasságnak a hirtelen megszakítása, mert a magyar feleség Bolesławnak rögtön fiat adott.

A házasságba vetett remények ugylátszik még sem teljesültek be. Általában feltételezik, hogy Bolesław magyar felesége Géza leánya volt. Ez nem kizárt, de valószínűsége nagyon kicsi. Géza akkoriban mindenekelőtt Magyarország északnyugati területeinek ura volt. I. Mieszko számára sokkal fontosabbak lehettek az északkeleti magyar vezérekkel (Tiszántul, Erdély) való kapcsolatok, nem utolsósorban azért, mert az erdélyi diasztia akkor már kereszténynek számított. Pozitív eredményre ebben a kérdésben sajnos nem számíthatunk.

III.

Prokuj és Adelaida-Beleknegini

Thietmar püspök krónikájának utolsó lapjain, István magyar király családi viszonyairól írva, két személyről emlékezett meg: István nagybátyjáról, Prokujról és anyjáról, a szláv nevű Beleknegini-ről [32]. A nagybácsi leggyakrabban az anya bátyját jelenti, s miután együtt említik a "fehér hercegnővel" ("Biała księżna" - így kell ugyanis érteni az archaikus "Beleknegini" nevet, pontosabban melléknevet), magától értetődik, hogy István anyjának bátyja volt. Prokuj a létezéséről szóló híradást Bolesławnak köszönhette. Thietmar valami negatívumot is el akart mondani Bolesławról (addig ugyanis csupa sikerről kellett megemlékeznie a bautzeni békekötéssel és az Odával való házassággal kapcsolatban); sikertelenségének példaként írta le István magyar királlyal történt konfliktusát. A szövetségsefüggésből arra következtethetünk, hogy mindez 1018 körül történt:

"(Bolesławnak) a saját országa és Magyarország között a határon volt egy vára, melynek őrzője Prokuj senior, a magyarok királyának nagybátyja volt, akit az ugy régebbi, mint mostani székhelyéről elkergetett. Nem tudva kiváltani feleségét a rabságból, ajándékként megkapta őt unokaöccsétől, jóllehet az ellenséges viszony tovább tartott közöttük. Soha nem hallottam, hogy valaki jobban kimélte a legyőzöttet, mint ő (István). Éppen ezért Isten mindig győzelmet adott neki, ugy a fentemlített várnál, mint másutt." [33]

Prokujról Thietmaron kívül egyetlen más forrás sem emlékezett meg. Ezzel szemben jobban ismert személy István király anyja, Géza felesége. Thietmar róla így ír: "Felesége, Beleknegini, ami-szláv nyelven gyönyörű urnőt jelent, szerfelett élt az itallal és ugy megülte a lovat, mint egy lovag; egyszer hirtelen haragjában még egy férfit is agyonütött." [34] Tudott róla Querfurti Bruno is, aki Szent Adalbert életrajzában ugy mutatja be, mint Magyarország tulajdonképpeni uralkodóját férje, Géza mellett, és szerinte neki köszönhető, hogy a kereszténység elterjedt ebben az országban [35].

Sem az egyik, sem a másik forrás nem adta meg Géza nevének nevét; a szláv mellékneven kívül semmi sem mutat származására. Csak a későbbi, XIII-XV. századi magyar források

hoztak újabb részleteket ebben a kérdésben. A legkonkrétabb az un. magyar-lengyel krónika a XII. század végéről vagy még inkább a XIII. század elejéről, amelyből megtudjuk, hogy Géza (Jesse) magyar fejedelem "acceptit uxorem de regione Poloniae de civitate Cracovia, sororem Meschonis ducis, nomine Athleitam" [36]. Ez a híradás több lengyel évkönyvben is megtalálható, de információjuk forrása valószínűleg maga a magyar-lengyel krónika [37]. A legrégebbi anonim krónika Béla király idejéből, az un. Gesta Hungarorum az erdélyi vezérek családfáját levezetve azt írja, hogy Gyulának (Geula) két leánya volt, az egyiket Karoldu-nak, a másikat Saroltu-nak hívták: "et Sarolt fuit mater sancti regis Tephani" [38]. A további krónikák már csak megismétlik és kibővítik ezt a hagyományt, de a tényen, hogy Géza felesége és István király anyja Sarolt volt, nem változtatnak semmit. [39]

Ez a nézetek kettéválására vezetett. A magyar tudósok egy része a Gesta Hungarorumban megőrzött hagyomány nyomán halad; ők Saroltot ismerik el István anyjának, legfeljebb azzal az engedménnyel, hogy Sarolt és Adelhedi (Beleknegini) egy és ugyanaz a személy [40]. Mások ismét kompromisszumos megoldást javasolnak, feltételezve, hogy Sarolt Géza első felesége volt, még a pogány időkben, Adelheid-Beleknegini, Siemomysł leánya és Mieszko lengyel fejedelem nővére viszont második felesége volt. Ennél a megoldásnál nyitva marad a kérdés, ki volt István anyja? Azok, akik Istvánt Sarolttól származtatják, születését 969-re teszik, akik pedig Adelheidtől, azok 975-re [41]. Az utóbbi megoldás mellett kardoskodott, mint köztudott, O. Balzer is genealógiai tanulmányainban. [42]

Nemcsak Gézánál mutatkozik meg a szláv elem jelenléte. Bátyja, Mihály felesége is szláv nő kellett, hogy legyen, miután mindkét fia - Szár László és Vazul (Vaszil?) szláv nevet viselnek; László felesége Premiszlava orosz hercegnő volt, fiuk a Bonuszláv (vagy Domaszláv) nevet viselte. Épp ezek miatt Nagy Géza magyar kutató azzal a hipotézissel lépett fel, hogy Mihály vette el Mieszko nővérét, Adelheidet. [43] Ezt a hipotézist legutóbb Vajay Szabolcs karolta fel, aki egy sajátos szintézisben ötvözte az eddigi nézeteket. Szerinte Géza első felesége valóban Sarolt volt. 985-ben, Mihály halála után, Géza a levirátus ősi szokását követve feleségül vette az özvegyet, elbocsátva első feleségét. [44]

Nem óhajtunk belebonyolódni a kifejezetten magyar genealógiai vizsgálatokba, melyek a X. és XI. századi fejedelmi dinasztia családi kapcsolatait érintik, csak O. Balzer koncepciójával foglalkozunk, annál inkább, mivel az a lengyel tudományban nem talált általános elismerésre. [45] Nem lehet annyira megbízhatónak venni a magyar-lengyel krónika kései híradását, amint ő tette. Balzer maga is látta a forrás zavarosságát, s módszere a krónika verifikálására kétségeket ébreszt. Megelégedett annak megállapításával, hogy Géza felesége

szláv nő volt, amint arra a Beleknegini szláv melléknév, valamint István nagybátyjának, Prokujnak a neve mutat. Nem vizsgálta meg viszont magát a krónika h iradását. Ebben az esetben ez a közlés nem hiteltérdemlő.

Csak két név: Géza (Jesse) és Mieszko valódiak, a többi a krónika szerzőjének kompozíciója. Egyetlen autentikus forrás sem állította, hogy Géza a krakkói Mieszko nővérét vette feleségül; nem adott neki német nevet (Adelheid); nem jellemezte keresztény minta szerint. Mindez anakronizmusok gyűjteménye.

Más valami viszont valóságos. Megpróbálhatjuk a krónikarészlet hiteltérdemlőségét megóvni, az eredeti magyar tradíció nyomait keresve benne. Eppen ebből a szempontból áll szemben a magyar-lengyel krónika minden magyarországi krónikával. Helyesen járnak el tehát azok a magyar tudósok, akik teljesen elvetve a magyar-lengyel krónikát, a magyar tradíció védelmére kelnek [46]. Saroltról, mint az erdélyi Gyula vezér leányáról szóló hagyományt megerősíti a Hildesheimi Évkönyvek korabeli bejegyzése: "Stephanus rex Ungaricus super avunculum suum regem Julum cum exercitu venit; quem cum comprehendisset cum uxore et filiis duobus, regnum eius vi ad christianitatem compulit." [47]

Néhány magyar történész feltételezi, hogy az erdélyi Gyula és a Thietmarnál szereplő Prokuj egy és ugyanaz a személy. Ez eléggé elhamarkodott identifikáció.

O. Balzer azon nézete, mely Prokujból Piastot próbált csinálni, teljesen alaptalan. Mérlegelni kell, hogy Thietmar a Prokujról szóló elbeszélését Merész Bolesławra való tekintettel szötte krónikájába. Ugyanakkor egyetlen szóval sem emlékezett meg arról, hogy Prokuj Bolesław apai nagybátyja lett volna, hanem mint István anyai nagybátyját mutatta be. [48]. Rokonságát tehát Géza feleségének családjában kell keresnünk, vagyis ahogy a Hildesheimi Évkönyvből kiderül, Gyula erdélyi vezér családjában. Az évkönyvben említett Gyula az idősebb Gyula unokaöccse volt, egyben Sarolt unokafivére. Az avunculus meghatározás szélesebb rokonsági körre vonatkozott, nemcsak az anya bátyjait jelenthette. Az egyik ezek közül Prokuj is lehetett, de ez nem bizonyos.

Ha figyelmesen szemügyre vesszük Thietmar leírását, minden nehézség nélkül meggyőződhetünk arról, hogy a krónikás itt nem egy Piastra, hanem egy magyar dinasztára gondolt. A krónikás megállapítja, hogy Prokuj, mielőtt egy határszéli lengyel várba telepedett volna le, István által üzetett ki birtokaiból és ekkor került felesége is fogságba. Az adott esetben csakis magyarországi birtokról lehetett szó. Bolesław ennél fogva felkarolta az elűzöttet, s a magyar határ közelében telepítette le, ahol viszont unokaöccse újból győzelmesen megtámadta. [49]

Végeredményben mind Adelheidet, mind Prokujt nyugodtan törölhetjük a Piastok genealógiájából. Az egyetlen, ami szláv (nem feltétlenül piasti) származásuk mellett szól, nevük ill. melléknevük. Thietmar kifejezett tanúságtételével szemben nem lehet kétségbevonni, hogy Sarolt, Géza felesége a szláv "fehér, ti. szép hercegnő" melléknevet viselte; ez annál inkább figyelemreméltó, mert a sar-oltu fehér menyétet jelent, ellentétben nővérel, Karoltuval, ahol a karaldu/karaltu fekete menyéttel egyenlő. Ugy tűnik, hogy a Beleknegini ennek a névnek a szláv fordítása [50]. Annál a nagy szerepnél fogva, melyet a szláv elem még a X. században játszott a magyar állam etnikai összetételében, az ilyen kettős névadás tökéletesen érthető. Fel kell tehát tételezni, hogy a Géza feleségéről szóló tudósítás szláv közvetítőn keresztül jutott Thietmar tudomására. [51]

Nehezebb az ügy Prokujjal kapcsolatban. A szláv névadásban ilyen forma nem maradt fenn. Ennek a névnek szláv származtatására J. Widajewicz néhány lengyel példát sorolt fel: Blizuj, Dałuj, Dobruj, Gołuj, Lutuj, Małuj, Miłuj, Raduj, Sułuj stb. Megjegyzendő, hogy Kasubföldön (Dancsai Pomeránia) létezik Prokowo nevű falu, melynek alapítója Prok nevet viselő egyén lehetett; de nem lehetünk bizonyosak abban, hogy ez a név régebben nem hangzott-e Prekowo, Przekowo formában? (Mint pl. Przodkowo-Przedkowo ugyanezen a környéken). A Prokuj név paraszti származásra utal [52].

Miután István király nagybátyja fejedelmi származásu volt, valószínűleg kéttagu névvel van dolgunk: Pro-kuj. Ez nem magyar név, de szláv analógiája sincs. [53]. Felépítésében leginkább az olyan szerb-horvát fejedelmi nevekhez hasonlít, mint Doma-goj, Prosi-goj stb. Nem lehet kizárni a görög eredzetetést sem a Pro- előtaggal (pl. Prochor, Prokulf stb.) [54]. Figyelembevétel az erdélyi dinasztia szoros kapcsolatait a bolgár-bizánci, de a szerb-horvát kulturkörrel is, a legvalószínűbbnek az látszik, hogy Prokuj herceg ott kapta nevét. [55]

Elgondolkoztató a szláv elem magas százaléká a magyar fejedelmi család névadásában. Szóltunk már Géza testvérének, Mihálynak a leszármazottairól. A szláv személynevek István ellenfelének, Koppány somogyi vezérnek a családjában is megjelennek; Koppány Géza halála után Sarolt kezére pályázott, de emiatt a győzelmes István még 997 folyamán megölte. Egyik leánya Radinhoz (Radzim?), István hadvezérének, Vencelinek a fiához ment férjhez; ebből a házasságból fiu született, aki a Mieszko (Misca) nevet kapta. [56] A magyar fejedelmek és a bulgár dinasztia kapcsolatai élénkek voltak, tudunk a horvát fejedelmi családdal fennállott kapcsolatokról is. [57]

Mindez elégségesen magyarázza mind Sarolt-Beleknegini szláv melléknevét, mind Prokuj nevének esetleges görög-szláv elemeit.

Mindent összefoglalva arra a meggyőződésre jutunk, hogy a X. század második felének állítólagos lengyel-magyar kapcsolatait - némi kereskedelmi cseretevékenységen kívül - egyetlen tényre redukálhatjuk: Vitéz Bolesław rövidéletű házasságára egy közelebről nem ismert magyar hercegnővel 987-989 között; ez egyik epizódja volt a Piast-állam Dél-Lengyelország felé irányuló expanziós politikájának, melyet 989-ben Krakkó és Kislengyelország, 990-ben Szilézia elfoglalása koronázott meg. Amikor a házasság betöltötte (pontosabban nem töltötte be) feladatát, megszakadt, s átadta helyét az Emnildával kötött frigynek, amely I. Mieszko és Bolesław számára sokkal kedvezőbb kapcsolatokat jelentett a nyugati szláv fejedelmekkel, akik közvetítő szerepet játszottak a közvetett láncszemet alkottak a lengyel udvar és a császári ház, valamint a szász feudálisok között akkortájt szorosabbá váló kapcsolatokban.

Tartósabb és jelentősebb lengyel-magyar kapcsolatokra csak a XI. század első éveiben került sor, amikor Merész Bolesław a Csehországra mért vereség kapcsán elfoglalta Morvaországot és valószínűleg Szlovákia egy részét is.

G.LABUDA

Europa-Słowiańszczyzna-
-Polska. Studia ku uczczeniu
profesora Kazimierza Tymieniec-
kiego. Poznań, 1970. 71-88. l.

Jegyzetek

- [1] Ld. Konstantin és Metód élete (a részletesebb) - kiadta T. Lehr-Spławiński, Poznań 1959, 114 l. - amely elmondja Metódról, hogy "prófétai adottsága volt a jóslataiból igen sok beteljesült. Például: egy nagyon erős pogány fejedelem, aki a Visztulánál székelt, sok keresztényből csufot üzött és károkat okozott nekik. Elküldetvén hozzá (Metód) így szólt: - Jobb lesz neked, fiam, ha önszántad-ból a magad földjén keresztelkedsz meg, mintha erőszak-kal keresztelnek meg idegen rabságban; emlékezni fogsz rám! És így is történt." Ennek az elbeszélésnek kritikái interpretációját még 1932-ben közölte T. Lehr-Spławiński; sokéves vita után ma sem lehet sok új tény hozzáadni ehhez a kérdéshez; v.ö. T. Lehr-Spławiński: Od pietnastu wieków. Szkice z pradžiejów i dziejów kultury polskiej (Tizenöt évszázada. Vázlatok a lengyel művelődés őstörténetéből és történetéből). Warszawa, 1961. 51. l. A cseh történettudomány Szilézia és Kislengyelország Csehországhoz való tartozását biztos ténynek veszi; v.ö. L. Havlik: Velka Morava a Středevropstí Slované, Praha 1964. 240. l. térk. Ezeknek a nézeteknek forrásokkal való igazolása

igen messzire vezetne a témától. Az idézett forrás szövegéből csak annyi derül ki, hogy egy viszlán fejedelmet hadifogságba vittek, valamint az, hogy a morvák és viszlánok között léteztek (kereskedelmi?) kapcsolatok.

- [2] *Cosmae Pragensis Cronica Boemorum*, ed. B. Bretholz, 34. l. l.c. 14.
- [3] *Reginonis abbatis Prumensis Chronicon cum continuatione*, rec. F. Kurze, Hannoverae 1890. 143. l. (894. év)
- [4] V.ö. Havlik, *Velká Morava*, 282. l. F. Graus, *L'empire de Grande Moravie, sa situation dans l'Europe et sa structure intérieure*, *Das Grossmährische Reich - Tagung der wissenschaftlichen Konferenz des archäolog. Instituts d. Tschechoslow. Akademie d. Wissenschaften Brno-Nitra*, 1-4. X. 1963. Praha, 1966, 133. skk. 1. uő: *Raně středověké družiny a jejich význam při vzniku států ve střední Evropě*, *Česky Časopis Historický* 13 (1965) 1. skk. 1. Z. Fiala, *Hlavní problémy politických a kulturních dějin českých v. 9. a 10. st. podle dnešních znalostí*, *Českoslov. Časopis Historický* 14 (1966) 60. skk. 1.; uő: *Přemyslovské Čechy*. Praha, 1965., B. Krzeminska - D. Trestik: *Slyzebná organizace v rané středověkých Čechách*. *Českoslov. Časopis Historický* 12 (1964), 637. skk. 1.
- [5] Ld. J. Marquart, *Osteuropäische und ostasiatische Streifzüge*. Leipzig, 1903, 102.l.; vő. G. Labuda: *Fragmenty dziejów Słowiańszczyzny zachodniej* (Részletek a nyugati szlávok történetéből), 1. köt. Poznań 1960. 43. l. skk., ami a magyaroknak Al-Maszudi által a szlávok közé történt állítólagos besorolását illeti, ld. *Studia Źródłoznawcze*, 189.1. Ugyane forrásnak a csehék és magyarok szomszédságáról szóló részletéről találóan nyilatkozott K. Buczek: *Polska południowa w IX i X w.* (Dél-Lengyelország a IX. és X. században) *Małopolskie Studia Historyczne* 2 (1959), 30-31. l.
- [6] Ibrahim tudósításáról legutóbb részletesen K. Buczek op. cit. 32. skk. 1. irt, amelyben határozottan Krakkónak a cseh államhoz való tartozása mellett szól. A jelenlegi forrásismeretek mellett a vitát lezártnak kell tekintelnünk.
- [7] *Codex Diplomaticus et Epistolaris Regni Bohemiae*, t. I. ed. G. Friedrich, Pragae 1904-1907, nr. 86. 93-95. l.; ez a dokumentum sok kutató figyelmét magára vonta, azonban nézeteiket most nem ismertetjük itt, s azok pártján vagyunk, akik a prágai püspökségnek ebben a dokumentumban szereplő határait a X. század második felére teszik.
- [8] Részletesen foglalkozik ezzel a kérdéssel K. Buczek: *O dokumencie biskupstwa praskiego z r. 1086* (A prágai püspökség 1086-os okleveléről) *RH* 15 (1939) 24. l. skk.

- [9] Ld. K. Buczek fenti cikkét 26. l. Wracen morva püspököt, akit Cosmas krónikája említ (Chronica Boemorum, lib. II. c. 21. 113. l.: Fertur autem quod fuisset in Moravia ante tempora Severi quidam episcopus, ut reor, nomine Wracen), általában a Willigis mainzi érsek privilégiumában szereplő morva püspökkel azonosítják (976); Codex Diplomaticus et Epistolaris Regni Bohemiae t. I. nr. 34. 40-41. l./ Mégis valószínűbb, hogy Wracen t. Severus előtt morva püspök volt, abban az időben amikor Morvában a lengyelek uralkodtak. Így helyesen ír J. Bakala, K'úloze českých zemí při počátcích christianizace Polska. Prace i Materiały Muzeum Archeologicznego i Etnograficznego w Łodzi, Seria archeologiczna 14 (1967), 40. l.
- [10] Szlovákia akkori politikai helyzetéről ld. V. Chaloupecky, Stare Slovensko, Bratislava, 1923. 28. skk. 1. A vita jelenlegi állását képviseli P. Ratkoš: Die grossmährische Slawen und die Altmagyaren, In: Das Grossmährische Reich, 238. l. skk. M. Kučera, Die Struktur der Bevölkerung in der Slowakei im 10-12. Jhr. Studia Historica Slovaca 4 (1966) 25. l.: "Nach der Liquidierung der sich verteidigenden und Widerstand leistenden slawischen Elemente bleibt ein Teil der slawischen Stammeshäuptlinge oder Fürsten mit ihrer Gefolgschaft, die sich den Magyaren unterordnen, auf ihren Territorien und Besitztümern und leistet der Stammesaristokratie Abgaben."
- [11] Ld. K. Buczek, O dokumentach... 28. l.; uő: Polska południowa... 37-38. l.; másként vélekedik a keleti határról S.M. Kuczyński, Studia z dziejów Europy wschodniej X-XVII w. (Tanulmányok Kelet-Európa történetéből X-XVII. sz.) Warszawa 1965. 15, 76. l.
- [12] A Poveszt' vremennyh let ismert részletét kimerítően tárgyalta S.M. Kuczyński, O wyprawie Włodzimierza I ku Lachom na podstawie wzmianki z r. 981 w Opowiescie lat doczesnych (I. Vlagyimir hadjáratáról a lachok földjére a Poveszt' vremennyh let 981-es feljegyzése alapján (In: Studia, 33. l. skk.
- [13] Eltérő véleményt mond erről a témáról a fentebb említett Kuczyński-mű; vö. K. Buczek, Polska południowa, 40. l., helyesen ellenzi azt a véleményt, miszerint Grody Czerwińskie és Przemyśl Mieszko kezében lehetett volna Krakó birtoklása nélkül.
- [14] A hozzáférhető források (Ibrahim ibn Jakub; a prágai püspökség 1086-os oklevele) fényében tagadhatatlannak látom a cseh-orsz szomszédság tényét legalább 989/990-ig. Ebben a szituációban a Poveszt' által említett lachokat nem tudom másként magyarázni, mint a XI. sz. végén, a 981-es eseményt rögzítő szöveg végleges megfogalmazásakor elkövetett anakronizmust; ld. G. Labuda, Studia

nad początkami państwa polskiego, Poznań 1946, 222-223.
l. V.ö. K. Buczek, Polska południowa, 41. l. 57. jegyzet.

- [15] Thietmar szövegét másképp értelmezi H. Łowmiański, Bolesław Chrobry w Krakowie w końcu X wieku (Merész Bolesław Krakkóban a X. század végén), *Małopolskie Studia Historyczne* 4 (1961), 7-8.l. Azt az értelmezést fogadva el, hogy a regnum ablatum Szilézia.
- [16] Ld. H. Łowmiański, o.c. 8-9. l.
- [17] Ibidem, 8. l.
- [18] G. Labuda, O rzekomej utracie Krakowa przez Czechów w 999 roku (Hogyan vesztették el a csehek állítólag 999-ben Krakkót) *SO* 20 (1960), 79. l. skk. H. Łowmiański, o.c. 3. l. skk. Vitéz Bolesław és Mieszko azonosítása csak az 1000-1004. évet érinti; ennek a téves azonosításnak a valódi okát nem ismerjük. Fel kell hívni azonban a figyelmet arra, hogy ez a hiba van jelen a "magyar tradícióban" is, amely István királynak a pápától való korona küldését érinti. A kérdés így hangzik: milyen mértékben van dolgunk itt eredeti magyar hagyománnyal s milyen mértékben a későbbi krónikások tudós elképzeléseivel, akik talán valami számunkra ismeretlen tények alapján jutottak ilyen következtetésre. H. Łowmiański észrevétele Mieszkonak Bolesławval való összekeveréséről csak akkor lenne hipotézisünk számára negatív, ha Cosmas alapján vesszük tudomásul, hogy Krakkót 989-ben Bolesław és nem Mieszko hódította meg. Egyetlen autentikus forrás sem írhatta le, hogy Mieszko 999-ben hódította meg Krakkót.
- [19] *Fontes Rerum Bohemicarum*, t. II. ed. J. Emler, Praha 1874. 240. l.: Item eodem anno 990 Nemci perdita est.
- [20] Csak a regesztával rendelkezünk, s nem az eredeti oblatió oklevéllel. A határok inkluzív vagy exkluzív jellegének bizonytalansága leginkább a regeszta végén mutatkozik meg (*Usque ad flumen Oddere recte in locum qui dicitur Alemure et ab ipsa Alemura usque (...) iuxta flumen Oddera usque in predictam civitatem Schignesem*). Łowmiański interpretációja ebben az esetben eléggé kategorikus; mindenesetre nehéz ilyen interpretációra új elméletet építeni. Ami a szöveget illeti, ld. B. Kürbisówna, *Dagome iudex*. Kritikai tanulmány, in: *Początki państwa polskiego. Księga tysiąclecia (A léngyel állam kezdetei. A millenium könyve)* 1. köt. Poznań 1962. 395. l.
- [21] Ld. S. Zakrzewski, Bolesław Chrobry Wielki (A nagy Merész Bolesław). *Lwów* 1925, 68. l. skk.; K. Buczek: *Pierwsze biskupstwa polskie (Az első léngyel püspökségek)*, *KH* 52 (1938), 202. l.; H. Łowmiański, o.c. 8. l. skk.

- [22] Nehéz elképzelni, hogy egy tizennyolc vagy huszéves fiu házassága apja tudta és aktív hozzájárulása nélkül történt; ez még inkább érinti a későbbi válásokat. H. Łowmiański megállapításának kritikáját K. Buczek tette közzé: Zagadnienie wiarygodności regestu Dagome iudex (A Dagome iudex regesztája hitelességének problémái), *Studia Źródłoznawcze* 10 (1965), 129. l. skk.
- [23] Másképp oldja meg ezt a problémát H. Łowmiański o.c. 9. l.: "Igy vagy úgy, de kifejezett bizonyítékokat találunk arra - két egymástól független forrásban, a Dagome iudex dokumentumában és Cosmasnál - hogy Krakkót Merész (Bolesław) foglalta el, jöllehet mindegyik forrás más dátálást sugall: az első szerint Bolesław már az oklevél kiállításának időpontjában, vagyis 991-ben Krakkóban volt, a másik szerint ennek a várnak az elfoglalása csak 999-ben következett be. Végeredményben nem szükség szerű, hogy ezek a dátumok kölcsönösen kizárnák egymást, miután az első érintheti Krakkó elfoglalását Bolesław által, de még cseh fenntartás alatt, a másik pedig a szakítást a csehekkel." Thietmar felfogása szerint Bolesław birtoka az államba (*regnum*) mostohájának és öccseinek elkergetése után kapcsolódott be s olvad újra össze. Még ha nem is rendelkeznének Thietmar kifejezett véleménynyilvánításával, akkor is az ilyen jellegű felfogás közelítene meg leginkább a valóságot. Általánosabban ld. K. Buczek, *Zagadnienie wiarygodności...* 130 l.
- [24] Gallus Anonymus közismert utalása alapján (hogy Bolesław Lengyelország határait a Dunáig terjesztette ki) nehéz bármit is mondani Szlovákia sorsáról. V.ö. H. Kapiszewski, *Najdalszy zasięg władztwa pierwszych Piastów na południe od Karpat od castrum Salis po czersz* (Az első Piastok uralmának legtávolabbi kiterjedése a Tátrától a castrum Salisig), *Acta Archeologica Carpathica* 3 (1961), 135. l. skk. Ez a kutató igen radikális álláspontot foglalt el, amelynek azonban nincsen elegendő forrásbázisa. Szerinte már Mieszko vagy Bolesław, uralkodása első idejében, átlépték a Kárpátokat, elfoglalva a mai Kelet-Szlovákiát. Ld. a 10. jegyzetben idézett munkákat is.
- [25] M.Z. Jedlicki, *Kronika Thietmara* (Thietmar krónikája), Poznań 1953. 224-225. l.
- [26] O. Balzer, *Genealogia Piastów* (A Piastok genealógiája), Kraków 1895, 38-43. l.
- [27] J. Widajewicz, *Skąd pochodziła Emnilda, małżonka Bolesława Chrobrego?* (Honnan származott Emnilda, Merész Bolesław felesége?) *OSO* 20 (1960), 68. l. skk.; J. Widajewicz elképzelését bírálta H. Łowmiański, *Bolesław Chrobry*, 10-11. l.

- [28] Ezt a tényt szem elől tévesztette J. Widajewicz idézett tanulmányában; pedig az ő tézise mellett szól. Vö. G. Labuda, *Fragmenty*, 1. köt. 253. l., 25. jegyzet.
- [29] Guncelinnek, mint Merész Bolesław "testvérének" külön tanulmányt szentel R. Holtzmann, *Beiträge zur Geschichte des Markgrafen Guncelin*, in: *Sachsen u. Anhalt* 8 (1932), 129 l. skk. A vita állását M. Z. Jedlicki ismertette (*Kronika Thietmara* 274. l. 99. jegyzet). Mérlegelni kéne, hogy milyen konkrét rokonsági forma jöhet számításba (Guncelin és Bolesław két nővér férje?).
- [30] Ld. W. Hensel, *O kontaktach Polski z kulturą białobrdoską* (Lengyelország kapcsolatai a białobrdoi kultúrával), *Studia historica w 35-lecie pracy naukowej Henryka Łowmianskiego*, Warszawa, 1958, 43. l. skk. Vö. Z Vana, *Madari a Slovane v světle archeologických nalezů X-XIII století*, *Slovenska Archeologie* 2 (1954) 54. l. (térkép).
- [31] O. Balzer, o.c. 40. l. Ilyen feltevés esetén titok marad számomra, hogyan fogadható el (a jelenlegi hipotézisek keretein belül) I. Mieszko nővérének Adelheid-Belekneginé házassága Gézával, ha leányuk Bolesław felesége volt. Még ha el is fogadnánk, hogy ez a leány Géza első házasságából származott, Sarolttól, akkor is különös kapcsolat lenne. A valóságban (ld. alább) ilyen probléma nem létezett, s ezért nem látom elvi akadályát annak, hogy Bolesław magyar felesége Géza leánya volt. Természetesen ez még nem jelenti azt, hogy minden bizonyossággal így volt.
- [32] *Kronika Thietmara* (Thietmar krónikája) ed. M. Z. Jedlicki, l. VIII c. 4. 582-585. l.
- [33] M. Z. Jedlicki, *Kronika Thietmara*, 584. l. Jedlicki fordítása itt két helyen nem pontos, először, mikor a "senior"-t "öreg"-nek fordítja, másodszor, mikor ezt: a suis sedibus ab eodem, ut modo, antea expulsus - a következő szavakkal adja vissza: "egykor általa s most ismét frissen elűzetett". Németül jobban fordították ezt a szöveget: "der ihn vordem und auch jetzt noch von seinen Gütern vertrieben hatte" (Ld. W. Trillmich, *Thietmar von Merseburg's Chronik*, Berlin s.d. 443. l.) Az a suis sedibus kifejezést semmi esetre sem lehet Prikuj saját földbirtokainak fordítani, hanem a terület felett való uralomnak, ami jobban illik István király nagybátyjához, s egyben pontosabb megfelelője van az urbs kifejezésnek is, amelybe Merész Bolesław helyezte országát határvidékén.
- [34] M. Z. Jedlicki, *Kronika Thietmara*, l. VIII c. 4. 586-588. l.

- [35] Ld. MPH I. 211. l.: "Miserat his diebus ad Ungarorum seniorum magnum, immo ad uxorem eius quae totum regnum manu tenuit, virum et quae erant viri ipsa regebat, qua duce erat christianitas coepta, sed immiscebatur cum paganismo polluta religio (...)"
- [36] Chronicon Hungaro-Polonicum, ed. J. Deér, Scriptores Rerum Hungaricum (továbbiakban SRH), II. Bp. 1938. 305. l.
- [37] A magyar-lengyel krónika problematikáját legutóbb részletesen tárgyalta J. Dąbrowski, Dawne dziejopisarstwo polskie (Régi lengyel történetírás), Wrocław, 1964, 101-102. l.; a Krónika és a kamienieci évkönyvek kapcsolatáról ld. W. Korta, Średniowieczna annalistyka śląska (A középkori annalisztika Sziléziában), Wrocław, 1966. 46-47. l. és 58. skk. l.
- [38] P. magistri qui Anonymus dicitur, Gesta Hungarorum, rec. A. Jakubovich, SRH I. Bp. 1937, 69. l.
- [39] A magyar hagyomány egészét erről az időszakról legutóbb Vajay Szabolcs foglalta össze: Grossfürst Geysa von Ungarn - Familie und Verwandtschaft, Südostforschungen 21 (1962), 45. skk. l.
- [40] Ld. Dóry F., Szent István családi története, in: Szent István emlékkönyv, II. Bp. 1938. 557-562. l. (Vajay után idézem).
- [41] Ld. Wertner M.: Az Árpádok családi története, Nagybecskerek 1892, 25-31. l.; uő: Glossen zur Genealogie der Árpáden, Vierteljahrsschrift f. Heraldik, Sphragistik u. Genealogie 15 (1887) 65. l.; vö. Vajay op. cit. 79. skk. l.
- [42] O. Balzer, o.c. 29. l. skk.
- [43] Ld. Vajay o.c. 54. l. (Nagy G. munkája hozzáférhetetlen volt számomra).
- [44] Vajay o.c. 49 s k. l. Nézete alátámasztására Géza összes gyermekeinek születési dátumát elemezte, s arra a megállapításra jutott, hogy két csoportot lehet felállítani: az egyik 969-975 között született, a másik 992-995 között. Sajnos Géza gyermekei csoportosításának mind kronológiai, mind tárgyi kritériumai erősen kétségesek; nem látszik valószínűnek, hogy az ezeknek a számításoknak alapján elért eredmények tartósan megállnák helyüket.
- [45] Ld. Zakrzewski o.c. 53. l. skk. (Zakrzewski nézetei nem látszanak indokoltnak); J. Dowiat, Metryka chrztu Mieszka I. (I. Mieszko keresztlevele), Warszawa 1961. 83. l. (El-

veti Adelheid történeti létezését s azok mellett a magyar tudósok mellett áll, akik Saroltot tartják Géza feleségének.)

- [46] Ld. a 40. jegyzetet.
- [47] Annales Hildesheimensis, Hannoverae 1878. 29. l.
- [48] Ld. Balzer o.c. 26-28. l. El lehet fogadni fenntartásait Prokujnak az erdélyi Gyulával való azonosításával kapcsolatban. A Hildesheimi évkönyvekből nem derül ki, hogy Gyula volt-e István egyetlen nagybátyja.
- [49] Ennek a várnak a hollétéről sokféle nézet jelent meg az irodalomban; egyesek Nyugat-Szlovákia területén (Morvaország?), mások Kelet-Szlovákiában (Szepesség) keresik. Elképzeléseken kívül egyéb tájékozódásunk nincsen.
- [50] Ld. a Gesta Hungarorum kiadójának megjegyzését (SRH I. 69. l. 3. jegyzet).
- [51] Amint köztudott, Thietmar szívesen dicsekedett a szláv nyelvben való jártasságával.
- [52] J. Widajewicz, Początki Polski (Lengyelország kezdetei), Wrocław 1948. 133. l.
- [53] Balzer o.c. 26. l. (Miklosichra való hivatkozással); az általam ismert névanyagban nem találkoztam ilyen vagy hasonló névvel.
- [54] Ld. W. Pape, Die griechischen Eigennamen, Braunschweig 1850, 328. l. skk., uö. Wörterbuch d. griechischen Eigennamen, 1256. l. skk.
- [55] Ezekről a kapcsolatokról általánosabban ld. Vajay o.c. 45. l. skk.
- [56] Ibidem 82. l.
- [57] Ld. Wertner M. Glossen... 26. l.
- [58] Ld. W. Hensel (30. jegyzet).

A FEUDALIZMUS GAZDASÁGTÖRTÉNETÉNEK KUTATÁSI MÓDSZEREI

I.

A feudális rendszer gazdasági elmélete

1./ Egészen a XVIII. század végéig a nemesség gazdasági tevékenysége azon a szent elven nyugodott, hogy mindenáron ki kell kerülni a készpénzkiadásokat. A XIX. században a nemesség már alkalmat kezd keresni nagyobb befektetésekre a termelésbe, készen arra, hogy e célra kölcsönt is vegyen fel.

2./ Egészen a XVIII. sz. végéig a földbirtok értéke elvben arányban volt kiterjedésével. Ugyanugy termelése is. A XIX. sz.-ban a birtok értéke már sokkal inkább függ a rajta végrehajtott befektetésektől, mint felülete nagyságától. Eladni a föld egy részét, hogy az eladásból származó jövedelmet a megmaradt rész javítására lehessen fordítani, ez a birtok értékének növelését jelentette, és az előző században még elképzelhetetlen dolog lett volna.

3./ Egészen a XVIII.sz. végéig a parasztek szökődösi igyekeztek, és a földesurak, amennyire lehetséges volt, elfogni a szökevényeket. A XIX. sz.-ban ezzel szemben már elűzéseket látunk: a parasztek belekapaszkodnak egy földdarabba, ahonnan a földesur elkergeti.

4./ Egészen a XVIII. sz. végéig a földesur igyekezett a lehetőségekhez képest elejét venni parasztjai között a vagyoni egyenlőtlenségnek. Szüksége volt rá, hogy a parasztgazdaságok egyrésze nagy legyen, másrésze kicsi (ne mondjuk azt, hogy "gazdag" és "szegény", mert ez tévedésekhez vezethetne), de sem túl nagynak, sem túl kicsinek nem kívánta őket. A XIX. sz.-ban viszont, amikor már világosabban kirajzolódik a szántóföldek differenciálódása, a földesur beavatkozik, igyekszik azt elősegíteni. Kedvező feltételeket teremt a leggazdagabb parasztek számára, felszabadítva őket a robot alól és pénz-urbért ró rájuk; elűzi a szegényeket, vagy barakkokba telepíti őket; ennek fejében azok készen kell, hogy legyenek arra, hogy dolgozzanak számára, amikor arra szüksége van.

5./ Egészen a XVIII. sz. végéig a fizetett kétkézi munka Lengyelországban relative drága volt. Különböző utakon keresztül jutunk el ehhez az eredményhez. A korszak lengyel közvéleménye nem meggyőző ezen a ponton, hiszen az uralkodó osztály mindig és mindenütt panaszkodik a kétkézi munka drágasága miatt. Sokkal döntőbb azonban az idegenek véleménye, akik valamely tevékenységet folytattak Lengyelországban, mint pl. manufaktúrák vezetői. És minden bizonynal meggyőző érv a fizetések összehasonlítása a napi fogyasztási cikkek árával egyrészt Lengyelországban, másrészt a gazdaságilag fejlettebb országokban. A XIX. sz.-ban viszont Lengyelországban épp úgy, mint minden gazdaságilag elmaradott országban, lényegesen alacsonyabb munkásfizetések kezdenek kialakulni, mint a fejlettebb országokban.

6./ Egészen a XVIII. sz. végéig a mágnások százával és ezrével tartották el a tönkrement nemeseket. A XIX. sz.-ban már nincs rájuk szükségük. Agronómusokat, mérnököket keresnek, korlátozott számban. A haszontalanok továbbra is szolgálgják a felsőbb osztályokat, de közvetve, pl. az államigazgatás hivatalnokaiként. Kisebb részük felsorakozik azok közé, akik a függetlenségért és a társadalmi forradalomért küzdenek.

7./ Egészen a XVIII. sz. végéig az aratás határozta meg a nemesség jövedelmeit épp úgy, mint a parasztságot (rövid távon és *et caeteris paribus*). A XIX. sz.-ban a piac tulajdonságainak, és mindenekelőtt a konjunkturának megfelelő ármozgásoknak a befolyása sokkal erősebbé válik, mint a termésé.

8./ Egészen a XVIII. sz. végéig sem a földesuri gazdaság, sem a paraszti gazdaság nem juthatott csődbe a szó pontos gazdasági értelmében (vagyis nem kerülhetett fizetési képzetlenség helyzetbe számítási hiba, vagy a helyzetét módosító körülmények hatására.) Ebben a korszakban, ha tönkremenésre került sor - akár a nemesnél, akár a parasztnál - az nem a gazdasági körülmények következménye volt. A XIX. sz.-ban viszont a csődök már mindennapi jelenséggé válnak a gazdasági életben.

9./ Egészen a XVIII. sz. végéig az árak általános mozgása ellenkező irányban mozgott, mint a hazai termelés hullámmozgása (mennyiségileg). Ebben az értelemben a piac jelenségei bizonyos mértékig mérséklő hatást gyakoroltak a gazdasági életre. Az agrárgazdaság jövedelme (a nemesé éppúgy, mint a paraszté) kevésbé erős változásokat mutatott pénzügyi téren, mint fizikai vonatkozásaiban, vagyis termése mennyiségében. A XIX. sz.-ban a helyzet homlokegyenest ellenkezővé vált.

10./ Egészen a XVIII. sz. végéig az alacsony árak évei a magasabb nemzeti jövedelem évei voltak, és így "jó évek". A XIX. sz.-ban épp ellenkező lesz a helyzet.

Még folytatni lehetne a számtalan változás felsorolását, amely e fél század során végbement. Elégedjünk meg azokkal, melyeket most felsorakoztattunk.

Mikor jöttek létre ezek a mélyreható változások? Milyen befolyásra, milyen külső vagy belső tényezők hatására? Milyen rendben sorakoztak fel? Számos kérdés, melyre pillanatnyilag nem tudunk válaszolni. Kitűnő kutatási terület nyílik velük a jövő számára, de jelenleg bennünket nem ez foglalkoztat.

Ami bennünket érdekel, az a gazdasági rendszer fogalmának tisztázása és működésének elmélete.

Azok a függések, melyeket e fejezetben felsoroltunk, rendszeresen éreztetik hatásukat (vagyis ismétlődnek) egy relative hosszú időtartam leforgása alatt. Ezek a függési viszonyok kölcsönösen egymáshoz vannak kötve. Együttesen egy egészet alkotnak, egy gazdasági rendszert. A további tanulmányoknak pontosabban meg kellene határozniuk azt az időpontot, amikor feltűnnek és azt, amikor helyüket egy másik rendszernek adják át. Egymástól való kölcsönös függésük megengedi azonban, hogy feltételezzük, hogy bár nem egyik napról a másikra tűnnek fel, vagy mulnak el, feltűnésük vagy megszűnésük relative rövid idő alatt megy végbe, sőt nagyon rövid idő alatt, összehasonlítva hatásuk hosszú tartamával. Ebben az értelemben az 1780-as lengyel gazdasági élet működése jobban hasonlít ahhoz, ami 1580-ban volt, mint ami 1850-ben. 1780 és 1850 között bizonyos krízis következett be, olyan választvonal, amit empirikus uton határozhatunk meg. A gazdasági rendszerek és a gazdaságtörténet periodizációjának fogalma tehát nem önkényesen került bele a történeti kutatásokba; ez képezi legempirikusabb tényezőit; ez képezi a tudomány mindaddig elért eredményeinek szintézisét, ez képezi a jövőbeni kutatások eszközét.

Egy gazdasági rendszer tehát szorosan egymáshoz kötött gazdasági függések együttese, melyek, éppen, mivel egymáshoz vannak kötve, többé kevésbé együtt jelentkeznek és többé kevésbé egyszerre szűnnek meg. Feltűnésük és megszűnésük időpontjának meghatározása annyit jelent, mint egy adott gazdasági rendszernek kronológiailag megszabni a határait. És egy adott gazdasági rendszer gazdasági elméletét felállítani annyit jelent, mint (ismét empirikus uton) a lehető legteljesebben felállítani azoknak a függési viszonylatoknak listáját, melyeket az magába foglal, és meghatározni azokat a kölcsönös kapcsolatokat, melyek ezeknek a viszonylatoknak összességéből egyetlen rendszert képeznek.

Ugyanezt más szavakkal is elmondhatjuk. Egy adott rendszer gazdasági elméletét felállítani abból áll, hogy egymással összekötött egyenletrendszert dolgozunk ki. Ezeket az egyenleteket paraméterekre, függő és független változókra kell alapozni. Ha ismerjük a paramétereket és felállítottuk

az egyenleteket, minden lehetséges független változó vonatkozásában levezethetjük, melyek a függőváltozók. Világos, hogy minden rendszer, működése kumulatív hatásánál fogva a paraméterek fokozódó változását hozza létre. A kidolgozott egyenletek rendszere (az elmélet) mindaddig alkalmazható hathatósan, míg az adott paraméterek változatlanok maradnak, vagy olyan gyenge mértékben változnak, hogy nem befolyásolják az egyenlet érvényességét. Világos, hogy a paraméterek változékonyságát szintén bele lehet foglalni az egyenletek rendszerébe; ez a további kutatások feladata lesz. Vagy egy meghatározott irány nélküli kaotikus változékonysághoz jutunk, és akkor olyan helyzetben leszünk, amely a játékelméletnek van alávetve. Vagy pedig az ember meghatározott irányu, tehát kumulatív változékonyságot ismer fel benne, és ez is csak gazdagítani fogja egyenletrendszerünket.

Mivel közben a paraméterek mindig változékonyak, s mivel semmiféle elemek együttese, mely egy adott gazdasági helyzetet jellemez, nem ismétlődik tökéletesen, a felállított modellnek megfelelően rugalmasnak kell lennie ahhoz, hogy elbirja ezt a változékonyságot.

Igy abban a modellben, amit a XVI-XVII. századi lengyel gazdasági élet működéséről vázoltunk fel, nem számoltunk a mezőgazdasági termeléshez kölcsöntőke felhasználásának lehetőségével, mivel a pénzkölcsönök kamatlába meghaladja a földek rentabilitását. E két nagyság, igaz, időbelileg változó, de ez számunkra kevésbé fontos, amíg ugy aránylanak egymáshoz, mint 7:4, 8:5, 8,5:4,5, stb. A modell ettől nem változott. Ilyen szemszögből nézve rugalmas, mert nagyszámu lehetőséget enged a két nagyság kombinációinak. Ennek ellenére ugyanebben a modellben már lappang egy longue durée irányzat a pénzkölcsönök kamatlába csökkenésére, szemben az uradalmak rentabilitásának relativ stabilitásával. Ebből a tényből kifolyólag a két trendnek egy nap össze kell érnie, és ez valóban meg is fog történni (nehéz megmondani, pontosan mikor, de véleményem szerint nem korábban, mint 1825-ben, a Földhitel Társaság megalapításával). És itt a modell alkalmazhatóságának a határa, ez az a dátum, amikor a modell összeomlik, mert a paraméterek változásai tulmennek a rugalmassága által megengedett határon. A következő korszak tanulmányozására új modellt kellene felállítani.

Hogy egy másik példát hozzunk fel, modellünk feltételezi azt az elvet, hogy a bérmunkára alapított földesuri gazdálkodás nem rentábilis, noha igen kis mértékben csaknem minden uradalomban alkalmaztak bérmunkásokat. De a modell szerint bizonyos helyzetekben, a nemesség erőfeszítéseivel ellenére, a parasztság "hajlik a szökésre". Mindaddig, míg a szökevények e hullámozó csoportja nem számottevő, a fizetett munka drága marad, és nincs rá biztosíték, hogy szükség esetén megfelelő számú sikerül belőlük alkalmazni.

De amikor végül (a nemesség tudatos erőfeszítései ellenére, bár pontosan éppen nem-tudatos cselekvéseinek eredményeként) kialakul egy munkaerőpiac, a modell sajátosai radikális változáson mennek keresztül: a munkaerő olcsóbb lesz, m ndig lehet belőle találni, következésképp megkezdődhet az uradalom fizetett munkásokra alapozott gazdálkodása. A földbirtokok számára tehát új választási lehetőség nyílik, mely eddig, ahogy megállapítottuk, hiányzott. A modell összeomlik; ujat kell felállítani.

Sokszor bizonyos intézmények együttesének hirtelen összeomlása is elég hozzá, hogy a paraméterek nagyrésze szinte a helyszínen megszűnjék szerepet játszani.

Eljutunk itt a gazdaságtörténet periodizációjának sokat vitatott kérdéséhez. Egyesek, (a "realisták"), azt állítják, hogy egy jó periodizációnak ki kell fejeznie a rendszerek között a töréseket, ahogy azok a történelem realitásában valóban léteztek; mások, (a "konvencionalisták"), azt tartják, hogy minden periodizáció, bármilyen szükséges is, tekintve szellemünk fogyatékoságát és a feladat jellegét, meghamisítja a realitásokat, mely a változások megszakitás nélküli egymásra következéséből áll.

Próbáljuk meg higgadtan vizsgálni a problémát.

Vitathatatlan, hogy a gazdasági jelenségekben egy tartós, állandó változékonyság észlelhető. Ugyanegy kétségtelen, hogy ez a változékonyság bizonyos elemeknek rendszertelenséget, ugráló jelleget ad, másokat viszont irányítóvá, kumulatív hatásúvá tesz. Ez az irányító, kumulatív jelleg különben legtöbbször csak akkor válik észrevehetővé, ha a kutatások a longue durée-re irányulnak, míg a rövid távra vonatkozó kutatások majdnem mindig az ingadozó mozgásokat követik nyomon. Meg lehet tehát kockáztatni a következő általánosítást: az ipari korszak előtti társadalomban számos gazdasági index rendkívül erős ingadozó mozgásoknak van kitéve rövid távon, a trend longue durée-je során viszont nagyon lassu irányító mozgásoknak. Ezzel szemben az ipari társadalomban a rövid távu ingadozások kilengése csökken és az irányító változások trendje hangsúlyosabb és gyorsabb lesz (pl. a demográfiai koefficiensek, a földhozadékra, stb.). Ugyanegy kétségtelen, hogy bizonyos elemek nagyon gyorsan változnak, míg mások lassan, vagy nagyon lassan fejlődnek, annyira, hogy néha állandónak lehet őket tekinteni (bár változnak, néha nagyon is nagy kilengésekkel, a rövid táv keretein belül).

Ilyen feltételek között a mult gazdasági élete által ránk hagyott dokumentumok első vizsgálatánál nyilvánvalóan egy végtelen heterogenitás, egy korlátlan változékonyság képét kapnánk. E heterogenitás és változékonyság "fényképének" rekonstrukciója a gazdaságtörténet kezdetei óta a legtöbb kutatás célkitűzését képezi. Mennyiségileg a gazdaságtörténetben

épp annyira, vagy még jobban, mint a történettudomány más ágában, az "eseményszerűség" (l'événementiel") dominál. Tény, hogy a gazdasági jelenségek tömeges jellege, a források bősége és földrajzi szétszórtsága következtében ezek a főleg leíró és tisztán empirikus adalékok nagyon hasznosak. De kétségtelen, hogy értelmetlen lenne és különben megvalósíthatatlan is, hogy a világ térképét monográfiákkal próbáljuk beborítani, melyek az idő és tér teljességében a mult teljes gazdasági realitását akarják leírni.

A gazdaságtörténet feladata, hogy megértse a különböző társadalmi helyzetekben az emberek gazdasági magatartását. Gazdasági viselkedésüket ("economic behavior"-jukat) akarjuk megismerni, melyből kialakul - legtöbbször anélkül, hogy ennek tudatában lennének - egy ismétlődő kölcsönös függésekből álló meghatározott rendszer, egy "gazdasági rendszer", amely viszont "economic behaviour"-jukat meghatározza. Ez a gazdasági rendszer hosszú lejáratu (longue durée) rendszer. De ha működésére a modell kielégítő módon ad magyarázatot, akkor az a pillanat, amikor a paraméterek változásai túlhaladják a modell rugalmassági határait, a pillanat, amikor ez összeomlik, valóságos és nem konvencionális periodizáció cezurájával esik egybe.

Egy jó modell meg kell, hogy magyarázza egy adott gazdasági rendszer működését, a független változókhoz való alkalmazkodását, főleg azokhoz, melyek ismétlődnek. Ebben az értelemben minden ipari korszak előtti gazdasági modell a gazdaságnak az "aratási ciklusok"-hoz való alkalmazkodásában kell, hogy keresse a magyarázatot. Ez a konjunkturális elemek működésére vonatkozó legkitűnőbb klasszikus példa, a kifejezés legtágabb értelmében, (amelynek, kivéve az ismétlődést, nyilvánvalóan semmi közös vonása nincs a kapitalista gazdasági élet konjunkturális ciklusával.)

De az így felfogott "konjunkturális" jelenségek általában mind reverzibilis, visszafordítható, mind pedig kumulatív felhalmozódó elemeket hoznak magukkal. Így az előbb idézett aratási ciklusok példájában a termelési erők kapacitása (elsősorban a földé) egy vagy több rossz aratási év után általában visszatér előző szintjére. Ez az elem reverzibilis. Ezzel szemben a járadék felhalmozódásának folyamata, melyet minden rossz aratási év gyorsít, (a folyamatot kitűnően elemezte Franciaország vonatkozásában E. Labrousse) a kumulatív jelenségre példa. Ugyanígy azok a változások is, melyek mindig az aratási ciklusok következtében, az agrárnépesség struktúrájában következnek be: bizonyos kategóriák elszegényedése, mások meggazdagodása.

Következésképp, egy adott gazdasági rendszer működési modelljét vizsgálva, kutatásaink során különbséget kell tennünk az irreverzibilis és a reverzibilis elemek között. A rövid táv kutatásánál egyformán érdekel bennünket egyik is, a másik is. A longue durée analízisénel már főleg a kumulatív

elemek a fontosak. Az állandó tendenciák és a konjunkturális típusu jelenségek kumulatív következményei végül struktúra-változást hoznak magukkal. Ez a modell széthullását jelöli, és valódi cezurát a periodizációban. Akkor, ha akarjuk, ki-jelenthetjük, hogy "a mennyiségből minőség lett."

Igy tehát, e szerint a felfogás szerint, az ideális modellnek szükségképpen magában kell foglalnia az önlerombolás elemeit. Másképp kifejezve, ha egy adott gazdasági rendszer működését vizsgáljuk, előre kell hogy tudjuk látni, milyen tényezők fogják egy nap összeomlását okozni, és legalább nagyjából, milyen alapelemek foglalnak majd helyet az öt felváltó rendszerben. Így Marx, a kapitalizmus modelljének működését vizsgálva, igyekezett felfedezni azokat az elemeket, melyek felelősek lesznek széthullásáért és felvázolni a romjaiból kiemelkedő rendszer főbb jellegzetességeit.

Igy tehát intellektuálisan egy olyan modell lesz a legkielégítőbb, mely magában foglalja saját lerombolásának elemeit. De ez az igény vajjon mindig teljesíthető-e?

Álljunk meg egy pillanatra ennél a pontnál.

Minden modellben lennie kell egy "bemenetnek" (input) és egy "kijövetnek" (output) (hogy a kibernetika nyelvét használjuk), melyek a vele együtt fennálló gazdasági rendszerekhez kötik. Visszakanyarodva a XVI-XVIII. századi lengyel gazdasági élet modelljéhez, itt nyilvánvalóan csak egy fontos "kijövet" (output) van, tudniillik a Nyugat-Európa felé korlátlan mezőgazdasági kiviteli lehetőségek. Ahogy tudjuk, ezek a kapcsolatok 1806-ban, a napoleoni blokádnál kikiáltásakor megszakadtak, és különböző okoknál fogva soha többé nem álltak helyre. A gabonafélékre vonatkozó angol vámszabályok; az agrártermelésben a tőkebefektetések növekvő szerepe, az orosz, majd az amerikai gabona konkurenciája csupa olyan tényező, mely akadályozta a régi helyzethez való visszatérést. Világos, hogy ezeket a tényezőket a modell keretein belül nem lehetett előre látni. A modellen kívül álló adottságok változtak meg, megváltoztatva ugyanakkor a gazdasági kalkuláció feltételeit minden lengyel agrártermelő számára, akinek gazdasági behaviour-ja többé már nem ugyanabban az irányban befolyásolódik. Ez csak egy - semmiképpen sem egyedülálló - példája a modell kívülről történő megváltoztatásának, mely alkalmas arra, hogy teljesen érvénytelenítse.

De a modellen belül is hasonló nehézségekkel találkozunk.

Ha egy rendszer működése egy struktúra formájában jut kifejezésre, ez azért van, mert minden gazdasági rendszer valóban struktúra, egy szorosan összekötött egész, melyben minden elem kölcsönösen meghatározóan hat egymásra. "De minden bizonyíték ellen lenne - írja joggal Marczewski - azt

állítani, hogy az így létrejött rendszer minden változó elemét teljesen meghatározza maga a rendszer". Szerintem idézhetjük itt Lévi-Strauss ugyancsak kitűnő kijelentését: "Azt mondani, hogy egy társadalom működik, banalitás. De azt mondani, hogy minden működik egy társadalmon belül - ez képtelenség."

Ha modellünk felállításánál elhanyagoltunk bizonyos gazdasági, vagy gazdaságon kívüli elemeket, melyek pedig lényegesek a rendszer működésénél, észre fogjuk venni, amikor a modellt a realitásokkal szembeesítjük és meg fogjuk állapítani, hogy nem alkalmas azok megmagyarázására. De mi történik akkor, ha bizonyos elemek, melyeknek nincs lényeges szerepük a rendszer "normális" korszakában, ahogy gyakran megtörténik, fontosakká válnak az átmeneti korszakban, mely már közeli változását jelzi? Itt lép közbe a *creative response* (alkotó felelet), melyről Schumpeter beszél. Emberek hozták létre spontán akcióikkal a kérdéses rendszert; ugyanugy emberek fogják azt lerombolni. Hogy mikor és hogyan, azt csak részben lehet kikövetkeztetni a tanulmányozott rendszerből.

A fejezet elején tíz pontban soroltuk fel (és ezt a számot még bőven lehetne fokozni), kissé talán túl kategórikusan fogalmazva meg, a véleményünk szerint döntő különbségeket a lengyel gazdasági élet e tanulmányban felvázolt modellje és az 1820-1860 között kirajzolódó új modell között. De mi történt időközben?

Időközben a modell bizonyos elemei, kumulatív akcióik folytán, elérték rugalmasságuk határait. Pl. a pénzkölcsönök kamatlába lecsökkent a földbirtokok rentabilitásának növekedésére. Pl. a népesség többé-kevésbé illegális mozgása majdnem létrehozta a mezőgazdaságban a bérmunka piacát. Pl. a parasztság többé-kevésbé legális harca, hogy piachoz jussanak, fokozatosan létrehozott egy nemzeti piacot.

Időközben az ország függetlenségét fenyegető veszélyek keletkeztek, harc indult megvédésére, bekövetkeztek a felosztások, a napoleoni háborúk, alapvető intézményi változások jöttek létre (a jelzálogkölcsön bevezetése, szigorú fiskális politika, a jobbágyság eltörlése a varsói nagyhercegség területén, stb.)

Időközben végül - és ez talán a legfontosabb - kialakult a lengyel gazdasági rendszeren kívül az ipari forradalom, - ez hathatós, terjedő rendszert hozott létre, mellyel lehetetlen volt konkurrálni. Indirekt következménye többek között a lengyel mezőgazdasági termékek exportlehetőségeinek brutális és tartós lecsökkenése volt.

A közgazdászok elismerik, hogy néha lehetetlen két egymásra következő kronológiai sorozatot összekötni, ha nagy strukturális folytonossághiány van közöttük. Vajjon ez az eset itt is?

A fent bemutatott modellt első lengyel kiadásában egyesek megbírálták, azzal, hogy nem vezet sehova és nem tünteti fel az utána következő új rendszer elemeinek kifejlődését; másik viszont megdicsérték, pontosan ugyanezen okokból.

Talán másképp is fel lehetne állítani a kérdést: a fenti modell, ha még tovább működött volna, vajjon maga is elvezetett volna-e Lengyelországban a kapitalizmus kialakulásához és az ipari forradalomhoz? Az új modell elemei, ahogy azokat a fejezetben felsorakoztattuk az 1820-60-as évekre vonatkozóan, minden kétséget kizáróan körvonalait adják egy új modellnek, melyben a tőkefelhalmozódás növekszik és kapitalizmushoz vezet. De e modell és a mi feudális modellünk között állíthatunk-e fel logikai kapcsolatot? Vagy nem lehet az, hogy modellünk magában sehova sem vezet?

Világosabban kifejezve: a kapitalizmus és az ipári civilizáció, mely Angliában született meg, létrejött volna-e vajjon másutt is magától, ha nem játszott volna ebben közre, mindig nagyobb mértékben és mindig fokozottabban, az első, szilárdan megalapozott kapitalizmus külső nyomása? Mivel ez sehol nem történt meg, empirikusan megalapozott feleletet soha nem tudunk erre adni.

A feudális rendszert, melyet elemeztünk, emberek alakították ki cselekvéseik és ismételt reagálásaik során. Miután kialakult, hosszú ideig uralkodott felettük. De tul sok belső ellentmondást rejtett magában ahhoz, hogy ne hozzon magával számos és elkerülhetetlen következményeket, melyek előre nem látottak voltak és szemben is álltak eredeti lényegével.

Ezek között az ellentmondások között a legfontosabak az osztályellentmondások. Azzal, hogy az emberek felett uralkodott, a rendszer felébresztette maga ellen az emberek lázadását. Amennyiben egy modellen belüli elem hozta magával kumulatív hatásánál fogva a rendszer összeomlását, ez mindennekelőtt a paraszti tömegek aktivitása volt, noha ezek száz és százezer négyzetkilométernyi területen elszórtan éltek. Ezek az akciók mindenképpen velejárói voltak a modellnek: abból logikusan következtek. De azért hosszú távon még a gyökereit is kitepték. Spontán, nem előre megfontolt akciók voltak, de azért mégis ugyanazon irány felé haladtak, mert elvben a parasztnak mindenütt azonos társadalmi helyzete határozta meg őket. Ezek a spontán akciók, melyek a paraszti cselekvésnek kollektív irányt adtak, a kötelező munka szabotálása, a szökések, a harc, hogy kapcsolatot tartsanak a piaccal. És ha modellünkben két fő paraméter hiányzik, az minden bizonytalansággal és a két fel nem mérhető elem: az emberi türelem koeficiense és a lázadásra való hajlam koeficiense.

"Nem fordítunk vajjon hátat - ismételjük C. Lévi-Strauss után - az emberi természetnek, amikor, hogy kifejtsük invariánsainkat, a tapasztalatok adatait olyan modellekkel

helyettesítjük, melyekkel elvont műveletekre bizzuk magunkat, ahogy a matematikus a maga egyenleteire? Ezt sokszor szemünkre vetették. De (...) a gyakorlati kutató (...) tudja, hogy a konkrét valósághoz való milyen aprólékos hűséggel fizeti meg azt a szabadságot, mellyel megengedi magának, hogy néhány rövid pillanatra föléje repüljön."

WITOLD KULA

Théorie économique du système féodal c. könyvének (Paris, 1970) 138-146. l. zárófejezete.

II.

A nemzeti jövedelem Lengyelországban
a XVI. századbanElső eredmények

Két megjegyzést kell előrebocsátanunk, mely meghatározza tanulmányunk térbeli és időbeli határait. Kizárólag Lengyelország nyugati részéről lesz szó, vagyis Kis- és Nagy-Lengyelországról, a Mazuri tavak vidékéről, valamint a királyi Poroszországról (Pomeránia). Ez mintegy 165.000 km²-nyi területet jelent, valamivel több mint 20 %-át a lengyel-litván állam teljes területének. Ezekben a vidékeken hozzávetőleges adatok szerint a lakosság száma 3,397.000 volt [1], több mint 45 %-a az ország összlakosságának. A térbeli korlátozást az a tény indokolja, hogy Lengyelország nyugati és keleti részei között nagy földrajzi, gazdasági és etnikai különbségek voltak. A XVI. században demográfiai és gazdasági téren bekövetkezett ugrásszerű fejlődés meghatározott időpont kiválasztását tette szükségessé, ennek kiválasztásakor természetesen figyelembe kellett venni az egy-egy évről rendelkezésre álló forrásokat és feldolgozásokat. Azért esett az 1580-as évekre a választás, mert a felosztás előtti Lengyelország gazdasági fejlődésének csúcspontját 1575 és 1585 közé szokás helyezni.

A nemzeti jövedelem fogalma abban az értelemben, ahogy mi használjuk, úgy határozható meg, mint az egy évi nettó anyagi termelés a kor pénzegységében kifejezve. Ezt a definíciót módszerünk és eredményeink bemutatása közben még pontosítjuk. A nemzeti jövedelem becslésére három megközelítési mód lehetséges. [2] Az első a lakosság gazdasági tevékenységének különböző elemeire vonatkozó statisztikai adatok összegyűjtéséből áll. Ez az eljárás a XVI. századi Lengyelországra nem alkalmazható. A második módszer kiindulási pontja az egyéni jövedelmek megállapítása s ezek összegezése. Erre a megközelítési módra példa Gregory King [3] táblázatai a XVII. század végéről. A statisztika előtti korszakra ez igen használható és szerencsés módszer, azonban a jövedelmek szintjének és elosztásának ismerete Angliában kivételnek tekinthető a XVII. századi Európában [4], emellett King eredményei nem tekinthetők eléggé megalapozottnak ahhoz, hogy módszerét módosítások nélkül átvehessük. Abban a félig természetes jellegű gazdálkodásban, mely a XVII. században Közép-Európában ural-

kodott, egyébként is olyan nagy a pénzbeli és valóságos jövedelem közötti különbség, hogy nem lehet csak az elsőt számításba venni a nemzeti jövedelem kiszámításánál. A harmadik módszer a termelés számbavétele; a korabeli árakra való utalással felvázolhatjuk a nemzeti jövedelem sémáját. A most közlendő adatok csak első kísérlet eredményei, melyeket a további kutatások valószínűleg korrigálnak vagy elvetnek majd.

Legelőször is le kell szögeznünk, hogy egy XVI. századi európai országban a nemzeti jövedelem alapját a széles értelemben vett mezőgazdasági termelés adja, mely a mezőgazdasági termékek feldolgozását is magában foglalja. Másrészt pedig az élelemre fordított kiadások, akár készpénzben fizetik, akár a saját termésből vonják el, képezik a családi költségvetés legfontosabb tételét. Ez egészen biztosan áll a társadalom alsó rétegeire, melyek számban messze a legnagyobb részét teszik ki a társadalomnak, de talán a gazdagok nagy részére is érvényes. Feltehető tehát, hogy a mezőgazdasági termelés, vagy az élelmiszerfogyasztás nagyságának megállapítása az adott időszak anyagi termelésének nagy hányadát fogja jelenteni.

A nettó, tehát a vetőmag és az állati takarmány nélkül számított mezőgazdasági termelés az importált és exportált termékek figyelembevételével nagyjából egyenlő az élelmiszerfogyasztással az ország lakosságának egészére számítva. Jegyezzük itt meg, hogy a vizsgálatok szerint az élelmiszerfogyasztás szintjének hullámszáma kisebb mértékű, mint a terméseredmények mozgása. Ezt az eltérést a termékek országon belüli cseréje, főleg pedig az a szokás okozza, hogy a gabonafélék jelentős részét a következő évre, vagy évekre elraktározták. Ily módon a netto mezőgazdasági termelés nagyságára végzett becslések biztosabb kiindulópontját jelentik a nemzeti jövedelem megállapításának, mint az ipari vagy kézműipari termelés nagyságának és értékének megállapítása. Az utóbbi, mely ismételt felmérések és az eredmények beszorítása révén közvetlenül történt, kockázatosabb, mint az indirekt becslés, mely az élelmiszerfogyasztáson alapul, annál is inkább, mivel a XVI. századi Lengyelországban viszonylag jól ismertek a nagybirtok terméseredményei, míg a paraszti gazdaságoké igen kevés; - ez utóbbiak voltak többségben - és köztudott, hogy a termelékenység foka, valamint a gazdasági feltételek egymástól igen eltérőek voltak.

Az egy főre jutó átlagos élelmiszerfogyasztás hozzávetőleges megállapításánál a lehető legszélesebb és legnépesebb társadalmi réteget kell alapul venni; ilyen a lengyel parasztság. Sajnos nem áll rendelkezésre olyan forrásanyag, mely lehetővé tenné a saját földjükön gazdálkodó parasztok élelmiszer adagjának kiszámítását, ezzel szemben jól ismertek a majorságok dolgozóinak majdnem teljesen azonos életkörülményei. Ennek a mezőgazdasági munkásrétegnek élelmiszerfogyasztását meg lehet állapítani a különböző vidékeken és időben eszközölt vizsgálatok alapján. Az elért eredmények viszonylagos

egyformasága és a közvetlenül a paraszti életviszonyokat leíró töredékes forrással való egyezésük, mely lehetővé teszi az egy főre jutó napi ételiszermennyiség megállapítását az egész parasztságra vonatkoztatva (1. tábla).

1. tábla

Egy lengyel paraszt napi ételiszerfogyasztása 1580 körül

Termék	Mennyiség (kg)	Táp- érték (Kcal)	Fehérje (g)	Zsir (g)	Szén- hidrát (g)
Rozskenyér	0,92	2134	45,1	13,8	456,3
Buzakenyér	0,022	53	1,5	0,3	11,4
Árpadara	0,016	54	1,4	0,2	11,8
Borsó	0,046	160	12,3	0,6	27,7
Köleskása	0,017	60	1,8	0,5	12,1
Hajdina dara	0,015	53	1,9	0,5	10,0
Sőr	1,2 1	504	6,0	-	54,0
Hus	0,020	34	3,1	2,3	0,1
Hal	0,004	6	0,4	0,4	-
Sertés (szalonna és hus)	0,030	160	2,3	16,8	-
Háj	0,003	25	0,1	2,8	-
Növényi olaj	0,005	45	-	5,0	-
Vaj	0,004	30	-	3,3	-
Sajt	0,010	15	2,0	0,7	0,1
Egyéb (+5 %)	-	167	-	-	-
		3500	77,9	47,2	583,5
			11 %	6,7 %	82,3 %

Az egyedi listák alapján összeállított táblázat [5] adatai igen jellemzőek a városi és falusi alsó rétegek táplálkozásának szerkezetére (a szénhidrátok túlsúlya, zsiradékhiánya). Ez az összetétel határozottan különbözik a gazdag társadalmi rétegek ételiszerfogyasztásának szerkezetétől, mely zsirban és fehérjében gazdagabb és igen jelentős a napi sörfogyasztásuk (2,6 l.).

A "paraszti" lista alapján nyert eredmények általánosítása megköveteli, hogy figyelembe vegyük az egész lakosság társadalmi tagozódását és demográfiai strukturáját. A kis-korúak táplálkozása elsősorban kvantitatív módosulást jelent, mivel a gyermektáplálkozás speciális szerkezete későbbi eredetű.

A számítás részleteredményei matematikai természetűek s elemzésük - e rövid cikk keretében - feleslegesnek tűnik. Miután megkaptuk az egész lakosság élelmiszerszükségletének végösszegét, az élelmiszermennyiségeket át kell alakítani mezőgazdasági termékekké. Ez nem túl nehéz feladat, hála az élelmezési listák összeállításához szükséges előzetes számítások koefficienseinek. Az eredmény - számításba véve az exportot és importot - jelenti a nettó mezőgazdasági termelést. A nettó mezőgazdasági termelés önmagában is érdekes mutatószám, de közvetlenül ennek a számadatnak az alapján nem lehet kiszámítani a nemzeti jövedelmet.

Valójában a nemzeti jövedelemnek nemcsak a nettó mezőgazdasági termelési érték a fő összetevője, hanem a feldolgozás során megnövekedett értéke is, amely a malmokban (liszt, dara), a városi pékségekben, a sörgyártás során adódik hozzá.

Az élelmiszerek értéke inkább megközelíti a nemzeti terméket, mint a bruttó mezőgazdasági termelésé. A valóságban azonban, mint látni fogjuk, a két elem kombinálása szükséges ahhoz, hogy teljes és jól használható táblázatot kapjunk.

2. tábla

Feldolgozott termékek		Mezőgazdasági termékekből	
Rozskenyér	1,003.827 t	Rozs	750.328 t
Buzakenyér	30.006 t	Buza	30.006 t
Árpadara	22.100 t	Árpa	44.199 t
Borsó	62.168 t	Borsó	62.168 t
Köleskása	21.078 t	Köles	42.157 t
Hajdinakása	19.715 t	Hajdina	39.429 t
Sör	12,796.000 hl	Rozs	31.990 t
		Buza	79.975 t
		Árpa	127.960 t
		Zab	79.975 t
Hus	58.024 t	Szarvasmarha	212.000 db
		Borju	200.000 db
		Sertés	100.000 db
Hal	10.545 t		
Sertésszalonna	30.874 t	Sertés (hizó)	812.000 db
Háj	3.700 t		
Növényi olaj	5.146 t		
Vaj	8.183 t		
Sajt	29.000 t		

A számadatok nem teljeseek, mert nem veszik tekintetbe az importot és exportot. A vámjegyzékek szerint átlagban 43.600 t rozst, 4.800 t búzát, 9.000 sertést és 100.000 állati bőrt exportáltak. [6] Ugy véljük, hogy a nemzetközi kereskedelem többi termékét: a marhát, sört és a takarmányt, valamint az erdészeti termékeket egyenlő arányban exportálták és importálták az állam keleti részéből, vagy a szomszédos államokból, s ez a tény arra jogosít fel bennünket, hogy ezeket a termékeket számításon kívül hagyjuk. A termékmennyiségek alapul szolgálnak a nemzeti jövedelem számításához, de nem a mennyiség, hanem az érték adja a nemzeti jövedelmet. Ez annyit jelent, hogy az érték meghatározásához az árak problémáját kell megoldani. Az árak kérdése pedig nehéz problémát jelent, amennyiben különbségek vannak az egyes vidékek, város és falu között, s tekintetbe kell venni az időbeli fluktuációt is. Az általunk ismert átlagárak nem felelnek meg a valóságos áraknak, mert szinte kizárólag a városi árakat ismerjük.

E fenntartás ellenére ajánlatosabb a városi árakat figyelembe venni, mivel már magukban foglalják a csere és a szállítás költségeit is. A következő városokra vonatkozóan rendelkezünk árakkal. Lwow (ez kívül van az általunk tárgyalt területen), Krakko, Lublin, Varsó és Gdańsk. Piaci szempontból a gdański árak a leglényegesebbek [7], mivel Gdańsk tekinthető gazdasági fővárosnak, s árai meghatározóak voltak az egész országra. Hátrányuk, hogy a maximális árszintet jelentik, de ez egyúttal előny is, mivel ugy sincs lehetőség bizonyos erdészeti és mezőgazdasági termékek mennyiségének és értékének megállapítására, így egy nagyobb érték számításvétele nem jelent veszélyt a teljes nemzeti jövedelem becslésénél. Másrészt pedig az eredményeknek az európai szinttel való egybevetése így könnyebbnek látszik, mivel a gdański árak átmenetet képeznek a lengyel és a nyugat-európai árak között.

A gyakorlatban más nehézségekbe is ütköztünk. Ilyen például néhány gdański ár, nevezetesen a kenyér árának használhatatlansága. Miután nem rendelkezünk adatokkal sem a kenyér súlyára, sem pedig minőségére vonatkozóan, így a kenyér árát kénytelenek voltunk számításon kívül hagyni, s helyette néhány más árat korrigálni, megemlíteni, hogy így a késztermék értékét állítsuk be. Ilyen eljárást alkalmaztunk a kenyérre már feldolgozott magvak esetében.

A mezőgazdasági termelés értéke azonban, még ha hozzá is adjuk a szállítást, a csere, a feldolgozás költségeit, csak egy részét jelentik a nemzeti jövedelemnek. Ez az érték megfelel a kis- és nagybirtokosok, a városi molnárok, pékek, kereskedők és szállítók, valamint más hasonló foglalkozásúak által létrehozott gazdagságnak. A mezőgazdasági termékeken kívül csak a sótermelést állapíthatjuk meg meg, e termék direkt és indirekt (élelmiszerek tartósítása) fogyasztása révén.

Hiányoznak azonban az adatok más foglalkozási ágak (kézműipar, az élelmiszer és mezőgazdasági termékeken túlmenő kereskedelem, bányászat), által létrehozott értékekre vonatkozóan. Az eddigi kutatások ellenére a kézműves, bányászati és kereskedelmi értékek felbecslése ez idő szerint nem lehetséges. Ezek annyira szétszórtak városban és falun, hogy bármiféle összesítésük megoldhatatlan feladatnak tűnik.

Más megközelítési módot alkalmaztunk a nem mezőgazdasági termelés grosso modo megállapítására. A nem mezőgazdasági dolgozóknak munkájukkal feltétlenül meg kellett keresniük - pénzben, vagy terményben - a saját és családjuk fenntartásához szükséges táplálékot. Ha ismerjük az egyik és másik szektorban dolgozók százalékos megoszlását, lehetővé válik a nemzeti jövedelem másik összetevőjének, a mezőgazdaságon kívül létrehozott értékek kiszámítása az élelmiszerárak alapján.

Az első kínálózó megoldás az lenne, hogy a történeti demográfia városi lakosságra vonatkozó adatait használjuk fel. A városi lakosság aránya a tárgyalt területen, tehát Lengyelország nyugati részén, körülbelül 26 % [8]. Fenntartás nélkül azonban nem fogadható el ez a százalékarány, mivel Lengyelországnak szinte minden városa jelentéktelen nagyságu volt ebben az időben és mezőgazdasági művelés alá vont földterülettel is rendelkezett. Ezenkívül emlékeztetnünk kell arra, hogy a mezőgazdasági terményeket értékesítő vagy feldolgozó kereskedőket és kézműveseket már egyszer számbavettük. Tehát nem fogadható el, hogy a városi lakosság 26 %-a vásárolt élelmiszert. Másrészt azt is tudjuk, hogy a falusi lakosság egy része foglalkozott kézműves vagy ipari tevékenységgel, vagy a nem mezőgazdasági termékekkel való kereskedelemmel.

Sajnos számuk megállapítására semmiféle adattal nem rendelkezünk, de létezésük önmagában arra készítenek, hogy ne állapítsuk meg túl alacsonyan a nem mezőgazdasági népesség százalékos arányát. A 20 %-os körülbelüli arány elfogadását javasoljuk, ami a névleges városi lakosság kb. 3/4 részének felel meg.

2-3 %-os hibalehetőség nem módosítja alapvetően a nemzeti jövedelem nagyságát, ez teljes értékének csak 2,6 %-át érintheti.

Az eddig elmondott és még ezután következő fenntartásokkal most már összeállíthatjuk az 1580-as évekre vonatkozó nemzeti jövedelem részletes táblázatát a meghatározott területre vonatkoztatva 30 groszys (garasos) zlotyban, azaz forintban. (lásd 3. táblázatot)

3. tábla

Termékek	Értékek
Rozskenyér	12,205.000 Zl
Rozsexport	575.000 Zl
Buzakenyér	785.000 Zl
Buzaexport	105.000 Zl
Árpadara	688.000 Zl
Borsó	1,113.000 Zl
Köleskása	674.000 Zl
Hajdinakása	533.000 Zl
Sör	1,493.800 Zl
Hús	4,485.000 Zl
Állatbőr export	187.000 Zl
Hal	258.000 Zl
Sertés oldalszalonna (szalonna és hús)	2,437.000 Zl
Nyersháj	406.000 Zl
Növényi olaj	980.000 Zl
Vaj	942.000 Zl
Sajt	1,095.000 Zl
Egyéb tejtermék	1,018.000 Zl
Só	1,642.000 Zl
Kézműipari, ipari stb. termékek	8,840.000 Zl
	53,906.000 Zl

A fenti számokhoz szükséges némi magyarázatot fűzni. Az 53,906.000 zloty a gdański árfolyam szerint 28,372.000 g ezüstnek felel meg. Az ezüst értéke sokkal nagyobb volt a lengyel piacon, mint Nyugat-Európában. Tehát a nemzeti jövedelem nagysága nemcsak a termelés volumenétől, hanem az árszinttől is nagymértékben függött. Nyugaton az árak magasabbak voltak. Az összehasonlítás igen hasznos lehet, de figyelemmel kell lenni az arányokra. Másrészt pedig le kell szögeznünk, hogy a nemzeti jövedelem inkább csak teoretikus szám egy olyan kor-szakban, amelyben a gazdaság legnagyobb része megőrizte natu-rális jellegét, ahol a termékek cseréjére csak kis részben ke-rült sor. Pénzben való kifejezése, - amely a kortársaknak eszükbe sem jutott volna - csak közelítő, de hasznos ábrázolási mód.

A 3,397.000 lakos (teoretikus szám, mivel a gyerme-kek és öregek is benne foglaltatnak) által megtermelt nemzeti jövedelemből egy főre 15,9 Zl jut (kb. 8,4 g ezüst). Ezt az összeget össze lehet hasonlítani más országok hasonló adatá-val, s lehetővé teszi a nemzeti jövedelem színvonalának vizs-gálatát is, miután ismerjük a megelőző időszak mezőgazdasági termelését.

Az 1580-as évek táján a legjellemzőbb paraszti teleknagyság Lengyelországban a fél vagy egész "laneum" (telek), ami 8-16 hektár. Egyszerűsített számítások alapján ennek a termelési értéke, a gdański áron, leszámítva a vetőmagot és az állati takarmányt: 51 - 102 Zł. Az ilyen típusu művelés 2 - 2,5-től 4 személy munkáját követelte meg és a demográfiai adatok szerint 4-7 személy megélhetését biztosította. Ez az eredmény megerősíti nemzeti jövedelemszámításunk valószínűségét, bármennyire leegyszerűsített is, mivel a nagyobb és termelékenyebb földbirtokok száma elég nagy volt.

Mint már említettük, nemzeti jövedelem számításaink a XVI. századi Lengyelországnak csak egy részére érvényesek. A kutatások jelenlegi állapotában bármiféle megalapozott számítás elvégezhetetlen a lengyel-litván állam másik részére. Így meg kell elégednünk azzal, hogy csak egy nagyságrendi értéket adjunk az állam nemzeti jövedelmének egészére. A terület másik része a lengyel föld 79 %-át, lakosságának pedig 54 %-át jelentette.

Köztudomású, hogy ezeknek a vidékeknek a gazdasági színvonala alacsonyabb volt, de a szintvonalon itt inkább kisebb mezőgazdasági termelékenységet, a városi lakosság, pontosabban a nem agrárnépeség alacsonyabb arányát értjük. Feltehető, hogy az extenzív művelés viszonyai között, a fogyasztási szint nem volt túlságosan alacsony, mivel elég művelésre alkalmas föld állt rendelkezésre és kisebb volt az exportlehetőség, mely levezethette volna a vidék mezőgazdasági termelésének feleslegét. Mivel az agrárnépeség százalékarányát csökkentenünk kell, a 15 %-os hozzávetőleges arányt választottuk.

Az árszint is jóval alacsonyabb volt: ha a rozs árát összehasonlítjuk Gdańskban, mely Nyugat-Lengyelország fővárosa volt, és Lwów-ban, az állam keleti részének egyik legnagyobb városában, az eredményt azt mutatja, hogy a lwówi rozsár éppen a fele volt a gdańskinak.

Ha nemzeti jövedelem-számításainknál nem területet, hanem a lakosság számát vennénk alapul, 35,000.000 Zł lenne az eredmény. Az előző eredménnyel szemben a különbséget főleg az árszínvonal-differencia magyarázza. Amennyiben ezt az összeget elfogadjuk, az ország keleti területét is bevonva megállapíthatjuk, hogy az egész állam nemzeti jövedelme elérhette a 85 - 90,000.000 zlotyt (11-12 Zł az egy főre jutó nemzeti jövedelem) vagyis 45 - 47,000.000 g ezüstöt.

Ezt a globális adatot azonban nem lehet elemezni, annyira megközelítő jellegű csupán. Az óvatos és leszűkített interpretálás is csak táblázatunk adataira és a Lengyelország nyugati felében megállapított nemzeti jövedelemre vonatkozhat.

A nemzeti jövedelem táblázata egy sor tisztán "élelmiszer" eredetű összetevőből áll. A fogyasztásra alapozott

struktúra nem könnyíti meg az összevetést más eredetű tényezőkkel dolgozó számításokkal. Például King táblázata, mely az egyéni jövedelmeken alapszik, a nemzeti jövedelem mezőgazdaságból származó részét 47,8 %-os arányban állapítja meg [9]. Amennyiben az élelmezési cikkeket mezőgazdasági termékeknek tekintjük, Lengyelországban ez az arány 80,6 %. Az összehasonlítás azonban alapvetően hamis, mivel az élelmezési cikkek a mezőgazdasági termékek értékén kívül magukban foglalják a szállítási költségeket, a kereskedelmi hasznot, a feldolgozás költségeit. Ha csak a fel nem dolgozott mezőgazdasági termelés értékét vesszük számításba, gdański áron számítva, a mezőgazdaság részesedése a nemzeti jövedelemben 63,2 %-ra csökken. Ha végül pedig a helyi árakon számolunk, például a Varsó-környéki árakat vesszük alapul, (innen indult a gabona leosztatása Gdańsk felé) a százalékarány már csak 50 %, ami 26,896.000 Zl-nak felel meg. Ez az abszolút szám még kifejezőbb mint maga a százalékos megoszlás, miután nemzeti jövedelem számításainknál a gdański árakkal számoltunk, melyek természetesen a legmagasabbak voltak az országban.

A nemzeti jövedelem egyéb összetevőinek a megállapítása igen nehéz feladat. A táblázat és annak általunk javasolt interpretálása alapján csak annyit tudunk, hogy a nem mezőgazdasági szektorok a nemzeti jövedelemnek körülbelül 50 %-át adták. A kutatások jelenlegi állásában azonban nem adhatunk arra feleletet, hogy ezen belül milyen volt az ipar, bányászat, kereskedelem, szállítás, szolgáltatások aránya. Tegyük még hozzá, hogy a nem mezőgazdasági munkából eredő érték aránya (50 %), mely kissé túlzottnak tűnhet, King adataival összehasonlítva, csökkenni fog abban az esetben, ha a nemzeti jövedelem számítása belső, vagy helyi árak alapján történik.

A nemzeti jövedelem kiszámításában alkalmazott eljárásunk néhány módszertani következtetést sugall, melyek talán nem lesznek haszontalanok a későbbi hasonló jellegű kutatásoknál. Ezzel az eljárással lehetővé válik egy pre-statisztikai kor nemzeti jövedelmének megállapítása a King által összegyűjtött parastatisztikai információk felhasználása nélkül oly módon, hogy az élelmezésre ismételt adatgyűjtést végzünk, valamint a lakosság számának és a társadalom demográfiai és társadalmi strukturájának ismeretére alapozzuk számításainkat.

El kell ismernünk azonban e módszer tökéletlenségeit is. A jövedelem nagysága elsősorban az áratól függ, melyek igen eltérőek, s ez részben önkényes választást eredményez. Másrészt pedig a nemzeti jövedelmet létrehozó egyes szektorok aránya a mezőgazdaság kivételével szinte teljesen ismeretlen marad. A módszer nem teszi lehetővé a nemzeti jövedelem elosztásának vizsgálatát, s még kevésbé a lehetséges felhalmozás nagyságának megállapítását. Bár a felhalmozás számbavételét nemcsak a módszer hiányosságai teszik lehetet-

lenné: a XVI. században a felhalmozás gyakran történt például az eddig meg nem művelt földek művelés alá vonásával, a paraszti munkaerő fokozottabb felhasználásával, tőkebefektetés nélkül. Csak a mezőgazdaság helyzetének részletes és periódikus leírása nyomán bukkannak elő a tényleges felhalmozások. Ugyanez érvényes a robotmunkában végzett építkezésekre is, a feudálisnak nevezett korszak e sajátosságára, mely az ingyenes és kötelező paraszti munkát jelenti.

A módszer kipróbálása és eredményei tökéletesítésének feltételei a következők: Az élelmiszerfogyasztásra, s annak regionális, társadalmi és demográfiai különbségeire; az árakra, a nagyvárosok, de a helyi piacok áraira is, a lakosság foglalkozás szerinti összetételének megállapítására és jövedelemforrásaira kell koncentrálni. Ez utóbbi területen végzendő kutatások talán lehetővé teszik majd a nemzeti jövedelem elosztásának megállapítását s megerősítik az általunk alkalmazott módszerrel elért eredményeket.

ANDRZEJ WYCZAŃSKI

Annales. Économies-Sociétés-
-Civilisations XXVI [1971].
105-113.1.

Jegyzetek

- [1] Gieysztorowa: Badania nad historia zaludnienia w Polsce. (Lengyelország népessége történetével foglalkozó kutatások.) Kwartalnik Historii Kultury Materialnej 1963. 536. l.
- [2] Ph. Deane - W.A. Cole: British Economic Growth 1688 - 1959. Trends and structure. Cambridge 1962. 4.1. F.Braudel munkáját Velence nemzeti jövedelméről nem volt módunkban felhasználni.
- [3] C. Clark: National Income and Outlay. London 1937. 210-226. l.
- [4] E. Le Roy Ladurie = Les comptes fantastiques de Gregory King. Annales E.S.C. 1968. 5. sz.
- [5] Az összegyűjtött anyagot ld. Studia nad konsumpcja zywnościowa w Polsce w XVI. ii pierwszej polowie XVII. wieku. Warszawa, 1969. c. munkánkban. (Lengyelország XVI. századi és XVII. század elejei élelmiszerfogyasztásáról.)

- [6] R. Rybarski: Handel i polityka handlowa Polski w XVI. stuleciu. (A kereskedelem és a kereskedelmi politika Lengyelországban a XVI. században.) Warszawa 1958 I. 23, és köv. l. II. 3. és köv. l.
- [7] I. Pelc: Ceny w Gdańsku w XVI. i XVII. wieku. (A gdański árák a XVI. és XVII. században.) Lwów, 1937. 47. és köv.l.
- [8] Historia Polski. (Lengyelország története.) I/2. Warszawa 1957. 416-417.l.
- [9] J. Pelc: i.m. 3-4. l.

GABONAHOZAM LENGYELORSZÁGBAN, CSEHORSZÁGBAN, MAGYAR-
ORSZÁGON ÉS SZLOVÁKIÁBAN A XVI-XVIII. SZÁZADBAN

A kutatás fejlődése

A gabonahozam vizsgálatának fejlődése, amely körülbelül az elmúlt tizenöt évet ölelte fel, óriási jelentőséggel bír, mivel a feudális korszakban az ember gazdasági tevékenységének központi területe a mezőgazdaság volt. E tevékenység hatékonysága, vagy szélesebb értelemben felfogva - az emberi munka termelékenysége, századokon keresztül meghatározó szerepet játszott a lakosság anyagi jóléte, az állam gazdasági helyzete és ebből következően politikai hatalma bázisaként. B.H. Slicher van Bath [1] több évvel ezelőtt összefoglalta az idevágó tanulmányok eredményeit. A kiemelkedő tudós kiadványa Nyugat-Európa agrártörténetéről szól, de kitért Közép- és Kelet-Európára is, nem kielégítő szinten. Igaz, hogy a lengyel tanulmányok eredményeit megtalálhatjuk dolgozatában (az általa publikált hozamhányadosok husz százalékáa a lengyel mezőgazdaságra vonatkozik), de ha például Csehországot és Szlovákiát vesszük szemügyre, összesen csak két tanulmányra találunk utalást (F. Lom és P. Horváth) [2] annak ellenére, hogy a csehszlovák tudomány sokkal több dolgozatot adott ki ebben a témakörben 1963 előtt. A magyarok által készített tanulmányok eredményei közül egyetlen egyet sem találunk meg a dolgozatban, annak ellenére, hogy Magyarország történészei már 1930 óta érdeklődést mutatnak a téma iránt. [3]

A hozamokról szóló tanulmányok Lengyelországban, Csehszlovákiában és Magyarországon egész sor új anyagot hoztak felszínre Slicher van Bath dolgozatának kiadása óta (1963). A szovjet tudomány is egyre növekvő érdeklődéssel fordul a terméseredmények felé. Dolgozatunkban megpróbáljuk felhasználni azokra a területekre vonatkozó szovjet tanulmányok eredményeit, amelyek valamikor a Lengyel Királysághoz tartoztak (Bjelorusszia, Podolia, Volhinia és Ukrajna egy része). [4]

Először is azoknak az országoknak a tanulmányait vizsgáljuk meg, amelyek közvetlenül érdekesek számunkra. Ugy tünik, nagyobb lehetőségeket találunk a források viszonylatában azokban az országokban, ahol a feudális nagybirtok uralkodott, és a majorság széleskörűen elterjedt. E tanulmányok forrásbázisát a majorságok beszámolóí adják; ilyen beszámolókat nem találunk a parasztságra vonatkozóan, és általában arra a nemességre sem, amelyik kis, vagy közép-méretű földbirtokkal rendelkezett. Csak a nagybirtokos levéltáraiban talál-

hatunk részeket, vagy esetleg egész sorozatokat ezekből a beszámolókból. Becsléseken alapuló megközelítő információkat a legkülönbözőbb összeírásokban és adójegyzékekben találhatunk: lajstromokban, leltárakban, gazdálkodási utmutatókban és utasításokban, valamint a mezőgazdasági irodalomban. Kétségtelen azonban, hogy a szisztematikus tanulmányozás alapját csak a már említett beszámolók alkotják.

A lengyel tudomány már elég rég óta érdeklődik a feudális mezőgazdaság terméshozamai iránt (R. Grodecki 1919, R. Rybarski 1931) [5]. J. Rutkowski a terméshozammal, vagy pontosabban fogalmazva, a gabonának a vetésre elkülönített százalékaival úgy foglalkozott, mint a gazdálkodás szintjének mutatójával. [6] Azonban ez a tudós, a két világháború közti Lengyelország legkiemelkedőbb agrártörténésze, személyesen nem bocsátkozott a terméshozamok részletesebb tanulmányozásába. Egészen az 1950-es évekig nem kezdődtek meg a szisztematikus kutatások. Azonban mielőtt a hozamokra vonatkozó gazdag forrásanyag összegyűlt volna, a számunkra érdekes korszak hozamdinamikájának sematikus tárgyalása fejlődött ki, elfogadva, hosszabb időszakokra, bizonyos általános, uniformizált hozamhányadosokat. [7]

A. Wawrzyńczykowa volt az, aki elsősorban tárgyalta a lengyel tanulmányok eredményeit. [8] Néhány évvel később jelen tanulmány szerzője foglalta össze az eredményeket. [9] A legutóbbi időszakban ezt A. Wyczański végezte el, aki elmentmondásokat mutatott ki a kutatási módszerekben. [10] A lengyelországi hozamokkal foglalkozó eredményeit először egy nemzetközi fórumon mutatta be (Stockholm, 1960). [11] I. Rychlikowa nemcsak megvizsgálta Kis-Lengyelország egy sor földbirtokának 1764-1805 közötti terméseredményeit, hanem sikeresen próbált ki olyan módszereket, amelyek a gazdasági statisztikára alapultak. [12] A lengyel tudósoknak erre a területre vonatkozó eredményeit igen nagyra kell értékelnünk, mind az általuk összegyűjtött anyag, mind az általuk használt módszerek tekintetében. Azonban úgy tűnik, szükség van egy sokkal szisztematikusabb tanulmánytervre, amely az alapvető forrásanyag, a majorságok gabona-bevételi beszámolóit, kimerítő tárgyalásán alapul.

A cseh történészek, V. Černý irányítása alatt széleskörű tanulmányokat folytattak a terméshozamról 1949-1950-ben; öt levéltáros gyűjtötte össze a XVIII. és XIX. század terméseredményeit, részben megvalósítva Černý elképzeléseit, amelyek a terméshozamnak a XV. századtól napjainkig terjedő tanulmányozását tüzték ki célul. [13] Amennyire tudjuk, ezekről a munkálatokról nem történtek publikációk. E probléma körüli vizsgálatok egész sorát nyitotta meg A. Mika munkája a XIV. és XVII. század közötti majorsági gazdálkodásról. [14] Nem sokkal ezután V. Černý publikált egy tanulmányt a hozamok ingadozásainak okairól, [15] és F. Lom adta ki tanulmányát a XVI. és XVII. század között végbement fejlődésről a veteste-

rület vonatkozásában. [16] A Mika és F. Lom e dolgozatai arisztokraták birtokainak majorsági archivumain alapultak, elsősorban a Rožmberk (később Schwarzenberg) és más birtokokon, szinte kizárólag Dél-Csehországból. Sok anyagot hoztak felszínre J. Křivka tanulmányai az észak-csehországi Roudnice birtokról. [17] J. Petraň a mezőgazdasági termeléssel, mint egészszel foglalkozott, és különös figyelmet szentelt a csehországi 1550-1620 közötti növénytermelésnek, [18] míg J. Valka ugyanezt tette a Fehér Hegy előtti Morvaországra vonatkozóan. [19] J. Petraň azonban nem gyűjtött össze sok új, a terméshozamra vonatkozó, számbeli adatot, és J. Valka ezen a téren újat nem hozott. Egyébként a cseh történészeket elsősorban az 1620 előtti időszak érdekli. J. Křivka tanulmánya kivétel, mivel ez a XVIII. század első felével foglalkozik. [20] Más munkákban viszont pusztán elszórt adatokkal találkozhatunk a terméshozamot illetően. Általában nem szerepelnek az adatok hosszabb sorozatait, annak ellenére, hogy néhány majorsági levéltár erre lehetőséget nyújt. [21] A szlovák történészek szintén foglalkoznak a nagy uradalmak terméshozamaival. [22]

Mint már korábban említettük, Magyarországon már 1930 óta jelennek meg tanulmányok, amelyek a kései feudalizmus időszakának néhány nagybirtokáról tartalmazznak terméshozamokat. 1965-ben csoporttanulmányt adtak ki, amelyben felhasználták a korábbi kutatások eredményeit és új eredményeket is hoztak. Ez a tanulmány több mint 1.300 hozamhányadost tartalmaz a XVI. század közepétől kezdve egészen a XVIII. század végéig, hogy ne említsük a későbbi adatokat, amelyek majdnem teljesen Nyugat és Észak-Kelet Magyarországról - kivéve a törökök által megszállt területet a XVII. század végéig - és Szlovákiáról. [23] Ezek nem mindig hosszú sorozatok. A szerzők csak a gabona hozamhányadosával foglalkozhattak, nem adhatták meg a bevetett vagy learatott terület mértékét. Ugyanakkor megjelent egy munka Perjés Géza tollából, amelyet a XIX. és XX. századi hozam tanulmányozási módszerének szentelt, azaz egy olyan korszaknak, amelynek feltételei, a források tekintetében, teljesen eltérőek a feudális időszakétól. [24]

Általánosságban azt mondhatjuk, hogy a hozamok tanulmányozása a legteljesebb mértékben a majorságokra vagy nagybirtokokra szűkül le. Ezt a korlátozást, mint már említettük, a forrásanyag jellege kényszeríti ki. [25]

Módszertani viták

A hozamok tanulmányozása természetesen nem mentes a módszerekre vonatkozó kétségektől és vitáktól. A leglényesebb kérdések a következők:

1. A hozam kifejezésének módja: "szemekben" adjuk meg őket, mint ahogy a vizsgált időszak forrásaiban találkozhatunk velük, vagy a modern mezőgazdaság vizsgálatánál elfogadott módon hektáronkénti mázsában (q/ha).

2. Az egyedi hozamhányadosok (egy gabonaszemnek egy gazdaságban egy évi hozama) és a csoporthányadosok hasznossága; azaz vagy a hozam kimutatása egy sor gazdaságban egy év alatt, vagy egy gazdaság hozamai több éves időszakban, vagy több gazdaságé több éven keresztül.

3. Az egyedi hányadosok és a kronológikus sorozatok hasznossága.

4. A különböző típusú források alapján szerzett hozamhányadosok együttes számítása.

Az 1. ponthoz: Mint ismeretes, a modern mezőgazdaság tanulmányozásánál a hozamot a föld egy adott egységére vonatkozóan (ha) mázsákban fejezik ki, és ez a mezőgazdaság szintjének mércéje. Másrészt azonban a források (a beszámolók) a feudális időszakban általában az elvetett gabona mennyiségének terminusaiban fejezik ki a vetés méreteit és ritkán törődnek a területtel, amelyen a növényt termesztik. Az arra irányuló kísérleteket, hogy az elvetett gabonamennyiségből a bevetett terület méreteit megkapjuk, meghiusítja az, hogy a vetési sűrűség, azaz az elvetett gabona és a bevetett terület aránya nem volt egységes. A rekonstrukciós kísérletek így megtevéstőnek bizonyultak, vagy mindenesetre ajánlatos elkerülni őket, mindenütt, ahol nem szükséges a területre való átszámítás. [26]

Ez nem pusztán a kutatási technika és mennyiségi hibák kérdése. A hozam kifejezésének mindkét módszere, azaz a szemekben vagy q/ha -ban, specifikus a mezőgazdasági termelés egy-egy különböző időszakában. A korábbi az extenzív feudális gazdálkodásban, mikor a hozamok alacsonyok voltak, és ebből következően a learatott gabona nagy százalékát kellett megőrizni a vetés számára. A bevetett terület fogalma nem egyenértékű azzal, amit mi ma értünk ez alatt. A földek jelentős része parlagon maradt, de mégis művelt területnek kell tekintenünk; mivel a téli termés gyakrabban megsemmisült, mint manapság, ilyenkor ugyanabba a területbe vetették a tavaszi gabonát. A tartalék, használatlan föld léte biztosította a művelt terület kiterjesztésének lehetőségét, ha erre szükség volt. [27] Ebből következően a gabona és nem a föld volt a meghatározó tétel a termelési költségeknél. A learatott és elvetett gabona arányának elfogadása mint a hozam értéke általános a lengyel és a külföldi irodalomban. [28] Minden más módszer kivétel. [29]

A 2. ponthoz: A termésbeszámolók lehetségessé teszik mind az egyedi, mind a csoport hányadosokkal való számolást. [30]

A. Wyczański újabban felhívta a figyelmet arra, hogy milyen nehézségek és komplikációk adódnak a nagy területekre vonatkozó ugynevezett átlag-hozamok számításánál: a ho-

zamok számtani átlaga félrevezető; csak összehasonlítható gazdaságok vetéseinek és terméseredményeinek ismeretében lehetséges a tényleges, helyes átlaghányados kiszámítása. Azonban a szerző a hozamok ingadozását, mint problémát, bizonyos értelemben másodlagosnak, esetlegesnek tekinti. [31] Egy ilyen álláspont ellenkezést válthat ki. A hozam évenkénti ingadozása és instabilitása tanúsítja az agrártechnika alacsony szintjét és megvilágítja a termelés óriási kockázatát, s ebből következően a korszak mezőgazdaságának egészét jellemzi; a gazdasági hatásokat ugyanugy figyelembe kell venni, mint a jelenség okait. Másrészt egyet lehet érteni a szerzővel abban, hogy egyszerűbb kutatási módszerek alkalmazása mellett száll síkra, és elveti azokat a kérdéseket, amelyek teljes mértékben megfejtetlenek a történésszámára, és csak unalmas kalkulációknak nyitnak teret. A szerző véleménye szerint elégséges megadni azon hányadosok arányát, amelyek szignifikánsan térnek el az átlagtól. [32] Ez utóbbi álláspontot azonban csak abban az esetben lehet helyesnek elfogadni, ha az analízis egy pontosan meghatározott területre vonatkozik, amelyen az összes fennálló gazdaságra kiterjedhetnek a vizsgálatok. Például ilyen Sandomierz Vajdaság királyi majorsági gazdaságainak hozama az 1546 és 65-ös évek között. [33] De hogy lehetne kiszámítani egy egész országot, vagy legalábbis nagyobb régiók átlagos terméshozamát? Mindenekelőtt nincsenek, és nem is lesznek olyan adataink, amelyek felölelik nagyobb területek összes gazdaságait. Ezért, véleményünk szerint, - a lehetséges kritikai megjegyzések ellenére - a kutatás szempontjából leghasználhatóbb módszer az, ha egy "tipikus hozamot" keresünk, vagyis olyant, amely a leggyakoribb. Egy ilyen módszer használata lehetővé teszi az összes hányados alkalmazását, legyenek azok a legszélszórtaabbak, vonatkozzanak a legkülönbözőbb évekre, sőt a kg-ra át nem számítható súlyok hányadosait is bevonhatjuk a vizsgálatba. [34] A kalkulációk eredményei természetesen megváltozhatnak a további kutatás és a kutatási alap kiterjesztése következtében. Nem szabad szem elől tévesztenünk azt, hogy a feudális korszak hozamainak tanulmányozása terén most még csak az anyaggyűjtés stádiumában vagyunk.

Kétségtelen, hogy a hozamhányadosok, különösen pedig az egyedi hozamhányadosok legajánlatosabb elrendezési rendszere a méret-skála szerinti volna. A legnagyobb "sűrűség" pontjai reprezentálnák a legáltalánosabb hozamokat. Azonban a történésszámára hozzáférhető adatok csak megközelítőek és nem pontosak, így sokkal praktikusabbnak tartjuk a hányadosok bizonyos tekintetben való "lekerekítését", azaz egész számok közötti intervallumokba való beosztását, például 1-től 2-ig, 2-től 3-ig, stb. Fel kell hívni a figyelmet arra a veszélyre, amely ebben az eljárásban rejtezik akkor, ha a hányadosok alacsonyok. Igen lényeges különbség, hogy a hozam 2.1 vagy 2.9 szem, különösen akkor, ha hányadosaink száma nem tulságosan nagy. Másrésztől azonban, kisszámú hányados esetén, szigorúan szólva egyetlen módszer sem vezethet megbízható eredményekre.

A veszély csökken, sőt szinte eltűnik, ahogyan a hányadosok száma nő. [35] A hányadosok ilyen "lekerekítése" mellett szól az is, hogy nem mindig lehetséges annak megállapítása, hogy az egyházi tized levonása előtt vagy az után kalkulálták őket. Azonkívül vannak olyan esetek is, mikor a tizedet egyáltalában nem szedték be, például néhány egyházi földbirtok esetén, vagy a terménytizedet pénzbeni tized helyettesítette. Az ezekből következő hibák csak a legkritkább esetben haladják meg a 0.5 szemet.

A 3. ponthoz: Nem férhet kétség a hozamhányadosok hosszú sorozatainak nagyobb hasznosságához, mivel ezek teszik legjobban lehetővé a hozamok ingadozásainak és variációinak megfigyelését. Mint mondtuk, a kutatónak csak a legkritkább esetben állnak ilyen adatok rendelkezésére a XVIII. század közepe előtti Lengyelországra vonatkozóan. Tudomásunk szerint Csehországra a helyzet jobb ebben a tekintetben, de az eddigi tanulmányok még nem hoztak felszínre túl sok ilyen anyagot. Ilyen sorozatokat találhatunk Magyarországon a XVIII. század elejétől kezdve. [36] Mindez azt mutatja, hogy szükség van a szórt hányadosok felhasználására is, amelyek esetleg eltérő évekre és különböző gazdaságokra vonatkoznak. Természetesen a dolgok illetően állása korlátozza az analízis lehetőségeit. Azonban lehetővé teszi a tipikus hányadosok, azaz a leggyakrabban előforduló hányadosok megkeresését.

A 4. ponthoz: Általában a termésbeszámolókat hasznosságát nem kérdőjelezi meg, annak ellenére, hogy ezek is alapos kétségeket kelthetnek, a lehetséges sikkasztások és a tényleges helyzet kódösztítésének tendenciájából következően. Ezenkívül egy olyan nehézség is jelentkezik, amely nem annyira a beszámolás korabeli rendszeréből, mint inkább a gazdálkodás feltételeiből következik. Bizonyos időszakokban a cséplés túlnyult a gazdálkodási éven. Ebben az esetben az aratás kévszámban megadott eredményén kívül a beszámoló mutathatja az adott évben ténylegesen végrehajtott cséplést is. I. Rychlikowa ezt "realizált hozamnak" nevezi. [37] A forrás nem mindig teszi lehetővé, hogy megkülönböztessük a folyó év és az előző év gabonamennyiségét a kicséplést mennyiségen belül. [38] Ennek tudatában fel kell hívunk a figyelmet arra, hogy a hozamhányadosok kiszámításánál a szerzők néha a kicséplést hozam és az elvetett mennyiség hányadosát alkalmazzák, az össztermés és az elvetett mennyiség aránya helyett, [39] és nem minden esetben tisztázzák, hogy a források lehetővé tették-e az utóbbi megállapítását, vagy csak az előbbiét. [40]

Természetesen a terméshozam kalkulációja a kicséplést és az elvetett mennyiség arányából eltorzítja a tényleges képet, hiszen lehetséges, hogy a kicséplést és learatott szemek száma közötti különbség nagy. Nincs azonban mód az összes kalkuláció ellenőrzésére, se azoknak a hányadosoknak a kizárására, amelyek a cséplést és az elvetett mennyiség arányán alapulnak. Következésképpen szükséges annak kérdésnek

a feltevése, hogy hasznosak-e ezek a hozamok tanulmányozásához? Több évre vonatkozó csépelet-elvetett mennyiség hányadosok nem különbözhetnek lényegesen a learatott-elvetett hányadosoktól, mivel hosszú távon mindazok a különbségek, amelyek a kicsépeletlen kévékből és az előző évi kévék kicsépléséből fakadnak, eltűnnek. Tulajdonképpen az összes megtermelt gabona mennyisége elvben nem változik, pusztán azért, mert a cséplést elhalasztották. Évi hányadosok hosszú sorozatainál a hozamok fluktuációs skálája növekvőnek tűnhet, mivel abban az évben, mikor nem csépeleték ki az egész termést, a beszámoló a ténylegesnél alacsonyabb hozamot mutatnak; ezzel szemben abban az évben, mikor az előző évről maradt kévéket is kicsépelik, a beszámoló a ténylegesnél nagyobb hozamot fognak mutatni. [41] Ebből az következik, hogy a legmagasabb és a legalacsonyabb hozamhányadosoknak kisebb súlyt kell tulajdonítanunk, és ez különösen az előbbieket esetében fontos. Azokban az esetekben, mikor nagyobb volt a gabonaszükséglet a korábbi év termésének nagyobb részét csépeleték ki. És még akkor is, ha "szórt" hányadosokat használunk, azaz egyedi hányadosokat, különböző évekből és gazdaságokból, azokat az eltéréseket, amelyek abból fakadnak, hogy a kicsépelet és elvetett mennyiség arányán alapul a hányados, meg lehet szüntetni bizonyos mértékig, annak következtében, hogy a különbségek kétértelműek: plusz és mínusz. Általánosságban tehát elfogadhatónak érezzük a csépelet-elvetett mennyiség arányának használatát, a learatott-elvetett mennyiség aránya mellett a hozamok tanulmányozásánál, de nem szabad szem elől téveszteni azt a tény, hogy az előbbi növelheti a hozamok fluktuációs skáláját.

Másrészt viszont sokkal ellentmondásosabbnak tűnik azoknak a hányadosoknak a használata, amelyek a királyi birtokok ellenőrzésének adataira alapulnak. Mivel ezek egyoldalú tendenciák vetületei lehetnek, például mikor - a tényleges hozam közlése helyett - az ellenőrző bizottság az elvileg elérhető hozamokat jelentette, amelyeket azután nem minden esetben értek ténylegesen el, [42] vagy amikor egy általános kulcsot fogadtak el. [43] Ezen oknál fogva, ugyanugy, mint a lengyelországi hozamunkkal foglalkozó korábbi cikkünkben, kihagyjuk azokat a hozamhányadosokat, amelyek a királyi birtokok ellenőrzéseinek adatain alapulnak. [44]

Az adatok összehasonlíthatósága

Tanulmányunk célja a lengyelországi, magyarországi, csehországi és szlovákiai terméshozamok összehasonlítása. Ebben az esetben nehézségek származnak abból a tényből, hogy ez országok mindegyike különböző természeti gazdálkodási feltételekkel rendelkező régiókra terjed ki. Ideális lenne a hányadosok csoportosítása és összehasonlítása, ha azonos talaj, klimatikus és más feltételekkel rendelkező gazdaságokra vonatkoznának. Ezért egy közvetítő ut választására kényszerülünk. Vessük egybe a korábbi Lengyel Királyság különböző régióinak

hányadosait, vagyis 1. Nagy-Lengyelország és Pomeránia, 2. Mazovia és Podlasie, 3. Kis-Lengyelország, 4. Ruténföld és Ukrajna, 5. Litvánia és Bjelorusszia, 6. Szilézia adatait.

Az ismert hányadosok elégtelen száma akadályozza azt, hogy minden régiót külön-külön tárgyaljunk. Az 1,2 és 5 számmal jelzett területeket kombinálhatjuk hasonló - bár nem azonos - gazdálkodási feltételeik alapján. Integráljuk Sziléziát történelmi határai között, annak ellenére, hogy a gazdálkodási feltételek nem voltak egyformák.

Az általunk ismert cseh hozamhányadosokat elsősorban Csehországra tudjuk vonatkoztatni. A jelen esetben úgy kezeljük, mint az előbb említett területi egységekkel egyen-jogu egységet. A Morvaországból hozzáférhető néhány hányadosnak (XVII. század) nagy értéke van nagyfokú sűrűsége következtében. [45] (1. tábla)

1. tábla

Hozamhányadosok Morvaországban

Gabo- na	bir-ma- tok jor		há- ny- do- sok szá- ma	évek	h á n y a d o s o k					
	szám				0-1	1-2	2-3	3-4	4-5	5-6
Rozs	7	54	15	1606- 1681	-	-	7	6	2	-
Buza	6	51	6	1606- 1678	-	-	2	3	-	1
Árpa	6	52	12	1606- 1681	-	1	4	3	3	1
Zab	6	51	14	1606- 1681	1	-	6	4	2	1
Ösz- szes	x	x	47	x	1	1	19	16	7	3
%			100		2,1	2,1	40,4	34,0	14,9	6,4

Magyarország történelmi határai között különválasztottuk Szlovákiát, amely mind a szlovák, mind a magyar törté-
nészek vizsgálati területében szerepel. [46] A Magyarország
jelenlegi területére vonatkozó hozamhányadosok nagyrészt Nyu-
gat-Magyarországra és Északkelet-Magyarországra vonatkoznak.

Kihagytuk azt a néhány hányadosot, amely az ország egyéb területeire vonatkozik. [47]

A lengyel tudományban a következő sormetszeteket alkalmazzák a késő feudális korszak mezőgazdaságának történetében: a XV. század végétől az 1570-es évekig, melyet a majorsági-robot gazdálkodás kifejlődési korszakának hívnak; a XVII. század közepéig terjedő évek a stagnálás, a depresszió, sőt esetenként a visszafejlődés időszakát jelzik, melyet háborús pusztítás fejezett be; a XVII. század közepétől a XVIII. század közepéig a háborús pusztítás korszaka terjed, melynek gazdasági hatásait egészen a XVIII. század közepéig nem sikerült legyűrni; s végül a XVIII. század második felét a javulás időszakának és az úgynevezett "új mezőgazdaság" kezdeti korszakának tekintik.

Azonban lehet-e ezt a beosztást alkalmazni azokra a környező országokra, amelyekkel az összehasonlítást el akarjuk végezni? Ez a beosztás természetesen nem teljesen illik rájuk. Csehországban például 1620 körül adódik egy alkalmas sormetszet, annak következtében, hogy a fehérhegyi vereség kihatott az élet minden területére. Magyarország esetében helyes lenne cezurát, sormetszetet alkalmazni a XVII. század végén, mikor a török háborúk, amelyek eddig ebben az országban folytak, befejeződtek. Azonban lehetséges néhány olyan körülményt is felmutatni, amelyek megengedik, hogy azt a beosztást, amelyet mi a lengyel körülményekre alkalmaztunk, megtarthassuk.

Ez egy olyan periodikus beosztás, amely megfelel a legtöbb, összehasonlításunkba bevont területnek. A csehországi területekre vonatkozó 1620-1650 közötti hozamhányadosok igen ritkák, következésképpen ténylegesen semmit sem változtat a cezura harminc évvel való eltolása. Magyarországra nézve pedig gyakorlatilag egyetlen hányadosunk sincsen a XVII. század második feléből, kivéve 1677-et és az évszázad utolsó éveit. Így igazolhatónak tűnik a három periódusra való beosztás: 1. A XVI. század (nagyon kevés adat) és a XVII. század első fele (engedjessék meg nekünk az önkényes 1655 határválasztás); 2. A XVII. század második és a XVIII. század első fele; 3. a XVIII. század második fele, vagy pontosabban fogalmazva 1805-ig, mivel egy sor birtoknál a hozamok sorozata ebben az évben végződik. [48] Elhagytuk az 1570 körüli sormetszetet, mivel igen kevés hányados hozzáférhető a XVI. századból.

Tartsuk meg az egyedi (A) és a csoport (B) hozamhányadosok típusát külön-külön. Az utóbbi jelenthet mind egy évre vonatkozó, de ugyanazon birtok két vagy több majorjának adatait tükröző hozamokat, vagy esetleg több éves hozamsorozatokot. Néhány Csehországra vonatkozó hányados igen sűrített; például a Český Krumlov birtok 1651-1800 közötti években minden hányados ötven évet ölel fel. Ugyanez igaz néhány más birtokra is. [49] A nagy sűrítettségű hányadosok nem hiányoznak másutt sem.

2. tábla

A hányadosok megoszlása időszakok, régiók és országok szerint

Idő- szak	r é g i ó k é s o r s z á g o k										összes	%
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
I	936	196	86	3	64	24	218	16	227	53	1.823	18,6
II	43	32	161	217	99	1.014	426	46	86	454	2.578	26,3
III	152	852	1.185	1.128	390	900	-	304	368	121	5.400	55,1
Ösz- szes	1.131	1.080	1.432	1.348	553	1.938	644	366	681	628	9.801	100,0

A régiókat és országokat ugyanugy számoztuk, mint az I., II., III. táblán (ld. később).

A táblák 9.801 hozamhányadosot tartalmaznak a négy fő gabonára; ezeknek körülbelül 40 százaléka az A kategóriába tartozik, és a fennmaradó körülbelül 60 százalék a B kategóriába. [50] A régiók és az időszakok szerinti megoszlás egyenlőtlen.

Másrészt viszont az egyes gabonafélékre vonatkozó hányadosok száma hasonló; a legnagyobb számú a rozsra (2.608), a legkisebb számú a búzára vonatkozó (2.358) azonban a különbség nem egészen 10 százalék.

A hozamhányadosok osztályozása

Kezdjük el a hozamhányadosok osztályozását. Nem adunk itt részletes táblákat, mivel ezeket az olvasó megtalálhatja a tanulmány lengyel nyelvű változatában. Az információkat ezen táblák forrásairól szintén ott találhatja meg az olvasó. A számok egyes birtokok hozamhányadosairól szóló irodalmon alapulnak. A szintetizáló táblákat (I., I., III tábla) azért kapcsoltuk a tanulmányhoz, hogy megkönnyítsük az olvasónak a tájékozódást, egyúttal a táblák a hányadosok osztályozására irányuló kísérletünket is bemutatják. A hányadosok kiterjedése igen furcsa jellegzetességet mutat. Az alsó határ 1 körül fluktuál, s csak ritkább esetben éri el a 3-4 szemét. Nagyobb fluktuációval találkozunk a felső határnál: 4-től (a zab esetében már 2-től) egészen 10-ig vagy azon túl is terjedhet. Mint már említettük, e fluktuáció bizonyos mértékig látszólagos is lehet: néhány hányadosot a csépelet-elvezett arány alapján számítottak és nem a learatott-elvezett arány alapján. Az aratásban (az össz-terméseredményben) mutatkozó fluktuációk gazdasági hatásai messzire visznek. A "magas terméseredményű" évek és a "szegény" évek földrajzi kiterjedése nyitott kérdés marad. Fel lehet tenni azt a kérdést is, hogy milyen gyakoriak voltak az általános és regionális termés-elégtelenségek, és milyen gyakoriak voltak ezek helyi szinten, sőt esetleg birtok és gazdaság szintjén is. [51]

A hozamhányadosok osztályozása gyakoriság alapján az I. időszakban

Ország vagy régió	Hányados kategória	Hányadosok száma	Rozs		
			Hányadosok %-a		
			0-2	2-4	4-
1. Nagy Lengyelország és Pomeránia	A	207	8,2	61,3	30,4
	B	58	12,1	65,5	22,4
2. Mazovia és Podlasie	A	64	23,4	60,9	15,6
	B	3	-	-	-
3. Kis Lengyelország	A	19	5,3	78,9	15,8
	B	4	-	-	-
4. Ruténföld és Ukrajna	A	N i n c s	a d a t		
	B	3	-	-	-
5. Litvánia és Bjeloruszlia	A	16	31,3	62,5	6,2
	B	N i n c s	a d a t		
6. Szilézia	A	6	-	-	-
	B	1	-	-	-
7. Csehország	A	44	38,6	36,4	25,0
	B	14	14,3	64,3	15,4
8. Szlovákia	A	N i n c s	a d a t		
	B	1	-	-	-
9. Nyugat-Magyarország	A	92	32,6	62,0	5,4
	B	N i n c s	a d a t		
10. Észak-kelet Magyarország	A	4	-	-	-
	B	-	-	-	-

I. tábla folytatása

(Országok, régiók az előző lapon)

		Hányadosok száma	Buza			Hányadosok száma	Árpa			Hányadosok száma	Zab		
			Hányadosok %-a				Hányadosok %-a				Hányadosok %-a		
			0-2	2-4	4 -		0-2	2-4	4-		0-2	2-4	4 -
1.	A	135	8,9	56,3	34,8	217	17,1	42,7	40,1	236	31,8	56,8	11,4
	B	29	13,8	51,7	34,5	33	27,3	45,5	27,3	21	33,3	57,1	9,5
2.	A	25	24,0	44,0	32,0	47	10,6	31,9	57,6	48	68,7	27,1	4,2
	B	3	-	-	-	3	-	-	-	3	-	-	-
3.	A	17	11,8	29,4	58,8	20	25,0	25,0	50,0	15	-	73,3	26,7
	B	4	-	-	-	4	-	-	-	4	-	-	-
4.	A					N i n c s a d a t							
	B					N i n c s a d a t							
5.	A	14	28,6	42,9	28,6	17	41,2	47,1	11,7	17	23,5	52,9	23,5
	B					N i n c s a d a t							
6.	A	3	-	-	-	6	-	-	-	5	-	-	-
	B	1	-	-	-	1	-	-	-	1	-	-	-
7.	A	40	27,5	55,0	17,5	43	9,3	39,5	51,2	38	36,8	44,7	18,4
	B	12	8,3	58,3	33,3	15	13,3	46,7	40,0	12	33,3	50,0	16,7
8.	A					N i n c s a d a t							
	B	11	36,4	36,4	27,3	1	-	-	-	3	-	-	-
9.	A	96	12,5	70,8	16,7	9	-	-	-	30	43,3	33,3	23,3
	B					N i n c s a d a t							
10.	A	21	47,6	52,4	-	7	-	-	-	16	31,2	62,5	6,3
	B	2	-	-	-	1	-	-	-	2	-	-	-

A hozamhányadosok osztályozása gyakoriságuk alapján a II. időszakban
(Országneveket és régiókat lásd az I. táblánál)

Ország, régió	Hányadosok kategóriája	Hányadosok száma	Rozs			Hányadosok száma	Buza		
			Hányadosok %-a				Hányadosok %-a		
			0-2	2-4	4 -		0-2	2-4	4 -
1.	A	11	27,3	63,6	9,1	2	-	-	-
	B	2	-	-	-	2	-	-	-
2.	A		N i n c s a d a t						
	B	8	-	-	-	8	-	-	-
3.	A	12	41,7	50,0	8,3	9	44,4	44,4	11,1
	B	30	36,7	46,7	16,7	30	26,7	50,0	23,3
4.	A	49	24,5	36,7	38,8	31	12,9	32,3	54,8
	B	14	14,3	50,0	35,7	15	20,0	46,7	33,3
5.	A		N i n c s a d a t						
	B	29	48,3	51,7	.	16	18,7	56,3	25,0
6.	A	59	23,7	71,2	5,1	49	8,2	83,7	8,2
	B	213	16,7	54,0	29,1	183	14,7	53,6	31,7
7.	A	113	8,8	35,4	55,8	115	5,2	33,9	60,9
	B	24	-	70,8	29,2	21	-	52,4	47,6
8.	A		N i n c s a d a t						
	B	10	-	-	-	15	20,0	33,3	46,7
9.	A	31	29,0	61,3	9,7	27	25,9	62,9	11,1
	B		N i n c s a d a t						
10.	A	40	32,5	37,5	30,0	85	20,0	61,2	18,8
	B	30	16,7	36,6	46,7	40	22,5	52,5	25,0

II. tábla folytatása
(országok, régiók neve az I. táblán)

Ország, régió	Hányadosok kategó- riája	Hányadosok száma	Árpa			Hányadosok száma	Zab		
			Hányadosok %-a				Hányadosok %-a		
			0-2	2-4	4 -		0-2	2-4	4 -
1.	A	11	-	27,3	72,7	11	54,5	45,5	-
	B	2	-	-	-	2	-	-	-
2.	A	N i n c s a d a t							
	B	8	-	-	-	8	-	-	-
3.	A	12	16,7	66,7	16,7	11	45,5	54,5	-
	B	27	11,1	59,3	29,6	30	56,7	43,3	-
4.	A	33	9,1	45,5	45,5	46	21,7	58,7	19,5
	B	15	26,7	46,7	26,7	14	14,3	71,4	14,3
5.	A	N i n c s a d a t							
	B	28	32,1	53,6	14,3	26	57,7	42,3	-
6.	A	57	21,1	63,2	15,8	54	39,0	46,3	14,8
	B	199	5,0	47,2	47,2	200	35,5	48,5	16,0
7.	A	116	4,3	35,3	60,4	-	-	-	-
	B	26	-	50,0	50,0	11	9,1	72,2	18,2
8.	A	N i n c s a d a t							
	B	10	-	-	-	11	36,4	54,5	9,1
9.	A	10	-	-	-	18	11,1	55,6	33,3
	B	N i n c s a d a t							
10.	A	94	38,3	48,9	12,7	93	44,1	38,7	17,1
	B	27	29,6	40,7	29,6	45	44,4	42,2	13,1

A hozamhányadosok osztályozása gyakoriságuk alapján a III. időszakban

(Országok; régiók neve az I. táblán)

Ország, régió	Hányadosok kategó- riája	Hányadosok száma	Rozs			Hányadosok száma	Buza		
			Hányadosok %-a				Hányadosok %-a		
			0-3	3-6	6 -		0-3	3-6	6 -
1.	A			N i n c s a d a t					
	B	38	42,1	55,3	2,6	38	13,2	55,3	31,6
2.	A	140	12,1	53,6	34,3	131	19,8	43,5	36,6
	B	77	10,4	74,0	15,6	77	9,1	50,7	40,3
3.	A	49	18,4	69,4	12,2	51	5,9	27,5	66,7
	B	246	36,2	47,5	16,3	245	20,4	51,4	28,2
4.	A			N i n c s a d a t					
	B	282	15,6	54,3	30,1	282	11,7	50,3	37,9
5.	A			N i n c s a d a t					
	B	101	30,7	45,5	23,7	92	29,4	44,5	26,3
6.	A			N i n c s a d a t					
	B	247	26,3	65,5	8,1	186	15,1	60,8	24,2
7.	A			N i n c s a d a t					
	B			N i n c s a d a t					
8.	A	18	5,6	61,1	33,3	18	-	44,4	55,6
	B	58	22,4	37,9	39,6	54	20,4	46,3	33,4
9.	A	61	50,8	49,2	-	65	61,5	32,3	6,2
	B	39	17,9	74,4	7,7	38	5,3	86,8	7,9
10.	A	21	52,4	42,9	4,8	7	-	-	-
	B	14	21,4	57,1	21,4	12	8,3	50,0	41,6

III. tábla folytatása

(Az országok és régiók neveit lásd az I. táblán)

Ország, régió	Hányadosok kategó- riája	Hányadosok száma	Árpa			Hányadosok száma	Zab		
			Hányadosok %-a				Hányadosok %-a		
			0-3	3-6	6 -		0-2	2-4	4 -
1.	A		N i n c s a d a t						
	B	38	10,5	57,9	31,6	38	18,4	60,5	21,1
2.	A	140	20,0	55,7	24,3	135	22,2	54,8	23,0
	B	75	8,0	68,0	24,0	77	15,6	57,3	27,1
3.	A	50	10,0	66,0	24,0	53	3,8	66,0	30,2
	B	245	19,6	61,6	18,8	246	21,1	59,0	30,2
4.	A		N i n c s a d a t						
	B	282	7,8	69,1	23,1	282	5,0	59,9	35,1
5.	A		N i n c s a d a t						
	B	99	27,2	44,4	28,3	98	32,3	42,8	24,5
6.	A		N i n c s a d a t						
	B	234	12,8	66,2	20,9	233	7,3	58,0	34,7
7.	A		N i n c s a d a t						
	B		N i n c s a d a t						
8.	A	18	5,6	77,8	16,7	18	-	16,7	83,3
	B	60	28,3	58,3	13,3	60	3,3	38,3	58,3
9.	A	43	51,2	34,9	13,9	49	32,6	42,8	24,5
	B	34	20,6	28,2	41,2	39	10,2	56,4	33,3
10.	A	18	72,2	27,8	-	17	52,9	47,1	-
	B	10	-	-	-	22	22,7	40,9	36,4

Az I. és II. időszakban a hányadosok legnagyobb része a 2-4 intervallumra esik, míg a III. időszakban - a zabot kivéve - magasabb hányadosok, 3-tól 6-ig kezdtek meghatározóvá válni. Következésképpen az analízis megkönnyítése érdekében a hányadosoknak három csoportját különböztetjük meg: az I. és II. időszakban 0-2, 2-4, és 4 vagy a fölött (I. és II. tábla), míg a III. időszakban a csoportok 0-3, 3-6, és 6 vagy a fölött, a rozsra, buzára és árpára vonatkozóan, de a zabra 0-2, 2-4, és 4 vagy e fölött, mivel ebből a gabonából alacsonyabb hozamok vannak (III. tábla). A középső csoport, azaz 2-4 az I. és II. időszakban és a 3-6 a III. időszakban (zabra 2-4) a tipikus hányadosok, amelyek leggyakrabban jelentkeznek. A többi csoportok a magasabb és alacsonyabb hányadosok arányszámát fogják mutatni.

A 2-4 hányados meghatározó volta az I. és II. időszakban a buzára és rozsra tiszta, pontosan kivehető, az árpa esetében azonban nem ilyen egyértelmű. Ugyanez a helyzet a zabnál, amelynél igen kevés 4 fölötti hányadossal találkozunk, leggyakrabban 12 az 1-hez arányban, míg a 2 alatti hányadosok száma sokkal nagyobb; ez a legszámosabb csoport mindhárom keresztmetszetben. A zab tényleges hozama magasabb lehetett, mivel egy részét takarmányként, cséplés nélkül hasznosították. [52]

Az alábbi táblázatok mutatják, hogy a hányadosok fent említett csoportjai hány keresztmetszetben voltak uralkodóak (több mint 50 %) vagy a legnagyobb mennyiséget tartalmazóak. (3. és 4. táblák.)

3. tábla

A hányadosok megoszlása a keresztmetszetekben^{x/}
I. és II. időszak

Gabo- na	Idő- szak	Kereszt- metszetek száma	Uralkodó há- nyados			Uralkodó hányados hiánya	Legszámosabb hányados		
			0-2	2-4	4 -		0-2	2-4	4 -
Rozs	I	8	-	7	-	1	1	7	-
	II	13	1	8	1	3	-	10	3
Buza	I	10	-	6	1	3	-	9	1
	II	13	-	8	2	3	-	10	3
Árpa	I	7	-	-	3	4	-	4	3
	II	12	-	5	2	5	-	7	4
Zab	I	9	1	6	-	2	2	7	-
	II	13	3	6	-	4	5	8	-

^{x/} A 3. és 4. táblát az I., II., III. tábla alapján állítottuk össze. Keresztmetszetnek neveztük azon hozamhányadosok összességét, amelyek egy-egy időszakban egy régióból származnak.

A hányadosok megoszlása a keresztmetszetekben,
III. időszak

Gabo- na	Idő- szak	Kereszt- metszetek száma	Uralkodó há- nyados			Uralkodó hányados hiánya	Legszámosabb hányados		
			0-3	3-6	6 -		0-3	3-6	6 -
Rozs	III	14	2	9	-	3	2	11	1
Buza	III	13	1	7	2	3	1	10	2
Árpa	III	13	2	9	-	2	2	10	1
Zab	III	14	1	8	2	3	1	11	2

Első időszak (I. tábla): Nagy-Lengyelországban és Pomerániában az A és B hozam között nagyon tiszta megegyezéssel találkozunk, kivéve az árpát. Ez a körülmény, ugyanugy, mint a hányadosok magas száma (936) bizonyíthatja eredményeink adekvát voltát, vagyis a 2-4 csoportba tartozó hányadosok uralkodó, meghatározó helyzetét, az árpát kivéve, ahol a 2-4 csoportba tartozó hányadosok nem érik el az 50 %-ot. Az árpa és buza hányadosok jobbak voltak, mint a zab és rozs hányadosok. Ez is megegyezik azzal az általános megállapítással, hogy ez a két gabona jobb termést hozott: kevesebbet vetettek el belőle, de a művelés alaposabb volt.

Mazoviában és Podlasie-ben (184 A hányados és csak 12 B hányados) a rozshozamok közel állottak a nagy-lengyelországihoz és pomerániaihoz, míg a buza és zab hányadosok alacsonyabbak, az árpa hányadosok pedig sokkal jobbak voltak. Kis-Lengyelország csak nagyon szegényesen van képviselve: 71 A és 15 B hányadossal. Ha következtetéseket vonhatunk le a hiányos adatokból, a rozshozamok nem különböznek elvben a Nagy-Lengyelországban elértektől. A többi gabona hozamai jobbak. Ruténföld, Ukrajna, Litvánia, Bjeloruszszia és Szilézia nem kínál adatokat erre az időszakra vonatkozóan. Ugyanez igaz Szlovákiára és bizonyos mértékben Észak-kelet Magyarországra is. Csak a buza- és zabhozamokról tudunk a gabonafajták közül valamint is megállapítani; ezeknek hányadosai a 2-4 csoportba tartoznak, vagy ez alatt maradnak. Nyugat-Magyarországot több adattal képviseli (218 hányados az A csoportból). A rozshozamok szegényesek itt: a hányadosok 32,6 százaléka a 0-2 csoportba tartozik, míg a hányadosok 60,0 százaléka a 2-4 csoportba kerül; a buzahozamok hasonlóak.

A második időszakban az összehasonlítás lehetőségei négy országra szorúlnak (II. tábla), mivel releváns adatokkal csak Sziléziából (1014 hányados), Csehországból (426), Észak-kelet Magyarországról (454), Ruténföldről és Ukrajnából (217)

rendelkezünk. Az előző időszakból csak Csehország van jelen. A Bjelorussziára és Litvániára (99), Nyugat-Magyarországra (86) és Kis-Lengyelországra (161) vonatkozó néhány adat csak illusztratív jelleggel bírhat. Tulajdonképpen így nem lehet összehasonlításokat végezni a megelőző korszakkal. Azonban meg kell említeni, hogy Csehországban a hozamhányadosok igen nagy mértékben nőttek. Míg az első időszakban a 2-4 csoportba tartozó hányadosok voltak domináló helyzetben, a súlypont most áttevődött a 4 és a fölötti csoportra. Ezen hányadosok magasabbak, mint a lengyel területről származóak, beleértve Sziléziát is, és magasabbak, mint Magyarországon. Ez igazolja azt az állítást, hogy Csehország már a második időszakban (pontosan 1732 előtt) olyan szintet ért el, amelyet a többi, az összehasonlításban résztvevő országok nem értek el a XVIII. század második fele előtt. Ez nyilvánvalóvá válik, ha a csehországi hozamok második időszakra vonatkozó táblázatát (lásd 5. tábla) a harmadik időszakra vonatkozó csoportok szerint állítjuk fel. Szilézia összehasonlítása Ruténfölddel és Ukrajnával az utóbbi előnyösebb helyzetét mutatja; a legnagyobb arányban itt a 4 fölötti csoportba tartozó hányadosok szerepelnek. Annak ellenére, hogy Kis-Lengyelországból csak igen kevés adatunk van, ennek a területnek Sziléziával való összevetése világosan Szilézia előnyösebb helyzetét mutatja, különösen a B csoportban. Ugyanez a helyzet Sziléziának Bjelorusziával és Litvániával való összehasonlításakor is. Ha Nyugat-Magyarországgal hasonlítjuk össze a sziléziai hozamokat, akkor Szilézia mutatja a magasabb eredményeket (rozs és buza), az Észak-kelet Magyarországgal történő összevetésnél ez a terület mutatja a magasabb hozamokat, kivéve a zabot.

5. tábla

Csehországi hozamhányadosok a második időszakban

Gabona	Évek	Hányadosok		A hányadosok %-a		
		típus	szám	0-3	3-6	6 -
Rozs	1720-1732	A	113	23,9	61,9	14,2
	1690-1732	B	24	29,2	62,5	8,3
Buza	1690-1732	A	115	17,4	57,4	25,2
	1651-1750	B	21	4,8	95,2	-
Árpa	1720-1732	A	116	15,5	60,3	24,1
	1690-1750	B	26	11,5	84,7	3,8
Zab	1666-1750	B	11	0-2	2-4	4 -
				9,1	72,7	18,2

A harmadik időszakban a helyzet nagymértékben megváltozik (III. tábla). A korábbi időszakokkal való összevetésben sokkal több hányadosunk van. Csehország abszolút nem

szerepel, míg igen kevés adattal rendelkezünk Nagy-Lengyelországból és Pomerániából (152), ugyanúgy ahogy Észak-kelet Magyarországról is (121). A hozamokban általános javulást tapasztalhatunk. [53] A lengyel királysághoz tartozó területeken és Sziléziában a 3-6 csoportba tartozó hányadosok foglalnak el meghatározó helyet, kivéve a zabot, ahol a 2-4 csoportba tartozó hányadosok dominálnak. [54] Még akkor is, ha ezek a hányadosok egyes esetekben nem érik el az összes hányados ötven százalékát, minden kétséget kizáróan szinte mindig a legnagyobb csoportot képviselik. Kivétel Kis-Lengyelország buzahányadosainál adódik, ahol a legnagyobb csoportot az A csoportba tartozó 6-on felüli hányadosok alkotják (66,7%), de ezt az eltérést kompenzálja a B hányadosoknak egy igen nagy csoportja, amelynél a 3-6 hányadosok az 51,4%-ot alkotják. Ezen egy eset kivételével a 3-6 csoportba tartozó hányadosok 43,5 százaléktól (buza Mazoviában és Podlasieban) 69,6 százalékig terjednek (rozs Kis-Lengyelországban).

Mint már korábban említettük, Csehország a hozamoknak magasabb szintjét sokkal korábban, a XVIII. század elején elérte. Szlovákiában a hányadosok általában jobbak, mint Lengyelországban, és sokkal jobbak, mint Magyarországon, ahol a javulás a megelőző korszakhoz képest nem olyan nyilvánvaló mint Lengyelországban. A Szlovákiából és Magyarországról származó hányadosok viszonylag kis száma eléggé bizonytalanná teszi a következtetéseket, különösen azért, mert a magyarországi A és B hányadosok eltérnek egymástól.

A különböző területek különböző időszakokra vonatkozó hozamainak összehasonlítására irányuló kísérletünk nem lehet eléggé világos és pontos, mivel a fluktuációkat nem lehet számokban megragadni. Nem tudjuk kiszámítani két régió, vagy az I., II. és III. időszak közötti százalékos különbséget. Ha megkísérelnénk grafikusán ábrázolni a hozamok variációit, ez nem sokat segítené: minden ilyen digramm (minden gabonafélére és minden időszakra) 12 az 1-hez görbét tartalmazna, és ilyen diagramokat nem lehet sem értelmezni, sem összehasonlítani.

Tulságosan korai lenne az itt bemutatott anyag alapján általános következtetések levonása. Azonban egy dolog kétségtelenül biztosnak tűnik: a feudális Lengyelország agrár-gazdaságainak alacsony hozama nem volt kivétel. Néhány környező országban, például Magyarországon és Szlovákiában, a hozamok hasonlóak voltak, ténylegesen ugyanezen a szinten maradtak, s így semmiféle lényeges különbséget nem találhatunk. Közép-Oroszországban - amennyire tudjuk az ottani hozamkutatások eredményeiből - ugyancsak körülbelül 2-4 szemre rugó hozamok domináltak a XVI. és XVII. század fordulóján. [55] Csak Csehország II. időszaki hozamai magasabbak a lengyelországiaknál és a többi említett országéinál. Ez a tény további kutatásokat igényel, s jelenleg nem sokat változtat következtetéseinken. Tény azonban, hogy ezt a magas terméshozamot Lengyelország, Magyarország és Szlovákia csak a III. időszakban tudta elérni.

Ezen a ponton azonban egy igen lényeges körülményre kell felhívni a figyelmet, amely megkülönbözteti a Lengyel Királyság országait Csehországtól és Magyarországtól. Ez pedig nem egyéb, mint hogy Lengyelországból nagymennyiségű gabonát exportáltak, míg Csehországból Fehérhegy [56] előtt, Magyarországról pedig a XVIII. század közepe előtt a gabonaexport igen kicsi volt, vagy egyáltalában nem létezett. [57] Csehországban a felesleget a nem-mezőgazdasági lakosság fogyasztotta el a helyszínen. Magyarországon pedig, a Habsburg-hadsereg volt a fő fogyasztó. További tanulmányoknak kell megállapítaniuk, hogy ez a jelenség miként befolyásolta a fogyasztást, és általánosabban téve fel a kérdést, milyen hatással volt maguknak a termelőknek az életszínvonalára. Egyetértünk B.H. Slicher von Bath-al, aki Lengyelországot és Csehországot - a kutató nem említi Magyarországot - az alacsony terméshozamu országok közé sorolta, bár úgy tűnik, hogy az a mód, ahogyan az országok egész csoportjaira és hosszú időszakra (1550-1820) vonatkozóan a hozamhányadost számolja, nem reális. [58] Ezen a módon szem elől lehet téveszteni a vizsgált jelenség egész dinamizmusát és változatosságát. A további kutatásoknak fel kell mérniük a feudális mezőgazdaság alacsony termelékenységének társadalmi és gazdasági következményeit, azaz a robot és jobbágyság rendszérének genezisést és fejlődését, a földbirtok koncentrációját, [59] a falusi lakosság szegénységét, az éhhalál éveit, és más ilyen jelenségeket.

LEONID ŻYTKOWICZ

Acta Poloniae Historica XXIV.
kötet, 1971. 51-72. l. Bővebb
változata Kwartalnik Historii
Kultury Materialnej XVIII. kö-
tet, 1970. 2. szám.

Jegyzetek

- [1] B.H. Slicher van Bath: Yield Ratios 810-1820. (Hozamhányadosok 810-1820.) "A.A.G. Bijdragen" X. kötet, 1963; lásd még: W.G. Haskins: Harvest Fluctuations and English Economic History 1480-1619. "Agricultural History Review" XII. kötet, 1964, 28-46. l.; J. Jacquart: Production agricole dans la France du XVIIe siècle. "XVIIe Siècle" 1966, 70-71. szám. 21-46. l.; E. Le Roy Ladurie: La production agricole en France - XV-XVIII - notamment d'après les dîmes [soksz.]
- [2] B.H. Slicher van Bath i.m. 51-185. l. Nem tudtuk felhasználni ezen szerző De oogstopbrengsten van verschillende gewassen, voornamelijk granen, in verhouding tot het zaaizaad ca. 810-1820, "A.A. Bijdragen" IX. kötet, 1963, 29-125. l. tanulmányát, sem ennek angol változatát, amely az "Acta Historiae Neederlandicae" II. kötet, 1967, 26-106. l. jelent meg.

- [3] Lásd Zs. Kirilly, L. Makkai, I.N. Kiss, V. Zimányi: Production et productivité agricoles en Hongrie à l'époque du féodalisme tardif (1550-1850). "Nouvelles études historiques publiées à l'occasion du XIIe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois" I. Budapest, 1965. 586-588. l., ahol korábbi, erre a témára vonatkozó munkákat is idéznek.
- [4] A.J. Baranovič: Magnatskoje hozjaistvo na Juge Volyni v XVIII v. Moszkva, 1955, 45-56. l.; V.A. Markina: Magnatskoje pomeszt' e pravobereznoj Ukrainy vtoroj poloviny XVIII v. Kijev, 1961, 93-100. l.; N.G. Krikun: Urozsajnost' zernovyh kul'tur v fol'varkah szevernoj csaszti podolszko voevodsztva v pervoj polovine XVIII v. Ezsegodnik po agrarnoj isztorii Vosztocsnoj Evropoy 1962, Vilna, 1964, 326-336. l.; P.G. Kozlovskij: Dinamika urozsajnoszti i poszevnyh ploscsadej v XVIII-I pol. XIX v. Ezsegodnik po agrarnoj isztorii Vosztocsnoj Evropoy 1964, Kisinev, 1966, 34-365. l.
- [5] R. Grodecki: Przyczynki do dziejow rolnictwa (Adalék a mezőgazdaság történetéhez). "Tygodnik Rolniczy" 1919. 36. sz. 20-22. l.; R. Rybarski: Gospodarsztvo księstwa oświęcimskiego w XVI w. (Az Oświęcim hercegség gazdálkodása), Kraków, 1931, 12-20. l.
- [6] J. Rutkowski: Przebudowa wsi w Polsce po wojnach z poł. XVII w. (A lengyel vidék rekonstrukciója a XVII. század közepi háboruk után) Studia z dziejów wsi polskiej XVI-XVIII w. (Tanulmányok a lengyel vidéki terület XVI-XVIII századi történetéről) Warszawa, 1956, 95. l.
- [7] Lásd J. Topolski: Gospodarstwo wiejskie w dobrach arcybiskupstwa gnieźnieńskiego od XVI do XVII w. (Mezőgazdaság a gnieznoi püspökség birtokain a XVI. századtól a XVIII. századig) Poznań, 1958, 217. l. Zarys historii gospodarstwa wiejskiego w Polsce (Lengyelország mezőgazdaságának vázlatos története). II. Warszawa, 1964, 176-178. l.; W. Szczygielski: Le rendement de la production agricole en Pologne du XVI-XVIIIe s. sur le fond européen. "Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" XIV. kötet, 1966, "Ergon" V. kötet, 796-798. l.; Lásd J. Rychlikowa: Dwie książki o gospodarstwie magnackim na Ukrainie Prawobrzeżnej w XVIII w. (Két könyv a jobbparti Ukrajna XVIII századi magnás-gazdálkodásáról). "Przegląd Historyczny" LIX. kötet 1968, 1. sz. 149. l.; A. Wyczański: O badaniu plonów zbóż w dawnej Polsce (A régi Lengyelország gabonahozamainak tanulmányozásáról). "Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" XVI. kötet 1968. 2. sz. 254. l.
- [8] A. Wawrzyńczikowa: Stan badań nad wysokością plonów w rolnictwie polskim w XVI-XVIII w. (A XVI-XVIII századi

lengyel mezőgazdaság hozamaival foglalkozó munkálatok helyzete) "Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" VIII. kötet, 1960. 1. sz. 103-107. l.

- [9] L. Żytkowicz: Ze studiów nad wysokością plonów w Polsce od XVI do XVIII w. (A XVI. és XVIII. század közötti lengyelországi termés hozamok tanulmányozásából) "Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" XIV. kötet, 1966. 3. sz. 466-471. l.
- [10] A. Wyczański: i.m. 251-269. l.
- [11] A. Wyczański: Le niveau de la récolte des céréales en Pologne du XVI au XVIII s. Première Conférence Internationale d'Histoire Économique. Communications. Stockholm, 1960. 585-590. l.
- [12] I. Rychlikowa: Produkcja zbożowa wielkiej własności w Małopolsce w latach 1764-1805 (Gabonatermelés Kis-Lengyelország nagybirtokain 1764-1805 között). Warszawa, 1967.
- [13] V. Černý: Historický výzkum příčin kolísání sklizni. "Historie a musejnictví" I. kötet, 1956. 160-166. l.
- [14] A. Mika: Feudální velkostatek v Jižních Čechách (XIV-XVII stol. ("Historický Sborník" I. kötet 1953, 122-213. l.
- [15] V. Černý: i.m. 159-176. l.
- [16] F. Lom: Vývoj osevních ploch obilnin a sklizni od XVI st. w. Čechách, "Historie a musejnictví" II. kötet, 1957 3. szám. 161-174. l.; F. Lom: Historický vývoj osevních ploch plodin v Čechách od roku 1756. u.o. l. szám. 43-48.
- [17] J. Krivka: Ranský dvůr v I. čtv. XVII st. "Časopis Společnosti přátel Starožitnosti" LXIV. kötet, 1956, 89-102. l.; J. Krivka: Roudnický velkostatek na sklonku XVI et. "Historie a musejnictví" I. kötet, 1956, 117-136., 195-204., 237-248. l.
- [18] J. Petrůň: Zemědělská výroba v Čechách v druhé polovině 16 a počátkem 17 století. Praha, 1963.
- [19] J. Válka: Hospodářská politika feudálního velkostatku na Předbělohorské Moravě. Brno, 1962.
- [20] J. Krivka: Příspěvek k dějinám poddanského hospodářství v první pol. XVIII. st. "Historie a musejnictví" II. kötet, 1957, 79-94, 301-320. l.
- [21] Lásd: E. Janoušek: Historický vývoj produktivity práce v zemědělství v období pobělohorském. Praha, 1967, 48-55. l. Sajnos néhány kutató csak hosszabbidőszakra vonatkozó át-

laghozamot mutat ki, ahelyett, hogy az éves hányadosok sorozatait foglalná táblákba. Pl.: F. Lom: Vývoj osevních ploch ... 169. l.

- [22] A. Kavuljak: Lietava. Podnik feudalneho hospodárskeho systemu. Turč. sv. Martin, 1948; J. Vatzka: Vývin majerskeho hospodárenia na trenčianskom a bánoyskom panstve od polovice 16 do konca 18 st. "Historicke Študie" I. kötet, 1955, 50-104. l.; P. Horvath: K dejinam pol'nohospodárskej výroby na Slovensku v prvej polivici 18 stor. u.o. VI. kötet, 1960, 215-262. l.; F. Sedlak: Obilna produkcia a výnos pôdy na panstvách Sintava, Čeklis a Četnice v druhej polivici 18 a v prvej polovici 19 storočia, u.o. XIII. kötet, 1968. 29-50. l.
- [23] Lásd a 3. jegyzetet; ez tartalmazza azokat a hányadosokat is, amelyeket Zimányi V. publikált: Gabona és terméseredmények a Batthyányi uradalmakból (XVII-XIX sz.) Történeti Statisztikai Évkönyv, 1963-64. Budapest, 1965, 236-275. l. Nem tudjuk azóta jelentek-e meg újabb publikációk ebben a témakörben.
- [24] Perjés G.: Terméseredmény-vizsgálatok. U.o. 128-172.l.
- [25] A parasztgazdaság termelésének tanulmányozására (nem hozam) a dézsma-listák alapján, lásd: Zs. Kirilly és J.N. Kiss: Production de céréales et exploitations paysannes en Hongrie aux XVIe et XVIIe siècles. "Annales. Economies-Sociétés-Civilisations" XXIII. kötet 1968, 6. sz. 1211-1236. l.
- [26] B. Baranowski: Sprawa metody badań historycznych nad strukturami zasiewów (A vetési struktúra történelmi tanulmányozásának módszerei kérdései). "Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" XIV. kötet, 1966, 3. sz. 539-543.l. Ezt a témát részletesen tárgyalja I. Rychlikowa, aki kritikusan viszonyul azokhoz az eddigi kísérletekhez, amelyek az elvetett gabona mennyiségéből próbálták kiszámítani a művelt terület nagyságát. I. Rychlikowa: W sprawie modernizacji warsztatu historyka rolnictwa (Az agrártörténész módszereinek modernizálásáról) "Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" 1968. l. sz. 4-24. 31-36.l.
- [27] I. Rychlikowa i.m. 28-29. l.
- [28] Lásd például: B.H. Slicher van Bath i.m. 30. és köv. l.; Zs. Kirilly és mások, i.m. 582-586. l.
- [29] Vonatkozik ez V. Černý: Historicky výzkum příčin kolísání sklizni. "Historie a musejnictvi" I. kötet, 1956. 170-171. l.; Lásd H.H. Wächter: Ostpreussische Domänenverwerke im 16. und 17. Jahrhundert, Würzburg, 1950. 111. és

köv. l.. F. Lom: Vývoj osevních ploch obilnin a sklizni od 16 stolecí v Čechách, i.h. II. kötet, 1957. 165-174. l.; W. Achilles: Die Getreidewirtschaft der Kirche zu Hedeper und Bornum, Krs. Wolfenbüttel, "Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie", VIII. évf. 1960. 139. és köv. l. E kutatások eredményeit nem tudjuk használni, mivel nem lehet őket átszámolni a hozamnak magokban megadott mennyiségére. A magokban számított hozam módszere mellett száll sikra E. Le Roy Ladurie: La production agricole en France (XVe-XVIIIe siècle) notamment d'après les dîmes, 2.l. [soksz.]

- [30] A. Wyczański által használt terminusok: O badaniu plonów zbóż (A gabonahozamok tanulmányozásáról) 253. l. A csoporthányadost az adott hányadosok átlaga adja, vagy egy gazdaságból, vagy több gazdaságból, de mindenképpen több év adatainak összevonásával.
- [31] A. Wyczański: i.m. 253-259. l.
- [32] U.o. 258. l.
- [33] U.o. 258-259. l.
- [34] Lásd Y. Wyczański fenntartásait, i.m. 285. l. a különböző súlypontú hozamok összehasonlításával kapcsolatban. A kétségek jogosak, de a hányadosok számának növekedése csökkenti a valóság torzításának veszélyét.
- [35] A. Wyczański: i.m. 255.l.
- [36] Zs. Kirilly és mások: i.m. 596 és köv. l.
- [37] I. Rychlikowa: Produkcija zbożowa wielkiej własności w Małopolsce w l. 1764-1805 (Gabonatermelés Kis-Lengyelország nagybirtokain 1764-1805 között) Warszawa, 1967, 75-77. l. és az első lábjegyzet; lásd: V. Černý: i.m. 170. l.
- [38] Ez lehetséges volt például a wrocławéki püspökség 1531-1534 közötti gabona beszámolójánál; Lásd: L. Zytkowicz: Studia nad gospodarstwem wiejskim w dobrach kościelnych XVI w. (Az egyházi birtokok XVI. századi falusi gazdaságainak tanulmányozása) Warszawa, 1962. 242-3. l.
- [39] I. Rychlikowa: i.m. 76-77. l. és ismertetése: W. Serczyk: Gospodarstwo magnackie w województwie podolskim w II poł. XVIII w. (Mánásgazdaság a podoliai vajdaságban a XVIII század második felében) Wrocław, 1965. könyvről "Przegląd Historyczny" LIX. kötet, 1968, 1. sz. 148. l. 23. lábjegyzet; lásd: W. Serczyk i.m. 72. l. Az összehasonlítás, a leartott mennyiség terminusokat használjuk azon gabonamennyiség jelzésére, amelyet egy év termése adott, függetlenül attól, hogy abban a gazdasági évben kicsépelelték-e vagy sem.

- [40] Lásd: B. Baranowski: Wysokości plonów w końcu XVIII i początkach XIX w. w dobrach nieborowskich (A hozamok nagysága a XVIII század végi és XIX század-eleji nieborowi birtokon). "Rocznik Łódzki" I. kötet, 1958 15-19. l.; Lásd még I. Rychlikowa: Produkcja zbożowa 77. l. láb-jegyzet.
- [41] I. Rychlikowa: u.o. idézi egy (állítólagos) 22 szemre rugó hozam szélsőséges példáját, amit a kicsévelt és elvetett mennyiség arányából számítottak ki.
- [42] Lásd: A. Wyczański: i.m. 251. l 5. lábjegyzet. Fenntartásainkat a királyi birtokok ellenőrzésének, mint a hozamok tanulmányozási forrásának használatával kapcsolatosan a Ze studiow nad wysokością plonów ... (A hozamok nagyságának tanulmányozásából...) című tanulmányunkban fejtették ki: 461-466. l.
- [43] Például a Sandomierz kerület inspekciós bizottsága 1789-ben háromszoros szemhozamot talált az inspektiót megelőző három év 1786, 1787 és 1788-ban elvetett átlagmennyiséghez képest. Lustracja wojewodztwa sandomierskiego 1789 (Sandomierz Vajdaság 1789-es inspektiója) I. Kiadta H. Madurowicz-Urbańska, Wrocław 1965, 39. és köv. l.
- [44] "Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" XIV. kötet, 1966, 3. sz. 466. l.
- [45] J. Novotny: Hospodarské poměry na moravském panství novoměstském v době pobělohorském "Dejiny Českého Venkova" XX/XXI kötet, 1933-34. 146-149. l.; J. Radimský: Produkce obilí na Moravě na sklonku 16 stb. "Časopis Matice Moravské" LXXV. kötet, 1956, 1-2. sz. 163. l.; J. Jirasek: Poddání na panství olomouckého biskupství v II pol. XVII et. "Rozpravy Československé Akademie Ved." LXVII. kötet, 1957. 10. sz. 19-20. l. Az összes hányadosnak majdnem 75 százaléka a 2-4 közötti intervallumba tartozik. Ez az eredmény meglepően egybevág Mária Terézia 1749-54-es kataszterével, amely az összes művelt földet nyolc osztályba sorolta. Az 5-8 osztályok 2,5 - 4-es hozammal (a kataszter nem törődik a 2,5 szám alatti hozamokkal) a felmért terület 77,91 %-át teszik ki. J. Radimský i.m. 165. l.; A. Mika: Nástin vývoje zemědělské výroby v českých zemích v epoše feudalismu, Praha, 1960. 93. l. Természetesen felmerülhet az is, hogy a kataszter adatai alacsonyak, annak ellenére, hogy egy későbbi időszakból származnak, amikor a hozamoknál általános javulással találkozunk.
- [46] Lásd a 3. és a 22. lábjegyzetet korábban.
- [47] Lásd: Zs. Kirilly és mások: i.m. 586-590. l.

- [48] I. Rychlikowa: i.m. 89. l. Elhagytuk az 1807-1852 közötti magyar hozamokat; lásd Zs. Kirilly: i.m. 610-615. l.
- [49] A. Mika: i.m. 92. l.
- [50] Az adatokban csak kis különbséget hozott a tanulmány lengyel változatához képest az a tény, hogy itt felhasználunk három olyan munkát, amelyet ott nem: P.G. Kozlov-szkij: Dinamika urozsajnoszti, lásd a 4. lábjegyzetet; J.R. Szaflik: Wieś lubelska w poł. XVII w. (A lublini terület a XVII. század közepén). Lublin, 1963, 148-150. l.; S. Kasperczak: Rozwój gospodarski folwarcznej na Litwie i Białorusi (A majorsági gazdálkodás fejlődése Litvániában és Bjelorussziában). Poznań, 1965, 226. l. Nem tudtuk viszont hasznosítani M.B. Topolska könyvét: Dobra szkłowska na Białorusi wschodniej w XVII i XVIII w. (Szkłóv-birtokok Kelet-Bjelorussziában a XVII. és a XVIII. században). Warszawa, 1969, ahol 1644 és 1715 közöttre 161 hozamhányadost ismertet (55-59. l.).
- [51] Lásd: W. Kula: Problemy i metody historii gospodarczej (A gazdaságtörténet problémái és módszerei). Warszawa, 1963. 654. l.; W. Kula: Teoria ekonomiczna ustroju feudalnego (A feudális rendszer gazdasági elmélete). Warszawa, 1962, 72-75. l.
- [52] Lásd: L. Żytkowicz: Ze studiów nad wydajnością gospodarstwa wiejskiego na Mazowszu w XVII w. (A XVII. századi mazovia mezőgazdaság termelékenységének tanulmányozásából). Warszawa, 1969, 104. l.
- [53] Lásd I. Rychlikowa kétségeit: i.m. 88. l. arról, hogy nem véletlen-e a javulás pusztán azért, mert a III. időszakra több hányados áll rendelkezésünkre Sziléziából, Volhíniából és Podoliából, ahol a hozamok sokkal jobbak lehettek, mint más területeken. Mostanában az agrárforradalomra vonatkozó kétségeket M. Morineau: Histoire sans frontières. Prix et "revolution agricole". "Annales" XXIV. kötet, 1969. 2. sz. 410-411. l. munkájában találhatunk. M. Morineau munkája a "non revolution agricole" témában nem ismert előttünk. Ezt 1968-ra jelezték a "Cahiers des Annales" hasábjain.
- [54] Tanulmányunkban, amely a "Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" XIV. kötet, 1966, 3. sz. jelent meg, kimutattuk (481. l.) hogy a 4-7 közé tartozó hányadosok (kivéve a zabot) alkotják körülbelül ötven százalékát az ismert eseteknek. A számítások azt mutatják, hogy a 3-6 közé kerülő hányadosokat, kell tipikusan tartanunk.
- [55] N.A. Gorskaja: Urozsainoszt' zernovych kul'tur central'noj csaszti ruszkovo goszudarsztva v konce XVI - nacsale XVII c. "Eszegodnik po agrarnoj isztorii Vosztocnoj Evropy", Riga, 1963, 154-164. l.

- [56] V. Sádova: Eksport českého zrna do Německa a rozvoj hospodarské tovarové v Čechách v období před-bialogórskim (A cseh gabona exportja Németországba és az áruháztalalkodás fejlődése Csehországban a Fehérhegyet megelőző időszakban) "Roczniki Dziejów Społecznych i Gospodarczych", XXII. kötet, 1960. 31-52. l.
- [57] Zs. Kirilly és mások: i.m. 609. l.
- [58] B.H. Slicher van Bath: Yield ratios 16. l. Ez ugyanezen szerző De oogstopbrengsten van verschillende gewassen, voornamelijk granen, in verhouding tot het zaaizaad ca. 810-1820, "A.A. Bijdragen" IX. kötet 1963, 29-125. l. cikkének részlete. Valószínűleg ugyanezen tanulmány angolul: The Yields of Different Crops (mainly cereals) in Relation to the Seed c. 810-1820 (Különböző gabonák hozama 810-1820 között) "Acta Historiae Neerlandicae" XI. kötet, 1967, 26-107. l. (Lásd a 2. lábjegyzetet)
- [59] W. Szczygielski helyesen hívta fel erre a figyelmet: Le rendement de la production agricole en Pologne du XVIe au XVIIIe siècle sur le fond européen, "Kwartalnik Historii Kultury Materialnej" XIV. kötet 1966, "Ergon" V. kötet 802. l.

NÉMETESÍTŐ ÉS MAGYAROSÍTÓ POLITIKA
A XVIII. - XIX. SZÁZADBAN ÉS A SZÁZADFORDULÓN.
KISÉRLET A SZEMBESÍTÉSRE.

I.

Az ujkori nemzeté válás folyamatát összeurópai viszonylatban általában két fejlődési modellre lehet visszavezetni:

- a/ állam - nyelv - nemzet
- b/ nyelv - nemzet - állam

Az első variáns a nyugat-európai nemzetképződés folyamatát és irányát tükrözi, ennek megfelelően nyugat-európai modellről beszélhetünk. Kiindulópontja az államszerkezet centralizációja. Az egységes államnyelv következetes kifejlesztésének végül a nemzeti (nemzetállami) tudat kialakulása lett az eredménye. A nemzeté válás fő tényezője itt a centralizált állami szervek kifejlesztése volt. A nyelv egységesítése után ez a folyamat többek között az "állam" és a "nemzet" fogalmának, a nemzethez és államhoz való tartozásnak teljes azonosulásához vezetett.

Hangsúlyoznunk kell, hogy ez a folyamat még a feudális társadalom keretei között, tehát a szélesebb néprétegek politikai és közéleti aktivizálódását megelőzően lezárult. A politikai hatalom kivívásával a győztes rend automatikusan a már kialakult nemzetállami tudat örököse lesz, és ezáltal - hála az eddig passzív és amorf néprétegek egyidejű aktivizálódásának - biztosítja a nemzetállami érzés eddig ismeretlen virágzását mind mennyiségi (kiterjedés), mind minőségi (a jelenség intenzitása) értelemben.

Közép-Európában a nyugat-európai modell Poroszország esetében jut tisztán érvényre, a XVII. század második felében, a nagy választófejedelem idején az abszolutizmus útjára lépett. A sziléziai háborúk és a részvétel Lengyelország felosztásában, ami Poroszország számára biztosította az Odera egész folyamvidékét és az összeköttetést Kelet-Poroszországban, geopolitikai szempontból megteremtették egy új kontinentális nagyhatalom alapjait. A rendkívüli területi nyereségek nemzetiségi állammá tették Poroszországot. A XVIII. század kilencvenes éveinek közepén a lengyelek a Hohenzollern állam népességének kb. 25 %-át alkották abszolút lélekszámuk akkor majdnem elérte a 9 milliót.¹ Európa újrendezése a napoleoni háborúk után csökkentette a porosz tulajdonban lévő lengyel

területeket. Mindazonáltal tekintélyes mennyiségben maradtak lengyel területek a Hohenzollernek uralma alatt még 1815 után is; magvát Poznań nagyhercegség képezte.

Határain belül és nagyrészt Nyugat-Poroszországban is a lengyel népesség zárt tömb volt; teljesen kifejlett szociális struktúra jellemezte, az uralkodó osztálytól (magnások és nemesek) a vidéki és városi dolgozó rétegekig. A német elem beáramlása, melyet Lengyelország felosztásai előtt tulnyomórészt csak Nyugat-Poroszország tehető városi rétegeiben lehetett fellelni, a XVIII. század hetvenes éveiben, főleg azonban a poznaí nagyhercegség 1815. évi alapítása után indult meg. Egészen másként alakult a helyzet Sziléziában. Az itteni nemesség, amely az egyetlen államalkotó tényező és ennél fogva a nemzetállami tudat hordozója is volt, a lengyel államtól való több évszázados különállása következtében ebben az időben, kevés kivétellel, teljesen asszimilálódott. Ennek területnek eredetileg nyelvi-etnikai szempontból egységes lengyel arculatát mindenekelőtt Felső-Sziléziában a szociálisan függő, jogsfosztott és politikailag passzív falusi és kisvárosi néprétegek őrizték meg. Aktivizálódásuk minden, többek között nemzeti vonatkozásban is, csak később - a XIX. század második felében és a XX. század elején - következik be, a kapitalista viszonyok virágzásával és az ujkori társadalmi tudat ezzel kapcsolatos fejlődésével párhuzamosan. Mutatis mutandis hasonló helyzet alakult ki Kelet-Poroszország területein (Mazuriában) és részben Nyugat-Pomerániában is.

II.

A nagykiterjedésű területek bekebelezése II. Frigyeset egészen új feladatok elé állította. Ezeket a feladatokat a porosz felvilágosult abszolutizmus fő képviselője politikai gyakorlatának és szemléletének megfelelően dolgozták ki és hajtották végre. Centralizációs törekvései kifejezésre jutottak az eddigi politikai intézmények felszámolására irányuló intézkedésekben és Nyugat-Poroszországnak, mint korábban Sziléziának is, a porosz államszervezettel való teljes összeolvastásában. A német nyelvnek, mint államnyelvnek a bevezetése a közigazgatásban, igazságszolgáltatásban, és következetes támogatása a közéletben e centralizációs politika logikus következménye volt.

Gazdasági síkon ezek a tendenciák - összekapcsolva mindenfajta gazdasági tevékenység ősztönzésének merkantilista politikájával - nagyszabású gyarmatosítás formáját öltötték, amely nagy jelentőséggel bírt az újonnan szerzett és vegyes etnikumu területek nyelvi-etnikai strukturájának további fejlődése szempontjából. Pénzügyi okok voltak azok, melyek a királyt arra indították, hogy a lengyel nemesség politikai gyengeségeit kihasználja, megszüntetve eddigi adómentességi privilégiumát, és a tiszta jövedelem 25 %-ában megállapított telekadóval sújtsa. (Ellentétben a német és protestáns lovagi

birtokok 20 %-os megterhelésével.) Ugyanezen célokat szolgálta a kincstári birtokok megerősítése és kiterjesztése, amely megsemmisítő csapást mért a nemesi bérlők rétegére és perspektivikusan a lengyel lovagi birtokokat is gyengítette. Tartósan a legnagyobb hatást a nemzeti és nyelvi-etnikai viszonyok további fejlődésére a II. Frigyes által nemcsak Nyugat-Poroszországban, hanem Sziléziában, Kelet-Poroszországban és Nyugat-Pomerániában még magasabb fokon kiépített iskolahálózat - beleértve a népiskolákat is - gyakorolta, amely a legnagyobb jelentőséggel bírt a német nyelv terjesztése szempontjából.

Ez történt annál is inkább, mert a lengyel nemesség részéről ott, ahol egyáltalán létezett, semmi számottevő ellenállás nem történt az idegen állami erőszakkal szemben. Ellenkezőleg, a lengyel uralkodó réteg tulnyomó többsége viszonylag gyorsan megalkudott az új viszonyokkal. Osztályérdekekre hallgatva, melyet nem korlátozott kevésbé fejlett lengyel nemzetállami tudatuk, nem kevesen az uralkodó porosz-német elemekkel való összeolvadásban látták jövőjüket. A lengyel és kasub nemesség fiait Chelmnoban és Slupskban (Kulm, Stolp) külön számukra alapított kadétiskolákban tanultak. A Nyugat-Poroszországban élők közül azok, akik nem akarták elismerni az idegen uralmat, elvesztették birtokaikat. Frigyes agrárreformjai nem tévesztették el hatásukat a parasztság széles, különösen a jómódu rétegeire sem. Megerősítették a dinasztiahoz, mint a feudális önkénnyel szembeni védelmezőhöz való ragaszkodás érzését. Ez utóbbi momentum különösen azokon a területeken volt jelentős, ahol a lengyel államhoz való tartozás hagyománya hiányzott.

Ha II. Frigyesről, mint a nemzetiségi politika első buzgó hirdetőjéről beszélünk, egyre megy, hogy ezt a politikát a németiség támogatásaként, vagy németesítésként értékeljük. Gondolkodásának és törekvéseinek vezérmotivuma a feudális állam *raison d'être* volt, amelynek szellemében - ezt ma napság a felvilágosodott abszolútizmus porosz változatának szoktuk nevezni - kormányzott. Nagy Frigyes politikai örökségének nemzeti aspektusai nem cselekvésének szándékos okai, hanem csak törvényszerű következményei voltak annak, hogy egy bizonyos kormányzati forma és vaskezü politika került szembe a hatalmi struktúra és viszonyok konkrét állapotával egy nyelvi-etnikai és nemzeti szempontból nem egységes állam keretein belül. Ezt elősegítette az állam egyes népcsoportjainak viselkedése és társadalmi elkötelezettsége. Láttuk, hogy II. Frigyes politikájának megvalósításában nem ütközött nagyobb ellenállásba az ujonnan szerzett tartományok addigi uralkodó osztályai részéről.

A nemzeti tudat (modern értelemben) Poroszország nagyhatalmának megalapítója számára, aki előszeretettel beszélt franciául és francia kulturális körökben mozgott, teljesen ismeretlen volt. Sanssouci királyi asztalánál Voltaire

mellett épp olyan szívesen látott vendég volt az 1772 óta porosz állampolgár Ignac Krasicki, költő és szatirikus, a kor szak lengyel kulturájának jelentős képviselője. Az "Öreg Fritz" lengyelelles megnyilatkozásaival szemben legalább annyi, ha nem több saját honfitársait, szokásaikat, életmódjukat lebecsülő és gúnyos megjegyzést lehet felsorakoztatni. Mindkét esetben egy abszolút uralkodó magatartásáról van szó, aki a felvilágosodás szellemétől elfogultan, hivatottnak érezte magát arra, hogy egyes-egyedül ő kormányozzon, hogy gyarapítsa az állam hatalmát, hogy megreformálja az őt körülvevő világot, és mindezt - megítélése szerint - az általános tudatlanság, partikularizmus és emberi restség elleni harcban.

III.

A bécsi kongresszus az összeurópai viszonyok stabilizálásával a lengyel kérdést is lezárta, miután a XVIII. század kilencvenes éveitől és a napoleoni háborúk idején az egész szárazföld legneuralgikusabb problémáihoz tartozott. Az aktív keleti politika területén a múlt század első felében az érdekelt politikusok és államférfiak figyelme a lengyel kérdésre koncentráldott. Nagyjából két szempont kristályosodott ki, melyek egyébként körvonalaikban már a századforduló körül felismerhetők voltak.

Az első felfogás, amely a konzervatív politikusnak, a poznańi hadi és kincstári kamara igazgatójának, Justus Grunernek a nevéhez fűződik, mindenekelőtt éles és kiméletlen represszáliák szükségességét képviselte a politikai függetlenség elérésére törekvő elemekkel szemben, akik az újabb lengyel területek bekebelezése után léptek fel és a nemesség, részben a papság soraiból is rekrutálódtak. Egyidejűleg hangsúlyozták a parasztságra és a polgárságra való támaszkodás szükségességét a keleti provinciákban. Azt a nézetet képviselték ugyanis, hogy ezek a néprétegek nyerhetők meg a legkönnyebben a porosz állam elképzeléseinek, többek között a szociális ellentétek kijátszása által. Gruner itt - nem alaptalanul - II. Frigyes nyugat-poroszországi politikájára utalt. A szigorú állami egyesítési politika követelményei ezen irányzat képviselői szerint a keleti területek erőszakos és lehetőség szerint gyors elnémetesítését kívánták meg egy nagyszabású és az állam által támogatott gyarmatosítás útján. A gyakorlatban ezen tervek megvalósításáért lépett fel Szilézia, és átmenetileg Dél-Poroszország hosszú évekig vezető minisztere, gróf Karl Georg Heinrich Heym, Poznań tartományi elnöke, Eduard Heinrich von Flotwell, Nyugat- és Kelet-Poroszország tartományi elnöke, Theodor von Schön.

A második felfogást, a porosz-lengyel kiegyezés eszméjét lengyel részről a porosz állami lét elismerése alapján, a berlini uralkodó házzal sógorságban álló lengyel mágánás, Antoni Radziwill herceg, Poznań nagyhercegség helytartó-

ja képviselte. Felfogása támogatásra talált a porosz liberális-demokratikus köröknél, akik Karl von Stein és Karl August von Hardenberg herceg körül csoportosultak. Ezen irányzat képviselőinek gondolkozásában és érvelésében olyan indokolással találkozhatunk, amelynek eredetét a humanitás akkoriban meg lehetőségen elmosódott és absztrakt általános emberi eszméiben lehet fellelni, és amelyek Karl von Stein, vagy Hardenberg legszorosabb munkatársa, Karl von Altenstein báró, miniszter véleménye szerint megkövetelték a lengyel népesség nemzeti jogainak tiszteletben tartását.

Anélkül, hogy a részletekbe, valamint Poroszország lengyel politikájának a XIX. század második felében folytatott két irányzata közelebbi jellemzésébe belemennénk, megelégszünk azzal, hogy mindkét felfogás közös feltételeit és kiindulópontját kiemeljük. Elsősorban a következő kérdésekről van szó:

a/ elufasító magatartás az önálló lengyel állami lét minden olyan elképzelésével szemben, amely porosz alattvalókat és területeket is magába foglalna,

b/ a lengyel kérdésnek Poroszország határain belül (1815 után) kizárólag a poznańi nagyhercegség területére való lokalizálása,

c/ a szláv népesség nyelvi jogainak viszonylag liberális kezelése,

d/ végül meggyőződés a német kultúra fölényéről és történelmi küldetéséről Keleten.

Ez utóbbi, döntőnek vélt momentumnak a korabeli általában érvényes felfogás szerint előbb-utóbb a nem német népesség asszimilációjához kellett vezetni. Az alacsonyabban fejlett porosz szlávok felemelkedésének a magasabb szintű német kultúra nivójára egyszersmind a keleti provinciák népességének nyelvi-etnikai sokféleségét is meg kell szüntetnie, kiegyenlítve a fennálló szokásbeli különbségeket is. (Altenstein véleménye szerint ez az iskolák szerepe.) Berlin nemzetiségi politikájának közvetlen céljai ebben az időben egyáltalán nem mentek tulságosan messze. Rendszerint a porosz államrend eszméjének támogatására és megszilárdítására korlátozódtak a keleti tartományokban. Ennek igenlése az akkor uralkodó vélemények szerint korántsem vonta maga után az anyanyelvről való azonnali és automatikus lemondás szükségességét. A "lengyelül beszélő porosz" fogalma teljes összhangban volt a porosz államérdek akkori kategóriáival, melyektől a későbbi nacionalizmus még idegen volt. A politika fentebb ismertetett két irányzata közti különbségeket főleg a következő tényezőkre lehet visszavezetni:

1/ a folyamatban lévő asszimiláció intenzitása és a németesítés előrehaladása,

2/ Az erők spontán szabad játéka - ahogyan a kibékítési politika híveinek táborában értékelték a helyzet fejlődési perspektíváit -, vagy felülről irányított és különböző intézmények útján erőszakolt németesítő politika, ahogyan az a gruneri gondolatok végrehajtóinak gyakorlatában adódott,

3/ végül a lengyel társadalom egyes osztályainak és rétegeinek különböző magatartása.

IV.

A XVIII. század második felében a Habsburg Monarchiában is először került sor sz állam részéről a nyelvi-etnikai struktúra szerkezetébe való céltudatos beavatkozásra. II. József kormányzása idején, amikor az osztrák felvilágosított abszolutizmus elérte csúcspontját, ez a beavatkozás a felülről irányított és állhatatosan gyakorolt asszimilációs politika formáját öltötte. Közvetlen sikerei azonban messze az elvárások mögött maradtak, sőt, sok esetben az ellenkezőjét váltotta ki ez a politika annak, amire törekedett. Valóságos, hosszú távra szóló hatását más területen kell keresni. A császár művét a hivatalnoki kar folytatta, amely létét éppen neki köszönhette és amely a következő évtizedek folyamán a dunai monarchia egyik alappillérévé vált. Ez az örökség az ötvenes évek neoabszolutista rendszerének, a Schmerling-korszaknak és ideológiai-politikai utódainak hivatalos irányvonala lett, amely liberalis-centralisztikus orientációval kapcsolódott össze. II. Józsefre hivatkozott később az egész nacionalista-soviniszta tábor, amennyiben persze az osztrák abszolutizmus fő képviselőjének gondolatmenetét és politikáját sajátos módon értelmezték.

Hangsúlyoznunk kell azonban, hogy a józsefi nemzeti-ségi politika nem vált a Lajtán inneni területen a viszonyok kialakításának általában érvényes vezérfonalává és mintaképvé. Az egész XIX. század és a XX. század elejének osztrák nemzeti-ségi politikája jellegében alapvetően különbözött (az előbb említett kevés kivételtől eltekintve) a Gruner-féle porosz németesítő politikától (és a későbbi Bismarck-félétől), valamint a magyarosító akcióktól, melyekről még beszélni fogunk. Az osztrák viszonyok speciális vonásai közé tartozott mindenekelőtt a német nyelv és kulturfőlény érzésének elnyomás nélküli támogatása, a szociális hierarchiában való előbbrejutás párosítása azzal, hogy a társadalmi felemelkedés lehetőségét összekapcsolták a német kultúrkörökhöz való tartozás (átmenés) szükségességével. "Az osztrák hazafiság", amely a dinasztikus érzésre és az országhoz való tartozásra apellált, nem volt azonos a német nyelvnek, mint egyedül hivatalos, felülről elrendelt állami és nemzeti nyelvnek az elismerésével.

Nem zárták ki eleve a nem német nyelvek használatát: csak az adminisztratív erőszak távoltartásával világosan megvonták befolyási szférájuk és hatásuk határait. Ez a helyzet összekötötte a Habsburg Monarchia országaiban a nyelvi-etnikai és nemzeti strukturák hosszantartó fejlődési dinamikáját az általános társadalmi és civilizatórikus haladás további perspektíváival, melynek mechanizmusát automatikusan Altenstein lengyel politikájának a mintájára képzelték el, ez ugyanis megerősítette az államalkotó nép nyelvének amugyis meglévő fölényét (ebben az esetben a német nyelvét).

Ennek az osztrák nemzetiségi politikának gyakorlati hatása nagyon széleskörű volt. A türelem, vagy sokkal inkább az érdektelenség politikája az osztrák monarchia és később Ciszlajtánia állami szerveinek és központi igazgatóságának részéről (az egyes koronatarományokban az öngazgatás következtében a helyzet már sokkal differenciáltabb volt) a kulturális és politikai élet minden nem német formájával és jelenlétével szemben eredményesen gyengítette és bizonyos fokig amortizálta azokat a feszültségeket és konfliktusokat, amelyeket a nemzeti emancipációs fejlődés hozott magával a századforduló körül és amelyek a Habsburg államot fokozatosan aláaknázták, és lassan, de mégis elkerülhetetlenül szétrombolták.

V.

A józsefi irányvonal fő céljait és következményeit különböző szempontokból kell megítélni és értékelni. Az első, amelyet német-osztrák álláspontnak nevezhetünk, olyan mérlegelésekhez és végkövetkeztetésekhez vezet, melyek - mutatis mutandis - azokhoz hasonlítanak, amelyekkel már az előzőekben, a frigyési politika jellemzésénél foglalkoztunk. A kevésbé fejlett népcsoportok előtt, mint a rutének, vagy a románok, a XVIII. század nyolcvanas éveit - teljesen eltekintve az akkori osztrák kormány és hatóság szubjektive hosszútávú szándékaitól - megnyitották a tulajdonképpen első - és ezt hangsúlyoznunk kell - lehetőségét a civilizatórikus és a szó legtágabb értelmében kulturális felemelkedésnek. Ezt a tényt nem szabad kritikátlanul tulbecsülni és idealizálni, másfelől azonban elhallgatni vagy semmibevenni sem szabad, jóllehet mindkettő igen gyakran megtörténik a vonatkozó irodalomban.

Egészen más volt a helyzet a magyar kérdésben. Az a kísérlet, hogy a latint hivatalos uton a német nyelvvel helyettesítsék, olyan rendszabályok mellett, mint pl. a megyei alkotmány felfüggesztése, amelyet nagyarányú centralizációs és egyesítési politika egyik elemének lehet tekinteni, akkora ellenállásba ütközött, hogy csakhamar legyőzhetetlennek mutatkozott. Itt két tényező keveredéséről van szó. Az új korszak követelményéhez igazodó osztrák abszolutizmus csapott itt össze a magyar rendek régi hagyományos partikularizmusával. Mégis az a mód, ahogyan az új, kétségtelenül haladó irányvona-

lat megvalósították, Szent István koronájának országaiban egy másik, magának ugyancsak utat kereső tendenciával ütközött össze: az ujkori haladó, ugyanannak a felvilágosodásnak a szellemében ébredező nemzeti emancipációs harccal, amely a saját irodalmi nyelv és az ahhoz kapcsolódó, a történelmi örökség részének tekintett kulturális hagyaték ápolásával és támogatásával vette kezdetét.

Ennek a második tendenciának a vonzóereje olyan hatalmasnak bizonyult, hogy hamarosan a jozefinizmus elleni magyar mozgalom irányadó jelszavává vált. Az okozta, hogy a német nyelv bevezetésére irányuló törekvésekkel a magyar közéletbe nem a latin visszaállításáért, hanem a magyar nyelv pártolásáért folytatott küzdelem került szembe. Így történt, hogy az egységes Habsburg-ellenes front a korlátolt, csak saját osztályérdekeire gondoló és feudális osztályprivilegiumait védelmező megyei nemesség mellett az akkori magyar társadalom legprogresszivebb erőinek javát is egyesítette soraiiban. Mi több, ez utóbbi elem adta meg a jozefizmus elleni harc jellegét. A magyar nyelv bevezetéséért folyó küzdelem a nemzeti önállóságért vívott harc, a német nyelv által szimbolizált idegen uralom elleni tiltakozás színönimájává vált. Egyszersmind részben tudatosan, részben nemtudatosan - a feudális rend elleni harc fáklyájává is lett, hiszen e rend külső megnyilvánulása a latin volt.

A magyar nyelvért folytatott harcot végül a 40-es évek elején teljes siker koronázta. Magyarországot ezzel teljesen magyarosították. És akkor új probléma állt elő, mely sorsszerű következményekkel járt a Szent István korona országaira nézve. A nyugat-európai centralizációs és egyesítési törekvésekkel ellentétben, amelyek nagyjában és egészében kizárólag az akkori feudális társadalom uralkodó osztályán belül folytak és zárultak le, a magyar korona országaiban, hasonlóan egész Közép- és Kelet-Európához, a nemzetnév-válási folyamat kezdetei egybeestek az ujkori társadalmi tudat fejlődésével, amely fő vonásiban összekapcsolódott a kapitalista viszonyok kialakulásával és széles, a társadalom eddig nagyrészt teljesen passzív módon viselkedő rétegeinek közéleti aktivitizálásával. A magyar nép nemzeti emancipációs harcát kezdet-től a többi, szomszédos nyelvi-etnikai népközösség hasonló jellegű, természetesen nem azonos fejlettségi szintű nemzeti integrációs folyamata és nemzeti mozgalmai kísérték.

Ezt a döntő körülményt nemcsak mellőzte ideológiájában és tetteiben a magyar nemzeti mozgalom, hanem a többiektől megvonta ugyanazt a jogot, melyet - kizárólag magának - követelt. "Ebben az országban, - írta Kossuth Lajos 1842 júliusában a Pesti Hirlapban, - minden magyar: a föld, a jog, a történelem; és a nem magyarok jogait csak akkor lehet bővíteni, ha nyelvükben, érzéseikben és politikájukban magyarorá válnak."²

Annak az irányzatnak a gondolkozását és álláspontját, amely a XIX. század első felében a magyar liberálisok között tulsúlyra jutott és a magyar nacionalizmus egész későbbi fejlődésére nézve mértékadó maradt, a következőképpen választhatjuk. A Kárpátok és a Duna által övezett, nyelvileg nem egységes területen, a Fertőtől Erdélyig és az Adriai tenger partjáig, a magyarok története játszott meghatározó szerepet. Hála hadi erényeiknek és bátorságuknak, civilizatórikus teljesítményüknek és politikai rátermettségüknek, melyet a magyarok egy egész évezred folyamán tanusítottak, már a középkorban elnyerték azt a jogot, hogy mint egyetlen legitím politikai nemzet döntsenek a térség sorsáról. Ennek az álláspontnak a külső megnyilvánulási formája volt kezdettől fogva a Szent István korona, melynek köteleke az egész térséget és népeit oszthatatlan és szuverén egységgé kovácsolta.

VI.

Hasonlóan ahhoz, ahogy évszázadokkal előbb Nyugat-Európában, a XVIII. század második felében a magyar korona országában is kezdetét vette a magyar nemzet kialakulásának folyamata, mely a lakosság minden rétegét fokozatosan magába olvasztotta a teljes jogegyenlőség alapján. Az általános civilizatórikus, kulturális és politikai haladás, melyet az új fejlődés ösztönzött, az idők folyamán mindenfajta partikularizmus mellőzéséhez és nyelvi-etnikai szempontból is teljesen egységes magyar nemzet kialakulásához vezetett. A másik oldalról a nem magyar népcsoportok felemelkedése a magyarság politikai és kulturális szintjére volt a feltétele annak, hogy - mint hitték - az eddigi kulturális és általános fejlődésbeli elmaradottság az egész történelmileg magyar térségben kiegyenlítődjék.

A magyar nemzeti mozgalom gyakorlati politikájának és ideológiájának a fentiekben megrajzolt fő vonásai fényében a liberális tábor állásfoglalása a XIX. század első felében Magyarország nemzetiségi politikájára vonatkozóan világos és logikus volt. E szerint Szent István koronájának az országában (Horvátország kivételével) nem volt helye nem magyar népcsoportnak, mint alkotmányos, jogi és politikai egységeknek. A nem magyar nyelvek és kulturális javak ápolását a legjobb esetben magánügynek tartották, amihez joguk volt mindazoknak, akik ezt a maguk számára kívánatosnak tarották. Ha azt hangoztatták, hogy az általános haladás és az állam politikai hatalmának növekedése között egyfelől, és az idegen népcsoportok beolvasztásának intenzitása között másfelől összefüggés áll fenn, akkor világos és logikus volt, hogy az állam és a nemzet, mint egység érdekében állt mindent megtenni az asszimiláció folyamatának per fas et nefas meggyorsítására. Ludovít Stúr és politikai barátai számára, akik ellentétben Jan Kollárral és csoportjával, szociális kérdésekben oly közel álltak a magyar liberális táborhoz, a szlovák népiskolaügy sorsával és

jövőjével való törődés a szlovák nép nemzeti létének ügye volt, a magyar liberálisok viszont a szlovák partikularizmus bizonyítékát látták ebben. Ennek a partikularizmusnak - szólt az érvelés - nemcsak a magyarok, hanem az illető alacsonyabb fejlettségű nem-magyar népcsoportok érdekében, és egyáltalán az általános haladás érdekében is a lehető legsürgősebben véget kell vetni. Ez annál is fontosabbnak bizonyult, mert, mint Kossuth Lajos vagy Pulszky Ferenc érveltek fáradhatatlanul, a reakciós orosz pánszlávizmus veszélyéről is szó volt, s ez nemcsak Magyarországot, hanem az egész liberális Európát fenyegette.

Nem szükséges kritikailag értékelnünk ezt a felfogást, melyet a nacionalizmus legtisztább, mondhatnánk majdnem klasszikus formájának nevezhetnénk. Az ebből adódó következményeket a forradalmi események és az 1848-49-es hősi magyar szabadságharc kimenetele megmutatták. Kossuth Lajos bizonyos fokig levonta az ebből adódó következtetéseket, amikor az emigrációban megfogalmazta konföderációs terveit.

A magyar szabadságmozgalom világosan antifeudális, abszolutizmus-ellenes és nemzeti felszabadító jellegének köszönhetően szokatlan dinamizmusát és Nyugat-Európában széles körökben élvezett népszerűségét is. Amennyiben azonban ugyanazt a szent jogot, amelyet magának maradéktalanul követelt, a többi, egyidejűleg modern nemzetű fejlődő néptől megtagadta, olyan utra lépett, amely elkerülhetetlenül a szabadságharc haladó és demokratikus tartalmának aláásásához kellett vezessen. Ez a fő oka annak a diametrális fordulatnak, melyet a Batthyány-kormány három hónap alatt, Pesttől és Pozsonytól Innsbruckig, véghezvitt. Kossuth ekkori politikájának végérvényes sikertelensége és életművének személyes tragikuma abban van, hogy nem volt képes leküzdeni osztályának korlátait, a lakosság plebejus rétegeinek élére állni és azokat nemcsak a magyarok, hanem az ország összes népei szabadságharcának hajtóerejévé tenni.

A szociális kérdés következtés megoldása a Táncsics Mihály által képviselt nézetek szellemében elfordíthatta volna a nemesség jelentős részét a szabadságharc táborától, biztosíthatta volna azonban az egész, nemzeti szempontból eddig passzív magyar és nem magyar parasztság támogatását, és ezáltal megbéníthatta volna a nem magyar népcsoportok nemzeti mozgalmi konzervatív és részben liberális hordozóinak vonzóerejét is. A Szent István korona országai új korszerű politikai strukturájának alapvető kérdéseit ugyanis nem lehetett megoldani egy olyan program alapján, amely a társadalomban eddig vezető szerepet játszó nemesség sérthetetlenségén, valamint a magyar elem hegemoniájának dogmáján alapult.

VII.

Ezt a dogmát a szélsőbal is elfogadta, álláspontját egyébként, ha más megfontolásokból is, Nyugat-Európa egész demokratikus táborára osztotta. A nem magyar népeknek létért való harcukat hosszú ideig izoláltan kellett vívniuk. Évtizedeknek kellett eltelni, amíg az európai demokratikus közvéleményben érlelődni kezdett a felismerés, hogy Közép- és Kelet-Európa konkrét történelmi eseményei és társadalmi fejlődési folyamatai többé-kevésbé tisztán haladó vagy reakciós politikai jellegük mellett bizonyos szociológiai tartalommal is bírhatnak, és hogy az új társadalmi folyamatok ezen állandó szociológiai elemei konkrét aktuális osztálytartalmuktól és osztálymeghatározottságuktól függetlenül formálódnak.

Eltekintve a konzervatív magyar főnemesség feudális szemléletétől, a magyar társadalomban csak a nagy egyéniségek egy kis csoportja tért el erősen a nemzetiségi kérdésben elfoglalt álláspontjával az általánosan érvényes nacionalista szemlélettől. Olyanok mellett, mint Deák Ferenc, Wesselényi Miklós, mindenekelőtt gróf Széchenyi Istvánról van szó, akit maga Kossuth a legnagyobb magyarnak nevezett. "Gyülölnek minket" (a szlávok - J.Ch.) - jegyezte meg naplójában 1848. április 12-i dátummal és rögtön hozzáfűzte: "... és joggal". Pontosan három hónappal később ezt írta: "Kossuth neve vértengerben jelenik meg számomra a jövő történelmében!"².

El kellett azonban jönnie Világosnak és eltelnie még két évtizednek, amíg ez az irányzat szóhoz jutott. Itt olyan kérdéskomplexum előtt állunk, amely összekapcsolódik az 1868-as második nemzetiségi törvény értékelésével. A közelgő, mind inkább érezhető katasztrófa előszele 1849 nyarán még a legszélsőségesebb sovínisztákat is belátásra készítette. Objektíve nézve az 1849. július 27-i magyar nemzeti törvény jelenti az első, ha csak csekély mértékű áttörését is az addig szentnek tartott dogmának, a magyar nemzetállam álmának. Mellőzzük mégis az első magyar kísérlet behatóbb értékelését, annak eldöntését, hogy mennyiben volt itt szó programszerű fordulatról - ebben az esetben ismerjük el realitását és vonjuk le a belőle adódó szükséges következtetéseket -, s mennyiben a magyar forradalom szükséghelyzete által megkövetelt, pusztán taktikai megfontolásról. A szegedi országgyűlés egyhangu határozatát a világosi fegyverletételtől csak 22 nap választotta el. Csak az 1867-es kiegyezés teremtett egészen új helyzetet.

A nemzetiségi kérdésben Széchenyi örökségéhez kapcsolódik a hatvanas években az óvatosan mérlegelő és józan Deák Ferenc és legszorosabb munkatársainak egyike, báró Eötvös József, aki az 1868. XII. 1-i nemzetiségi törvény tulajdonképpeni szerzője. Mindkét államférfi határozottan elutasította az aktív, tehát felülről irányított és erőszakolt magyarosító politikát, amely adminisztratív eszközök alkalma-

zását is feltételezte; az eddigi nézetekkel és alkalmazott gyakorlattal összehasonlítva jelentős engedményeket tettek nyelvi-kulturális szempontból a nem magyar állampolgároknak. Alapjában azonban az XLIV/1868.-i törvény megmaradt az egységes és oszthatatlan magyar nemzet tézisének keretében és szellemében. A "politikai nemzet" egységén belül biztosította a nem magyar nyelvű állampolgároknak, de csak mint egyéneknek, és nem mint nemzeti testületeknek az egyenjogúságot nyelvi és kulturális szempontból.⁴ A politikai nemzet státusát Eötvös csupán Horvátországnak adta meg, természetesen csak azzal a feltétellel, hogy területileg a magyar korona integráns része maradjon. Ez képezte vezérfonalát az ugyanabban az évben megkötött, vagy sokkal inkább kikényszerített horvát-magyar kiegyezésnek.

A kiegyezés utáni első magyar kormány műve, amely sok szempontból megfelelt a porosz Altenstein nemzetiségi felfogásának, papíron maradt. Az 1868.-i törvény szelleméhez kapcsolódnak Jászi Oszkár nézetei a XX. század elején mindinkább előtérbe kerülő nemzetiségi kérdés megoldásáról. 1918 korányarán már inkább hajlott Kossuth konföderációs tervei felé. Ez a fejlődés azonban már egy egészen új helyzet terméke volt, amely az első világháború végén kezdett egyre inkább megmutatkozni.

Deák és Eötvös felfogása nem játszott jelentős szerepet annak a fejlődésnek sokoldalú okaiban, amely az ebből a koncepcióból következő konkrét megoldásokat meghiusította. Mellőzzük most e megoldás végcéljainak és ideológiai-politikai mozgatórugóinak tárgyalását (Eötvös államfilozófiájának következetesen liberális elvei, Deák józan és pragmatikus politikája). A nemzeti emancipációs folyamat hosszantartó dinamizusa szempontjából Eötvös álláspontja a nem magyar népek számára elfogadhatatlan volt, mivel kategorikusan elutasította a nemzetiségek, mint jogi egységek elismerését, ami összeegyeztethetetlen volt azon nemzeti mozgalmak létérdekeivel, melyek már tuljutottak első, nyelvi-kulturális szakaszukon (a nemzetiségeknek, mint meghatározott társadalmi csoportoknak a kialakítása saját nyelvi fejlődésük alapján).

Mindazonáltal az 1868-as törvény jelentős teret nyújtott különösen a nem magyar népek eddig kevésbé fejlett nemzeti mozgalmainak további fejlődése számára, pontosan akkori nemzeti emancipációs folyamatuk sulyponi kérdésében - a széles tömegek nemzeti tudatának aktivizálása és terjesztése területén. Ezen álláspont alapján a radikális szlovák, szerb, román politikusok egy kis csoportjának elutasító magatartása Eötvös és Deák művével szemben negatív következményei miatt irreális, de sorsszerű volt:

először is, mert nem ismerték fel, hogy a magyar politika egyéb alternatívái csak azzal a szovinizta-nacionalista irányzattal azonosak, melyet később Tisza Kálmán és Apponyi

Albert neve fémjelez, és másrészt, mert erősen tulbecsülték saját nemzeti táboruk erőit és lehetőségeit.

Még inkább érvényes ez a megállapítás a horvát politikusok tulnyomó többségének állásfoglalására, akik terveiket és lehetőségeiket Bécs és általában a nemzetközi erőviszonyok teljeseen hamis értékelése alapján építették fel.

VIII.

A nem magyar nemzetiségi tábor elutasító magatartása természetesen csak egyik ok volt a Deák- és Eötvös-féle tervek megvalósításának sikertelenségében. Az ebből a magatartásból adódó elutasító politika megnövelte a merev magyarosító politika híveinek manőverezési lehetőségeit. Ez valóban kezdetét vette a 70-es évek első felében és az idők folyamán olyan méreteket öltött, amelynek következtében az akkori porosz és orosz nemzetiségi politika mellett a legbrutálisabb és leggátlástalanabb eszközökkel folytatott nemzetiségellenes politika szinonimájává vált.

A probléma lényegét azonban nem a nemzetiségellenes tendenciák intenzitása, hanem a társadalmi-politikai feltételek jelenségei adják, melyek egy ilyen nemzetiségi politikát elkerülhetetlen és törvényszerű jelenséggé tettek. A második, értekezésünk elején tárgyalt variánsnak, amely a nemzetérválási folyamat mechanizmusát és fejlődési irányát tükrözte Közép- és Kelet-Európában, kiindulópontja a nyelv lett.

Az ujkori társadalmi tudat kialakulása, amely genetikusan összekapcsolódik széles néprétegek szociális és politikai emancipációjával, Közép- és Kelet-Európában két síkon, az osztály- és a nemzeti tudat síkján zajlott le. Az osztályszolidaritás érzése a horizontális integrációs folyamat alapja lett, másfelől a nemzeti kötelékek képezték a vertikális (nemzeti) integrációs folyamat kötőerejét. Közép- és Kelet-Európában a nemzetek keletkezésének alapjául szolgáltak az egyes, itt szétszórtan élő nyelvi-etnikai népcsoportok. A kapitalista viszonyok fejlődése, amely az emberek eddig elszigetelt területi egységeinek és agglomerációinak integrációs folyamatait elindította és elősegítette, megnyitotta az egyes népcsoportok előtt a gazdasági-társadalmi és civilizatórikus-kulturális átalakulások általános áramába való bekapcsolódás kilátását, természetesen az eddigi nyelvi-etnikai kizárólagosságról, sőt sajátosságokról való lemondás árán.

A kapitalizmus ezen integrációs és egyesítési tendenciával szembe lehet állítani egy egyidejű, fokozatosan erősödő ellentendenciát. Ez bizonyos körülmények között közömbösíti az asszimilációs folyamat hatását. Amilyen mértékben a viszonyok demokratizálódása és a civilizatórikus-kulturális szint általános emelkedése előrehalad, megjelenik az eddig izolált népcsoportok elmélyülő integrációs folyamatának új

iránya. Ezt meghatározza az ősi etnikai sajátosságok tudata, amely az idők folyamán a társadalmi értékek rangsorolásában kiemelkedő és mind növekvő jelentőséget nyer.

A nemzeti emancipációs folyamatban, amely ilyen körülmények között fejlődik (politikai síkon a "nemzeti mozgalom" fogalmával lehet jelölni) két fő szakasza van. A feudalizmus felbomlása a gazdasági-társadalmi élet fokozatos megélénkülésének következtében a hazai nyelv jelentőségének tekintélyes növekedéséhez vezetett. Eppen a saját nyelvnek ez a fejlődése válik az egyes nyelvi-etnikai népcsoportok emancipációs és fejlődési folyamata első szakaszának fő tartalmává, melynek eredménye a társadalmi csoportok és nemzetiségek új fajtája. Létrejöttek feltétele saját nyelvük fejlődése a primitív és helyi nyelvjárástól a modern, általánosan alkalmazott irodalmi nyelvig. A nemzetiségnek, mint meghatározott társadalmi csoportnak sajátos jegye nyelvi-kulturális jellege. A nemzetiségnek nincs saját elkülönült társadalmi strukturája, nem képezi az alkotmányos közélet önálló szubjektumát. Az ilyen társadalmi csoporthoz való tartozás az egyes személyek egyéni, magán érdeke.

A nemzeti emancipációs folyamat első szakaszának nyelvi-kulturális jellege okozta, hogy a már teljesen kialakult és uralkodó nemzetek felvilágosodott és haladó erőinek részéről nemcsak semleges magatartással, hanem néha egészen messzemenő támogatással számolhatott. Ilyen álláspontot képviseltek és a gyakorlati politikában alkalmaztak Poroszországban Altenstein, a Habsburg Monarchiában pedig nemcsak a demokratikus, hanem a német liberális-centralisztikus tábor képviselői is; a magyarok között ezzel szemben csak néhány, mint Széchenyi, Deák, Eötvös, voltak azon a véleményem, hogy az államnak a közélet különböző területein kifejezésre kell juttatnia, hogy tiszteletben tartja minden állampolgár nyelvi-etnikai sajátosságát, sőt, bizonyos gondot fordít azoknak a nyelveknek az ápolására, melyeket az állampolgárok használnak, mivel ebben a társadalmi viszonyok demokratizálásának és a lakosság polgári tudata fejlesztésének érthető és szükséges feltételét látták. A nyelvi egyenjogúság követelése, amely a humanitás általános emberi eszméiben talált megalapozást, teljes összhangban volt az egyén polgári és politikai jogainak liberális tizparancsolatával. Ez annál szembetűnőbb volt, mivel ez a követelés, mint általánosan elfogadták, nem állt ellentétben az aktuális államérdekkel és annak fejlődési tendenciáival. Mi több, az akkori felfogás szerint a kevésbé fejlett népcsoportok saját nyelvének kifejlesztése elkerülhetetlen átmeneti szakaszt jelentett a már kialakult nemzetek haladóbb kulturájának elsajátítása útján, és, ami ezzel összefügg, szükséges szakaszt ezen népek teljes asszimilációjának irányában.

Röviden összefoglalva, az előbbieket alapján a keletkezében lévő nemzetiségek legfőbb érdeke a nyelvi önrendelkezés jogának kivívása volt. E jog tagadása - objektíve nézve,

és eltekintve az ilyenfajta magatartás indítékaitól - egyet jelentett a kifejezett nacionalista felfogás igenlésével, melynek kiindulópontját a kezdetben államnemzeti, később nemzetállami exkluzivitás dogmája képezte. Ez éppúgy jellemző az előbb említett porosz politikusokra (Gruner, vagy Flotwell), mint a magyar függetlenségi tábor tulnyomó többségére, élén Kossuth Lajossal.

IX.

A nemzeti emancipációs folyamat mindazonáltal saját belső mechanizmussal bír. Amilyen mértékben előrehaladt a nemzeti mozgalom első szakasza, úgy vált mindinkább integráló tényezővé a multbeli sorsközösség érzése. Ezt tükrözi a történelmi tudat. A nemzeti egyenjogúsáért folytatott harc második szakaszának eredményeként a nemzetiség befelé zárt, kifelé világosan elkülönült, meghatározott nemzeti csoporttá vált. Ha megfelelően nagy csoportról van szó, akkor új nemzetről kell beszélnünk, egyéb esetekben nemzeti kisebbségként szerveződnek. A nemzeti mozgalom ezen második szakasza a regionális sajátosságok eddig uralkodó tudatának legyőzéséhez vezet. Helyére mostmár, mint tömegjelenség, az össznemzeti kötelék, egy meghatározott nagy közösséghez, a nemzethez való tartozás érzése lép, amely az e közösség által lakott összes területeket - tekintet nélkül az érvényben lévő államhatárookra - magába foglalja. A részben már kivivott nyelvi-kulturális egyenjogúság helyére a jövő fő feladataként az intézményesített nemzeti lét követelése került.

Míg a kialakuló nemzetiség fő érdeke a nyelvi önrendelkezés jogában fejeződött ki, addig a befelé zárt és strukturálódott nemzeti csoport kialakulásának szakaszában a nemzeti önrendelkezés követelése válik a nemzetiség ugyszólván kategórikus imperativusává. A nemzeti mozgalom ezen második szakaszában az ideológiai tudat sikja mellett az idők folyamán növekvő erősséggel jut kifejezésre egy másik, mégpedig a nemzetivéálási folyamat territoriális sikja. A fejlődés folyamán elkülönültek bizonyos, viszonylag egységes nemzeti jellegű területek. Ilyen körülmények között jelenik meg és fejlődik mind fokozódó erővel a formálódó, vagy már kialakult nemzeti csoportok törekvése létük intézményesítésére, mégpedig egy, a teljes szuverenitás felé mutató önkormányzattal bíró, meghatározott területű jogi szervezet kialakításának szellemében. Ez a nemzetivéálási folyamat csúcspontja és egyben végcélja is. Fő érdekét a nemzeti önrendelkezés jogával lehet azonosítani. Ezen a helyen nem szükséges bizonyítani azt a tételt, hogy csak a nemzeti önrendelkezési jog követkevsen biztosítása nyithatta meg az élet minden területén az illető népcsoport mindenoldalú fejlődésének perspektíváit. E jog tiszteletben tartása nemcsak az illető nemzet létérdeke, amely általános szempontból partikuláris jelentőségű; megfelel, sőt feltétele a nemzetközi és általános emberi szociális felszabadulási folyamat előrehaladásának.

A nemzeti mozgalom ezen második szakaszának gyakorlati következményei széleskörűek voltak. Mivel társadalmi-politikai szerkezet történelmileg és politikailag kialakult rendszerét vették célba, az eddig uralkodó nemzeti csoportok tradicionális hatalmi viszonyainak és előjogainak ha nem is felszámolásával, de messzemenő kisebbitésével fenyegettek. Ez a kulcsa az uralkodó nemzetek nacionalizmusa teljes kibontakozásának, valamint annak, hogy a nemzeti önrendelkezés megvalósításának követelése megteremtette a nacionalista expanzionizmus keletkezésének potenciális lehetőségét azon nemzeti mozgalmakban, amelyek kialakulásukkor kifejezetten védekező pozícióból léptek fel.

A nemzeti emancipációs folyamat előrehaladásával az általa mozgásba hozott nemzetiségi kérdés súlypontja a tisztán nyelvi kérdésről az eddigi hatalmi-politikai viszonyok, egyáltalán az eddigi állami lét jellegének alapvető megváltoztatása felé tolódott el. Az eddigi állam és államalkotó nemzet előtt a nemzetiválási folyamat aktivizálódásának idején a következő fejlődési alternatívák jelennek meg mind világosabban:

a/ mindenek ellenére az eddigi nemzeti jelleg és ezzel együtt az eddigi államalkotó nemzet előjogainak fenntartása,

b/ az alkotmányt a nemzeti hatalmi viszonyok változó strukturájának megfelelően módosítani: autonómia, föderációs és konföderációs megoldások, amelyek tiszteletben tartják, tekintet nélkül a nyelvi-kulturális és nemzeti hovatarozásra, az össznépeesség nemzeti létének intézményesített formáit.

Más szavakkal, a probléma lényegét az adja, hogy a jövődbeli államforma biztosítja-e az egész, nemzeti szempontból heterogén és aktivizálódott lakosságának a közös hazát, vagy, mint nemzeti állam egyetlen nemzeti közösség otthonává válik, amely más népcsoportok tagjait másodosztályú állampolgároknak tekintve háttérbe szorítja, legjobb esetben tolerálja.

Mindkét alternatíva sajátos fejlődési logikával bír. Minket az első érdekel. Minden állam két fő funkciót gyakorol: osztálynyomó funkciója mellett, melyet, mint erőszakszervezet az elnyomott néprétegekkel szemben tölt be, polgárainak nemzeti integrálását is. Az ujkori nemzetiségi állam viszonyai között a második funkció gyakorlásának konkrét következményei vannak. Mellékes jelentőséggel bír ebben a vonatkozásban e feladat megvalósításának módja; hogy ez a felülről csak közvetve irányított és buzdított asszimilációs politika formájában, vagy antidemokratikus sovinszta nemzetiség-ellenes akciók útján történik. A nemzetállam eme integráló funkcióját éppúgy gyakorolta a mi esetünkben Karl Altenstein, az osztrák liberális és demokratikus politikusok egész sora, vagy a ma-

gyar Eötvös József, mint Otto von Bismarck, Anton Ritter von Schmerling, Tisza Kálmán, Heinrich von Friedmann, Georg Ritter von Schönerer, vagy Grünwald Béla, ha ezeket a neveket egy nemzetállamon belül az uralkodó nemzet meghatározott nemzeti-ségi politikájának szimbólumaiként értelmezzük. Hagyjuk azonban most ezt a kérdést, amely hosszú időn keresztül a leghatásosabb volt.

A nemzeti integráló funkció az államalkotó nemzet ideológiájában és gyakorlati politikájában objektív törvényszerű jelenséggént lép fel. Itt más példákat is idézhetnénk. Szerbia hercegség, később királyság nemzetiségi politikája a nem szerb népcsoportokkal szemben lényegében ugyanazokat a jegeket és tendenciát mutatja, mint amelyek a Lajtán túli területeken, Poroszországban és Oroszországban oly tisztán érvényesültek. Hogy az a politika kevésbé bizonyult sikeresnek, csak a belgrádi nacionalista politikusok korlátozott eszközeivel magyarázható. Az Anton Starčević vezette horvát radikális "jobbpartnak" és Dr. Josef Frank "tisztá jobboldali" pártjának élesen magyarelles vonalát a hazai szerbekkel szembeni nacionalista-soviniszta beállítottság kísérte, mert szerintük Horvátországban csak a horvátoknak volt joguk élni.

Összefoglalóan a következőket lehet mondani. Közép- és Kelet-Európa soknemzetiségű államaiban a nemzetállam elvéhez és az államalkotó nemzet előjogaihoz való merev ragaszkodás a nemzettévalás korában törvényszerűen nemzetiség-ellenes politikához vezetett, amely éles ellentétben állt a nemzeti emancipációs folyamat fejlődési irányával. Itt a sajátos közép- és kelet-európai fejlődés utóbbi három évszázadbéli fő jellemzőjével és egyszersmind az akkori számos konfliktus és harc forrásával állunk szemben.

JOZEF CHLEBOWCZYK

előadása a magyar-lengyel akadémiai vegyesbizottság 1971. évi budapesti ülésén.

Jegyzetek

- 1/ G. Labuda, Polska granica zachodnia. Tysiso lat dziejów politycznych, Poznań 1971, 125. l.
- 2/ W. Felczak, Węgierska polityka narodowosciowa przed wybuchem powstania 1848 roku, Wrocław - Warszawa - Kraków 1964, 34. l.
- 3/ U.o. 97. l. vö. R.A. Kann, A Habsburg Monarchia nemzetiségi problémája, I. Graz-Köln 1964, 109. l.

- 4/ Kossuth és az otthon maradt politikusok közül néhányan tovább mentek, anélkül azonban, hogy a területi kérdések újbóli szabályozását javasolták volna. "Kiindulópontjuk az egységes magyar politikai nemzet volt, amely az elyben egyenjogúnak elismert, Magyarországhoz tartozó nemzetek összességéből állt. Ebből az egyes nemzetiségek teljes kulturális autonómiaja következett. A kulturpolitikai tevékenység jogát tehát nem az egyes ember jogából vezették le, mint az ötvösi koncepcióban, hanem az egyes nemzeteknek, mint testületeknek biztosított jogból, azaz mindig a saját nemzet jogából. Mindenesetre ez a csoport elutasította a járások és megyék bármiféle új felosztását, valamint a hivataloknak az egyes nemzetiségek százalékos arányát figyelembe vevő betöltését is." J. Weber: Ötvös és a magyar nemzetiségi kérdés. München 1966, 148. l.
- 5/ Ha közép- és kelet-európai fejlődési modellről beszélek, a nemzetévaluási folyamat kialakulásának azon jelenségére gondolok, amely az itt szétszórtnan élő, teljesen kialakult szociális strukturával nem rendelkező nyelvi-etnikai népcsoportokon és nemzetiségeken belül végbement. Nem foglalkozom tehát az államalkotó nemzetek, valamint a már teljesen kifejlődött nemzetiségek ügyével, melyek ebben az időben az önálló nemzetállami létért küzdöttek. Külön csoportot képeznek végül azok a nemzeti közösségek (mint a bulgárok, románok, szerbek), amelyek az önálló állami létnek köszönhetően a XIX. század folyamán, jóllehet meglehetősen késéssel, nyugat-európai mintájú fejlődés útjára léptek. V.ö. J. Chelowczyk, Marks i Engels a problem malych narodów w Europie srodkowo-wschodniej. (W kwestii genezy i rozwoju tzw. narodów nie historycznych), "Z Pola Walki", Warszawa 1970, 250 sz. 15-43. l.
- 6/ Ellentétben sok jelenlegi nézettel és szerzővel, én a két fogalom közti diametrikus gondolati különbség felfogását képviselem: nacionalizmus és patriotizmus. Anélkül, hogy belemennék a részletekbe, ezen a helyen megelégszem azzal a megállapítással, hogy a nacionalizmus az egyik nemzet másik fölötti uralkodásának ideológiája, míg a patriotizmus a nemzeti szabadság ideológiája. - J.J. Wiatr, Naródi i panstwo. Sociologiczne problemy kwestii narodowej, Warszawa, 1969. 416. l.

32104

A GALICIAI ÉS MAGYAR POLITIKUSOK KAPCSOLATAI
A HABSBERG MONARCHIÁBAN A DUALIZMUS KIALAKU-
LÁSÁNAK IDEJÉN

Ez a referátum mindenekelőtt a krakkói Czartoryski Levéltárból származó forrásokra, valamint a korabeli sajtóra és emlékiratokra támaszkodik. Megkísérli szintézisét adni a magyar és galíciai-lengyel kapcsolatoknak az 1859-73 közötti időszakban. A terjedelmi és időbeli korlátok nem tették lehetővé az egyes szempontok bővebb tárgyalását. A lengyel-magyar viszonyban nagy szerepet játszott és játszik a továbbiakban is a hagyomány. Ezt szem előtt tartva, figyelmen kívül kellett hagyni a forradalom és a magyar felkelés emlékét, amely rendkívül erős hatást gyakorolt a kölcsönös lengyel-magyar szimpátia fokozására. Ezen megfontolás alapján hagytuk ki vizsgálódásunk köréből a lengyel-magyar emigráció kapcsolatait, melyek egyébként is csekély befolyással voltak a galíciai és magyar politikusok kapcsolataira a tárgyalt időszakban. Tehát szigorúan a címbe megjelölt témához és korszakhoz tartjuk magunkat.

Ebben a korszakban a galíciai-lengyel viszonyok következő három szakaszát különböztethetjük meg:

I. A megerősített Birodalmi Tanács összehívásától a Schmerling-kormány bukásáig.

II. A Belcredi-kormány megalakításától az osztrák-magyar szerződésig.

III. A decemberi alkotmánytól a galíciai határozatért folytatott harc bukásáig.

Ezek a periódusok különböző időtartamúak, legrövidebb közülük a Belcredi-kormány időszaka, és mindegyikükben a galíciai és magyar kapcsolatok és együttműködés más-más problémái és sajátosságai lépnek előtérbe.

Az első időszak jellemzői Galicia élénk érdeklődése a magyar politika iránt, a magyar politikai célok igenlése a galíciai politikusok által, sőt, Schmerling kormányzásának idején galíciai-magyar szövetség létrehozására irányuló kísérletek.

Ha a korabeli galíciai sajtóban megfogalmazott nézetekből indulunk ki, megállapíthatjuk, hogy a Bach-rendszer bukása után Magyarország Galicia számára a magatartás és

taktika példaképévé vált, amely bátoritást adott a galiciai autonómia programjának megfogalmazásához.

A galiciai és magyar politikusok - természetesen mindkét részről konzervatív politikusokról van szó - első kapcsolatfelvételeire az un. Megerősített Birodalmi Tanács Bécsbe való összehívása adott alkalmat. Lengyel részről különleges érdeklődést mutattak a magyar konzervatívoknak a Monarchia alkotmánymódosításaival kapcsolatos nézetei iránt, átvették tőlük a történelmi jog elméletét és megvizsgálták a Monarchia valamennyi történelmi nemzete egyenjogúsításának lehetőségeit. A lengyel politikusoktól származtak azok a sugalmazások is, hogy a magyar konzervatívoknak, akik a bécsi udvarban akkor nagy befolyással bírtak, közben kellene járniuk a lengyel hivatalos nyelv bevezetéséért Galiciában. Közös politika összehangolásáról még nem lehetett szó, mégis a nézetek közelségét jelentette az Októberi Diploma, az un. Goluchowski Diploma, amely alapján véve az ókonzervatívok műve volt.

Az Októberi Diploma, a Habsburg-monarchia föderalistáinak jövődöbéli Magna Chartája, kibocsátásának pillanatában nem volt más, mint a feudális arisztokrácia fizetsége és győzelme a letűnt periódus bürokratikus centralizmusa fölé. Innen a lelkesedés, melyet nem csak az arisztokrácia köreiben, hanem a különböző nyelvű, eddig a központi hatóságok által elnyomott népek és népcsoportok szélesebb rétegeiben is kiváltott.

A galiciai lengyel lakosság a Diploma kihirdetését új korszak kezdeteként fogadta. Ez fejeződött ki a publicisztikában, tekintet nélkül a szociális különbségekre. Goluchowski, akit Galiciában a Diploma szerzőjeként tiszteltek, a legnépszerűbb politikai személyiség lett. Annál nagyobb meglepetést okozott a magyar liberálisok állásfoglalása, akik elutasították a Diplomát. A galiciai politikusok nem rendelkeztek megfelelő ismeretekkel a magyar ügyekről, mindenekelőtt nem voltak kapcsolataik a magyar liberális ellenzékkel. Ebben a helyzetben nehéz volt az állásfoglalás. A galiciai konzervatívok, a magyar ellenzék magatartása miatt különösen nyugtalanítva, a párizsi Hotel Lamberthez, azaz Czartoryski herceghez, az emigráció konzervatív táborának vezetőjéhez fordultak tanácsért. Ott, egyetértésben III. Napoleon császárral, mérsékletet ajánlottak magyar ügyekben, valamint a magyar helyzet pontos elemzését.

Galicia demokratikus köreiben a magyar ellenzék nyugtalanság helyett közelgő nagy események reményét keltette. Ezekben a körökben a magyar mozgalmat annak folytatásaként tisztelték, ami Olaszországban kezdődött. Még jelszó is keletkezett: "Magyarország Olaszország által, Lengyelország Magyarország által". Ezért függetlenséget kívántak a magyaroknak, és lengyel reményekkel párosították azt. Milyen messze voltak azonban ezek az álmodozások az Októberi Diploma szerzőinek nézeteitől és éppúgy a Deák-féle ellenzék végcél-

jaitól is! Ennek ellenére Galicia demokratikus köreiből a magyar ellenzékhez kapcsolódó remények fennmaradtak egészen Schmerling bukásáig.

Nagyon jellemző, hogy a galiciai konzervatívok is, mint Adam Potocki, érdeklődéssel kezdték kísérni a magyar ellenzékét. Ehhez hozzájárult egy interjú, melyet a galiciai nagybirtokos, August Gorayski készített Magyarországon a Hotel Lambert megbízásából. Röviddel a Februári Pátens kibocsátása előtt tartózkodott Pesten, ahonnan híreket hozott a magyarok fegyveres harcra való készségéről, a III. Napoleon iránti szimpátiáról és a magyar politikai pártok rendeződéséről, melyek közül ő a legkedvezőbben a Deák-pártot ítélte meg. Gorayski mindazonáltal arra figyelmeztetett jelentésében, hogy a magyarok Galicia ügyei iránt nem tanúsítanak érdeklődést, hogy a lengyel kérdést egyáltalán nem kívánják érinteni, mivel nem akarják kiváltani Oroszország másodszori intervencióját. Gorayski ezért azt tanácsolta, hogy hozzanak létre szorosabb kapcsolatokat a magyar emigrációval, különösen Kiss ezredessel. A tudósítást a Hotel Lambert és III. Napoleon számára fogalmazták, tartalma mégis ismertté vált a galiciai konzervatívok előtt.

Gorayski jelentése mérsékelte a galiciai konzervatívok érdeklődését a magyar konzervatívok iránt, amennyiben felfedte értéktelenségüket Magyarország politikai geográfiáján belül és felkeltette érdeklődésüket Deák liberálisainak politikájára iránt. Mégis, a Februári Pátens azután még nagyobb mértékben közelítette a galiciai politikát a magyarhoz.

A Februári Pátens nyilvánosságra hozása, álliberális szándékai ellenére, a különböző népek politikusainak a bécsi centralizmus elleni közeledését eredményezte. A főszerep ebben a harcban természetesen a magyaroknak, mint a legerősebb félnek kellett jusson. Galiciában a magyarországi fejleményeket a legnagyobb érdeklődéssel kísérték. A sajtó, mind mindig, lelkesített, arra törekedve, hogy elmossa az összes különbséget a magyar és galiciai politikai érdekek között, amennyiben fenn hirdette, hogy a föderalizmus és a magyar célok között nincsenek ellentmondások. Sőt, azt irták, hogy a kormánynak meg kell hajolnia a magyarok előtt, aminek a következménye a más népekkel való megegyezés lesz, autonóm jogok elismerése alapján. Ebből kiindulva szándékoztak a Birodalmi Tanács lengyel képviselői, akik a Lengyel Klubban találkoztak, taktikájukat részletkérdésekben is összehangolni a magyarokkal és elhatározták, hogy ebből a célból Pestre küldik Adam Sapiehát, aki éppugy, mint Gorayski a Hotel Lambert munkatársa volt.

Sapieha 1861 májusában ment Pestre. Kizárólag a Deák-párt képviselőivel tárgyalt. A lengyel képviselők véleménye szerint a magyaroknak, a Birodalmi Tanácsot ignorálva, közvetlen megbeszéléseket kellett volna folytatniuk az egyes tartományi gyűlések képviselőivel. Mint látjuk, a lengyel cél továbbra is a föderalizmus maradt, melynek megvalósításához a magyarok ellenállása szükséges, sőt elengedhetetlen volt.

Sapieha jelentéséből, amelyet Adam Czartoryski számára készített június 1.-én Pesten, kiderül, hogy magyar részről elfogadták a lengyel javaslatokat és biztosítékokat adtak a további kiméretlen ellenállásról Schmerlinggel szemben. Egy ilyenfajta deklaráció kielégítette a lengyel képviselőket, akik ennek alapján kidolgozták további taktikájukat a Birodalmi Tanácsban.

Sapieha megállapításainak megfelelően a lengyel képviselők magyarpárti álláspontra helyezkedtek a Birodalmi Tanácsban, jóllehet az első magyar felirat tulságosan éles hangja nem nyerte el tetszésüket. A Lengyel Klub nevében Adam Potocki beszédet tartott a képviselőházban, amelyben azt kívánta, hogy a magyar ügyet kapcsolják ki a Birodalmi Tanács megbeszéléseinek köréből és utalják a császár személyes döntései sorába. Ezen állásfoglalás következtében a lengyel képviselők megtagadták a Schmerling-kormánnyal való együttműködést, a bécsi centralisták buzdításai ellenére is.

A galíciai politikusok magától értetődően a Pátens csődjét és a Diploma elveihez való visszatérést kívánták. Amennyire egybeesett az első a magyar célokkal, annyira ellentmondott azoknak a második. Ez tehát csak alkalmi megegyezés volt, a centralizmus elleni közös harcra tervezve. Galíciai politikai köreiben tudatában voltak annak, hogy a magyar cél a dualizmus, amelyet a lengyelek elutasítottak, és attól tartottak, hogy a magyarok saját céljaik elérése után visszavonulnak a harctól és nem támogatják a lengyel célokat. Schmerling korszaka mégsem tett lehetővé más taktikát, ha már elhatározták, hogy képviselőket küldenek a Birodalmi Tanácsba. Ezeknek a magyarokkal kapcsolatos félelmeknek és reményeknek adott kifejezést a galíciai sajtó, amely a következőket írta: "A magyarok történelmi jogokkal indokolt autonómiáért harcolnak, mi ezzel szemben olyan autonómiáért, amely természetes jogokra és titkos szerződésekre alapoz... Nekünk mindig könnyű lesz Deák és Eötvös urral megértetni magunkat, ami sohasem fog sikerülni Máhlfeld és Herbst urral."

Közben magyar részről is a galíciai politikusokkal való megegyezés szorosabbra fűzésére törekedtek. A második felirat előkészítésének lázas napjaiban a magyar politikusok előbb ki akarták tapasztalni a lengyel képviselők szándékait, és ebből a célból újból találkozózt kezdeményeztek a galíciai képviselőkkel. Hála ezeknek a fáradozásoknak, 1861 augusztusában Pestre ment egy lengyel küldöttség, amelyhez a Lengyel Klubból Franciszek Smolka, Karol Rogawski és Karol Rubicki, továbbá a másik két anektált lengyel részről, vagyis a porosz és orosz területekről Ignacy Baranowski és Mieczyslaw Walihorski tartoztak.

A delegáció összetétele különleges rangot kölcsönözött a megbeszéléseknek, amelyek a többi anektált lengyel terület képviselőinek bekapcsolásával lengyel-magyar tárgyalások jellegét öltötték. A lengyel források nem tartalmaznak információkat a pesti tárgyalások menetéről. Mégis ismeretes, hogy

a magyar felet Deák és Eötvös képviselték és néhány konferenciát tartottak. Az is ismert, hogy a lengyel küldöttséget a magyar országgyűlésen hatalmas tapsal fogadták, ugyanugy a klubokban is, és hogy kivonták magukat az előkészített utcai tüntetésből. Erdemes itt aláhuzni, hogy az ismert képviselő és liberális politikus, Franciszek Smolka megbízása a delegáció vezetésével azt a látszatot keltette, mintha a lengyel és magyar liberálisok frontot képeztek volna az osztrák liberálisok ellen. A pesti találkozó határozott politikai értelmét kétség kívül ebben is kell látni.

A pesti megegyezések tartalmára jól lehet következtetni a lengyel képviselők fellépéséből a magyar kérdés vitájakor a Birodalmi Tanácsban. Ez már a második magyar felirat elutasítása után, a pesti országgyűlés feloszlata után és csaknem közvetlenül a lengyel delegáció Pestről való visszatérése után történt. A magyar ügy számára kritikus pillanatban a Birodalmi Tanácsban a lengyel képviselők, Franciszek Smolka, Leonard Jezyk, Jan Dobrzanski és Adam Potocki ragadták magukhoz a szót. Az oppozíció képviselői közül elsőként, az augusztus 28-1 ülésen, Smolka kért szót.

Smolka beszédét már publikálta a lengyel és magyar tudományos irodalom. Összefoglalására vagy részletes tárgyalására itt tehát nincs szükség. Mégis meg kell jegyeznünk, hogy Smolka beszédének hangneme és tartalma az ellenzéki magyar képviselőknek az utolsó országgyűlésen elhangzott leghatározottabb hozzászólásaira emlékeztetett. Tartalmazta a Pesten folytatott újabb lengyel-magyar tárgyalások megállapodásainak nyomait is.

A lengyel képviselők mindhárom fellépése a Birodalmi Tanácsban tulajdonképpen a magyar álláspont védelmét jelentette ugyanazzal az érveléssel, amelyet a második magyar felirat tartalmazott. Smolka beszéde azonban abból a szempontból eltért a többi lengyel képviselő fellépésétől, hogy a Lengyel Klub elnöke hosszú hozzászólásában a lengyel ill. galiciai kérdést szinte nem is említette. Számára a magyar ügy olyannyira azonos volt a lengyelével, hogy a magyar követelések támogatását a lengyel kérdés támogatására adott szavazatokként értékelte. Smolka tehát magára vállalta a magyar ügy szószólójának szerepét. Szigoruan bírálta a kormánypolitikát és az osztrák liberálisoknak a magyar ügyben elfoglalt álláspontját, amennyiben aláhuzta ennek a politikának a Monarchia további léte és nyugalma szempontjából káros voltát. Ezt támasztotta alá nyomatékosan 1848 eseményeire való emlékeztetéssel, amikor a magyar országgyűlési küldöttséget nem engedték az osztrák országgyűlés elé.

Figyelembe véve a lengyel képviselők mindhárom fellépését a Birodalmi Tanácsban, feltételezhetjük, hogy egy írásban nem lefektetett, de létező lengyel-magyar, vagy pontosabban galiciai-magyar szövetség alapján cselekedtek, amely az utolsó pesti megbeszélések folyamán jött létre. Ebben a meggyőződésben megerősíthet az akkori magyar és lengyel sajtó-

nak a politikai vezetők által inspirált hangneme. Egyébként ezen ösztönzés nélkül is a magyar és galiciai érdekek egyezését az adott történelmi pillanatban bizonyítja az a spontán reakció, melyet Smolka beszéde a magyar közvéleményben kiváltott, valamint fellépésének helyeslése Galicia szélesebb köreiben. Smolka mindezeket nyílt levélben gyűjtötte össze Magyarország számára, amelyben köszönetet mondott a különböző bizottságok, egyes intézmények és magánszemélyek üdvözléteiért. Ebben a levélben, amelyet a galiciai sajtó hasábjain hoztak nyilvánosságra (Czas - Die Zeit, Dziennik Polski - Polnische Tagesblatt) jellemző módon a következőket írja Smolka: "A ti ügyetek a miénk, s a mi ügyünk a tietek", és közeli közös győzelemről biztosította a magyar barátokat.

A galiciai és magyar politikusok együttműködése a bécsi centralizmus ellen 1861-ben érte el tetőpontját. A következő években objektív okok folytán gyengült, sőt megszakadt ez az együttműködés. Befolyást gyakorolt erre a kivételes állapot kihirdetése Magyarországon, a felkelés kitörése a Lengyel Királyságban és ennek következményeként az ostromállapot bevezetése Galiciában. A januári felkelés folyamán Galiciát teljes mértékben lefoglalták az általános lengyel ügyek, míg ezzel szemben Magyarországon a lengyel felkelés a lakosság szinpátiája ellenére sem talált tevőleges támogatásra a felelős magyar politikusok részéről, akik, mivel a legális politikai harc taktikáját követték, elhatárolták magukat a forradalomtól és a fegyveres felkeléstől.

Galicia mégis fontos szerepet játszott a magyar tervekben, de kizárólag a Kossuth vezette emigráció terveiben, amely következetesen a felkelésnek Galiciára majd Magyarországra való kiterjesztésére törekedett. Ezekkel a tervekkel a Deák-féle magyar politikusok semmilyen közösséget nem akartak vállalni.

A galiciai-magyar viszonyok újbóli megélénkülésére csak 1865-ben, Schmerling bukása, a Belcredi-kormány kinevezése és a februári alkotmány felfüggesztése után került sor. Schmerling bukását a magyarok nagy reményekkel üdvözölték, melyeket megerősített a császár 1865. júniusi pesti látogatása. Megnyílt az út a megegyezéshez. Belcredi kinevezése Galiciában is jókora reményeket váltott ki a jövő iránt, de egészen más okokból, mint Magyarországon. Ahogy a magyar politikusok a bécsi központi kormányzatban történt változásokat a dualizmus meghirdetéseként értékelték, úgy a galiciai politikusok Belcrediben a föderalizmus előhírnökét látták.

A magyarországi helyzet fejlődését feszült figyelemmel kísérték Galiciában, de többé már nem azzal a jóindulattal, mint 1861-ben. A lengyel és magyar érdekek közti különbségeket hangsúlyozta mindenekelőtt a galiciai sajtó, amely nem titkolta a magyar állásponttal kapcsolatos félelmeit. "Számunkra közömbös, - írta a galiciai "Czas" - hogy az általános kormányzati forma dualisztikus lesz vagy nem, ha csak ez a dualizmus, kikapcsolva a Monarchia közösségéből egy olyan

országot, mint Magyarország, amely mindig a legnagyobb önállóságot élvezte, nem erősíti a központi nyomást a maradék koronatarományokban." "A lengyelek - írta a galiciai konzervatívoknak ugyanaz az orgánuma, - barátaikkal csak egyenlő feltételek alapján egyezhetnek meg, tekintet nélkül arra, hogy csehekről, magyarokról, vagy németekről van szó, és mindig és mindenütt egyformán ellenségei lesznek a cseh föderalizmusnak, a magyar dualizmusnak vagy a német centralizmusnak." A galiciai politikusok a legnagyobb egyéni, nemzeti és politikai szabadságot követelték és csak ezen az úton tartották megoldhatónak a Monarchia alkotmányos válságát. Megértést mutattak a magyar követelések iránt, de a dualizmust elutasították. "Megértjük a feltétel nélküli dualizmust, - írták Galiciában - de nyíltan megmondhatjuk, hogy a közvélemény ezt nálunk elutasítja, elutasítja azt a dualizmust, amelyben az államhatalom két nép: a német és a magyar között oszlana meg. A következmény ugyanis egyik oldalon a magyar, a másik oldalon a német centralizmus lenne."

Különösen éles kritikába ütközött az 1866. februári magyar felirat. Az itt már többször említett galiciai Czás a feliratnak a cikkek egész ciklusát szentelte, melyeket nagy vonásokban szükségesnek tartunk ismertetni. Az 1866. február 13-i cikkben olvashatjuk: "Feltűnő benne (a feliratban), sőt, meglehetősen kellemetlen módon feltűnő, hogy általában szigorúan a hazai, önzően a magyar határok mögé vonul vissza és egy pillanatra sem emelkedik addig, hogy érintse azokat a nagy eszméket, melyek az európai közvéleményt éltetik. A lengyelek egy évszázada összehasonlíthatatlanul súlyosabb helyzetben vannak, mint a magyarok és az általunk kibocsátott okmányok ezrei közt mégsem lehet találni egyetlen egyet sem, amelyben annak az emelkedett érzésnek kifejezést ne adtunk volna, hogy léleken a felszabadult társadalmak családijához tartozunk, hogy megértjük, átérezzük és magunkénak tekintjük az általános szabadság és a civilizáció érdekeit és készek vagyunk áldozatokat is hozni érte." A továbbiakban a szerző még nyomatékosabban határozta meg a magyar és lengyel álláspont közti különbségeket. "A történelmi jogok - olvassuk ugyanott - minden népnek drágák, de nem minden nép történelmi jogai azonosak. Nem lehet összehasonlítani Lengyelország és Magyarország történelmi jogait. Lengyelország elpusztulhat, mint ahogy sok más nép elpusztult, de ha életben marad, nem csak múltja, hanem történelmi jövője is van. Ha Lengyelország visszanyerné történelmi jogait, e pillanatban a legelőkelőbb helyek egyikét foglalná el az európai hatalmak közt. A magyaroknak azonban, ha biztosítani akarják mostani egzisztenciájukat, magasabb politikai eszmékhez kell emelkedniük, mint azok, amelyeket a felirat tartalmaz."

A galiciai sajtó idézett töredékei jellemzik legjobban Galicia állásfoglalását a magyar politikával szemben közvetlenül a königráti vereség előtt és után. Ebben a szemléletben mindenekelőtt a magyar politikusok - mint írták - önző állásfoglalása és Galicia életfontosságú problémái iránt tanúsított közömbössége miatt érzett csalódás tűnik fel. Hang-

sulyoznunk kell, hogy a galiciái nézetek ebben az ügyben világszemléletű különbségekre való tekintet nélkül egybehangozóak voltak. A föderalisztikus tervekhez való viszonyt, melyet elsősorban a csehek terjesztettek, Galiciában - legalábbis ekkor - nem tisztázták pontosan, mégis, ha a centralizáció ellen és a decentralizáció mellett emeltek szót, a valóságban a föderalizmushoz közelálló pozíciót foglaltak el. Galícia politikai köreiből nem tagadták a magyaroknak akár a teljes kiváláshoz való jogát, de a magyaroktól nem csak megértést kívántak, hanem támogatást is a Monarchia olyanfajta reorganizációja iránt, amely minden népnek egyenlő jogokat biztosítana. Ezért irtak olyan világosan és elítélően a magyar politika elrejtőzéséről saját népe történelmi jogai mögé és egyidejű teljes értetlenségéről más népek történelmi jogai iránt. Erre gondolt a galiciái publicista, mikor a magyaroknak címezve megjegyezte, hogy "magasabb politikai eszmékhez kell felemelkedniük."

Nem lehet csodálni, hogy a galiciái-magyar kapcsolatok ezen szakaszában hiányzik a személyes kontaktus a két ország politikusai között. Már ez bizonyítja, hogy az 1861-es szerződés a múlté. Galícia politikai köreiből egészen ellenkező oldalon kerestek más szövetségeseket, és ezek egyrészt a csehek voltak, másrészt a császár, akihez 1866 decemberében egy hűségükről tanuskodó feliratot intéztek. Galícia és Magyarország utjai eltértek egymástól, legalábbis az akkor fontos kérdést, a Monarchia reorganizációját tekintve.

A dualizmus ügye egyelőre eldőlt. 1866 decemberében többé nem lehetett kétség eziránt. Közvetlenül az osztrák-magyar szerződés lezárása után állapította meg a galiciái Czás: "Alea iacta est, a magyar minisztérium már tény, melynek következményei akár jók, akár rosszak, de már elkerülhetetlenek." A galiciái politikusok véleménye szerint Magyarország hatalom lett. A dolgok ilyen értelmű felfogása új irányvonalra készítetett Magyarországgal szemben, annál is inkább, mivel Galícia ügye eldöntetlen maradt.

A Magyarországhoz való újabb közeledésre az emigrációtól jött az ösztönzés. A königgrätzi vereség után a Hotel Lambert vezetői élénk tevékenységet fejtettek ki egy francia-osztrák szerződés létrehozása érdekében, amely meggyőződésük szerint nagy orosz-ellenes koalíció kezdetét képezhetne. Ugy tűnt, hogy ezt a tervet III. Napoleon császár is támogatja, aki állandó kapcsolatot tartott fenn a konzervatív emigrációs párt vezetőjével, Czartoryskivel. Ebben a szerződésben fontos tagként szerepelt Magyarország, különösen mióta az osztrák-magyar szerződés tényé vált.

A Hotel Lambert megbízásából Radyslaw Jordan és Jan Ludvik Gradowiez puhatolózott Magyarországon 1866 nyarán. Pesti látogatásuk után mindketten a lengyel ügy és a Hotel Lambert számára Magyarországon nyíló nagy lehetőségekről tet-

tek jelentést. Jordan arra ösztönözte Czartoryski herceget, hogy lépjen szorosabb kapcsolatra a magyar arisztokráciával, és Gradowicz azokról a kőszá hírekről informálta, melyeket Magyarországon hallott Galiciának a jövőbelli lengyel államhoz való közeli csatolásáról. A Hotel Lambertnek voltak képviselői Galiciában is, mindenekelőtt a krakkói konzervatívok között, akiknek közvetítésével a Magyarországhoz való közeledés és a dualizmus elfogadása érdekében gyakorolt befolyást.

A galiciai politikusok között, akik a legjobban elkötelezték magukat a dualizmus elfogadása és a Magyarországhoz való közeledés mellett, található Agenor Goluchowski, a helytartó és a vele ebben az időben együttműködő Florian Ziemiakowski, a konzervatívok ellensége, annakidején demokrata, jelenleg (1867) realista és utilitarista. Ugyanebben az időszakban a galiciai demokrata párt vezetői, élükön Smolkával a föderalizmus álláspontjára helyezkedtek, és jóllehet nem kötelezték el magukat aktívan Magyarországon ellen, mégis Magyarország és a dualizmus ellenségeivel működtek együtt, amennyiben a cseh nemzeti mozgalomhoz kapcsolódtak. Hasonló álláspontra helyezkedtek a krakkói konzervatívok is, akik éppúgy a föderalizmus hívei voltak.

A galiciai ellenzékiiség élet tompította a galiciai országgyűlés 1867 március 3-i határozata, amely az eredeti elvekkel ellentétben tervbe vette képviselők küldését a Birodalmi Tanácsba, ami a cseh föderalistákkal való közös front megtörését és a dualizmus elismerését jelentette. A lengyel országgyűlés kapitulációja jóakaratu fogadtatásra talált Magyarországon, mindenekelőtt a kormánykörökben. Sőt, bizonyos információk szerint számos megegyezés született a magyarokkal, melyek tartalma és résztvevői ismeretlenek. Feltételezhetjük, hogy a kapcsolatot a magyar politikusokkal Goluchowski kormányzó és a hozzá közel álló körök kezdeményezték. Ebből a környezetből került ki az a lengyel képviselőküldöttség is, amely Ferenc József koronázására Budára ment. A küldöttség tagja volt a fent említett Ziemiakowski, Jan Czajkowski és Mikolaj Zyplikiewicz. Jellemző, hogy a krakkói konzervatívok visszautasították a Budára való utazást. Ziemiakowski említi emlékirataiban, hogy a koronázási ünnepély idején közelebbi kapcsolatba került Andrássy Gyulával, ami a jövőben az ország ügyei szempontjából számára hasznos lett.

A magyar miniszterelnök ettől az időtől kezdve valóban központi személy a galiciai-magyar kapcsolatok alakulásában. Hozzá intézik kéréseiket a lengyelek, hogy avatkozzék be érdekükben Bécsben, hozzá fűződnek azok a remények, melyek Galicia ügyének pozitív megoldását várják. A magyar partner számára Galicia támogatásának feltétele magától értetődően a cseh föderalizmussal való szakítás, valamint a galiciai követelések egy részének mérséklése volt.

Andrássy beavatkozását a galiciai ügyekbe jelezte részvétele azokon a tárgyalásokon, amelyek Beust és a Lengyel Klub között folytak Bécsben 1867 júniusában. Akkoriban igére-

tet tettek a galiciai iskolai oktatás lengyelesítésére és országos iskolai tanács létrehozására. Andrásy befolyását a lengyel politikusokra bizonyítják az egyidejűleg Bécsben folytatott megbeszélések egyfelől Andrásy, Festetich György és Széchenyi Pál, másfelől a lengyel konzervatívok, Adam Potocki, Stanislaw Tarnowski, Henryk és Ludwik Wodziski között. A galiciai konzervatívok, még mindig bizva a föderalizmus győzelmében, visszautasították a magyarokkal az Andrásy által javasolt feltételek között kötendő szövetséget.

De már az a tény, hogy eljutottak ezekhez a megbeszélésekhez, bizonyítja, hogy mindkét oldalon fennállt a meggyezés készsége. Itt még figyelembe kell venni két további ügyet, amelyek a Kárpátok mindkét oldalán felkeltették a politikusok érdeklődését. Egyik Galicia Magyarországhoz való csatlósának kérdése, a másik egy Oroszországgal való esetleges háború ügye volt.

Az első nem új dolog. A magyar országgyűlés már a XVIII. sz. végétől bejelentette a magyar korona igényét Galiciára. 1829-30-ban úgy tűnt, hogy Galicia Magyarországhoz csatlósának kérdése a császári Bécsben is követőkre talált. Akkoriban összekapcsolódott az orosz-osztrák konfliktussal, sőt, a háborúval, mellyel Péterváron és Bécsben egyaránt számoltak. A hatvanas években, közvetlenül az osztrák-magyar kompromisszum előtt, azoktól a magyar politikusoktól származott Galiciának a magyar koronához kapcsolására vonatkozó javaslat, akik Magyarországot pozícióját akarták ilyen módon Béccsel szemben erősíteni. A magyar politikusok szélesebb autonómiát ígértek a lengyeleknek a magyar korona keretében és ennek érdekében aktivitásra ösztönözték őket. Jellemző, hogy ez a gondolat az irányított magyar sajtóban az Ausztriával kötött kiegyezés után is megjelent, oroszellenes demonstrációként. Galiciában sohasem örvendett népszerűségnek a Magyarországhoz való csatlakozás ügye, mégis megvoltak a követői, különösen a Hotel Lamberttel összeköttetésben álló körökben.

Ebben a kérdésben jellemző a Hotel Lambert egyik munkatársának, Karol Rogawskinak Wladislaw Czartoryskihez intézett, 1867 április 10-i írása. Ebben arról tudósít, hogy Goluchowski kormányzó Bécsből és Pestről éppen visszatért Galiciába. A kérdést a következő rövid információval kötötte össze: "Vajon hozzácsatolnak-e minket Magyarországhoz, vagy Ciszlajtániához?" Magától egészítette ki: "Nem húzódoznék attól, hogy mint pars annexa bizonyos történelmi és népi sajátosságok megtartásával a Szt. István Korona fennhatósága alá tartozzunk. A Jagelló-korszak történelmének és tradícióinak bizonyos folytatását látnám ebben." Végül Andrásy döntötte el az ügyet. Egy kárpát-ukrán (ruszin) képviselő, Dobrzanszky interpellációjára ezt válaszolta a magyar országgyűlésben: "Dobrzanszky ur szeretné tulterhelni a hajót, hogy könnyebben elsüllyedjen." Ebből világosan látható, hogy a magyar kormány nem állt szándékában a korona szláv népcsoportjainak számát növelni. Egyébként Andrásy többé-kevésbé ugyanígy válaszolt,

ha udvariasabban is, a galiciai politikusoknak, akik kérdést intéztek hozzá ebben az ügyben.

A másik kérdés, amely csaknem automatikusan összekötötte a lengyel politikusokat a magyarokkal, az orosz veszély volt. Ez, a tudományos irodalomban jól ismert ügy, kereteink között nem igényel bővebb kifejtést. Mégis meg kell jegyeznünk, hogy a dualizmus korszakának magyar politikusai, arra törekedve, hogy visszaszorítsák Magyarország határaitól a pánszlávizmus veszélyét, a lengyel állam feltámasztásában látták ennek leghatásosabb eszközét. Andrassy is ennek a tézisnek a követője volt, legalábbis abban az időben, amikor átvette Beust helyét a Ballplatzon. Ezt már 1866 februárjában kifejezésre juttatta a magyar országgyűlésen, amikor kijelentette, hogy a lengyel felkelés megsegítése 1863-ban Ausztriának és Magyarországnak érdekében állt. Sokszor említette ezt a kérdést a lengyelekkel, különösen a Hotel Lambert képviselőivel folytatott beszélgetések alkalmával, akik rendkívül intenzív tevékenységet fejtettek ki az Oroszország ellen irányuló francia-osztrák szerződés érdekében. A Hotel Lambert propagandaszerepet is vállalt a Balkánon és a szláv országokban. Andrassy támogatta ezt a propagandát, többek között a Hotel Lambert által fenntartott oroszellenes sajtóügynökség, a "Nord-Est" finanszírozásával is.

Mindezek nem voltak ismeretlenek Galicia politikai köreiből, ahol a Hotel Lambert az informátorok és munkatársak hálózatával rendelkezett. Egyébként Galiciában az orosz veszélyt rendkívül élesen érezték és a galiciai sajtó minden irányzata kifejezést adott ennek, természetesen az ukránok orszábarát beállítottságu részét kivéve, akik Galicia Oroszországhoz csatolását kívánták.

Az orosz veszély, melyet egyformán érezték Pesten és Lembergben, megteremtette a galiciai-magyar, ill. a szélesebb lengyel-magyar szövetség alapját. De végül ebben az ügyben nem Magyarországon, még kevésbé Galiciában döntöttek. A nemzetközi helyzet lehetetlenné tette a lengyel-magyar szövetség realizálását, amely védelmezőinek szándéka szerint embrionálisan egy szélesebb orosz ellenes koalíció alapját képezte volna. A magyar-galiciai kapcsolatokra nézve tehát nem a nagy nemzetközi eszmék és koncepciók, hanem mindenek előtt maguk a Duna-Monarchián belüli viszonyok voltak a döntők.

A decemberi alkotmány határozata, amely Ciszlajtániában bevezette a centralizmust, lezárta a dualizmus kialakulásának szakaszát a Monarchiában, ami a magyar politikusoknak a teljes győzelmet, a galiciai politikusoknak ezzel szemben csalódást jelentett. Megnyitotta az utat egy szövetség számára, de nem a magyarokkal, hanem Ciszlajtánia azon politikai központjaival, amelyek - Galiciához hasonlóan - a centralisztikus alkotmány revízióját követelték. Az 1868 szeptember 24-i, u. n. Galiciai Határozatban Galicia különállása feltételeinek megfogalmazása kifejezésre juttatta a galiciai ország-

gyűlés által folytatott politikát. A különállásért folytatott harcban, amely 1873-ig tartott, Andrásynak különleges szerep jutott, először mint magyar miniszterelnök, majd mint a Monarchia külügyminiszterének. Ezek az ügyek, melyek szoros kapcsolatnak témánkhoz, megérdemelnek egy rövid áttekintést.

A Galíciai Határozat megfogalmazása elégedetlenséget váltott ki Magyarországon politikai köreiből. Félő volt, hogy a lengyelek különállási törekvésükben támogatni fogják a cseh kívánságokat, tehát a föderalizmus szószólói lesznek. A pesti politikusokat különösen Smolka személye nyugtalanította, aki a föderalizmus lelkes híve volt, emellett a magyarok barátja 1861-ből, s Galícia számára ugyanazt követelte, amit a magyarok már elértek. Ugy érezte, az elmúlt időszak magyar taktikáját, azaz a passzív rezisztenciát kell alkalmazni. Végül is a Galíciai Határozat követelésében olyan autonómia-keretekre korlátozódott, melyeket a magyar kormány már bevezetett Horvátországban.

A határozat kedvezőtlen fogadtatása magyar részről megbotránkozást váltott ki Galiciában. Ennek kifejezéséért tekinthetjük a galíciai országgyűlés elnökének, Leon Sapiehanak Czartoryski herceghez írt levelét. "Nem lehet csodálni - írta a lengbergi országgyűlés elnöke - amit tudomásomra hozol, hogy országgyűlésünk határozata ilyen rossz hatást váltott ki nem csak Bécsben, hanem Pesten is. A magyarok mindig azon a nézeten vannak, hogy ha nekik jól megy, más hallgasson. Sohasem számítottam a segítségükre. Elsőként fognak segédkezni nyújtani elnyomásunkhoz. Ezen nincs mit csodálkozni, mert a politikában gyakori, hogy másokra lépnek saját céljaik elérése érdekében."

Ez az éles kritika hangnemével és tartalmával a galíciai közvéleménynek az 1866-os magyar dualista programot követő első reakcióira emlékeztet. A kölcsönös vádaskodások rövid szakasza után ismét sor került bizalmas kapcsolatokra, melyek új reményeket ébresztettek Galiciában a hatóságok segítségére. Különösen ez történt a lengyel képviselők 1868 novemberi pesti, a katonai költségvetés ügyében történt szavazás után. Látszólag már akkor kiépültek a személyes kapcsolatok a magyar kormány képviselői és a lengyel képviselők között. A magyar sajtó jóakaratosan nyilatkozott a galíciai ügyekről, amennyiben a lengyel posztulátum támogatását ajánlotta a kormánynak. A lengyelek megbékítését a föderalista szövetségek szétzilálására irányuló hatásos eszköznek tekintették.

A Hétel Lambert ez alkalommal is a közvetítő szerepét vállalta a galíciai és a magyar kormány képviselői között. Ezekben a körökben az a meggyőződés uralkodott, amelyet Galiciának is tudomására hoztak, hogy "Moszkva ellen a legjobb védfegyver az erős Magyarország." Czartoryski ügynökei gyakran időztek Magyarországon, megbeszéléseket folytattak magyar vezetőkkel és átadták a kapott információkat megbízóiknak

éppugy, mint Galiciának. A Hotel Lambert munkatársainak meggyőződése szerint a lengyel ügynek nem Bécsben, hanem Pesten kell, természetesen szélesebb körben, mint a galiciai politikusok tették, szövetségeseiket keresni. Másrészt a Hotel Lambert politikusi meggyőzték az illetékes személyeket Pesten, hogy a galiciai kivánságok kielégítése Galicia és a Monarchia érdeke. Az egész akció Andrássy köré koncentrálódott, akit továbbra is a lengyelek barátjának tartottak.

Hogy milyen nagy fontosságot tulajdonítottak a Hotel Lambertben a magyaroknak a lengyel politika egészének alakulásában, bizonyítja az, hogy maga Czartoryski herceg, engedve munkatársai rábeszéléseinek, átköltözött Magyarországra. Czartoryski herceg már régen kapcsolatba került Andrássyval Kiss ezredes közvetítésével, de 1869-től majdnem állandó vendége volt Pesten a magyar miniszterelnöknek. Ezt lehetővé tette az 1869 áprilisi királyi kinevezés a felsőház tagjává (a Czartoryski családnak birtokai voltak Magyarországon és így a magyar nemességhez tartozott). Ettől kezdve Czartoryski gyakran részt vett a magyar parlament felsőházának ülésein és jóllehet - mint írta - semmit sem értett, teljes készenlétben ült ott.

Krakkóban, a Czartoryski levéltárban található Andrássy-nak egy kézirata, amelyben a magyar miniszterelnök Czartoryski herceget "avec Monsieur Zimalkowsky" meghívta magához. Ez az egyetlen igazolása a Ziemialkowski emlékirataiban található adatoknak arra vonatkozólag, hogy 1869-ben, amikor a határozat ügye a Birodalmi Tanácsban nem számíthatott kedvező megoldásra és a galiciai képviselők elhatározták, hogy elhagyják a Birodalmi Tanácsot, Pestre ment Andrássyhoz az azonnali beavatkozás kérésével. Galicia képviselője legalább a galiciai kivánságok részbeni kielégítését akarta elérni, hogy ilyen módon megakadályozza a lengyel képviselők távozását a Birodalmi Tanácsból, tehát azt, hogy a csehek nyomába lépjenek. Czartoryski találkozása Andrássyval pozitív eredményeket hozott. A magyar miniszterelnök megértve beszélgetőpartnerének szándékait, de tudatában azoknak a veszélyeknek is, amelyek a lengyel képviselők távollmaradásából származhatnak, közvetlen beavatkozásra vállalkozott. Ennek eredménye volt a bécsi kormány 1869 június 4-i határozata, amely engedélyezte a lengyel nyelv bevezetését Galicia közigazgatásában és igazságszolgáltatásában. A jövő megmutatta, hogy a Galiciai Határozatnak ez volt az egyetlen pontja, amely megvalósult.

Ez a részsiker megerősítette a Magyarország támogatásába vetett további reményeket. A Lengyel Klub elnökének, Mikolaj Zybliekiewicznek a kivánságára 1869 decemberében Czartoryski ismét interveniált Andrássynál a határozat ügyében. A magyar miniszterelnök ez alkalommal is biztosította támogatásáról. Czartoryski értesítette a lengyel képviselőket, hogy Andrássy Bécsben arra készítette az osztrák belügyminisztert és centralistát, Giskrát, adjon ígéretet a lengyel határozatok elfogadására. A lengyel képviselőknek ezenkívül

maximális követelések felállítását javasolta, hogy az ügyre ne kelljen többé visszatérni. A Lengyel Klub Andrásy tanácsainak megfelelően folytatott tárgyalásokat a bécsi kormánnyal, ezek azonban sikertelenül végződtek. A lengyel képviselők 1870 márciusában elhagyták a Birodalmi Tanácsot, ami új válságot eredményezett Ciszlajtániában, s ennek a következménye a centralisztikus kormányzat megdöntése és 1870 április 11-én Alfred Potocki, konzervatív galíciai politikussal az élen új kabinet kinevezése volt.

Potocki rövid életű kormányzata idején a magyarok sürgették a lengyel politikusokat, hogy véglegesen szakítsanak a csehekkel. Potockinak azt tanácsolták, hogy hozza összhangba a német, magyar és lengyel érdekeket, és álljon el a cseh követelések figyelembevételére tett kísérletektől. Potocki cseh politikája, valamint a galíciai képviselők hajlandósága a cseh politika iránti megértésre a legnagyobb mértékben indulatba hozták a pesti kormányköröket. Különösen Smolka ezirányú élénk tevékenysége nyugtalanította őket.

A francia-porosz háború kitörése után erősen elhidegült a galíciai-magyar viszony. Andrásy kerülte a kapcsolatot a lengyelekkel, ők pedig elutasítóan foglaltak állást a magyarok porosz politikájával szemben. Mégis úgy tűnik, hogy Andrásy nem kívánta a galíciai "hid" megszüntetését. Ezt bizonyította a "Nouvelles de Pologne" c. folyóirat pesti megjelenése 1871 áprilistól októberig, melyet Andrásy finanszírozott, és tanácsadója, a lengyel Golemberski szerkesztett. A folyóirat célja a lengyel ügyek ismertetése a magyarokkal (a galíciai sajtó utánozkolésai) és a federalizmus, mint Galícia számára hátrányos irányzat, elleni harc volt.

Andrásy megérkezése Bécsbe, Beust helyére, nem javította a Határozat kilátásait. A Monarchia új külügyminisztere - többek között Bismarck nyomására - eltávolodott a lengyel ügyektől. Sőt, a lengyel képviselővel, Zybliekiewicz-cel folytatott beszélgetése során megkérte, hogy a lengyelek ne szégyenítsék meg a németek előtt látogatásaikkal. A lengyel kérdésben elfoglalt álláspontját Schweinitz porosz tábornokkal való beszélgetése során fejtette ki 1871 november 20-án, akinek egyenesen azt magyarázta, hogy a galíciai követelések nem fognak megvalósulni. De teljesített Andrásy szolgálatot galíciai partnereinek egy másik ügyben. Nem engedélyezte a Kellesperg-kormány megalakítását, amely a lengyel képviselők ellenállásának megtörése céljából Galícia felosztását javasolta lengyel és ukrán részre, ami, mint ismeretes, a galíciai ukránok régi törekvése volt. Andrásy politikájának ellentmondásossága inkább a magyar nagybirtokosra, mint az osztrák államférfira volt jellemző. Egyébként itt kell megjegyeznünk, hogy a galíciai és magyar politikusok együttműködése a tárgyalási periódusban a birtokos osztályok szolidaritásának számos jegyét mutatta fel.

Auersperg centralisztikus kormányszata (1871 november 25-től) végleg eltemette a Galíciai Határozat ügyét. Andrássy nemcsak, hogy közömbösen viselkedett, hanem arra biztatta a lengyel képviselőket, hogy mondjanak le a Határozat megvalósításáról. Ezzel egyidejűleg a magyar sajtó felszólította a lengyel képviselőket, hogy mérsékeljék kívánságaikat és amikor ez nem segített, fenyegetésektől sem riadt vissza.

A galíciai követelések elejtésével 1873-tól elváltak egymástól a galíciai-magyar utak. A régi kapcsolatok megszűntek, újak pedig közös program híján nem keletkeztek. Ezek a kapcsolatok csak az I. világháború előestéjén éledtek fel újra, és jellemző körülmény, hogy hasonló jelleget öltöttek, mint a dualizmus formálódásának idején.

WACLAW FELCZAK
(Krakkó)

előadása a magyar-lengyel
akadémiai vegyes-bizottság
1971. évi budapesti ülésén.

STEFAN KIENIEWICZ,
A LENGYEL FORRADALMAK TÖRTÉNETIRÓJA

Jóllehet a varsói egyetem történész professzora mögött egy alkotásokban gazdag élet áll, neve magyar körökben eléggé ismeretlenül hangzik. Hazájában általános elismeréssel és megbecsüléssel emlékeztek meg 1967-ben hatvanadik születésnapjáról és a közelmúltban az 1863. évi januári felkelésről írt monográfiája teremtett új alkalmat ahhoz, hogy az egész lengyel tudományos világ tisztelettel adózzék e kivételesen gazdag s nem kevésbé mélyen járó munkásságnak. Tegyük hozzá, hogy Kieniewicz professzor 1964-ben - Kazimierz Lepszy halála után - átvette a Magyar-Lengyel Történész Vegyesbizottság lengyel részlegének elnöki tisztségét s ebben a minőségében mindenkor fokozott érdeklődéssel figyelte a magyar történetírás fejlődését. A magyar történelem nem volt számára merőben ismeretlen terület, hiszen kutatásai közben gyakran volt alkalma szembenézni a két nemzet sorsában megnyilvánuló analógiákkal és eltérésekkel, s neki, mint olyan tudósnak, aki élete nagy részét a XIX. századi lengyel felszabadító nemzeti harcok tanulmányozásának szentelte, a magyar reformkor, a forradalom időszaka és a dualista korszak számos problémája legközvetlenebb érdeklődési területéhez tartozott. A magyar-lengyel együttműködést felszinen tartó Vegyesbizottság azután módot nyújtott a XX. századi kérdések megismerésére is.

Kieniewicz professzor alkotásainak sorravétele és ismertetése tullepné e méltatás kereteit, így be kell érünk általánosabb jellegű értékeléssel és a legjelentősebb művek feltüntetésével. Az 1907 szeptember 20-án született Stefan Kieniewicz történelmi patinájú név hordozója: családja annak idején lerotta a véráldozatot az 1863-as felkelés harcaiban, így a későbbi történész már a családi hagyomány erős szálai-
val is a függetlenségi harcok eszméihez kötődött. Gyermekkorában nagy élvezettel olvassatta Przyborowski színes elbeszéléseit az 1863-as felkelésről. A poznańi egyetemen Adam Skalkowskit hallgatta, doktori értekezését pedig a kiváló Marcel Handelsmannál készítette el A lengyel társadalom az 1848. évi poznańi felkelésben címmel (1935). Mint a mai lengyel történetírás oly sok jeles mesterének, neki is Handelsmann volt a szellemi formálójja: a nagy erudícióju tudós, aki széles forrásbázison felépülő monografikus munkáiban a tudományos szakszerűségnek, a legapróbb részletekig hatoló precizitásnak és egész korszakokat összefoglaló szintetikus hajlamoknak páratlanul gazdag, ösztönző példáját nyújtotta. Nem volt szűk szaktörténész, hanem vérbeli tudós, aki a lengyel történelem legszélesebb területein otthonosan mozgott és kü-

lönösen a XVIII-XIX. századi nemzeti küzdelmek főkérdéseinek megragadásával állított maradandó emléket történetírói oeuvre-jének. Emellett mind történeti feldolgoásaiban, mind nevelő munkájában a lengyel polgárság haladó szárnyának eszméit képviselte; mind volt forradalmár, de megértően közeledett a lengyel forradalmakhoz. A háboru alatt tevékenysége a föld alá szorult, irt, nevelt, oktatott a halál pillanatáig. Kéziratban maradt nagyértékű monográfiáját Adam Czartoryskiról már a felszabadulás után tanítványa, Kieniewicz professzor rendezte sajtó alá.

A második világháboru előtt kezdett hozzá Kieniewicz professzor habilitációs munkájának elkészítéséhez, de a háboru - melynek éveiben ő is aktívan résztvett az antifasiszta nemzeti ellenállásban - az egyetemi habilitációt elhalasztotta, noha az Adam Sapieha-ról készült monográfia még 1939-ben megjelent. Úttörő mű, melyben már jelen vannak Kieniewicz munkamódszerének jellemző vonásai. Jó példája annak, hogyan lehet egyetlen kiemelkedő politikus megrajzolásával az egész szóbanforgó korszak politikai törekvéseit a maguk gazdagságában megörökíteni. Sapieha galiciái politikája nem választható el az egész lengyel társadalmat átható és sok árnyalatot felmutató törekvésektől. Az autonóm Galicia belső mozgását, a Habsburg Monarchiával szemben támasztott követeléseit, a bonyolult politikai játékot Kieniewicz elsőrangú források kiaknázásával érzékelteti. A kérdés természetéből következik, hogy sok szó esik itt a galiciái politika viszonyáról a magyar politika kiegyezési irányzatával. Tul annak az általános szimpátiának a rögzítésén, mely áthatotta a galiciái társadalmat a magyar követelések és eredmények láttán, hátra volt még a történész kutató számára az egyes galiciái csoportok politikájának árnyaltabbá, teljesebbé tétele. Kieniewicz ábrázolásában a galiciái politikai élet nem egyszerűsödik le pusztán a demokrata-konzervatív ellentéppárra, a szerző kitűnő érzékel tapintja ki az egyes csoportosulások mögött rejlő társadalmi osztályokat, rétegeket. A magyar-osztrák kiegyezést megelőző lázas hónapokban Galicia közéletében a programok, követelmények tarkán keveredtek: függetlenségi, föderatív tervek keresztezik egymást. Egyik oldalon a nemesség és a hozzá csatlakozó kisszámú iparos polgári réteg, a másikon a nemesi származású értelmiség s a hozzá csatlakozó hazafias polgárság rivalizálnak a hatalomért, de Kieniewicz kimutatja, hogy nem lehet két mereven elhatárolt frontot megkülönböztetni: nem az volt a helyzet, hogy az egész nemesség volt a kiegyezés híve, mint ahogy nem az egész városi elem volt hiva a függetlenségi harc folytatásának. A galiciái politika főiránya mindenesetre nem a harc élezése, hanem a kompromisszum felé mutatott. A nemesség többsége utilitarisztikus álláspontot foglalt el, s ebben demokraták és konzervatívok találkoztak. Adam Sapieha, a "vörös herceg", továbbá a józan, simulékony, kiegyező Ziemiałkowski, akárcsak Gołuchowski - egyaránt a megalkuvás felé tartanak. Az irányok elválása és szembekerülése majd csak az autonómia bekövetkezése után valósul meg a nemesi-városi megosztás formájában. S ha a szerző - a korábbi kutató-

sokkal egybehangzóan - számos jelét látja 1860-61 táján a galiciái politika magyarbarátságának és a magyar példa követésére irányuló vágyaknak, 1867 után a galiciákat ugyanabban a kiszolgáltatottságban találja, mint a cseheket. A bécsi centralizmussal szemben a megosztott galiciái politikai tábor nem tud egyöntetűen kemény fellépést tanusítani, hanem megadja magát és elküldi követéit Bécsbe a Birodalmi Tanácsba. Valódi autonómiának a lengyel közvélemény nem tekintette azt, amivel az új alkotmány megörvendeztette a galiciákat, s a vádak, melyek a lengyel "mamelukokat" - Ziemiałkowskit és társait érték - nagyon hasonlítanak a Deákékat ért szemrehányásokra. Kieniewicz azonban józanul mérlegeli az eredményeket, melyeket a lengyeleknek sikerült Bécsben elérniök. Komoly eredmények voltak, de korántsem alkalmasak arra, hogy egyszerűsük mindenkorra véget vessenek a Galicia jövőjére vonatkozó további terveknek. Federalisták és utilitaristák, patrióták és kiegyezők, Krakkó és Lemberg, nemesség és értelmiség szembenállása teszi zajossá a galiciái politikai életet.

Itt érkezik el Kieniewicz professzor ahhoz a problémához, amely munkásságának később is egyik legizgalmasabb kérdésfelvetése marad: forradalom és kiegyezés alternatívájához. Már az Adam Sapieháról írt jelentős monográfia utal rá, hogy mennyire nem álprobléma ez - még 1869-ben sem. Nem arról volt persze szó, hogy a lengyel emigráció valamilyen reális esélyt látott egy újabb felkelés megindítására (ebben még a legvakmerőbbek sem reménykedhettek), hanem a forradalmi elv megtartásáról vagy feladásáról. Amikor a Hétel Lambert emberei (Kozmian, Tarnowski, Wodzicki, Szujski) megjelentetik Stanczyk Tárcaját, s benne lemondanak a fegyveres harcról és helyébe a szervezett munka liberális eszményképét állítják - tehát olyan programot, mely magában foglalja a jobbágy-szolgáltatások eltörlését, az ukránoknak teendő engedményeket, a kuriális választói rendszer eltörlését - és a további ellenállás helyett feltétel nélkül kívánnak támaszkodni az erős Ausztriára, szatirájukban a Tárca szerzői kegyetlen ítéletet mondanak a galiciái politika éretlensége felett. Ám a krakkói idealisták és doktrinérek e programját a galiciái társadalom egy része mégis úgy fogadja, mint a 63-as felkelés meggyalázását. A Stanczykok pedig összeolvadnak a konzervatívokkal. Ebben a politikai zajlásban Adam Sapieha "vörös hercegi" mivolta abban áll, hogy élezi a harcot a centralizmus ellen, fenntartja az összlengyel gondolatot, számít egy esetleges háborúra, s miközben a nemesi szavazatokra épít, a demokratikus, sőt forradalmi erőkről sem akar lemondani. Az 1869. évi nagy galiciái politikai kampány azután meghozza a nemesi-konzervatív, autonomista-kiegyező párt győzelmét, vesztenek a demokraták, a föderalista Smolka és a mameluk Ziemiałkowski, vesztes marad a rájuk támaszkodó Adam Sapieha is. Egy darabig még folyik a harc, tart a reménykedés, de Sedan véget vet a galiciái lengyel kombinációknak; a lengyel önállósági tervek mögül kihull a vesztes Franciaország, Andrásy Bismarckkal szövetezik. 1873-ban a Galicia autonómiájáért vívott harc lezárul: az eredmény nem sokkal lépi túl

azt az autonómiát, mellyel Ausztria többi tartománya is birt, ám Galicia továbbra is Bécsről és a bécsi kormánytól függ, mivel vívmányai nem alkotmányosak, csak adminisztratívok. Galicia ki van szolgáltatva a kormány kénye-kedvének, a lengyelek itt nem kormányoznak, csak igazgatnak.

Kieniewicz professzor az Adam Sapieháról irt monográfiájával 1946-ban nyert docensi rangot, 1949-től rendkívüli professzor, majd 1958-tól a varsói egyetem rendes tanára. Intenzív és gyümölcsöző munkát folytat ebben a minőségben. A fiatalabb lengyel történésznemzedék számos kiemelkedő tagját mondhatja tanítványának: a kutatás szeretetét, a szívs aprómunkát és a nagy szintézisek iránti kedvet egyaránt elsajátíthatták tőle. Egyike a legtermékenyebb történetiróknak, publikációinak száma 400 körül mozog. A középpontban Lengyelország 1795-1864 közötti története áll, vagyis a nemzeti függetlenségi harcok időszaka. A nemzeti harcokat kezdetől fogva a polgári átalakulás menetébe ágyazva, a szociális kérdésekkel szoros összefüggésben tárgyalja. Nagy figyelmet szentel a parasztkérdés alakulására. Külön monográfiában vizsgálta meg a parasztság helyzetét és mozgalmait az 1846. és az 1863. évi felkelésekben. Galiciában éppen olyan otthonosan mozog, mint a cári Lengyelországban vagy a porosz uralom alatti tartományokban. Munkái élénken tanúsítják, hogy e három rész története csak összefüggéseiben érthető meg, s éppen a függetlenségi mozgalmak a legjobb példái annak, hogy a helyi különbségek ellenére is a lengyelek története egybefolyik. A parasztkérdés mellett a politikai mozgalmak kötik le főképen a figyelmét. Tárgyilagosan, minden előzetes ítélet nélkül, teljesen a történeti forrásanyag adatainak alapján mond véleményt a kor szereplőiről és semmi engedményt sem tesz a nemzeti hiúságnak. Egészséges szkepszissel tekinti a lengyel mozgalmak esélyeit, józanon mérlegelve a bel- és külpolitikai tényezőket. Munkáiban a lengyel kérdés mindig az európai politika összefüggéseivel együtt jelenik meg, s ezt elősegíti, hogy sűrűn folytat kutatásokat a külföldi levéltárakban. Nem idegen tőle a népszerűsítő műfaj sem, mint ahogy számos nagyjelentőségű dokumentum-kiadvány szerkesztésében is résztvett. Kiemelkedik ez utóbbiak közül a januári felkelés forrásait felölelő több kötetes monumentális kiadvány. A politikatörténet mellett erős oldala az ideológiai fejlődés nyomkövetése. Handelsman tanítványának bizonyul abban is, hogy közérthető, plasztikus, az első megközelítésre talán hidegnek tűnő nyelven ír, de a kristályos mondatok egymásutánja visszafojtott érzelmi tartalomra utal. Hiányzik belőle az üres és meddő spekuláció csakugy, mint a stilisztikai ornamentum. Mondatai pontosak, cicomázatlanok, nagyon takarékoskodik a jelzőkkel. De ebben van egyik vonzóereje is.

Az utóbbi két-három évtized munkálatai között kiemelkedő helyet foglalnak el az 1863. évi januári felkelés előzményeivel, elindításával és lefolyásával foglalkozó kutatásai. Lökőerőt adott ennek bizonyára a felkelés századik évfordulója, melyet a lengyel történetírás jelentős kiadványok

sorával tett emlékezetessé, s e kiadványok között nem az utolsó helyet foglalják el a lengyel-szovjet történész együttműködés keretében megjelent dokumentumok a lengyel-orosz forradalmi együttműködésről.

Magának a felkelésnek a katonai történeténél (mely mindmáig nélkülöz egy valóban kimerítő összefoglalást) talán intenzívebben érdekli Kieniewicz professzort az a kérdés: mi vezetett a felkeléshez? hogyan látta a hatvanas évek nemzedéke a forradalmi harc szükségét? A XIX. század történetéről szólván - mondja egy nyilatkozatában Kieniewicz - ma nem az a kérdés számunkra, hogy ancien régime vagy haladás? A közben lefolyt események erre a kérdésre régen megfeleltek. Ami bennünket az elmúlt század történelméből leginkább érdekel, az a reform vagy forradalom alternatívája. A kor valamennyi történészenek ezt a kérdést kell szem előtt tartania.

Ebből az aspektusból kell tehát tekinteni a szerző egyik legérdekesebb monográfiájára, melynek címe Kiegyezés és forradalom között. Az 1962-ben napvilágot látott mű Andrzej Zamoyski tevékenységét helyezi nagyítóüveg alá az 1861-62-es években. A szerző szeretne bevilágítani abba a homályba, amely az un. "fehérek" - tehát a javarészt lengyel birtokos nemesi csoport - politikája körül a multban kialakult, amikor a történetírás nem szívesen foglalkozott a fehérek által folytatott politikával, mely csak 1863-ban mondott igent a forradalomra, míg a korábbi években a cári hatalommal való kiegyezés útját-módját kereste. Nem kivétel ebben a sorban Andrzej Zamoyski sem, akinek alakját nem azért választotta ki a szerző, mert benne látja a fehérek legtehetségesebb képviselőjét, hanem mert gondolkodásmódját, az általa követett politikát nagyonis tipikusnak tartja. A Királyság területén Zamoyski a nagybirtokos tábornak előbb tényleges, majd névleges vezetője volt, s a szóbanforgó két évben központi helyet foglalt el az eseményekben. Zamoyski dinasztikus kapcsolatot kívánt Lengyel- és Oroszország között, a lengyel államiság visszaszerzését teljesen legális uton képzelte el, hirdette ő is a lengyel társadalomban hódító organikus munka jelszavát s bizott abban, hogy a szerinte műveltebb, gazdag Lengyelország békés uton kibontakozhat a cári gyámságból. A forradalmi megoldást az olasz függetlenségi harc sikerei sem tették számára vonzóvá, s ebben ott rejlett az 1831. évi bukás lehangoló tapasztalata. Az olasz példából, mely a magyar emigráció harci elszántságát felfokozta, Zamoyski csak annyi tanulságot merített, hogy a nagyhatalmak diplomáciai nyomása és a vörös forradalom veszélyének meglobogtatása talán elvezethet oda, hogy a nagyhatalmak nagyobb koncessziókra lesznek hajlandók. A lengyel uralkodó osztály Zamoyskival együtt még az 1861. évi tragikus varsói események idején is a meggyezés híve volt. Kitünően világítja meg Kieniewicz a nemesi vezetőréteg dilemmáját a varsói hazafias mozgalmak idején; kockázatos játék lehetősége nyílt meg előtte: együttthaladni a megszálló hatalommal azért, hogy maga is részesüljön a

hatalomból, vagy együttmenni a néppel azért, hogy ennek forradalmát lefékezze! Erre a kétoldali játékra Zamoyski nem volt alkalmas. Gorcsakov, a varsói helytartó készen állott volna az engedelményekre, nem úgy a cár, aki az április 8-í varsói vérengzést teljes hidegvérrel készítette elő. A legcsekélyebb alkotmányos életet sem volt hajlandó nyújtani a lengyeleknek. A lengyel uralkodó osztályok a titkos szervezkedés útját választják, valaminféle középutat keresnek a kormány üldöző politikája és a társadalmi forradalom fenyegető réme között.

Ez volna tehát a jelentése a könyvcimben foglalt "kiegyezés és forradalom" alternatívájának. A forradalom és a cári despotizmus között kellett választania a lengyel uralkodó osztálynak; az egyik oldalon a felkelés, a másikon kiegyezés az uralkodó osztály és a cár között. Ez utóbbi megoldás az uralkodó osztály érdekeinek érvényesülését jelenthette a cári kormány támogatásával, de mit hozhatott magával a forradalom? Azt a kockázatot, hogy a felkelt nemzet szembefordul saját uraival. A pétervári kormány Konstantin nagyherceget küldte helytartóként Varsóba és Wielopolski örgrófot kinevezte a polgári kormány elnökének, Zamoyski és a fehérek vezetői azonban megtagadták a támogatást Wielopolskitól, jöllehet ez a cár által kilátásba helyezett reformok (a jobbágyrendszer végleges megszüntetése a kormány garanciájával, a zsidók egyenjogúsítása, széleskörű iskolahálózat nemzeti szellemben) jegyzében kezdte meg működését. Csakhogy Wielopolski támogatása egy népszerűtlen személy támogatását jelenthette volna. Ugyanakkor Jarosław Dąbrowski és társai már a varsói Citadella megrohanásának tervén dolgoztak, a vörösök készen álltak a felkelésre. Zamoyski és barátai pedig a felkelést kívánták megakadályozni, vagyis szót érteni a vörösökkel. Így áll elő az a számukra tragikus helyzet, hogy visszautasítják Wielopolskit (saját érdekeik ellenében!), de a felkelés mégis kirobban, sőt a fehérek is kénytelenek lesznek csatlakozni hozzá. A régi lengyel történetírás megróttá a fehéreket, amiért visszautasították Konstantin nagyherceg és Wielopolski javaslatait. Csakhogy a cár készen állott arra, hogy a lengyelek minden további kérését mereven elutasítsa. A lengyelek nem állhattak meg 3 cári ukáznál, alkotmányt és saját hadsereget is kellett követelniök, hogy megvédhessék magukat a jövőben egy újabb tömegmészárlás elől. A cári hatóságok által lefolytatott verbuválások ugyanis mindenkor alkalmat adhattak ilyen durva vérengzésekre. A cárizmus és a fehérek közötti harcban végülis - Zamoyski rezignálásával és Párizsba való elköltözésével - mindkét fél vesztes lett: a cárizmus nem volt képes magához láncolni a lengyel uralkodó osztályokat, a fehérek nem tudták útját állni a kitörőben lévő forradalomnak. Zamoyski azt kérte II. Miklós cártól, hogy egyesítse Lengyelországot és Litvániát, hivatkozott I. Sándor cár egykori ígéreteire, de II. Sándor nem ezekhez a régi ígérekhez tartotta magát, hanem apja, I. Miklós szellemében jellemezte úgy a lengyel ígényeket, mint álmokat.

A Zamoyiski-monográfia rendkívül széles forrásbázisra épül fel s a kritika szerint új fejezetet nyit a hatvanas évekre vonatkozó lengyel történeti kutatásban. Szakit azzal a régebbi felfogással, amely sablonos módon, a kérdések alapos vizsgálata nélkül beszélt az uralkodó osztályok árulásáról, s rávilágít a kiegyezés és forradalmiság hátterében működő erőkre. Ez a vizsgálódás az uralkodó osztályon belüli csoportok harcaira vet fényt, s ezuttal a parasztkérdést a szerző nem érinti. Könyve nem apológia, nem kívánja Zamoyiskit heroizálni, de nem is igyekszik leleplezni, mint árulót.

A Lengyel Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete által kibocsátott egyetemi tankönyvsorozat keretében Kieniewicz professzor társszerzője volt az 1795-1864 közötti időt felölelő kötetnek. (A másik szerző Witold Kula volt.) Az évek folyamán napvilágot láttak az egyetemi tankönyv további kötetei 1914-ig, az így egybegyűlt hatalmas anyag mintegy csábitott a szintétikus összefoglalásra. A nagy mű elkészítésére Kieniewicz professzor vállalkozott. Nem érte be természetesen a mások által összegyűjtött bőséges anyaggal, hanem tovább lépett s kiegészítette azt saját munkáinak és egyéb feldolgozásoknak az anyagaival. Noha az 1914-1918 közti időszakra nem állott rendelkezésére szintétikus mű, az egyes monográfiákra alapozva ezt az időszakot is belefoglalta saját nagy szintézisébe.

Több mint száz év története egyetlen szerző tollából egymagában is imponáló vállalkozás. Különösen manapság, amikor a kutatási körök szűkülnek, a specializálódás gyakran utját állja a sokoldalú történész-tájékozottságnak. Kieniewicz professzornak ilyen tárgyi leszűkítést nem lehet szemére vetni, az ő tekintete az egész látóhatárt felöleli. Ismer minden részletet, de főfigyelme a korszakot jellemző nagy társadalmi átalakulásokra irányul. Kezdi Lengyelország harmadik felosztásával, azzal a tragikus nyitánnyal, amikor az ország gazdasági és szellemi fellendülése egybeesik a nemesi köztársaság politikai bukásával; amikor a megkésétt gazdasági-társadalmi reformok már nem képesek megállítani az országra leselkedő külső veszélyt, s a fegyvertelen, védtelen Lengyelországot zsákmányukká teszik. E politikai züllés következményei sem akadályozhatják meg a folyamatot, mely már a felvilágosodás idején megindult: a feudális viszonyok lerombolásának folyamatát. A jobbágyrendszer eltörlése, a rendi különbségek felszámolása, a polgári intézmények megnyitják az utat a modern, életképes lengyel társadalom kifermálódása előtt.

A szintézis a lengyel társadalom átalakulásának, korszerűvé válásának folyamatát állítja központba. Megmutatja, hogy a kapitalisztikus viszonyok nyomán hogyan bomlik fel az uralkodó nemesi rend, a polgárság régi strukturája, hogyan formálódik ki az új osztály: a burzsoázia és a proletariátus, hogyan növekszik a városi értelmiség jelentősége és hogyan differenciálódik a jobbágyorsból felszabadult parasztság.

A XIX. század második felében azután a szerző nagy figyelmet fordít a munkásosztály harcaira, a széles néprétegeknek a politikai életbe való bekapcsolódására. A megszálló hatalmak a régi Lengyelország viszonyainak konzerválói, s ha társadalmi reformokhoz nyulnak, ezt az uralkodó osztályok érdekében teszik. A földért folytatott harcban a parasztoknak nem csak saját uraikkal kell szembenézniök, hanem a megszálló hatóságokkal is. Hasonló értelemben folytatják küzdelmüket a szocializmusért a munkások. Eltérhetetlen kapcsolatban áll egymással a társadalmi és a nemzeti kérdés.

Lengyelország történetének megírása az adott korban azzal a tehertétellel jár, hogy a történésznek három, egymástól sok tekintetben különböző területtel kell foglalkoznia. Ha a történelmet nagy távlatból szemléljük, akkor természetesen a lengyeliség sorsa egységesnek tűnik fel, de korszakokra bontva sok a helyi eltérés. Emellett a marxista történésznek számot kell vetnie azzal a ténnyel, hogy Lengyelország is soknemzetiségű államként fejlődött ki, nem lehet a történetírást leszűkíteni csak a lengyel elemre, figyelembe kell venni az egykori lengyel területeken élő ukránok, fehér-oroszok, litvánok sorsát is. Sőt, a történész még azokra a részekre is tekintettel van, amelyek csak a második világháborút követően kerültek vissza Lengyelországhoz (Szilézia, Pomeránia).

Érdeklődésre tarthat számot, hogyan sikerült megoldani a periodizáció problémáját a gazdasági-társadalmi kritériumok alapján. Magát a kort a kapitalista viszonyok kifejlődése és a feudális rend likvidálása jellemzi. A főkérdés a parasztok felszabadítása. A lengyeleknek a megszálló hatalmakkal szemben tanúsított ellenállása ismételt felkelésekben nyilvánul meg. E felkelések központi kérdése: mennyire képesek a néptömegeket bevonni a függetlenségi harcba. Az alkorszakhatárt 1850 (a porosz és az osztrák övezetben) és 1864 (az orosz övezetben) jelzi. Az egyes alkorszakok fejezetekre oszlanak a gazdasági, társadalmi, kulturális változások egymásutánjában. A kifejlett kapitalizmus időszakát 1850-től, illetve 1864-től 1918-ig számítja, amikor is az agrárreform nyomában kibontakozik az ipari forradalom, az osztályharc is új fázisba lép. Eme alkorszakon belül ismét kronológiai fejezeteket különböztet meg a szerző, amelyek közt a cezura az 1890 körüli időkre esik. Innen számítja az imperializmus korát.

Nagy korszakok átfogó tárgyalásánál a szerzőnek sokféle önkorlátozást kellett magára kényszerítenie. Szabadulnia kell attól az elfogultságtól, hogy kedvenc korszakait és problémáit aránytalanul megnagyítva tárgyalja, ügyelnie kell az arányokra a gazdaság, a politika, a hadászat, a kultúra jelenségeinek ábrázolásánál. Narratív részeket kell váltogatnia statisztikai leírásokkal. Mértéket kell tartania a kor szereplőinek felvonultatásában, tekintettel kell lennie minden jelentős politikai irányzatra. És mindeme részek ará-

nyosítása mellett folyton szem előtt kell tartania a korszakokat összekötő nagy folyamatokat, be kell vonnia a jellemzés körébe az egész régi Lengyelországot. Amellett arányos helyet kell biztosítani a lengyel emigrációnak, amely a felosztást követően számos országban, szinte megszámlálhatatlan szervezetben élte a maga életét. Kieniewicz mindeme követelménnyel számot vetett, sikerült a gazdagon rendelkezésre álló anyagból kiválasztani a valóban fontosat, jellemzőt, s amit másoknál talált, mesterien építette bele saját koncepciójába. Így történhetett, hogy összefoglalását sohasem azzal az érzéssel olvassuk, mint egy kompilációt; mindenütt saját történeti szemlélete nyilvánul meg. Ez a szemlélet marxista nemcsak abban, hogy vallja a gazdasági-társadalmi tényezők primátusát (ez vulgáris értelmezése a marxista történetírásnak), hanem abban, hogy az osztályharcot állítja előtérbe, s az osztályok mozgását szoros összefüggésbe hozza a gazdasági élet jelenségeivel. Így lesz a könyv e korszak lengyel történetének első modern, jól tagolt, könnyen áttekinthető, adatokban gazdag, de nem túlzusfolt, lényeges vonásokat felvillantó szintézise.

Szintézis Kieniewicz professzor legújabbán megjelent könyve is, mely A januári felkelés címet viseli. A szerző 35 évet felölelő tudományos kutató munkájának igazi határköve, olyan momentum, amely páratlan a lengyel historiográfiában. Az 1863. évi felkelés történetével sokan foglalkoztak, de senki ekkora anyagismerettel, ilyen szintétikus szándékkal. Kieniewicz professzor a kérdés egész eddigi irodalmának birtokában, sok évi levéltári kutatással a háta mögött nem kisebb feladatra vállalkozott, mint hogy elkészítse a januári felkelés előzményeinek, lefolyásának olyan megörökítését, melyben minden részlet keresztülment a kritikai rostán. A főhangsúlyt a kérdés politikai oldalára helyezte, s ezen belül a vörösök táborára és a Nemzeti Kormányra, mivel ezeknek a szervezeteknek a tevékenysége vezetett a felkelés kiobbantásához és ezek állottak annak élére. Itt már a terjedelem adta nagy lehetőségekkel élve nem elégszik meg a szerző a főbb vonalak megrajzolásával, a legapróbb részletek is előkerülnek, szinte napról-napra, óráról-órára követjük a titkos és nyílt szervezkedéseket. Tudatos történetírói koncepció nyilvánul meg abban, hogy a korszak minden fontos társadalmi és nemzeti kérdése egy gyújtópontban összpontosul: a vörösök táborában és ennek kormányában. Az uralkodó osztályok helyzete, a parasztság sorsa, a zsidókérdés, a nők problémája, az egyházi ügyek, majd a cárizmus politikája és a két másik megszálló hatalom magatartása, a hadi cselekmények, az európai diplomácia, a lengyel forradalmárok kapcsolatai a külfölddel, köztük az orosz forradalmárokkal, ezen belül a felkelő akciók részletes képe az egyes tájak szerint, s végül a felkelés visszhangja - ime a könyv gazdag tematikája. A háttérben pedig jól kivehetően ott vannak a gazdasági kérdések, a kultúra, az irodalom megnyilvánulásai. Viszonylag kisebb helyet foglal el a munkában a felkelés katonai története, de ennek oka nagyrészt a katonai akciók teljes szétszórtsága, a gerilla hadvi-

selés, mely nehezen hozható valamilyen egységbe. Különös figyelmet fordít a munka a litvániai, fehéroroszországi és ukrainai felkelő akciókra, abból a felismerésből kiindulva, hogy a januári felkelés tulajdonképpen e területek lakosságát is harcra szólította. A főszintér persze a cári övezet, de helyet kap a porosz és osztrák terület is, mint ahogy a szerző szüntelenül figyelemmel kíséri a felkelés nemzetközi visszhangját is.

Tárgyilagos mű, jóllehet a szerző nem titkolja, hogy rokonszenve ott van a felkelők oldalán. De Kieniewicz professzortól ezuttal is távol áll a felkelés vezetőinek mindenfajta heroizálása. Szigorubb szavakat, mint amilyenekkel ő illeti Mierosławski személyét, ritkán olvashatunk valamely felkelés átmeneti vezéréről. Szinte kegyetlenül leplezi le a nemzeti mozgalom irányítóit. Nemcsak Mierosławskit, de egy Langiewoczet, egy Majewskit is. Megírja pl. Wysocki tábornokról (akit jól ismerünk mint az 1849. évi magyarországi lengyel légió parancsnokát), hogy gyenge jellem volt. Mégsem esik Kieniewicz professzor egyoldalúságokba, látja a másik oldalon a tehetséges, derék embereket is, mint amilyen Romuald Traugutt, a felkelés utolsó diktátora. Finoman árnyalt alakok mozognak mindvégig a könyvben, s nemcsak lengyel oldalon, hanem a másik táborban is: az ellenség sem egyforma emberekből áll. II. Sándor cár liberális szerepben tetszeleg, de hataloméhes, gyenge ember, reakciós és konzervatív. Viszont a varsói helytartó, Konstantin nagyherceg tele van jószándékkal, emiatt azután körül is veszik a spiclik, azzal gyanúsítják, hogy a lengyel koronára áhitozik és polonofil. Berg tábornok, és az akasztó Muravjev egyszerűen csendőrök, gyilkosok.

Kieniewicz a lengyel felkelést gazdasági társadalmi okokban rejltő szükségyszerűségekkel hozza összefüggésbe. De ez nem akadályozza meg abban, hogy ne vizsgálja meg részletesen a cári övezetben érvényesülő hatalmi politikát, aminek gyökereikig hatoló feltárása megkönnyíti a válaszadást arra a kérdésre is, hogy vajon feltétlenül szükség volt-e a felkelésre? nem lehetett-e volna okos politikával a cárt rávezetni a további engedmények útjára, amely engedmények végülis egy alkotmányos rendszerbe torkollhattak? Hogy a cári politika a lengyelek iránt mennyiben volt teljesen következetes, még mindig nehéz eldönteni, mert a vélemények nem teljesen fedik egymást. Kieniewicz, már az előző műveiben is, azon a nézetten van, hogy lényegesebb engedmények kiharcolására sem Wielopolskinak, sem Konstantinnak nem volt módja, ami nem mond ellent annak, hogy sok kérdésben a cári udvar politikája ingadozóknak nevezhető.

Magának a felkelésnek az előkészítése, majd a felkelő harcok szervezése és folytatása minden, csak nem hősköltevény ebben a műben. A lengyel politikai élet állandó vonásai

közé tartozott a megosztottság, egyik tábor a másikkal viaskodott, s amikor végre sor került a felkelés kiobbantására, katonailag szervezetlen, szétszórt, felfegyverzetlen erők indultak támadásba a sokszoros túlerővel szemben. És nem sokkal vigasztalóbb a felkelés történetének politikai képe sem, ahol igazán öntudatos hőseket csak a vörösök közt találunk.

A felkelés nemzetközi visszhangjával és hatásával viszonylag kis helyen foglalkozik az imozáns monográfia. Kár, mert ennek a kérdésnek is nagy, de szétszórt irodalma van, érdemes lett volna részletesebben kitérni rá. A magunk részéről sajnáljuk, hogy Kieniewicz professzor, aki nyelvünket nem érti, a magyar reagálást is viszonylag szűk keretben tárgyalja. A monográfia terjedelme (800 oldal) végülis nem engedte meg, hogy a szerző részletesen foglalkozzék azokkal az erőfeszítésekkel, amelyeket diplomáciai téren Kossuth és munkatársai, a balkáni szervezésben pedig az olasz égisz alatt működő magyar emigránsok fejtettek ki a lengyelek oldalán.

Kieniewicz professzor - mint az itt ismertetett monográfia tudományos volumene is bizonyítja - ereje teljében van. A lengyel tudományos életben betöltött helye a legjelentősebb posztok egyike. Tagja a Lengyel Tudományos Akadémiának, elnöke a LTA Történettudományi Bizottságának, 1952-től főszerkesztője a Przegląd Historycznynek, számos kitérés tulajdonosa. A tudósnak ahhoz az egyre megbecsültebb típusához tartozik, aki tudását két kézzel adja át a következő nemzedékeknek, s aki nem válik soha szobatudóssá. Nála a történetírás egyben társadalmi tett is, melynek célja az elfogulatlan, tiszta történeti látásmód meghonosítása.

KOVÁCS ENDRE

Stefan Kieniewicz főbb művei

Spółeczeństwo polskie w powstaniu poznańskim
1848 r. (1935)

Adam Sapieha (1828-1903). (1939)

Konspiracje galicyjskie 1831-1845. (1950)

Ruch chłopski w Galicji w 1846. (1951)

Sprawa włościańska w powstaniu styczniowym. (1953)

Legion Mickiewicza 1848-1849. (1957)

Miedzy ugodą a rewolucją. Andrzej Zamoyski w latach
1861-1862. (1962)

Powstanie styczniowe. Materiały i dokumenty.

Historia Polski 1795-1918. (1968)

Powstanie styczniowe. (1972)

EGY FONTOS KÖNYV ÉS MAGYAR VONATKOZÁSAI

Stefan Kieniewicz: Powstanie styczniowe. (A januári felkelés) Warszawa, PWN, 1972. 801 l.

Stefan Kieniewicz "Januári felkelés" c. könyvének megjelenése kimagasló eseménye mind a XIX. századi lengyel történelem tanulmányozásának, mind a mindenkori lengyel historiográfiának.

Az 1863-1864. évi felkelés, a lengyel nemzeti-felszabadító mozgalom kimagasló eseménye, fordulóponttá vált a fejlődésben, mintegy határkövé, amely Lengyelország történetében a feudalizmus korát elválasztja a kapitalizmus korszakától. Ez a néhány év (hisz a felkelés elválaszthatatlan az azt előkészítő mozgalom fellendülésétől az 1860-1862. évek során) vált azzá a ponttá, amelyben a társadalmi gazdasági, ideológiai és nemzeti fejlődés elérte tetőpontját, s amelyben együttthatásukban mutatkoztak meg az átmeneti jellegű lengyel társadalom bonyolult strukturájának elemei, a formáció-váltás periódusának valamennyi eleme, a nemzeti elnyomás és széttagoltság körülményei között élő nemzet valamennyi eleme. Ilyen módon az 1863. évi felkelés rendkívül bonyolult jelenség volt még akkor is, ha csupán mint a lengyel belső történet elszigetelt eseményét tekintjük. A felkelés azonban nem volt és nem is lehetett csupán a belső történet megnyilatkozása. Maga az egész lengyel nemzeti-felszabadító mozgalom s fellendülése a 60-as évek elején szerves kapcsolatban állott az oroszországi forradalmi helyzettel s az események menete bebizonyította az oroszországi és a lengyelországi népek által folytatott felszabadító mozgalmak sorsának szétszakíthatatlanságát. Az 1863. évi felkelés elsődrendű fontosságú tényezővé vált a nemzetközi kapcsolatok, a nemzetközi forradalmi mozgalom alakulásában. Végül pedig az 1863. évi felkelés hosszú évekre az ideológiai küzdelem tényezőjévé is vált, kiinduló pontjává a legkülönbözőbb, gyakran az igazság keresésétől meglehetősen távol álló politikai áramlatoknak. A januári felkelés történetéből merítették érveiket a felszabadító mozgalom hívei és ellenzői is.

A januári felkelés bibliográfiája már több ezer címszót tartalmaz, azonban a róla szóló marxista történeti irodalom egyáltalán nem gazdag s mind a mai napig meglehetősen szűk témák és egyes részproblémák kutatásával, a témát pedig a maga egészében csupán rövid, főleg népszerű jellegű vázlatok tárgyalják. Stefan Kieniewicz könyve az első marxista

munka a januári felkelésről, amely a problémát a maga egészében tárgyalja és összegezi az elért eredményeket.

Gigászi munka fekszik e könyvben s hogy a szerző meg tudta oldani ezt a feladatot, az egész korábbi tudományos tevékenységének köszönhető. A januári felkelés története Stefan Kieniewicz kutatói tevékenységében sajátos helyet foglal el az összemzeti történeti folyamaton belül. A szerző akkor látott hozzá az összefoglaló monográfia megalkotásához, amikor már több mint harmincesztendő gyakorlattal rendelkezett magának a januári felkelésnek a tanulmányozása terén, megirt már jónéhány alapvető monográfiát s a tanulmányok tucatjait. Stefan Kieniewicz másfél évtized során céltudatosan szélesítette a leendő monográfia forrásbázisát, midőn résztvett "Az 1863. évi felkelés" c. lengyel-szovjet dokumentumsorozat előkészítésében. E sorok írójának - aki szintén résztvett az említett publikáció előkészítésében - igen kellemes itt megemlítenie, hogy a monográfiában több mint ezer utalást találunk a sorozat már megjelent 17 kötetére, valamint olyan további kötetek anyagára is, amelyek még nem láttak napvilágot. Hangsúlyoznunk kell, hogy az általunk ismertetett könyv - minden jelentősége ellenére - csupán csúcstét képezi annak a piramisnak, amelynek alapját Stefan Kieniewicz tudományos alkotó tevékenységének kétségkívül jóval szélesebbkörű komplexuma képezi.

A tényanyag gazdagsága és a szerző tudásgazdagsága nem mindig segítője a tudományos mű elkészültének. A tudományos munkának éppen ennél a fajtájánál különösen veszélyes az olyan helyzet létrejötte, amikor "a fától nem látni az erdőt". Stefan Kieniewiczet - amint arról a könyvhöz írott előszó is tanuskodik - komolyan gondolkodóba ejtette az anyag megválogatása, a monográfia helyes strukturájának a kialakítása. A kutatás központi témájául, amely köré csoportosultak az egyéb problémák, a szerző "a vörösök táborának a történetét" választotta, az adott tábor által létrehozott nemzeti szervezetet, e szervezet vezetését, amely a felkelést kezdeményezte és annak élére állt (ld. 5 l.). A szerző a továbbiakban arról is, hogy "a felkelés keletkezésének, s még inkább következményeinek a problematikája megkövetelte a gazdasági és a szociális problémákkal, a szellemi élet, az irodalom és az erkölcsök történetével való foglalkozást. "Ezekről az átfogó problémákról azonban kevésbé részletesen írtam..." (5-6. l.). Paradoxként hathat, hogy a problematika ismerője, "A parasztkérdés az 1863 évi felkelésben" c. mű szerzője a társadalmi-gazdasági problémakör minimálisra történő csökkentése mellett foglalt állást. Eppenséggel azonban az anyag kiváló ismerete segítette a szerzőt abban, hogy - mint egyéb alkalmakkor is - az anyag kiválasztásánál megtalálja a helyes mértéket s megtalálja azt az optimális egyensúlyt, amely biztosítja egyrészt a szerző állításainak igazolhatóságát, másrészt a szintetikus jellegű mű kompozíciós arányait.

"Soha el nem veszíteni a vezérfonalat" - eme kiváló és ritka tulajdonságról tanuskodnak a mű azon lapjai, amelyek a Nemzeti Kormány összetételében végbement változással, a felkelők anyagi helyzetével, a csapatok fegyver-ellátásával stb. foglalkoznak. Arról van ugyanis szó, hogy e kérdések kifejtését legújabb kutatásaira alapozza a szerző, olyanokra, amelyekről speciális tanulmányok még nem is jelentek meg. Minden kutató átérzi, mennyire nehéz hasonló körülmények között ellenállni annak a kísértésnek, hogy részletesebben tárgyalja az ujonnan feltárt forrásokat s részletesebben támassza alá az elsőként megfogalmazott következtetéseket. Amint azonban az olvasó a jegyzetekhez fordul, felfedezheti, hogy ezekben a kérdésekben a szintézis töretlen uton jár, amennyiben ugyanis ezek a "mikromonográfiák" szervesen beépülnek a tárgyalás egész menetébe.

A könyvnek igen figyelemreméltó és meggyőződésszerű szerint egyáltalán nem csekély jelentőségű érdeme világos nyelvezete, érthetősége, "olvasmányossága". A szerző képes volt arra, hogy a tárgyalás tudományos szintjének csökkentése nélkül, szövegét érthetővé tegye a nem-szakember-olvasó számára is. Magától értetődik, hogy a mű nem holmi könnyű irodalom, azonban mégis érdekes elolvasni ezt a tudományos apparátussal gazdagon ellátott könyvet. A négyezres példányszám rövid néhány hét alatt elkelt s ennek magyarázata nem csupán a téma társadalmi jelentőségében rejlik.

A jelen ismertetés keretei között, természetesen, nem jellemezhetjük Stefan Kieniewicz könyvének gazdag tartalmát. Csupán egyetlen, s a magyar olvasó figyelmét talán leginkább felkeltő témára szeretnénk kitérni.

A januári felkelés nemzetközi vonatkozása, fontos problémáinak a sorában helyet kaptak a korabeli lengyel-magyar kapcsolatok is. Az ezeknek szentelt lapok a könyv különböző fejezeteiben találhatók.

Mindenekelőtt megemlítjük, hogy a Magyarországgal kapcsolatos kérdések kifejtése során Kieniewicz az elsődleges, méghozzá az elsődleges magyar forrásokhoz nyult. Találunk itt utalást Kossuth Lajos visszaemlékezésének és levelezésének német (Meine Schriften aus der Emigration, III. Leipzig, 1882), francia (Souvenirs et récits de mon exil, Paris, 1880) kiadására, Pulszky Ferenc visszaemlékezéseire (Meine Zeit, mein Leben, Bd. IV. Pressburg, 1883).

Kieniewicz a szakirodalomra támaszkodik. Divéky Adorján régi, de tudományos jelentőségüket mindmáig megőrző, s lengyel nyelven megjelent kutatásai mellett felhasználja a krakkói történetirő, Jerzy Zdrada "Lengyel-magyar kapcsolatok az 1863. évi felkelés előtt" c. új munkáját, valamint Kovács Endre műveit, méghozzá nem csupán azt, ami francia nyelven jelent meg (L'insurrection polonaise de 1863 et l'emigration hongroise), hanem a magyar nyelvű monográfiát is (A

Kossuth-emigráció és az európai szabadságmozgalmak). Pusztán az a tény, hogy a szerző e műhöz fordult, s eközben igénybevette a magyar nyelvet ismerő kollégák segítségét, velük konzultált, arról tanuskodik, hogy - meggyőződésünk szerint - igen magas követelményeket támaszt magával szemben, továbbá igen nagy jelentőséget tulajdonít a szóbanforgó problémának.

Az 1861. elejére kialakult nemzetközi helyzet vizsgálata során Kieniewicz hangsúlyozza az olasz forradalmárok és a magyar forradalmi emigráció Habsburg-ellenes terveinek a kapcsolatait, továbbá a lengyel hazafiaknak, elsősorban Ludwik Mierosławskinak a kapcsolatok felvételére és koordinálására irányuló törekvéseit. A szerző hangsúlyozza, hogy a magyar szabadságharc rendkívül népszerű volt Lengyelországban. Ezek a kérdések már általában eléggé ismertek, azonban itt mégis találkozzunk egy olyan - s a sajtóban először megjelent - vonással, amely - meggyőződésünk szerint - megérdemli, hogy felidézzük. A szerző megemlíti, hogy 1860. Szilveszter napján a galíciai tarnovoi körzetben egy röpcédula forgott közkezen, amely élesen bírálta az osztrák kormány Októberi Diplomáját s a következő szavakkal zárult: "Éljen Garibaldi, Kossuth, Klapka, a szabad Magyarország és mi, lengyelek" (87. l.).

Kieniewicz utal arra, hogy a lengyel felkelés vezetői s a magyar emigránsok egyaránt a szabadság kivívására törekedtek. Közben bemutatja egymástól eltérő, konkrét terveiket is. A cári Oroszország ellen fegyveres harcot folytató Lengyel Nemzeti Kormány félt az Ausztriával való konfliktustól, Kossuth pedig éppen a Habsburg birodalom elleni közös fegyveres fellépésben látta a perspektívát. Etekintetben kialakult ugyan az egység, azonban kissé megkésve. Ez nyert kifejezést az 1860 március 8-án Klapka és Ordenga által aláírt szövetségi szerződésben. A szerződésnek nagy elvi jelentősége volt, azonban a már hanyatló stádiumában lévő felkelés nem valósíthatta meg az Ausztria-ellenes fellépés gondolatát.

A könyv tárgyalja azt a levelezést, amelyet Kossuth és Klapka folytatott a lengyel felkelők kormányával, s amely a magyar emigránsoknak arról a szándékáról tanuskodik, hogy fegyverrel, méghozzá 1859-ben Havasalföld területére szállított fegyverrel kívántak segítséget nyújtani a harcoló Lengyelországnak s ugyancsak tervezték egy magyar légió felállítását a felkelés megsegítésére. Kieniewicz megjegyzi, hogy: "A januári robbanást lelkesedéssel fogadták Magyarországon; azt a vágyat keltette, hogy most visszafizessék a segítséget, amelyet 15 évvel korábban a lengyelek nyújtottak a magyar felkelésnek" (473. l.).

A magyar légió felállításának a terve nem valósult meg, mint ahogy megvalósíthatlanok maradtak az orosz forradalmárok hasonló javaslatai is. A bűnösök ebben a lengyel "méréskeltek"; akik kezükbe vették a felkelés irányítását és fél-

tek attól, hogy a forradalmi erőkhöz fűződő kapcsolataik révén bizalmatlanságot váltsanak ki a nyugati hatalmak körében, amelyek támogatására azonban (Ausztriát is beleértve) alaptalanul számítottak.

Ennek ellenére Kossuth felhívással fordult az osztrák hadsereg soraiban harcoló, s Galiciában állomásozó magyarokhoz, kérve őket, hogy támogassák a lengyel felkelést. A felkelők soraiban számos magyar harcolt. Kieniewicz az erről szóló adatokat T. Poljak speciális tanulmányából meríti: "Magyarok a januári felkelésben".

A mű befejező részében, "A felkelés nemzetközi visszhangja" c. fejezetben Kieniewicz többek között így ír: "Magyarországon majdnem az egész sajtó jónéhány éven keresztül tele volt a Lengyelország iránti lelkesedéssel. Igen gazdag a felkelés visszhangjaként keletkezett irodalom. A magyar romantikus költészet egyik legszebb darabja, "A welszi bárdok", amelyet Arany János néhány évvel korábban írt, 1863 novemberében jelent meg először. Ugy fogadták, mint Berg és Muravjov terrorjának az elítélését. A harcoló Lengyelország dicsőítése akkoriban Magyarországon határozott célt szolgált: erősítette a bécsi centralizációval szembehelyezkedő nemzeti ellenzékét". (742. l.)

A XIX. századi nemzeti-felszabadító mozgalmakkal foglalkozó marxista irodalom gazdagabb lett egy olyan átfogó művel, amelynek jelentősége túlterjed a januári felkelés s a lengyel történet problémáin. Kieniewicz könyvét haszonnal tanulmányozhatja minden történész, aki az adott korszak történetével, s ezen belül különösen a középeurópai népek felszabadító mozgalmának a történetével foglalkozik.

ILJA MILLER

(a Szlavisztikai és Balkánisztikai Intézet osztályvezetője, Moszkva)

ITÁLIA ÚJ TÖRTÉNETE

(A kiadó, Einaudi [Milano] előzetes ismertetésében)

Egy Itália történetével foglalkozó műnek mindenkor szembe kell nézni azokkal a kérdésekkel is, amelyeket a jelen tesz fel. Guicciardini nemzedékétől Croce nemzedékéig minden korban Itália történetét írva, a szerzők, habár elég sajátos módon, saját korukról is megemlékeztek. Részben úgy, hogy a jelen problémáit a múltból próbálták megmagyarázni, vagy a fasiszta rezsim idején a liberális Itália eredményeit hangsúlyozták. Ha most e munka bevezetőjében e jelen elődökre hivatkozunk, nem azért történik, hogy összehasonlítással éljünk, hanem hogy utaljunk arra, hogy a mai Itáliának is ebből a szemszögből kell saját multjára tekintenie és magára ismernie.

Egy teljesen megváltozott Olaszországról van most szó, mind strukturáit, mind eszméit tekintve, egy olyan országról, amely sok szempontból a legfejlettebb országok szintjére emelkedett, egy olyan államgépezettel, amely a leghaladóbb politikai intézmények létrejöttét tette lehetővé. Ha az "ellenállás" korszakát nevezhetjük "második Risorgimento"-nak, annak eszmei indítékainál fogva, egy másik párhuzamot is felállíthatunk a két mozgalom között: az átalakulások, amelyek Itáliában az 1848-1861 évek előtt és után végbementek, nem voltak jelentéktelenebbek az 1943-46-os évek előtt és után lejátszódottaknál. Milyen alapokon, és milyen úton jöttek létre ezek a változások? Milyen sullyal esett a latba a mult maradványainak hátráltató ereje, és melyek azok a hagyományok, amelyek ma is ösztönzőként hatnak?

A jelen munka is nem kevésbé törekszik arra, hogy megválaszolja ezeket a kérdéseket és segítsen bennünket tisztán látni: kik vagyunk, milyen körülmények között alakult társadalmunk, figyelembe véve azt is, hogy mai perspektívánk a multat egy bizonyos kritikai szemszögből engedi láttatni, ami lehetővé teszi, hogy egyes heterogén, egyedi jelenségek értelmet kapjanak. Így a mi szemszögünkből nézve az elmúlt korokat, perspektívánkba beilleszthetjük azokat az erőfeszítéseket, amelyeket az Itáliában lakók kifejtettek, hogy egy meghatározott földrajzi környezetben gazdaságot, társadalmat hozzanak létre. Mindezt egy olyan logika szerint tesszük, ami nem téveszti szem elől a legrejtettebb előzményeket sem annak érdekében, hogy diakronisztikusan rekonstruálja az olasz lét tipikus aspektusait.

E megfontolás alapján talán nem lenne sok értelme feleleveníteni az annyi vitára alkalmat adó "Itália története egységének" kérdését, ha a probléma, amelyet Croce vetett fel, nem hagyott volna maga után annyi gyanakvást és fenntartást hasonló művekkel szemben a tudós és laikus közvéleményben egyaránt.

"Itália történelmének egysége - határozta meg pontosan Croce - 1860-ban kezdődik, annak az olasz államnak a megalakulásával, amely Itália földrajzi határai között élöket egységbe fogta. Ezért azok a munkák, amelyek nem veszik figyelembe ezt a kronológiai terminust, történetileg nem elfogadhatók, de, esetek szerint, tudósokdó kézikönyvek, enciklopédiák, epikus költemények lehetnek." Mint ismeretes, Croce ily módon sematizálta A. Labriola Itália történetének illuzórikus egységéről vallott nézetét. Labriola a valóságban különbséget tesz az olasz nemzet kialakulásának folyamata és az egységes nemzeti állam kialakulásának folyamata között és szükségesnek tartotta, hogy kutatásokat folytassanak a népi karakter és vérmérséklet egységére vonatkozóan, amely tulajdonképpen a nép leglényegesebb alkotóelemei közé tartozik szerinte a szó történelmi értelmében.

Croce fenntartásai

A crocei érvelés, mint ismeretes, tendenciózusan eltekint a harc és ellentét tényezőinek bemutatásától, midőn "egy erkölcsi-politikai rendszer felbomlik és egy új kimunkálódik a tűzben." Ha ettől eltekintünk, akkor is említésre méltó, hogyan nyer kifejezést a crocei fejtegetésekben a "gondolat lineáris folyamatának" sémája, amelyet egyébként "A történetírás története és elmélete" című művében fejtett ki részletesen. A történetírás történetét taglaló részben nem vett tudomást az Európán kívüli hagyományokról és gyakorlatról, az egész emberi civilizációt az európaival, főként a nyugat-európaival azonosítva, és így szükségszerűen semmilyen értékelést nem nyer nála a Kolumbus előtti Amerika, a kolonizáció előtti Afrika, vagy Távol-Kelet civilizációja és kultúrája.

Nem véletlen, hogy Croce történelmi koncepciójában nincs helye, hasonló okok miatt, az egyetemes történetnek sem: ez szerinte "nem történelem", "regény", "utópia, áltörténelem". Igazság szerint a mai ember politikai ismeretei számára sokkal közelebb áll Burckhardt tanítása, aki több mint száz évvel ezelőtt a szellem hatalmas térképének felvázolását sürgette, széles etnográfiai kutatások alapján, amelyek során össze kell gyűjteni mindazt, ami anyagi és mindazt ami szellemi.

Munkája zárómondatait mi is mottóul választottuk: "A nemzeti történelem tanulmányozása során csak akkor jutunk helyes eredményre, ha a hazai történelemmel egyidőben és azzal

összefüggésben figyelembe vesszük az egyetemes történelmet is, nemzetünket úgy tekintjük, mint a világ nagy egészének egy részét, amit ugyanazon csillagok fénye világít meg, és ahol ugyanazok az erők működnek, mint a világ más részeiben."

Másrészt, a crocei szemléletből kiindulva nem kerülhetjük el, hogy ne tegyük fel a kérdést: melyik európai ország nyújthatna Itáliánál sokkal magasabb világi szinten egy "organikus" és "tudományos" történelmet. Ha arra számítottunk, hogy hasonló problémákkal találkozunk Franciaországban, Spanyolországban és Angliában is, akkor a feleletet Chabod már megadta. Chabod ugyanis azt a megfigyelést tette, hogy Spanyolországban, még a XVI. század végén is, az állam eszméje sokkal inkább az uralkodónak tett hűségeskün nyugodott, mint egy modern értelemben vett patriotizmuson. Hasonlóképpen kételkedését fejezte ki, hogy a patriotizmus a francia politikában olyannyira lényeges hatóerő lett volna, hogy azt - Macchiavelli meghatározásával élve - oly alapeszmének lehetne tekinteni, amely a kormányzásra hatással volt. Még a XVI. sz. második felének Franciaországában is "a furor religiosus" sokkal erősebb a nemzeti patriotizmusnál. S ha volt ideológia, amely a politikára hatást gyakorolt, ez a XVI. században még mindig a vallásban, a kereszténységben keresendő.

Nem fogadható el valóban, hogy egy egységes nemzeti állam léte akadályozná, vagy gátolná az alatta, illetve benne egyesült "nemzetek" cselekvési szabadságát. Elegendő csak az Ibériai félsziget reconquista-jára gondolni, amelynek során ugyan létrejött a katolikus királyok monarchiája, anélkül azonban, hogy ebben a monarchiában teljesen eltűntek volna a beolvasztott nemzetiségek pszichológiai sajátosságai, különböző intézményei. Másrészt, ha egy szilárd alapokon nyugvó francia állam, amely sokkal "nemzetibb" is volt Európa más államainál, igen korán létre is jött, ha már a XIII. század végétől beszélhetünk is "regnum Franciae"-ről, mint élő és ható politikai realitásról, olyannyira, hogy Claude de Seyssel már a XVI. század legelején kidolgozhatta egy "Monarchie de France"-ről alkotott elméletét, amelynek egyik legjellemzőbb vonása, hogy "l'union de sujets en l'obéissance du prince", mégis más tényezők ugyanezen hatóelemek ingatagságát, meg nem alapottségét fedik fel, amelyek egy Tocqueville és Taine számára éppen a kontinuitás elemeit képviselték a francia történelemben egészen 1789-ig. Valóban, ha nem csupán a politikai-államigazgatási tényezőkre figyelünk, amelyek szorosan összefüggnek magával a monarchiával, észre kell vennünk, hogy Franciaországban is állandóan kitapinthatók ezzel ellentétes, városi, tartományi önállóságra irányuló törekvések is: így a XVI. századi vallásháborúk utolsó periódusában, a Szent Ligához csatlakozó városok azon kísérletétől kezdve, hogy a svájciakhoz hasonló demokráciát hozzanak létre, az 1639-ben tartományuk önállóságáért felkelt normann parasztokig, valamint Marseille tiltakozásáig, amely 1789-ben különálló város-

nak deklarálta magát és kinyilvánította, hogy Franciaország soha nem hódította meg és nem is tartozott hozzá soha.

A példákat lehetne sorolni Angliától a skandináv országokig, Németországtól Lengyelorszáig, Oroszorszáig. Az elsőként felsoroltak földrajzilag világosan jellemezhető alakulata sem teszi lehetővé, hogy nagyobb mértékben, mint a közép-kelet-európai államoknál, összefüggésbe hozzunk különböző korokat és eseményeket. Kevés közös vonást fedezhetünk fel Hódító Vilmos vagy Richard és Victoria Angliája között, hasonlóképpen az északi királyságok sem mutatnak organikus fejlődést egészen korunk szociáldemokrata kormányzatáig.

Ha tehát nem törekszünk arra, miként Croce tette, hogy az etikai-politikai történelmet a legszorosabban vett terminusaiban foglaljuk össze, azaz az államszervezet bürokratikus, adminisztratív keretei között, hanem szélesebb jelentésében foglalkozunk vele a különböző gazdasági, társadalmi formációk tanulmányozásán keresztül, anélkül azonban, hogy figyelmen kívül hagynánk olyan tényezőket, mint az ország földrajzi sajátosságai, kulturája, termelési módja, stb., akkor Gramscival együtt a hegemoniában jelölhetjük meg azt az alapeszmét, amelyet munkánk során követnünk kell. Csak így válik lehetségessé, hogy elmélyítsük azt a "metaforát", amely "a nemzetek és államok egyénített ábrázolása" és úgy tekintsük ezeket a tényezőket "mint vertikális csoportok megkülönböztetéseit" és mint horizontális rétegződéseket, azaz mint a különböző kulturák és civilizációk koevizisztenciáját, amelyeket összefűz az állami kényszer és amelyek kulturálisan egy elmentmondásos, de ugyanakkor "szinkretikus, morális tudatban" szerveződtek egyé.

Uj horizontok

Ennek kapcsán kell kitérni arra a kérdésre is, hogy a társadalomtudományok, köztük a történettudomány fejlődése hogyan vezetett el, miként Cantimori megjegyzi "a horizontok olymértvű kiszélesítéséig", hogy már szinte teljesen elfelejtődnek a "filozófikus", vagyis általános jellegű kérdések, a "storicismo" típusú kérdések. És ezen a ponton - zárta Cantimori maliciózan fejtegetéseit - újra kísért, hogy felidézzük Crocénak azokat a fejtegetéseit, amelyeket a "vitalitás" kategóriájának előbbre valósgáról mondott az anyag kategóriájához viszonyítva.

Végezetül még egy tényt kell hangsúlyoznunk. Ha Itália történetéről beszélünk, az azért van, mert hisszük, hogy nem szabad elvetnünk azt a kulturális tradíciót, amely ezen a címen közvetített számunkra egy problematikát. Egy olyan tudós, mint Sereni, aki a strukturális jelenségekre igen érzékenyen figyel, kritika tárgyává tette Gramsci vélekedését a kulturális egység tudatának korlátozott hatóerejéről, annak a kulturális egységnek tudatáról, amely már 1200-tól kezdve

jelen van és hat az olasz intellektuellek között, azaz azóta, amióta az egységes irodalmi nyelv kifejlődött. Ő ugyanis rámutatott arra a kapcsolatra, amely a feudális társadalom válsága, a merkantil gazdaság első jelentkezése idején Itáliában kialakult gazdasági, társadalmi, politikai fejlődés és a kulturális fejlődés között létrejött. Természetesen nem a XIX. századi patriotikus hangvétel felelevenítéséről van itt szó. Egyébként felhívta a figyelmet arra is, hogy ez a gazdasági, társadalmi, politikai fejlődés, a sajátos körülmények miatt, amelyek között érlelődött, olyan fordulatot vett, hogy abból a XVI. század olasz krízise levezethető. De ugyanekkor néhány olasz értelmiség arról számolt, hogy Itáliában igenis válságról volt szó, de egy általános olasz válságról, és nem milánóiról, nápolyiról, firenzeiről. Hozzátehetjük még, hogy ezen értelmiségiek fejtegetéseiben nyomát sem találjuk nemcsak az univerzális monarchia középkori fantazmáinak, amelyek pedig még a humanizmus korai időszakában is hatottak, de maguk a humanista római mítoszok sem éreztetik hatásukat oly erővel, mint annakelőtte. Midőn Machiavelli Spanyolország és Franciaország állami berendezkedésében látja a követendő példát ahhoz, hogy egy "tartomány" "egységes vagy szerencsés" lehessen, midőn 1513-ban Vettori-hoz írott híres levelében az olasz helyzetet az európai politika keretébe beleillesztve elemzi, midőn egy évtizeddel később a spanyol hódítás fenyegető veszélyének előestéjén, Guicciardini-nek írtak, de maguk a szenvedélyes sorokat írja "liberate diuturna cura Italiam", a nemzeti probléma már világosan jelen van. Éppen ezért nem látjuk indokoltnak, miért ne lehetne, éppen Guicciardini és Vettori nyomdokain haladva, akkor "Itália történetéről" beszélni. Mindkét politikus történelmi munkáját úgy fogalmazta meg, mint az átélt események egyfajta visszatükröződését, politikai cselekvésük eszmei szinten való folytatását. S hogy egyikük sem gondolt arra, hogy munkáját megjelentesse, az azért volt, mivel látták, hogy az olasz államok válsága egyfajta visszahuzódó magatartást tett uralkodóvá, de kortársaik sem tudtak volna még semmit sem hasznosítani meglátásaikból. Fejtegetéseik, ha nélkülözték is a "szigoruan tudományos vagy történetileg organikus" kereteket, meghatározott céllal íródtak. Az olvasókat meg akarták ismertetni Itáliában az ő emlékezetük szerint történt eseményekkel, hogy ebből mindenki mind saját, mind a közjó számára értékes ismereteket merithessen. Az 1848-as forradalmak és szabadságharc bukása után Cesare Balbo is hasonlóképpen jelölte meg "Sommario"-jának célját: "Ahol a kellő gyakorlat hiányzik (sajnos a mi esetünkben ezzel számolni kell) ott a történelem a legjobb segítség, olyan alap, amelyre egy nemzeti politikát ráépíthetünk."

Ilyen perspektívában kívántuk realizálni ma is Itália történetét. Meg kell vallanunk azonban, hogy a "tudományosság", az "objektivitás" kritériumai minket sem kötöttek tulságosan. Ez utóbbi fél évszázad tapasztalatai megértették velünk bizonyos alapvető választások elkerülhetőségét és visszafordíthatóságát, ugyanakkor megismertették velünk horizon-

tunk korlátait, azt a hajlandóságunkat, hogy különböző okokból és érdekekből, egyes tényezőket fokozottabb mértékben kiemeljünk, míg másokat elhanyagoljunk. Éppen ezért nem áztatjuk magunkat azzal, hogy a dolgok lényegét úgy sikerült megragadnunk, miként azok a valóságban is léteztek, és hogy azokat egyszer s mindenkorra sikerült megismertetnünk.

Droysen mindig óvott ettől a hittől, mivel szerinte a történelmi kutatás során "nem az elmúlt dolgok világosodnak meg, mivel azok már nem léteznek többé, hanem azok, amelyek belőlük még megmaradtak a jelenben."

Ha tehát a mult felidézésének feladata a költőkre, írókra marad, nekünk nem marad más hátra, minthogy "eszméink világát az emberiség szellemi fejlődése kontinuitásának dokumentált megismerésével gazdagítsuk, mivel jelenleg a mi feladatunk ezen ismeretek összegyűjtése és egyben ezen fejlődés folytatása is, felfedve és megértve régi és új kapcsolatát." Éppen e relativizmus ismerete, mondhatnánk úgy is, tendenciózításunk ismerete gátol, hogy a teljes objektivitás utját járjuk. Mindazonáltal meg tudjuk magyarázni néhány választásunk miértéjét vagy legalábbis értelmét.

Az egész része

Legfrissebb multunk felfedte előttünk azon kölcsönös összefüggések jelentőségét, amelyek Itáliát más országokhoz fűzték, és ez sok tényező újraértékelését követelve, kényszerítve, hogy komolyan számoljunk az Itálián kívül lévő világ realitásával is. Anélkül, hogy kicsinyitenénk a hazai történelem jelentőségét, oly módon kívánjuk jobban megérteni, hogy egy nagyobb összefüggésbe állítottuk bele. Olaszország története - vagy akár Franciaországé, Spanyolország vagy Angliáé - csak az "egész" részeként értelmezhető ma már. Látnivaló, hogy Olaszország történetét lehetetlen különválasztani a világ és Európa történetétől. A kultúra, a gazdaság, a politika és a vallás nem egy zárt körben létező tényezők csupán és csak egy szélesebb perspektívába behelyezve értelmezhetők igazán. Különben is korszakunk legjobb történelmi munkái éppen azok, amelyek megpróbálták felfedni multunk és más népek multja között lévő közös vonásokat. Fel kell hívni itt azonban a figyelmet arra is, hogy történetírásunk nemcsak azért hibáztatható, mivel megvolt a maga szerepe a nacionalista ábrándok táplálásában, de más, ugyan kevésbé súlyos következményekkel járó deformációkért is felelős. Így egyes történészek olyan jelenségekbe próbálták belemagyarázni a modernitás jellemzőit, amelyeknél ezt csak erőszakkal, a valóság elferdítésével volt lehetséges. Anélkül, hogy kitérnénk a legsúlyosabb ferdtések taglalására, példaként megemlítjük, hogy azon tény figyelmen kívül hagyása, hogy az un. ipari forradalom koráig a legjellemzőbb gazdasági tevékenység a mezőgazdaság volt, még azoknál a történészeknél is, akik pedig nem elégedtek meg a felszín tanulmányozásával, odavezé-

tett, hogy tulzott jelentőséget tulajdonítottak a kereskedelemmel, a manufaktúrákkal, a pénzügyi élettel kapcsolatos jelenségeknek, amelyek a valóságban csak igen szűk körre szorítottak és egy viszonylag szűk társadalmi réteggel állottak csak kapcsolatban, és ennek megfelelően eltorzították egyes válságok, fordulatok jelentőségét. Különben is mennyi retorikát pazaroltak már a "szentek, a hősök és a hajósok népére" s milyen keveset tudunk vallástörténetünkről, a hajózás technikájáról, a tengeri köztársaságokról és a nagy felfedezőkről. Elegendő itt csak arra utalni, hogy Columbus életéről a leg-hivatottabb összefoglalást egy amerikai írta, hasonlóképpen egy amerikai tollából származik a legfigyelemreméltóbb mű a velencei hajózás technikájáról is, míg a levantei genovai kolóniákról lényegében csak annyit tudunk, amennyit a kiváló lengyel tudós munkájában olvashatunk. Ugyanakkor mennyi munkára van még szükség, hogy megvilágosodjék a kapcsolat az olasz vallási érzület különböző megjelenési formái és a katolikus egyház itáliai jelenléte között, azon egyház jelenléte között, amely ellen Machiavelli annyi váddal élt. Talán azt lehetne gondolni, hogy ez a példa nagyobb sullyal esik a latba az előbbieknél, pedig csak azt akartuk érzékelteni, hogy egy "kihívásra" különbözőképpen lehet válaszolni, és hogy az olasz tengeri államok a Mediterráneum kihívására más-ként válaszoltak, mint a szomszédos népek - görögök, spanyolok, afrikaiak - még a hajózás technikáját illetően is. Más-ként, hangsúlyozzuk, és nem jobban, és ebben olasz sajátosságokat kell felismernünk, feltéve, ha más népek sajátos kultúráját is megfelelően ismerjük.

Ezek a megfigyelések egy újabb követelményhez vezetnek, amelyet e munka alkotóinak szintén figyelembe kellett venni. Nem kevésbé az előbb említett tényezőknél (térbeli horizont tágitása, Itália történetének egy szélesebb összefüggésbe való beállítása) szem előtt kell tartani azokat a területeket is, amelyeket a hagyományos történetírás elhanyagolt. Ahhoz, hogy a társadalomtörténet ne laposodjék a különböző erkölcsök, szokások általánosító jellegű, anekdotikus leírásává, az "anyag-történeti" kutatások kétségtelen, hogy jelentős mértékben hozzájárultak. De meg kell állapítani, hogy ezek a kutatások még gyerekcipőben járnak. Mégis két dolog van, amit itt nekünk tisztázni kell: egyrészt azt, hogy egy "olasz" történet hipotézise minden vonatkozásában létjogosult és szükségszerű-e, másrészt egy olyan értékkála tarthatatlanságát, amely a történetírói dignitás szerint mozdit elő vagy vet el egyes kutatásokat. Részünkről F. Guicciardini-t hívjuk segítségül és az ő intelmeit tartjuk szem előtt: "Ha jól megfigyelitek, látni fogjátok, hogy egyes korszakokban nemcsak az ember beszédmódja, öltözködése, építészete, kultúrája változott, hanem ami mindezeknél fontosabb, az izlése is, oly módon, hogy egy ételt, amelyet egyik korban nagyra értékelt, másik korban már elvetett."

Disztinkciók és cezurák

A valóságban, miként az olasz történelem "nagy" eseményei között felfedhetők összefüggések, ugyanugy nem elhanyagolható kapcsolatok vannak más jelenségek között is. Így például, míg az olasz civilizáció hatott Európában - körülbelül a XVI. századig - addig divat volt olasz módra öltözködni és főzni. Természetesen csak az uralkodó osztályok körében hódító divatról van itt szó, a nép köreiben a ruhák inkább csak arra szolgálnak, hogy testüket befedjék vele és nem a divatozásra, ennél fogva nemigen változik ez a divat, és hasonlóképpen ebben az esetben étkezés helyett is inkább csak táplálkozásról beszélhetünk. Mindennek ellenére a szokások és lehetőségek különbözősége igen sokfajta étel (beleértve a népi ételeket is) fennmaradását tette lehetővé. S csak a XIX. század végén és a XX. század elején az un. Artusi-féle egységsítés kezdte az ételeket egy bizonyos nemzeti rendszeren belülre korlátozni. Ugyanakkor más sajátos, nem kevésbé jelentős vonások is felfedhetők. Így Olaszországban, mind a fél-szigeten, mind pedig a szigeteken az olaj az alapvető zsiradék és csak a legintenzívebb pásztorkodással foglalkozó területeken használják az állati zsiradékot. A földrajzi determinizmusnak feltétlenül része van benne, hogy ez így alakult, mivel az olajjal főzés nem nagyon megy túl az olajfa-művelés határain. Az Alpok lábainál, a tavak környékén újabban létesített olajfaültetvények nem befolyásolták a padovai konyhát, amely vajjal és disznózsirral főz és ez készítette a zsidó közösségeket is, amelyek nagy számban élnek ezeken a területeken, hogy a nehezen megszerezhető olaj helyett a libazsirt használják. Más területeken, mint például Franciaországban, a zsírok elterjedése illetve használata szintén nagyon különböző és összetett. L. Febvre e különbözőségek megértésére vizsgálatot javasolt, amely kiterjedne a mi országunkra is, valamint egy nyelvészeti összehasonlítást francia és olasz vonatkozásban, amely összevetné a zsír jelölésére használt terminusokat. Vajon ezek a különbözőségek nem felelnek-e meg más cezuráknak is az ország életében? Nem arról van itt szó, hogy egyfajta determinizmust teremtsünk ("az ember olyan, amilyen az enivalója" alapján), sem pedig arról, hogy arra az eredményre jussunk, hogy egy olyan országban, mint Franciaország nagyobb törekvések vannak e téren, mint Olaszországban és így tovább. Egyszerűbben szólva, az alaposabban tanulmányozott helyzetekkel való összehasonlítást eszközül használva, eljuthatunk egyes sajátos, egyedi helyzetek megértéséhez, amelyek kétségtelen hatást gyakoroltak a népek életére.

Más ehhez hasonló tényezőkkel találkozhatunk még különböző szektorokban, amelyek nem kevésbé összetettek és nyitottak az ellentétes hatások előtt, gondolok itt elsősorban például a mesék és a népi énekek szektoraira. Calvino írja: "A mesék igazak. Valamennyi az emberi élet különböző mozzanatait örököltette meg, az élet általános magyarázatát adva, amely az idők mélyén született, és a paraszti tudatban korunkig

megőrződött." Valóban, a mesék vándorolnak. Témáik néha távolról érkeznek Európába és kontinensünkön is nagy utat tesznek meg. Az azonos témák azonban országonként, sőt tájanként is módosulást szenvednek. Így ha egy mese egy vidéken meggyökereszik, feltétlenül felszív valamit azon terület nedveiből is. Ezen az alapon tudott Calvino egy "olasz" mesegyűjteményt összeállítani.

Egy sokszinű egység

C. Nigra hasonló módon, kiindulva abból, "hogy Alsó-Itália dialektusainak lexikális alapja és nyelvtani alakzatai lényegében a latin nyelvből erednek, tehát közös alapjuk van", az olasz népi költészetben két nagy csoportot különített el: az első az epikus és lírai elemeket egyként tartalmazó énekek, amelyek Észak-Itáliára jellemzőek, a második a stornellok és a szerelmi népdalok csoportja, amely viszont főként Dél-Itáliában honosodott meg. Azonban az is igaz - miként Ancona megjegyezte -, hogy az egyik tájegységre jellemző daltípusok megtalálhatók másutt is. Így a szicíliai eredetű szerelmi dal Toscanában, sőt Velencében is elterjedt. Figyelmet érdemel tehát ez a megfigyelés az olasz népi költészet két ágának összefonódásáról és egymásmellettségéről, olyannyira, hogy a költői formák ezen cirkulációja néhány aspektusában a Dionisotti által rajzolt képre emlékeztet, amelyet ő az olasz irodalom kezdeteiről adott. Tehát az olasz irodalom történetében is egy sokszinű egységgel találjuk szembe magunkat, a különböző blokkok egymásmellettségével, amelyek azonban egymással össze is fonódnak.

Elsősorban azt szeretnénk tisztázni, hogy Dantetől Manioniig miért éppen az irodalomra van alapozva Olaszországban az egység hagyománya. A választ valószínűleg Sereni megjegyzésében kell keresni, amelyet a szerző az olasz intellektuellekről alkotott Gramsci-i tétel kapcsán tett: az ok az igen magas szintű kulturális és intellektuális megnyilvánulás, valamint a gazdasági, társadalmi és politikai fejlődés közötti összefüggésben keresendő. Itt szeretnénk említést tenni egy másik "olasz irodalom történetéről" - amely ugyan egy századdal előbb készült, mint De Sanctis-é - és más direktívák szerint is íródott. Tiraboschi művére kívánok itt utalni, amelyben a szerző szintén megpróbálkozott azzal, hogy egyetlen szátra fűzze fel az olasz kultúra történetét. Már ebben benne volt a nemzeti értékek megbecsülése.

Bizonyítékok

Ha az itt idézett példák úgy tűnének, mint egy belső logikájától látszólag megfosztott mult egy-egy lemesztett darabja, egy másik nagy tudós L.A. Muratori szavait idézzük. Midőn megpróbálkozott egy olyan korszak forrásainak összegyűjtésével, amelyet a történetírás mindaddig elhanyagolt, módszerét a következő módon foglalta össze: "Ugy helye-

zem magam elé Itália és az olasz nemzet különböző perspektíváit, miként azok, akik egy nagy várost, vagy egy szép palotát kívánnak leírni. Előbb az egész épület rajzát adják, majd részenként írják le, míg végül újra előttünk van az egész. Ezt tettem én is."

Valóban szándékunk volt, hogy szem előtt tartsuk e kiváló munka, "Tanulmányok az olasz antikvitás köréből", programját. Ami minket illet, ez alkalommal nem az volt a feladatunk, hogy Itália történetének nagyméretű freskóját vázoljuk fel. Csak a különböző jelenségek és események figyelmes és differenciált megközelítése, amely természetesen nem nélkülözheti az események elbeszélését sem, de ebben nem mérülhet ki, tette számunkra lehetővé, hogy ne tartsuk magunkat a formai organikusság úgy is megvalósíthatatlan követelményeihez, és ennek fejében feláldozunk nem kevésbé fontos momentumokat, amelyek teljesen egyenértékűek a történetírásban eddig előnyben részesített momentumokkal: pl. csatákkal és békekötésekkel, politikai berendezkedésekkel, vallási küzdelmekkel stb. Hasonló okok alapján úgy tűnt számunkra, hogy a munkatársak kiválasztásánál is inkább az illetékesség és a történelmi intelligencia szempontját kell érvényesítenünk és nem az ideológiai irányzatok, a történetírói állásfoglalások azonosságának szempontját.

Mindez, amit eddig elmondtunk, magyarázatul szolgálhat a mű strukturáját, kronológiai metszetét illetően is. Őt kötetben megpróbálva bemutatni országunk sorsának alakulását a Római Birodalom bukásától (V. század) napjainkig. A terminus "ad quem" reméljük nem fog tulzott kritikákat kiváltani. Jó ideje ismerjük már annak a módszernek a tarthatatlanságát, amelyet egy bizonyos történetírói iskola vallott magáénak, és amely szerint a történészek, hasonlóképpen a dantei elitelt lelkekhez, csak a távoli dolgokat látják jól és a közelebbi, sőt méginkább a jelen dolgok megítélésére képtelenek. A valóságban ez az elv - amely sajnos az iskolai oktatásban is sokáig hatott - ténylegesen akadályozta kulcsfontosságú események kritikus megismerését, tág teret hagyva a politikai propagandának és azon moralisztikus jellegű, mindent és mindenkit bűnösnek tartó fejtegetéseknek, amelyek megkönnyítették a győzők és legyőzöttek, a kinzók és áldozatok összehasonlítását. Jellegénél fogva a történelmi analízis, ha nem is terjed ki minden részletre és nem is tökéletes még, az eseményeknek egy pontosabb megismerését segíti elő. Sokkal vitathatóbb azonban a terminus "a quo". Miként Momigliano megjegyezte, noha "senki sem vonja kétségbe a Római Birodalom szétbomlásának tényét", de mikor dátumszerűen kell meghatározni, "végnélküli viták következnek". Valóságban "a dátum kérdése mögött az európai történelem kontinuitásának kérdése rejlik". Ha az V. század nem is jelzi a római civilizáció, nyelv, jog eltűnését és még kevésbé az olasz nemzet megszületését, mégis egy igen lényeges átmeneti mozzanatot képvisel. Maguk a középkori emberek is, akik pedig hittek a Birodalom kontinuitásában, a tények erejé-

től indítatva a "translatio Imperii"-ről beszéltek, a gondviseléstől eredeztetve a legfőbb hatalomnak Rómától a Karolin-gokra, a német császárokra történő átruházását. Kétségtelen, hogy a latin Nyugat nagy egysége, amely elsősorban a Mediterráneumot, különösen annak keleti felét foglalta magába, kisebb nagyobb egységekre töredezett szét, a különböző barbár királyságokra. Itália is a partikularizmus korába lépett és innen veszi kezdetét az a történelmi folyamat, amelyet több mint egy évezreden át megpróbálunk követni.

Horizontális struktúra

Ezen terminusok keretein belül az első kötet országunk egyedi sajátosságaival kíván foglalkozni, néhány alapvető téma érintésével, amelyek tárgyalása tulajdonképpen az egész művön végighúzódik. Nem történelmi szociológiáról van itt szó. Miként az olvasó látni fogja, olyan analízissel próbálunk meg, amely történelmünket a maga sokrétűségében és különbözőségében mutatja be: az első kötet fejezetei ennek megfelelően ezen állandó tényezők illusztrálását tüzték ki célul, számot vetve, a témákkal összefüggésben, a részlettémákkal foglalkozó tanulmányok különböző igényeivel is. Ugyanakkor nem valamiféle lehetetlen totalitást kívántunk megvalósítani, csak azon jelenségek körülhatárolását, amelyek, mint horizontális struktúra, történelmünk szövevényét alkotják.

Éppen ezért a mű általános felépítésében, az a kötet, amely tulajdonképpen úgy tekinthető, mint az elsőnek tükörképe, az utolsó lett, tehát az ötödik. Kiindulva a dokumentumokból, ebben a kötetben az olasz történelem egyes olyan aspektusai kerülnek megvilágításra, amelyeket korábban elhanyagoltak. Ezek a részletkutatások, amelyek időben nem terjednek ugyan az első kötet időhatáráig, mégis lehetővé teszik, hogy a gazdasági, társadalmi, kulturális élet különböző problémái megvilágosodjanak. Ily módon az első kötetben felvetett kérdések itt újra terítékre kerülhetnek és egyben az utólagos javítások, tisztázások révén a jövő kutatások számára hasznos utmutatásokat adhatnak. Az első és az ötödik kötet közötti kötetek adják az olasz történelem áttekintését, az események kronológikus sorrendjében, a különböző problémacsoportok szerint: politika, társadalom, gazdaság, kultúra, vallás (ez utóbbival csak addig foglalkozunk, míg önálló vallástörténetről lehet beszélni, anélkül, hogy teljesen a politikai és kulturtörténet szférájába csuszánánk át). Szükségesnek látszott továbbá, hogy az olasz életet "kivülről" is vizsgálat alá vegyük s így megértsük, mit jelentett Itália Itálián kívül és a külföldiek hogyan vélekedtek Itáliáról. A mű középső része így három nagy periódusra oszlik. A második kötet az V. századtól a XVIII. századig taglalja az eseményeket, a harmadik a XVIII. század elejétől Itália egyesítéséig, a negyedik 1861-től napjainkig. A kötetek periódizációja szokatlannak tűnhet. Valóban a gyakorlatban ugyanannyi teret adott egy és egy fél-évezred történetének megírásához, mint két századéhoz. A krono-

lógikus piramisnak ez a megfordítása nem a történelmi folyamat deformációjának szándékából történt, hogy a távolabbi időket mindinkább összesűrítve a jelenhez közelebbesőnek nagyobb teret adjunk. E beosztásnak merőben más oka volt: a Római Birodalom bukásától egy olyan történelmi fejlődés indul meg Itáliában, ami sok tekintetben analóg a korábban Róma uralma alatt élő területek fejlődésével. De egy bizonyos időszakról kezdve az olasz fejlődés az európaiktól eltérő fordulatot vesz: a XI. és a XIV-XV. századok között olyan civilizáció alakult ki itt, amely sok lényeges vonását tekintve különbözik az európaiktól. Ez a különbség sok tekintetben pozitív. Itáliában egy haladó civilizáció bontakozik ki, fejlett társadalmi étellel, dinamikus gazdasággal és egy olyan kulturával, amely alapját képezi az ujkor nagy megújulásának. Más vonatkozásban viszont ennek az eltérő fejlődésnek negatív következményei is vannak. Az olasz politikai, társadalmi, gazdasági strukturák képtelenek túlhaladni azokon az alapvető korlátokon és gyengeségeken, amelyekből a XVI. század válsága bontakozik majd ki. A folyamat így tragikusan egy törésbe és egy olyan fejlődésbe torkollik, amely Itáliát szinte egy századig Európa legelmaradottabb országai sorába süllyeszti.

A XVIII. század elején ez a korábbiakban oly magas fejlődési szintet elért ország "a halottak földjévé" vált, amelyet az idegenek csak a mult romjainak felkeresése miatt látogattak, és semmi érdeklődést nem mutattak Itália jelene iránt, ami teljesen idegen volt számukra. A mű második kötetében tehát ezt a parabolisztikus fejlődési folyamatot követjük végig, amelynek során országunk a történelem mozzatójából annak mozzatottjává lett.

A harmadik kötet az olasz élet megrajzolásának nehéz feladatával birkózott. Ha az előbbi századokban az olaszok minden más népet felsőbbrendűségük tudatában barbárnak tartottak, és ez a magatartás részben civilizációjuk és gazdaságuk tulbecsüléséből, részben pedig abból eredt, hogy a klasszikus római örökség letéteményeseinek tartották magukat, a XVIII. századtól kezdve és méginkább a XIX. században az olasz alacsonyabbrendűség tudata az, ami ösztönzőként hat, hogy a gazdasági, kulturális, politikai depresszióból kiemelkedjenek. Látszólag más népek utánzásáról van itt szó, amit esetenként angomániának, frankofiliának kereszteltek, de mindenek felett arról, hogy az olaszok újra megpróbálták kapcsolatba lépni a világgal, megpróbálták levetkőzni a provinciális sémákat és felvenni a harcot az idejétmúlt, elnyomó intézményekkel szemben, amelyek az olasz romlásért felelősek voltak. Másfél század leforgása alatt Itáliának sikerült felzárkóznia az európai nemzetek mögét: a XVIII. század reformátorait és a XIX. század liberálisait hasonló eszmék mozgatták Európában mint a mi "Risorgimentonkat".

Az olasz uralkodó osztály

A negyedik kötet az uralkodó osztály problematikájával foglalkozik. 1861 után a régi uralkodó osztályok új helyzet előtt találták magukat, amelyet részben ők készítettek elő, de olykor túlnőtt szándékaikon. Régi alkalmazkodási képességekre ugyancsak szükség volt most egy olyan Itáliában, amely ujulási vágygal volt tele és állandóan komoly próba elé állította uralkodó osztályát. A választási jog, az egyházzal szemben követett politika, a szakszervezetek, a szocializmus és azután a fasizmus, ellenállás stb. olyan események voltak, amelyek újra és újra és egyre gyakrabban követelték tőlük, hogy urrá legyenek rajtuk, megpróbálva egyben megnyergelni azokat. Egy felgyorsulási folyamat tanui lehetünk, és ha ma történelmünk egyre inkább az európai és a nemzetközi helyzet függvénye, amely teljesen megváltoztatja a játszmat, az olyan tényezők mint a két világháború, a gyarmati vállalkozások, a tömegkivándorlások, az idegen invázió, az amerikai, orosz mioszok, a játékot mind veszélyesebbé, feszültebbé és gyorsabb lefolyásúvá teszik. Végezetül kirajzolódik néhány alapvető ellentmondás, amelyeknek megvilágítása a történész feladata, ha azt akarja, hogy műve a jelen harcok tényleges jelentőségét is érzékeltesse.

Most, hogy az "Itália története" első kötete sajtó alá került, nem mulaszthatjuk el annak megemlítését, hogy ebben a műben sok év munkája s erőfeszítése talál végre kifejeződésre. Annak tudata, hogy a történeti kutatás mindig az egyik legalkalmasabb módja volt résztvállalni a jelen problémáiban, mindig is lelkesítette e kiadó tevékenységét, attól kezdve, hogy 1935-ben L. Ginzburg megindított egy sorozatot, amely célul tűzte ki, hogy hozzájáruljon az olasz történelem új szemzőgből való megismertetéséhez, illetve, hogy a történelem tanulmányozásával fogódzót adjon a jelen ujulást kereső politikai harcainak, ami akkor elsődleges követelményként állott az olaszok előtt. Éppen ezért, mivel a történeti tanulmányokban ismertük fel kulturánk egyik sarokkövét, már régóta foglalkoztunk egy olyan mű megvalósításának gondolatával, amely tulajdonképpen tevékenységünk szimbóluma lenne, utat mutatva és egyben garanciául szolgálva egy meghatározott irányvonal követésére a jövőben is. Emlékezve a két nagy mesterre, F. Chabod-ra és D. Cantimori-ra, akik több ízben is sürgettek egy ilyen jellegű vállalkozás megindítását és amelyen G. Einaudi és barátai is annyit fáradoztak, most köszönetet mondunk mindazoknak, akik munkájukkal segítették e vállalkozás megvalósulását, különösen R. Romanonak és C. Vivantinak, akik a terv kidolgozásában, valamint a mű szerkesztésében jelentős részt vállaltak.

A kötetek tartalomjegyzéke

I. Eredeti sajátosságok (1120 old.)

L. Gambi, A környezet történelmi értéke; G. Haussmann, Itália földje a történelemben; E. Sereni, Mezőgazdaság

és a falu világa; R. Romano, Gazdasági tipológia; G. Ambrosini, Jog és társadalom; G. Galasso, A hatalom formái, társadalmi osztályok és hierarchiák; C. Ginzburg, Folklór, mágia, vallás; A. Stussi, Nyelv, dialektus, irodalom; G.C. Arganés - A. Fagiolo, Az olasz művészet alapjai; A. Fontana, A színpad; C. Vivanti, Széthuzások és ellentétek; G. Bollati, Az olasz nyelv; Analitikus index.

II. A Római Birodalom bukásától a XVIII. századig (2000 old.)

G. Tabacco és C. Vivanti, Politika- és társadalomtörténet; P. Jones és R. Romano, Gazdaságtörténet; P. Renucci, A kultúra története; G. Miccoli, Vallástörténet; J. Le Goff és F. Braudel, Itália Itálián kívül; Analitikus index.

III. A XVIII. század elejétől az egyesítésig (kb. 1700 old.)

S.J. Woolf, Politika- és társadalomtörténet; A. Caracciolo, Gazdaságtörténet; N. Badaloni, A kultúra története; F. Venturi, Itália Itálián kívül; Analitikus index.

IV. Az egyesítéstől máig (1500 pld.)

E. Ragionieri, Politika- és társadalomtörténet; V. Castronovo, Gazdaságtörténet; A.A. Rosa, A kultúra története; R. Paris, Itália Itálián kívül; Analitikus index.

V. Dokumentumok (kb. 2000 old.)

L.C. Ruggini és G. Cracco, Róma öröksége; U. Tucci, Földrajzi hiedelmek és térképészet; G.D. Bonino, Hajósok és utazók; A. La Penna, A klasszikus hagyomány; E. Sanguineti, Törések az olasz kultúrában; E. Castelnuovo, A portré jelentősége a társadalomban; I. Calvino, A népi hagyomány a mesékben; R. Leydi, A népdal; R. Tedeschi, Az olasz opera; G. Pestelli, Hangszeres muzsika; E. Casamassima, A könyvtárak; A. Rotoñó, Az olasz kultúra és az egyházi cenzúra; G. Ricuperati, Az iskola; A. La Penna, Az egyetem; P. Piovaní, Az idealista gondolkodás; C. Luporini, A marxizmus Itáliában; A. Bellettini, Demográfia; C.K. Zuber, Belső migrációk, elhagyott falvak; J. Day, Utak, közlekedés; U. Tucci, Pénzek, sulyok és mértékek; G. Giorgetti, Mezőgazdasági szerződések; V. Rutenburg, Szövetkezetek; B. Geremek, Vagabundok és koldusok; P.L. Spaggiari, Az olasz államok pénzügyei; R. Zangheri, Kataszterek; S. Somogyi, Az utolsó száz év táplálkozása; L. Gambi, A várostól a világvárosig; I. Insolera, Urbanisztika; L. Cafagna, A külkereskedelem az olasz gazdaság fejlődésében; A. Salsano, Neokapitalizmus; G. Schmiedt, Városok és erődítmények a légi felvételeken; C. Ancona, Katonáság, hadsereg; G. Fasoli, Vár és hűbér; G. Cozzi, Hatalom és jog az abszolutista államok politikájában; R.L. Pisetzky, Divat és öltözködés; E. Faccioli, Konyha és a főzés művészete; S. Jacomuzzi,

Sport és társadalom; G. Miccoli, Egyház és vallási intézmények az utóbbi száz évben; G.N. Modona, Börtönök és foglyok; V. Foa, Szakszervezetek és társadalmi harcok; G. Ambrosini, Alkotmány és társadalom; G. Filangi, Az állampolgár és az alkotmány.

VI. Történelmi szótár, kronológia, történelmi atlasz (1200 old.)

(Libri Novi 1972. jul. 11. sz.)

DOKUMENTUMOK A.M. KOLLONTÁJ ÉLETÉHEZ

Alexandra Kollontáj mint örökifju forradalmár maradt az emberek emlékezetében. Életműve a későbbiekben kiegészült, az 1920-as évektől diplomata lett. Születésének centenáriumán saját írásaiból kivánunk néhányat a magyarul olvasókhöz közelebb hozni, hiszen ha az utóbbi időben megjelent is regényes életrajza, illetőleg néhány vele foglalkozó cikk, munkái egyelőre hozzáférhetetlenek, vagy nehezen hozzáférhetőek maradtak.

Az itt következő dokumentumok mind az I. világháború korából valók. Az írások megértéséhez tudni kell, hogy a jómódu földbirtokos családban 1872 áprilisában született leány igen korán, már az 1890-es években eljegyezte magát a forradalmi mozgalommal. Részt vett az 1905-1907 évi oroszországi forradalmi harcokban, többször emigrálnia kellett, majd bekapcsolódott a nyugat-európai munkásmozgalomba, megfordult Németországban, Franciaországban, Belgiumban, Angliában és Svédországban, elsőrendű, többnyelvű agitátor és író lett, a finn viszonyok szakértője, a munkásmozgalom krónikása, részt vett a II. Internacionálé több nemzetközi kongresszusán. Sokat foglalkozott a nők helyzetével, egyenjogúságukkal, a proletárnők speciális problémáival, részt vett szervezésükben, C.Zetkin oldalán a nemzetközi nőorgánium, a Gleichheit munkatársa volt, miközben cikkei jelentek meg időnként a Kautsky szerkesztette Neue Zeitben is.

Az I. világháború kirobbanásának pillanatától háboruellenes. A háború első napjait Németországban élte át, ahol mélyen elkészerítette a német szociáldemokrata vezetők pálfordulása, nacionalizmusa, illetőleg meghátrálása. Barátsága ekkor méginkább elmélyült R. Luxemburg és K. Liebknecht iránt. Az év őszén továbbjutott Skandináviába, ahol különösen Svédországban érezte otthonosan magát.

A baloldali antimilitaristákkal kötött életre szóló barátságot, részben őket kapcsolta össze a nemzetközi háboruellenes csoportosulásokkal, a kibontakozó zimmerwaldi mozgalommal, részben az orosz emigráció antimilitarista szervezésében vett részt. Röplapokat, háboruellenes brosurákat jelentetett meg, megszólalt különféle antimilitarista lapok hasábjain, s közvetlenül részt vett az 1915 tavaszi berni háboruellenes első nemzetközi konferenciák, majd a zimmerwaldi konferencia előkészítésében.

1915 őszén amerikai meghívásra érkezett az Egyesült Államokba, hogy ott többhetes előadó körutat tegyen. Az itt közölt dokumentumok ezzel az uttal kapcsolatosak.

JEMNITZ JÁNOS

Alekszandra Kollontáj amerikai utinaplójából. 1915 október 15.

Egy hete vagyok Amerikában. Egy hete tart a vad, agyonhajszolt és felelősségteljes munka. De örülök hogy ideutaztam. Érzem és tudom, hogy ez a munka szükséges ügyünk, a mi "baloldali" szárnyunk, a III. Internacionálé csirái számára! Itt elkeseredett harc folyik a szociálpatrióták és az internacionalisták között... Igazi "baloldali" ("leninista") nem sok van. Hillquit nagy diplomata. Utolsó revizionista. Az oroszok belé és Kautskyba kapaszkodnak. Hillquit olyan felfogást fejteget, miszerint a fejlődés során a nagyhatalmak harca "enyhülni" fog a politikai trösztök segítségével... Innen adódik természetesen a régebbi taktika! Mert hiszen ha nem lépünk a nagyhatalmak éles összeütközésének, az "imperialista háboruknak" a korszakába, akkor nem szükséges gondoskodni a taktika megváltoztatásáról, akkor nem kell a proletariátust felkészíteni a forradalomra! Zimmerwald - "gyökeres tévedés!" Rettenetesen félnek ezek a szociálpatrióták, hogy kizárják őket az "Internacionáléból"! En pedig azt huzom alá, hogy nem mi zárjuk ki őket, hanem maguk a munkástömegek, amelyek az osztályharc álláspontját fogadják el... Nagy öröm volt, amikor egy 1000 - 1200 főnyi gyűlésen a mi határozatunkat fogadták el. Megvédték, noha jelen voltak a szociálpatrióták is és vita támadt.

Eddigi fellépéseim sikeresek voltak. Dicsérnek... Chicagoba utazom, holnap Racineban beszélek. Vasárnap két gyűlés különféle témákról két nyelven Millwaukeeban. Utána Chicago 5 napon át, majd Saint Louis, Denver (Colorado), San Francisco és Los Angeles (Kalifornia). November előtt nem térek vissza New Yorkra. A vonat hatalmas folyó (jelenleg a Hudson) ismeretlen városok és helységek mellett halad. Gyönyörű! Idegen. És különös, hogy ez is Amerika...

1915 október 29. Staunton

A naplóra gondolni sem lehet: 21 napja vagyok Amerikában és 23 gyűlést tartottam. New Yorkban 4+1-et, Racineben 1-et, Millwaukeeban 3-at, Chicagoban 10-et, S. Louisban 4-et, Stauntonban 1-et.

Dreifus - az előadó körut tényleges szervezője - úgy döntött, hogy minden lehetséges hasznot "kiprésél" belőlem. Ezért nem adják meg nekem az előzetes megállapodás szerint járó egy szabad napot sem, de még az előadás előtt járó egy óras pihenőt sem. Egyetlen szabad estét sem engedtek nekem. S úgy tűnik, így tervezik egészen december végéig. Ez egyetlen és nem elvtársi. "Fellázadni?" De ez azt jelenti, hogy magának az ügynek ártok... A bűnös Dreifus, aki annyira takarékoskodik az utazáson. Így például a chicagói megfeszített munka után - 10 előadás egy hét alatt - az utolsó előadás után azonnal vonatra kell, hogy üljek, egész éjjel utazom, s másnap reggel 7-kor S.Louisban már találkozó.

Igazán jól csak kétszer beszéltem Chicagóban. Ekkor értem el valóban a "magaslatot". Megfigyeltem, hogy ez összefügg a kipihentséggel, s azzal, hogy előadás előtt alkalom nyílik-e az összpontosításra. Ezen a napon az egész reggelt sikerült megőriznem a magam számára és két gyűlésen beszéltem, 3 órakor angol és 8-kor német nyelven, s mindent megtettem, amire csak képes vagyok. Röviden, logikusan beszéltem és megteremtettem az "atmoszférát". Gyűlölöm, amikor az atmoszférát "mesterségesen" teremtem meg, s ez akkor következik be, amikor fáradt vagyok. S a közönség ezt érzi - maga is elfárad!

Emlékezetemben talán legélénkebben S.Louis külvárosának képe maradt meg, ahol a "feketéek" élnek. De vajon nem emlékeztet-e ez az európai és nem is a nyugateurópai, hanem éppen az orosz városok külvárosaira? Azokra a negyedekre, ahol a szegénység huzódik meg? Poros utcák, gyalázatos járdákkal, féloldalas faházacsokkorhadó tornácokkal; ezekkel együtt új izléstelen téglaházak az olcsóbéru lakók számára, és sok "szalon", a mi fogalmaink szerint étterem, ahová "tisztességes nő" nem néz be... Az egyetlen különbség, hogy a tornácokon és a korhadó lépcsőkön nem orosz asszonyok ülnek kendőkben, hanem erőscsontu néger asszonyok...

1915. október 30. Staunton.

Mont-Olive szintén a bányászok városkája. Valamennyien németek. Valamikor lázadoztak.

Ez rég volt. Jelenleg szinte mindannyiuknak kis háza van, amit kispolgári izléstelenséggel rendeztek be, de olyan igénnyel, hogy az fényezésnek hasson (bármely tisztviselőnél Oroszországban megirigyelné a tükrös szekrényeket és az egész szobát befedő szőnyegetek...)

Minden szervezett. De mi következik mindebből? A szocialistáknak - és ezek csak maroknyian vannak - politikát csinálni egyenlő azzal, hogy a polgármesterre szavaznak. "Nekünk a magunkéit kell bejuttatni, hogy jó törvényeink legyenek." Ilyen a meggyőződésük. A sztrájtól félnek, mint minden német. A törvényengedte tevékenység keretei között kívánnak maradni, s gyűlölik a bajt okozó IWW-t "kérelhetetlensége" miatt.

A Mont Olive-beliek nem élnek mindig könnyen. 30-36 dollárt keresnek, de a vállalkozók mindent kipróbálnak belőlük, s gyakran hónapokig tart a munkanélküliség; a bányákat bezárják, olykor egy évben 7-9 hónapra, és ilyenkor munkanélkül maradnak. Ezután következik a felfokozott hajsza, a túlórázás. A szervezkedés szükségességének érzése egyre világosabb lesz, de jelenleg a munkáltatók azok, akik éreztethetik eredüket: s a bányák leiglenesen bezárnak. A munkások szövetsége pedig nem tehet semmit. A szövetségekben csak "helyi méretekben" dolgoznak; ha a harc szélesebb keretek között folyna, a kép más lenne. De itt hozzászórtak, hogy csak helyi erővel küzdenek, a szolidaritás-sztrájkok ritkák, ismeretlenek.

Mindenütt szidják a papokat és az egyházat, bennük jelölve meg a fő okot, amiért a munkások nem csatlakoznak a mozgalomhoz, nem lépnek a szervezetbe. A papok jól dolgoznak. Nálunk több mint tizenöt különféle szekció működik... A papnak születésnapjára minden pénzt előteremtnek, de a pártlapra negyedévre másfél dollárt is sajnálnak... - Engem ez a beszéd ingerel... Micsoda reménytelen engedelmisség!... Miért van ez így? A szabad Amerikában nem tudják megszervezni az agitációt úgy, hogy a párt minden évvel erősödjék... Hiszen 30 ezer ember él itt, s mind munkás - micsoda nagyszerű talaj a szocialista aratás számára!

1915 november 5., Denver, Salt Lake City

Elhaladsz a Sziklás hegyek mellett. Csillognak a kanyonok és visszaemlékezel újra gyermekkorodra a földrajzórákra.

Különös, hogy a természet mindenütt mennyire hasonló. Részben a szimferopoli tartományra emlékszem, ahogy a Krimhez közeledsz... Illinoisban a bányászok sokkal jobban élnek, mint Coloradoban. Itt a bányászok ház-kunyhói szegényesebbek, nincsenek kertjeik, köröskörül mindent belep a szénpor. S itt a nép forradalmibb...

1915 november 22.

A vonat valahol Seattle és Minneapolis között halad. ... Tegnap az utcán tüntetést láttam: 300 - 400 munkás, ingben, "nem jóllakott" sápadt arccal, mellükre tűzött rikitó vörös jelvényekkel tüntettek az IWW tagjának, Hillstromnak kivégzése ellen. Néztem őket, és velük akartam menni, úgy tűnt, ők megértik. Őket talán fel lehet gyujtani és velük előre lehet menni! De ezeket az "illelmeseket"... a divatos nyakendőkkel a termekben nem tudod fellelkesíteni! Az ő körükben "okos" és kitanult szónok leszel, de ez nem az igazi! Tegnap beszédet tartottam, s magamat is jól ellenőriztem, a hallgatóságot is magammal ragadtam. De jelenleg nem szavakra van szükség, hanem tettekre, tettekrel!

Ha pedig szavakra, akkor ujakra, s itt ezektől nagyon félnek, és nem értik meg...

Hányszor bizonyithattam be már magamnak, hogy nincs bennem "patriotizmus"... Most a kapitalizmus fejlődésének jelenlegi fázisában a politikai rendszerek kiegyenlítődnek. Vajon sok szabadság nyílik-e a forradalmi munkások számára a "szabad" Amerikában? Akár a porosz, orosz vagy a francia rendszert nézzük - a különbség nem nagy. Ezzel a kormányok játszanak... És rákényszerítik a németeket, hogy a franciáktól, a franciákat, hogy a németektől féljenek!... Más kell! És ez meglesz. Olvastam Alekszinszkij, Plehanov és a szociálforradalmárok "Oroszország és a szabadság"-át (orosz szociálsoviniszták Párizsban megjelentetett hetilapja) és meglepődtem, hogy érveslésük mennyire elveszített mindenféle osztálytartalmat. Nemzeti érdek? Oroszország? Már nem is Belgium, vagy a köztársasági Franciaország, hanem Oroszország védelme! Megvaktak. Hogyan nem látják, nem érzik, nem fogják fel, hogy a világ jelenleg nem nemzetek szerint, hanem osztályok szerint tagolódik... És ez oly világos, amikor utazol, bolyongsz a világban, s amikor a különböző nemzetiségeknek annyira különböző és mégis oly sokban hasonló típusai tűnnek fel előtted!... Természetesen vannak "nemzeti" vonások, amelyek nem egyenlítődek ki teljesen, de az emberek között sokkal nagyobb a különbség, ha foglalkozás, társadalmi réteg szerint vizsgáljuk őket... S számomra különös, amikor egy olyan nagyszerű idealista-forradalmár mint a szibériai Nyikolajev azt mondja nekem, büszke lehetek, hogy "orosz" vagyok... Soha nem "sértődtem" meg Oroszország miatt, de nem is büszkélkedek vele. Ellenkezőleg, világosan érzem a lelki kapcsolatot valamennyi néppel, ahol éltem és dolgoztam. S mindegyiket a magam módján szeretem. Amikor finneket látok, úgy érzem, mintha saját fiatalkori szerelmemmel találkoznék. Lehetésem, hogy a szívem már nem remeg a régi "szenvédéllyel", szerelemmel a finnek iránt, de valami mély és gyengéd mégis megmaradt... Az angolok mindig fellelkesítettek, s nagy csodálatot éreztem kitűnő egyéniségeik, s a munkában tanúsított energiájuk iránt. A svédek kedves testvéreim. A norvégek közel állnak hozzám, az enyéim... S éppen ezért, mert valamennyien közel állnak hozzám, mindegyik a maga módján, nem értem ezt a kölcsönös gyűlöletet, ezt az aljas nacionalizmust. Gyűlölöm a patriótákat. S ime a vallással szemben bennem különös érzés érvényesül: számomra nem létezik, s mégis a vallásos ember bennem nem kelt akkora ellenszenvet, mint a hazafi.

Friscoaba késő este érkeztem. Két német elvtárs fogadott, munkások. Az utcák lármásak. Villamossal a város tulsó végére... Megérkezünk egy hotelbe, pontosabban "Garni-hotelbe", de kiderült, hogy nincsen üres szoba. Tovább vezetnek. Piszkos kis szálloda. Megtagadom, hogy itt maradjak. Megkérdezem, nem lehetne-e kényelmesebb szállodát találni. Nem lehet, mivel a "jó szállodák" a városban vannak, ahová hosszú az út, s újra fizetni kell a villamosért. Érthető meg-

fontolás, bár kész lennék fizetni "akár autóért is", de az "uri" szokásoknak nincs helyük az agitáció idején. S valóban saját lelkiismeretemet is érinti, ezeknek az embereknek minden 10 cent drága, s én még autóra gondolok! S így engem, az isten rabját egy 50 centes éjszakai szállásra vezettek, egy kis kamrába, ahol egy gyanus ágy állt, piszkos takaróval. Maradni kellett. Hideg van, a szoba nyirkos, büzlik a dohosságtól. Lefeküdni? Az ágynemű piszkos. Így ültem reggel 6 óráig. Elfáradtam. A fejem fáj. Az ut után meg szerettem volna mosdani, kinyújtózni...

Friscoban négyszer beszéltem. A legvilágosabban az angol gyűlésen. Itt tényleg feljuttattam a "csucsra". Az orosz gyűlésen pedig tényleg "lelkem egy darabját" nyújtottam. S valóban sok nagyszerű fickót láttam.

S valami váratlan történt. Odalépett hozzám egy volt fegyenc. Idős ember, aki Szibériából szökött... Értelmiségi. Abból él, hogy a szállodákban takarít... "Nagyapónak" szólítja. S nyomban a lelkem odahuzott hozzá. Örömmel és reménnyel tölt el, hogy még vannak ilyenek. Ilyen emberek előtt mindig mélyen meghajtom fejemet és igazi lelki nyugalom fog el. Arra kér, hogy beszéljek az "orosz" csoportnak. "Rendben van, csak hívjatok össze egy kis gyűlést." Elmentem s az ünnepet illetően nem hibáztam. A terem nem nagy, de zsufolásig telt nagyszerű orosz munkásemberekkel. S ezek megértettek. Azután csoportosan "oroszosan" elkisértek... Megmelegítették a szívem. Este eljöttek az angol előadásra. Utána csoportosan végigkisérték a városon, az oceán partjához... Hideg van, fúj a szél, de vidám vagyok! S könnyű a szívem. Érzem... ezeknek megmutattam az utunkat.

(Isztoricseszkij Arhiv. 1962.
1.sz.)

ÚJ KÖNYVEK

Wasowicz, Teresa: *Legenda slaska*. Wrocław-Warszawa-Kraków, 1967. Ossolineum, 145 p. (Zródła do Historii Kultury Materialnej) (Sziléziai legenda.)

A történeti segédtudományok közül talán a történeti ikonográfia kapott eddig legkevesebb önálló helyet történet-tudományunkban, pedig különösen középkorkutatásunk számára igen lényeges. Azért hangsúlyozom elsősorban a medievisztikát (jóllehet a későbbi korszakok számára is nélkülözhetetlen), mert ennek a korszaknak a tárgyi emlékei pusztultak el legnagyobb mértékben, éppen ezért a régészeti leletek kiértékelésében fontos szerepet kapnak a korabeli művészi ábrázolások, de teljesebb képet nyerünk a kor anyagi kulturájáról, a gazdaságtörténetben fontos szerepet játszó technológiai fejlődésről, s egyben a kor ideológiai áramlatairól is. Hazánk esetében még egy sajátosság is közrejátszik: történelmünk folyamán nemcsak maga a tárgyi emlékműanyag, hanem a képzőművészeti alkotások zöme is megsemmisült, ezért minden egyes fennmaradt objektum lényeges számunkra. Az eddigi kutatás által adott kép (minden pozitívuma ellenére) nem teljes: jobb megértéséhez a hasonló gazdasági-társadalmi fejlődésen átment szomszédos kelet-európai országok gazdagabb anyaga lehet irányadó és vizsgálata még sok új eredményt ígér számunkra. Éppen ezért figyelemreméltó a címben jelzett kiadvány, mert egyrészt az előbb említett párhuzamokra ad hézagpótló anyagot, sőt szemlélyábrázolásai között magyar vonatkozás is van, másrészt módszerében is sok követendő újat.

Teresa Wasowicz tanulmánya Szt. Hedvignek (1174 kör. - 1243), Szakállas Henrik sziléziai herceg nejének képes legendáját vizsgálja. Két, párhuzamosan közölt legendailleszt-ráció-sort mutat be: az első az 1353-ban készült, latinnyelvű ún. ostrovi (schlakkenwerthi) kódex színes miniatúrákkal (ma egy aacheni magángyűjteményben), a második ennek német fordítása, mely 1451-ben Anton Hornig boroszlói polgár számára készült, s tollrajz-illusztrációi az első sorrendjének és tematikájának felelnek meg (ma a boroszlói egyetemi könyvtár tulajdona). A szerző szerint mindkettőnek képanyaga egy korábbi archetipusra megy vissza; hozzátéve, hogy Hedvig kanonizációját (1267) dinasztikus érdekek siettetették, s a róla szóló vita már ekkor megíródott (a vita major kb. 1300 körül keletkezett). Kitér a regionális kultuszok s az ezeket létrehozó vagy támogató dinasztikus ill. politikai érdekek kérdésére is. Részletesen ismerteti Hedvig életét, szoros összefüggés-

ben az ábrázolt mozzanatokkal, ezen keresztül pedig a sziléziai hercegi udvar politikai törekvéseit, gazdasági és kulturális színvonalát. Részletesen elemzi a képeket az anyagi kultúra szempontjából is: hiszen a miniatúrák a kor társadalmának átfogó képét adják: jellegzetes öltözékükben és attribútumaikkal megjelennek előttünk a hercegi család tagjai, az udvaroncok, a katonák, papok, a Hedvig által alapított trzebnicai kolostor apácái, a földművesek, építőmunkások, zarándokok, végül a kor társadalmának legalsóbb rétegei, a nyomorék koldusok, bélpoklosok és a halálra ítélt gonosztevők. A majd egy évszázadnyi különbséggel készült ábrázolások nemcsak művészettörténeti szempontból érdekes dokumentációi a stílusfejlődésnek és a kompozíciós elvek megváltozásának, hanem az anyagi kultúra száz éves fejlődését is hűen tükrözik a viseletek, szerszámok, fegyverek, a mindennapi élet használati tárgyai. Különösen jelentősek az apró részletek, mert fontos felvilágosítást adnak a kor technikai színvonaláról (butorok, textiliák, asztali edények, kések, kardok, páncélok, sisakok, büntetőeszközök - kaloda és akasztófa, kézimalmok, emelők, fogatolások, csónakok, halászhálók, hatalmi jelvények, kultikus tárgyak, stb.) A képek ezenkívül bemutatják az udvari és egyházi szertartások sémáit, a bíróság ítélezését, az ítélet végrehajtását, a tizedfizetést, egyszóval mindazokat a jeleneteket, amelyeknek megszabott rendjük, lefolyásuk és szimbolikájuk volt a középkorban. Nem utolsósorban pedig bepillantást adnak a kor történeti tudatába is: legjellemzőbb példa erre a tatárok 1241-es legnici támadásának, a csata lefolyásának és a város ostromának ábrázolása. Amint már korábban említettem, magyar vonatkozása is van az ostrovi kéziratnak: a Hedvig szüleit és testvéreit ábrázoló miniatúrán ott látjuk Meráni Gertrudot, II. András feleségét leányával, Szt. Erzsébettel együtt, valamint a magyar történelemben kisebb szerepet játszó, de Katona és Erkel által szintén halhatatlanná tett Meráni Ottó herceget. Míg a nőalakok arca viszonylag sematikus, Ottó ábrázolása igen egyénített és valószínűleg portréhü eredetire megy vissza.

A Hedvig-legenda fennmaradt példányainak további publikálása igen fontos lenne a történeti ikonográfiai kutatás céljából, hiszen ugyanez a képciklus megismétlődik az un. Harburgi legendában (XV. sz. közepe) a boroszlói bernardinusok Szt. Hedvig oltárán (XV. sz. közepe - a varsói Nemzeti Múzeum kiállításán megtévesztő dátumot látni: 1420-1430), az 1504-ben Boroszlóban nyomtatott legenda illusztrációján, stb. Sajnos, a könyvben közölt képek nyomdatechnikai kivitele nem olyan tökéletes, hogy nélkülözhetővé tenné egy jó mikrofilm éles és kifejező felvételeit (az ostrovi kódex miniatúrái különösen gyengén jönnek ki a kiadványban, ti. P. és J. Ludwig, az aacheni tulajdonosok nem voltak hajlandók rendelkezésre bocsátani a kódex új fényképeit, ezért régi klisékről készültek a nyomatok).

Sztrasimir Dimitrov - Krásztjo Mancsev: Isztorija na balkanszките narodi. XV-XIX. vek. Szofija, 1971, Nauka i Izkusztvo, 422 l. (A balkáni népek története. XV-XIX. sz.)

A Bolgár Tudományos Akadémia Balkanisztikai Intézetének munkatársai által írt összefoglalás a török hódítástól az 1875-78-as válságig és a berlini kongresszusig tekintti át a Balkán fejlődését, két részben, az első a későközépkort a XVII. sz. végéig, a második "A balkáni megújulás és a balkáni burzsoá államok létrejötte" címen nagyjából a XVIII. sz. derekától.

A munka tengelyében a török birodalom fejlődése áll, ill. a török birodalom fennhatósága alatt élő népek. A Habsburg-birodalom délszlávjaírói csak egy-két rövid fejezet szól, román vonatkozásban pedig a két dunai fejedelemség történetét tárgyalják a szerzők, és csak itt-ott utalnak az erdélyi románokra. Minthogy a könyv bolgár közönségnek készült, némiképp érthető, hogy a bolgár nép történetét ismertnek tételezi fel, csak a bolgárok részvételét más népek szabadságmozgalmában tárgyalja az egész kifejtéssel arányos részletességgel, egyébként csak a legfontosabb eseményekre utal. Így pl. a kötetet záró keleti válság tárgyalásánál az Áprilisi Felkelést csupán említi. Hangsúlyozzuk: érthető ez a megoldás, csak éppen nem ad teljes képet a Balkán történetéről.

Mint már a cím is mutatja, az egyes népek történetét kívánják a szerzők bemutatni, így egy-két összefoglaló fejezet kivételével külön-külön fejezetekben tárgyalják népenként az eseményeket, ami olykor ismétlésre, még gyakrabban az egymással szorosan összefüggő esemény-sorozatok elkülönített tárgyalására kényszeríti a szerzőket. Így pl. az egyik fejezet (éppen az összefoglalók közül) a francia forradalom és a napóleoni háborúk balkáni hatását vizsgálja, de az ettől elválaszthatatlan szerb felkeléssel már külön fejezet foglalkozik. Oszmán Pazvantoglu szerepére pedig nem térnek ki a szerzők részletesen, hiszen ez szorosan összefügg a bolgár történelemmel.

Az oszmán birodalom gazdasági és társadalmi viszonyait aránylag részletesen mutatják be, különösen az első korszakban, a többi népnél azonban, különösen a második részben, ennek a problematikának a tárgyalása már csak nagy vonásokban történik meg. Az első részben még van rövid fejezet a korszak kulturájának történetéről, a második részben azonban ez a fejezet már hiányzik. Ez indokolható azzal, hogy a kultura éppen a megújulás idején eminensen politikai szerepet játszott, csak hogy a megújulás kulturális kérdéseit is legfeljebb futólag érintik. Így a kötet lényegében véve a politikai eseménytörténet bemutatását tartja fő feladatának, hagyományos módon, és ezen a téren valóban a terjedelemhez képest viszonylag nagy részletességgel tudja bemutatni a fejlődést. Különösen érdekes a török birodalom belpolitikai fejlődésének, vagy a görög

szabadságharcnak a bemutatása. Ebben a vonatkozásban valóban minden lényeges kérdést felvet a könyv, értékelései általában megbízhatóak, legfeljebb Oroszország balkáni szerepe tünik olykor kissé idealizálnak, szembeállítva a Habsburg-birodalomtól kezdve Angliáig a nyugati hatalmak egyértelműen negatívan tárgyalt balkáni fellépésével.

A fejezetenként jegyzetelt munka - az ilyen jellegű összefoglalásoknál egészen természetes és egyedül lehetséges módon - a meglévő történeti irodalomra támaszkodik (nem egyszer éppen az egyik szerző, Sztr. Dimitrov török vonatkozású kutatásaira). Néhol azonban mintha kritikátlanul egyszerűen átvennék ennek az irodalomnak az eredményeit és szemléletét: az 1437-es erdélyi nagy parasztfelkeléssel a Moldva és Havasalföld későközépkori gazdasági és társadalmi strukturájával foglalkozó fejezetben találkozhatunk, anélkül, hogy jeleznék a szerzők, hogy ez a felkelés nem ezeknek a fejedelemségeknek a területén zajlott le. Az érintőleg tárgyalt országok vonatkozásában néhány kisebb pontatlanság ugyancsak becsuszott (a szerzők a XVI. századtól kezdve következetesen osztrák császárként emlegetik a Habsburg-uralkodókat, Ferdinándot már 1526-ban, és V. Károly csak spanyol királyként szerepel, vagy: 1849 után Magyarországon a nemesség és a burzsoázia a forradalomtól megijedve belenyugodott az abszolutizmusba stb.) Ezek azonban a könyv tárgya szempontjából csak mellékes kérdések.

Egészében véve tehát a Balkán politikai - és részben gazdasági és társadalmi - történetéről jó, kiegyensúlyozott képet ad a munka. Várható, hogy a XIX. sz. végétől napjainkig vagy legalább is a második világháború végéig terjedő korszakot is fel fogják majd dolgozni a szerzők. A munkát érdemes folytatni, de a következő kötetekbe talán ajánlatos volna a bolgár történelmet is legalább valamelyes részletességgel beledolgozni.

NIEDERHAUSER EMIL

Alžbeta Gácsová: Spoločenská štruktúra Bardejova v 15. storočí a v prvej polovici 16. storočia. Bratislava, 1972. Vydavateľstvo Slovenskej Akadémie Vied, 195 p. (Bártfa társadalmi szerkezete a XV. században és a XVI. század első felében.)

A szerző már eddig is több tanulmányban foglalkozott Bártfa és általában a kelet-szlovákiai városok későközépkori gazdaság- és társadalomtörténetével. Ebben a terjedelmes monográfiában elsősorban a taxa-jegyzékek alapján dolgozza fel a város társadalmi strukturáját, szövegét számos, gondosan

összeállított táblázattal egészítve ki. (A szövegben pedig több ízben hivatkozik arra, hogy egyes kérdésekre vonatkozólag csak az összesített számadatokat tudja közölni, mert számos táblázatot technikai okokból ki kellett hagynia.)

Rövid historiográfiai áttekintés után az első részben a lakosság számát vizsgálja az átlagosan tíz évenként kiválogatott jegyzékek alapján (konkrétan az 1413, 1428, 1437, 1449, 1459, 1465, 1477, 1487, 1497, 1507, 1516, 1523, 1532 és 1542-es évek jegyzékeit dolgozta fel.) Az adófizetők számát utcánként meg tudja állapítani, és szorzószámnak a Bücher-féle 4,68-as koefficiienst használja fel, hogy összehasonlíthassa más városok adataival, bár egy datálatlan, a XVI. sz. első feléből származó fegyver-összeírás alapján, amely jónéhány háztartás lélekszámát megadja, mintegy 6-os szorzószám jönne ki. A város lélekszáma 3000 - 3500 közt mozgott, a falon belül nagyjából állandó volt, a külvárosi lakosság száma a XV. század végén a lengyel-magyar háború következtében csökkent, de a következő század derekára ismét elérte a korábbi létszámot. A háztartásokhoz tartozó szolgálók száma igen alacsony. A XV. sz. második felétől a családnevek közt szláv, ill. szlovák nevek is felbukkannak, a következő század első felében éppen közülük kerülnek ki a leggazdagabb polgárok, az egyikről a források megjegyzik, hogy nem is tud németül.

A második részben, ismét a taxa-jegyzékek alapján, a városi polgárság vagyoni tagozódását vizsgálja, a forrásoknak megfelelően a legtöbb esetben forintban és ortban megadott adó alapján (1 ort = 1/4 forint, függetlenül attól, hogy dénárral számolták a forintot). A legelső kategóriába számítja azokat, akik semmi adót sem fizettek, a következőbe azokat, akik 1/2 ortot fizettek, a harmadikba az egy ortnál többet, de egy forintnál kevesebbet fizetőket, akik már átmenetet képeznek a közepes vagyonu, 1-5 forintot fizetőköz, az ötödik kategória, a gazdagoké pedig az, ahol több mint öt forintot fizetnek. Az első kategóriába tartozók aránya alacsony, 1413 kivételével a 10 % alatt marad, és csökkenő tendenciát mutat (1542-ben 1,66 %). A második kategória 15-25 % közt mozog, növekvő tendenciával. Az átmeneti harmadik kategória aránya 1437-ben 25,16 %, a következő században már az 50 % körül mozog. A következő kategóriában különválasztja az 1-2 forintot fizetőket, számarányuk 20-30 % körül mozog, a belvárosban még ennél is magasabb, a külvárosokban viszont folyamatosan csökken. A felsőbb kategóriákba már csak kevesen tartoznak, és ezek száma is csökkenő tendenciát mutat, az öt forinton felül adózóké már a XV. sz. második felétől kezdve az egy százalékot sem éri el. Egészében tehát a lakosság elszegényedéséről tanuskodnak a források, miközben a város már eleve is a szegényebbek közé tartozik.

A harmadik rész a foglalkozási összetételt vizsgálja. A mezőgazdasági termelésre vonatkozólag az 1426, 1456, 1494, 1503, 1517, 1523 és 1535. évi tizedjegyzékeket dolgozta

fel a szerző. Az adófizetők kb. 28-34 %-a foglalkozott földműveléssel, rendelkezett földdel. De a magas arányszám ellenére, a föld gyenge minőségére való tekintettel a földművelés nem tekinthető főfoglalkozásnak. A tized alapján is a földművelők fokozatos elszegényedése figyelhető meg. 1523-ból fennmaradt az állatállomány jegyzéke is, a földműveléssel foglalkozókra átlagosan valamivel több mint egy tehén és egy sertés jutott.

A kézművesek összetételére vonatkozólag a taxa-jegyzékek mellett a városnak leadott vászon összeírását is felhasználta a szerző (az 1427, 1449, 1460, 1470, 1489 és 1503-as évre). A mesterségek száma 40 körül mozog az egész időszakon keresztül, a lakosság mintegy 25 %-a foglalkozott kézművességgel. A leggazdagabbak a ruházati és fémiparban dolgozók, de jelentős az élelmiszeriparban dolgozók száma is. A kézművesek többsége az elővárosokban lakott, tehát a szegényebb lakossághoz tartozott. Sörfőzéssel a lakosság jelentős része foglalkozott. Külön tárgyalja a könyv a vászonszövést, amely ugyancsak a lakosság nagy többségét foglalkoztatta, a város maga mintegy szétszórt manufaktúrában dolgoztatott, gazdagabbak ezerszám szolgáltatták a rőföket, a szegényebbek viszont egészen csekély mennyiségeket. A XV. sz. második felében létrejött vászonszövő céhek azonban valószínűleg csak néhány tagja volt.

A város kereskedelmi forgalmának vizsgálatát az 1448-49, 1464, 1504, 1516, 1523 és 1532. évi harmincadjegyzékek alapján végezte el a szerző, ez persze csak a város külső forgalmát mutatja be, a városon belüli kereskedelemre a források nem nyújtanak adatokat. Kereskedelemmel csak kevesen foglalkoztak, a XV. sz. első felében inkább a város német patriciusai, a XVI. sz. első felében a környező falvakból betelepült szlovák nagykereskedők, akik jelentős vagyonokat halmoztak fel (ezt aztán nagyrészt földbe fektették be). Elsősorban Lengyelországból posztót, fonalat, szőrmét, halat hoztak be, ki pedig bort és lovat vittek. A mindvégig jelentős mennyiségben megszótt vásznat Magyarország különböző területeire szállították.

Összefoglalóan azt állapítja meg a szerző, hogy Bártfa közepes nagyságú kézműves-kereskedő város volt, jelentős mezőgazdasággal. A város elszegényedése már a XV. sz. második felétől nyomon követhető, de szembeszökővé a XVI. sz. első felében válik. A kelet-szlovákiai városok és mezővárosok viszonylag nagy száma is akadályozta fejlődését, a legjobb esetben egyes területeken meg tudta tartani korábban elért szintjét. Az egyes kereskedők kezében felhalmozódott vagyont pl. tokaji szőlők vásárlására fordították (1485-től kezdve). De a gazdagok közt is akadt, aki tönkrement, és a város értékesítette ingatlanait.

A tartalmi ismertetés távolról sem meritheti ki az igen gondosan kidolgozott könyv gazdag anyagát (az egyes kéz-

müves ágak részletes vizsgálatára pl. nem térünk ki). Ugyan-csak nagy előnye a munkának, hogy a bártfai fejlődést minden ponton egybeveti egyéb magyarországi, cseh-morvaországi, olykor német és flamand városok fejlődésével is, és ebben az összehasonlitásban jelöli ki Bártfa helyét. Kiválóan ismeri a kérdés nemzetközi irodalmát. Az orosz és német nyelvű rezümé (amely nagyjából a könyv zárófejezetével azonos), különösen pedig a nagyszámu és viszonylag könnyen érthető táblázat a korszak magyar szakértői számára is hozzáférhetővé teszi a könyvet, és bizonyára nagy érdeklődést is vált majd ki. Eredményeit ezentul a magyarországi középkori városfejlődés vizsgálata során a hazai szakértők sem nélkülözhetik.

NIEDERHAUSER EMIL

Victor-L. Tapié: L'Europe de Marie-Thérèse. Du baroque aux lumières. (Paris, 1973), Fayard, II, 400 l. (L'histoire sans frontières.) (Mária-Terézia Európája. A barokktól a felvilágosodásig.)

Csak nemrég jelent meg a Sorbonne immáron nyugdíjas professzorának szép könyve a dunai Monarchia történetéről (ld. Világtörténet 1969. 18. sz. 68-69. l.), és máris újabb összefoglaló munkát olvashatunk tőle, Mária Terézia uralmának történetét, igen széles európai háttérrel.

Az első fejezet áttekintést ad a Habsburg-birodalom helyzetéről Mária Terézia trónralépésekor, a második a Pragmatica Sanctiót és Mária Terézia örökségi igényét részletezi, különösen a francia olvasóra való tekintettel, aki még mindig évtizedes hamis felfogások ígézetében él, mert azt tanulta az iskolában. A további fejezetek nagyjából eseménytörténetet adnak, a két nagy háború, mindegyik után a reformok sora, majd az utolsó területszerzések. Közben egy-egy fejezet a magyar és a cseh helyzetet ismerteti, ill. az osztrák művelődésről ad áttekintést.

A könyv nem csupán Mária Terézia életrajza, hanem valóban az, amit nálunk régebben úgy illett volna nevezni, hogy "Mária Terézia és kora". Persze ennek megfelelően zömmel politikai történet, sőt ezen belül is nagyobb súllyal tárgyalja a külpolitikát, mint a Monarchiát alkotó egyes országok belpolitikai problémáit. De a belső közigazgatási és pénzügyi reformoknak kellő teret biztosít, és sohasem feledkezik meg a gazdasági és társadalmi tényezőkről. Ugy tűnik, sokkal többet tud ezekről, mint amennyit maga a szöveg elmond, lehet, hogy csak bizonyos terjedelmi megkötöttségek kényszerítették ezen a téren szűkszavuságra. A kormányzat gazdaságpolitikájának fő

vonásait azonban jól adja vissza. És itt is hangsúlyoznunk kell, mint már előző könyve alkalmával, milyen nagy teret szán a kulturális fejlődésnek, milyen hozzáértően és megértően elemzi különösen az építészet, általában a képzőművészet alkotásait, többek között Budapest, Eger és Vác korabeli műemlékeit, ahol az elemzést mindig meggyőzővé teszi az autopszia hitele.

Tapié professzor kiválóan ismeri a kérdés régebbi és újabb német és cseh nyelvű szakirodalmát, a magyar történetírás legújabb, idegen nyelven publikált eredményeit is, olyannyira a legújabbakig, hogy az 1972 elején Budapesten tartott francia-magyar történész megbeszélés szempontjait is hasznosítja. Ha egyes kérdésekben nem is fogadja el a marxista történészek végkövetkeztetéseit, eredményeikről mindig elismeréssel nyilatkozik. És néha úgy tűnik, neki van igaza, így pl. amikor úgy véli, hogy a kormányzat csehországi politikája nem törekedett a cseh nyelv és nemzet megtörésére.

Nem egyszer hangsúlyozza, milyen fontosnak tartotta Mária Terézia a parasztságot, mennyire törődött, márcsak fiskális és katonai szempontból is, jólétével. Erdemes lett volna éppen ezért a kormányzat parasztpolitikáját egészében, esetleg önálló fejezetben vizsgálni, így csak magyar, ill. az 1775-ös parasztfelkeléssel kapcsolatban cseh vonatkozásban tárgyalja érdemlegesen.

Határozottan kijelenti, hogy Mária Terézia nem a felvilágosult abszolutizmus képviselője, sokkal több szál fűzi az egyházhoz, hogysem az "istentelen" filozófusok követője lehessen, innen is adódnak ellentétei Józseffel. Tudatosan nyilván ez volt a helyzet, uralkodásának objektív tartalma mégsem állitható mereven szembe a felvilágosult abszolutizmus egész rendszerével, hiszen ha a külsőségek szerint nem is, a lényegyet tekintve parasztpolitikájával, közigazgatási és igazságszolgáltatási reformjaival, oktatásügyi intézkedéseivel éppen a felvilágosult abszolutizmus teendőit valósította meg.

Tapié könyvének nagy előnye, hogy a Monarchiával foglalkozó mai osztrák, cseh és magyar történetírás beható ismerete révén mintegy belülről látja Mária Terézia birodalmát. Látja azt, hogy nem volt valami "aranykor", de látja pozitívumait is. És ha az összetartó erőket talán nagyobbaknak tekinti is, mint a realitásban voltak, Mária Teréziáról olyan pietással ír, amelyet ez az uralkodó személye szerint alkalmasint meg is érdemel.

NIEDERHAUSER EMIL

Ivan Žeguc, Die nationalpolitischen Bestrebungen der Karpato-Ruthenen, 1849-1914. Wiesbaden, 1965. Otto Harrassowitz, 145. l. (A kárpátaljai rutének nemzetiségi mozgalma, 1849-1914.)

Meglehetősen nehéz feladatra vállalkozott a szerző, midőn a cimben jelzett téma felvázolását tűzte maga elé.

Mint előszavában maga is jelzi, ennek oka egyrészt az, hogy nem állt módjában kutatásokat folytatnia a magyarországi, csehszlovákiai, valamint a szovjet (elsősorban kárpátaljai) levéltárakban őrzött korabeli iratokban. Másrészt rendkívül csekély az adott nép történetével tudományos szinten foglalkozó kiadványok száma, s ezek is bibliográfiai ritkaságszámba mennek.

Mindezek ellenére örömmel állapíthatjuk meg, hogy Ivan Žeguc jól ismeri a vonatkozó, elsősorban magyar, szovjet és szlovákiai irodalmat (1965-ig), s ennek alapján új szempontokkal kiegészített jó összegezést nyújtja a 70 esztendő ruszin nemzetiségi küzdelmeinek.

A könyv bibliográfiát és névmutatót is tartalmaz.

MAYER MÁRIA

Laurence Thompson: The Enthusiasts. A biography of John and Katherine Bruce Glasier. London, 1971. Victor Gollancz Ltd. 256 p. (J. és K. Bruce Glasier élete.)

John Bruce Glasier az angol szocialista mozgalom 1880 után bekövetkezett újjászületésének egyik uttörője volt, feleségével együtt, akivel küzdelmei során ismerkedett meg. Bruce Glasier fiatal értelmiségiként, költőként lett szocialista és William Morris híve, személyes barátja az 1880-as évek elején. Vele együtt járta az országot, elsősorban Skóciát, tartott előadásokat, vett részt vitákon, írt cikkeket. Az 1880-as évek végén ő is radikális hangot ütött meg, de nem került oly közel az anarchista mozgalmakhoz, mint Morris. A nagy barát elvesztése után kezdődött meg a Független Munkáspárt (ILP) szervezése, amelynél Glasier és Katherine is ott volt. Katherine az induló lépéseknél még aktívabb. Az egyik legelismerettebb, leglángolóbb női agitátor. (Az első között végzett egyemet és lett szocialista.) A könyv igen részletesen és finom árnyalással világítja meg Glasier kapcsolatát Keir Hardie-vel. Kitűnik, hogy a baráti érzelmek csak fokozatosan egészítették ki a kezdetben munkatársi együttműködést, s az is, hogy milyen kérdésekben volt közöttük felfogásbeli, magatartás-

beli különbség. Glasiernak sokszor kellett közvetíteni a párt belső békéjének megőrzése érdekében egyszer vezetők (Keir Hardie és MacDonald, illetőleg Snowden vagy mások), másszor csoportosulások között. A szerző hangsúlyozza, hogy Glasier szervező tevékenysége miatt nem tudta kibontakoztatni egyéb képességeit, de ő maga ezt nem sajnálta, csak éppen úgy vélte, hogy az ügy, a szocialista mozgalom és a munkásság szempontjából az ő tevékenysége fontosabb, értékesebb volt, mint mondjuk több csillogó, eredeti és egyéni teljesítményt nyújtó publicista munkássága. Ez mindig elválasztotta őt az olyan kortárs-ismerős szocialistáktól, mint G.B. Shaw vagy R. Blatchford. Ez a szerényebb alapállás a magyarázata részben annak, hogy Glasier, jóllehet hosszú éveken, évtizedeken át az ILP vezető magjához tartozott, részt vett a II. Internacionálé kongresszusain, az angol munkásmozgalom egyik elismert "külpolitikusa" volt, s ugyancsak évtizedekig szerkesztette a párt hetilapját, a Labour Leadert, majd a havi elméleti orgánomot, a The Socialist Review-t, ennek ellenére sohasem lett parlamenti képviselő - ami olykor Glasiert is bosszantotta.

Thompson nemcsak a két szocialista életét dolgozza fel. Szükségszerűen sok új mozzanattal egészíti ki Keir Hardie, MacDonald és Snowden portréját. Megismerhetünk belőle egy sor nálunk kevésbé ismert kortárs angol szocialistát - s nem utolsósorban bepillantunk részben a korai Szociáldemokrata Föderáció, majd elsősorban az ILP történetébe, a szociáldemokraták és független munkáspártiak vitáiba, együttműködésük problémáiba, a Labour Party keletkezésekor pedig a Labour és a szocialista ILP szövetségének és surlódásának szövevényes történetébe. A személyes életrajzon túl így párttörténetet is kapunk, s ezzel egyidejűleg is, szerző megismertet az esztétorténet kérdéseivel is, hiszen ismeretes, hogy az ILP-en belül Glasier volt a szocialista igényű, de határozottan nem marxista irányzat egyik legmarkánsabb képviselője.

JEMNITZ JÁNOS

Julia Namier: Lewis Namier. A biography. London, 1971, Oxford University Press, 347 p. (Lewis Namier életrajza.)

Az orosz-lengyelországi Wolában Ludwik Bernsztajn vel Niemirowski néven született Sir Lewis Namier, egyike a XX. századi angol történetírás legnevesebb képviselőinek. Hirnevét elsősorban a XVIII. századi angol belpolitika és politikai struktúra tanulmányozásában elért uttörő eredményeinek köszönheti, amellyel a "namieristák" egész iskoláját teremtette meg. Egyik szerkesztője volt a brit parlament történetéről

készülő monumentális vállalkozásnak, felkérték a legnevesebb nyilvános egyetemi előadások (Ford lectures, Raleigh lectures stb.) megtartására, a II. világháború után az angol és külföldi egyetemek elhalmozták kitüntetésekkel, sőt a királynő lovagga is ültette.

Élete utolsó éveiben Namier tudatosan felkészítette a publicisztikában otthonos feleségét életrajzának megírására. Az eredmény Namier, az ember, életének és főként lelkivilágának alapos, bár egyoldaluan idealizáló leírása lett. Egy tudományos igényű Namier-biográfia jövője szerzője számára felbecsülhetetlen értékű lesz ez a dokumentum, de irodalmi olvasmányként, tagadhatatlan érdekessége mellett, a korszak historiográfiájához és történetéhez, Namier történetírása megítéléséhez csak szerény adalékokkal szolgál.

JESZENSZKY GÉZA

Emil Franzel: Franz Ferdinand d'Este. Wien-München, 1964. Verlag Herold, 143 p. (Ferenc Ferdinánd.)

"A boldog béke" utolsó bécsi, vasárnapi, térzenés, mokkaillatu, konfliskocsis, keménykalapos hangulatát idézi a szerző, kinek legsajátosabb jellemzője a rózsaszín szemüveg, amelyen át mindent kissé a távolból, meglehetősen elmosódottan, álomszerű ködbe veszve, megszépitve lát.

Ilyen elmosódott az a kép is, amelyet a "magas", "kedves és jólelkű", "problémamentes naturával" rendelkező, jóllehet "kicsit nagyothalló" Ferenc Ferdinándról kapunk. Amit pedig a szerző a trónörökös életéről, főleg magánéletéről, fontosnak tart elárulni, az leginkább a bécsi uri körök kávézás közbeni beszélgetésére emlékeztet.

E könnyed, felszínes csevegés tölti ki az egész könyvecskét, amely nem óhajt a kor problémáinak a mélyére hatolni, hanem csupán könnyes szemmel álmódja vissza a Monarchiát s minden rossz okozójának, ami az elmúlt 50 esztendőben Európát érte, Ferenc Ferdinánd meggyilkolását tartja.

MAYER MÁRIA

Howard Elcock: Portrait of a Decision. The Council of Four and the Treaty of Versailles. (London, 1972), Eyre Methuen, XIII, 386 l. (Egy döntés portréja. A Négyek Tanácsa és a versailles-i szerződés.)

A versailles-i szerződés létrejöttének menetét a kortárs emlékiróktól kezdve már nagyon sokan leírták, jóformán az aláírás másnapjától már megindult a vita arról, helyes volt-e vagy sem. A szerző a kiadott forrásokat, emlékiratokat és a főbb irodalmat a legujabban hozzáférhetővé vált angol levéltári anyaggal jelentős mértékben kiegészítve ad áttekintést az 1919 első felét betöltő tárgyalásokról, nagyjából időrendben, de az egyes témákat kisebb szakaszokon belül együttesen tárgyalva, tehát az időrend valamelyes megbontásával. Bevezetőjében pedig rövid áttekintést ad a békekonferencia vitairodalmának legfőbb állomásairól.

Mint hogy csak a német békeszerződéssel foglalkozik, a Németországot érintő kérdéseket tárgyalja, hozzászámítva ehhez a Dalmácia és Fiume körüli olasz-jugoszláv viszálykodást, valamint a Közel-Kelet kérdését, elsősorban Szíria francia megszállásának tervét. Az európai rendezés egyéb kérdéseire jóformán nem is utal, Magyarország csak a Tanácsköztársaság fennállása idején kerül néha említésre, mint a bolsevizmus terjedésének bizonyítéka. Csupán az előszóban utal arra, hogy a háború eredményeként megszűntek a soknemzetiségű birodalmak, holott a népeknek jobb lett volna, ha azok keretén belül maradnak meg.

Az orosz kérdés mindig ott áll a konferencia hátterében, a szerző is többször visszatér rá, de mindig azt hangsúlyozza, hogy a nagyhatalmak nem tudtak dönteni, milyen politikát is kövessenek, mert félték a bolsevizmustól, de valamiféle reakciós rendszer visszatérését sem látták volna szívesen Oroszországban, a győztes mellé szerettek volna állni, ha nyilvánvaló lett volna, ki a győztes.

A konferencia menetét világosan tárja fel a szerző, közben olykor szellemes megállapításokat tesz (Wilson sokkal jobban gyűlölte a németeket, mint amennyire szerette saját elveit), egészében azt szuggereálja, hogy végül is az angol küldöttség, ill. személyesen Lloyd-George politikai irányvonala lolt a leghelyesebb. A konferencia menetét befolyásoló közvéleményre gyakran utal a szerző, de ezt nem tárgyalja érdemben, nyilván nagy terjedelmet vett volna igénybe, így csupán az angol Punch néhány korabeli karikatúrájának közléseivel illusztrálja az angol állásfoglalást.

Az utolsó, a tanulságokat összegező fejezetben a Versailles által teremtett rendszer kudarcának egyik okát abban látja, hogy az Egyesült Államok magára hagyta Európát a békekötés után, a másikat pedig az 1929-33-as világgazdasági válságban, amely elősegítette a fasiszta diktatúrák térhódítását. Nem okvetlenül a rendszer belső hibái okozták összeomlását.

A három fő küldöttséget és azok vezetőit sorra véve úgy látja, hogy az amerikaiak nem voltak felkészülve, nem ismerték az európai helyzetet, Wilson arroganciája is sokat ártott, németgyűlölete erőteljesen befolyásolta, a németek rovasára mindig hajlandó volt feladni 14 pontját. House ezredek pedig még inkább hajlott az elvek feladására. Lansing külügyminisztert Wilson 1920-ban éppen azért kényszerítette lemondásra, mert Lansing a konferencia idején következetesen próbálta érvényesíteni a 14 pont elveit.

Lloyd-George elsősorban arra törekedett, hogy tartós békét teremtsen, kiküszöbölje a jövőben az Elzász-Lotharingiához hasonló vitakérdéseket. Keynesnek nincs igaza, amikor elvtelen, üres embernek ábrázolja, akit csak a diplomáciai játék érdekelt. Attól félt, hogy a bolsevizmus Németországot is eléri, ezért próbálta enyhíteni a békeszerződés intézkedéseit.

Clemenceau elsősorban Franciaország biztonságát tartotta szem előtt, de még ennél is fontosabb volt számára a háboru alatti szövetségi rendszer fenntartása, ennek érdekében még a francia követelésekből is engedett. De az engedmények terén csak bizonyos határig mehetett el, különben a közvélemény elsöpörte volna, s akkor még kérlelhetetlenebb francia kormányfő került volna uralomra. Az adott pillanatban a francia politikusok közt ő volt a legmérsékeltőbb a németellenességben.

A végeredmény, a német békeszerződés enyhébb volt, mint Clemenceau szeretne volna, és súlyosabb, mint Lloyd-George kívánatosnak tartotta volna. Hogy Wilson elképzelései valójában mik voltak, azt nem lehet tudni, annyira változó volt a véleménye és állásfoglalása. A döntéseket végül is ők hárman hozták meg, Orlando távozása előtt sem játszott jelentős szerepet. Nyilvánvaló, hogy a béke és a versailles-i rendszer kialakulásában nagy történelmi folyamatok is hatottak, a szövetségesek győzelme, a háborus kimerültség, a gazdasági nehézségek. De a konkrét eredményeket mégis ez a három ember alakította ki. Manapság, a csucstalálkozók idején már nem is érzékeljük, mennyire új volt a nemzetközi problémák eldöntésének az a módja, amelyet ez a három politikus épített ki a konferencia során.

A függelék eseménynaptárat tartalmaz 1918. szept. 15-től 1919. jun. 28-ig, a főbb szereplő személyek életrajzi adatait és a felhasznált, levéltári vagy kiadott források és a legfontosabb feldolgozások jegyzékét.

NIEDERHAUSER EMIL

Егејска Македонија во ноб 1944-1945. гласник,
скопје 1971.
(Az Egei Makedónia a görög ellenállásban.)

A Szocialista Makedón Köztársaság Nemzeti Történet-tudományi Intézete kiadja az "Egei Makedónia részvétele az ellenállási felszabadító mozgalomban 1943-45-ben" témáról szóló összes, a Görög Kommunista Párt által őrzött dokumentumot. A kiadvány első darabja makedón és görög nyelvű, részletes francia összefoglalóval. A kötet 623 lapnyi anyaga kitűnően mutatja be a makedón nép hősi ellenállását, az antifasiszta harcban való tömeges részvételét 1944-45-ben. A szerzők, dr. Szimovszki Todor osztályvezető, dr. Riszto Kiriazovszki kutató, Vaszil Peov kutató, a Nemzeti Történettudományi Intézet munkatársai. Szimovszki tájékoztatása szerint már összeállítás alatt van a második kötet az 1945-1949-ig tartó periódusról, amely egyben magában foglalja a görög polgárháború dokumentumait, amelyek igen fontosak, nemcsak a görög történelem, a balkáni történelem, hanem a nemzetközi munkásmozgalom története szempontjából is. Az első kötetben a szerzők azt a 203 dokumentumot közlik, amelyek az 1944 január 1-től kezdődően 1945 március 1-ig tartó periódusra vonatkoznak. Magukba foglalják a Görög Kommunista Pár, katonai szervezetek, politikai szervezetek és tömegszervezetek legfontosabb kongresszusi, konferenciái és helyi határozatait. Ezenkívül regisztrálják az Egei Makedóniában végbement eseményeket, fontosabb intézkedéseket, különös tekintettel Vodenszko, Lerinszko, Presz-panszko, Koszturszko, Guminizsiszko, Central-Makedonszko, Tracko és más megyékre, illetve járásokra. Első helyen szerepelnek a Görög Kommunista Pártnak, a görög felszabadító hadsereg (ELASZ) főparancsnokságának és a makedón partizánosztagoknak, (GYS.NOB)-POM) az ELASZ X. és XXX. hadosztály, Szlovjano Makedóniai Népi Frontnak (SzNOT) az anyagai, a tömegek mozgósításáról és a hadsereg irányításáról.

A fentemlített források most először látnak napvilágot, bizonyítják a makedón nép hősi helytállását a németek, az olaszok és a bolgár fasiszták elleni harcban.

A dokumentumgyűjtemény részletesen foglalkozik továbbá a tömegszervezetek, a katonai szervezetek, s az angol és monarchista reakciós szervezetek tevékenységével: Nemzeti Felszabadító Front (EAM), Ifjúsági Felszabadító Front (EAMN), Munkás Nemzeti Felszabadító Front (EEAM), Nemzeti Felszabadító Flotta (ELAN), Nemzeti Milícia (EP), Nemzeti Össz-görögországi Szövetség (EPON), Nemzeti Szocialista Szervezet (ESZO), Partizánok Támogató Bizottsága (ETA), Nemzeti Politikai Felszabadító Bizottság (PEEA), Makedón Felszabadító Hadsereg (SZNOV), Makedón Felszabadító Front (SZOF). Jobboldali jellegetű monarchista és angolbarát szervezetek: Szövetséges Katonai Missziók (SZVN), Nemzeti Demokratikus Görög Hadsereg (EDESZ), Nemzeti Szociális Hadosztály (EKA), Nemzeti Görög Hadsereg (EESZ), Nemzeti Szociális ujjászületés (EKKA), Észak-Görög-

országi Védők (IVE), Hazafias Felszabadító Szervezet (PAO), a németekkel együttműködő szervezet (EEE). Szerepelnek a gyűjteményben különböző nemzetközi jellegű, pl. Sztálinhoz, Roosevelthez és Churchillhez intézett táviratok, Szirakov bolgár fasiszta generális és Anton Ceaus angolbarát szerződésai, valamint a varkizai egyezmény (1945. II. 12.), amelyet az angol és reakciós erőkkel az ELASZ, EAM vezetői kénytelenek voltak megkötni. Minden dokumentum lábjegyzetekkel van ellátva, melyek földrajzi neveket tisztáznak, névmagyarozatot adnak, stb. stb. Ezzel a gyűjteménnyel a Makedón Szocialista Ország történései nemcsak saját népüket ajándékozták meg, hanem egyben bepillantást is adnak történetükbe a nemzetközi történésszkatatók számára.

PETAR SZOPOV

High Thomas: Europe. The Radical Challenge. London, 1973, Weidenfeld and Nicolson, VII, 211 l. (Európa. A radikális kihívás.)

A spanyol polgárháboru és Kuba történetével foglalkozó munkáspárti történész ebben a könyvben Angliának az Európai Gazdasági Közösséghez való csatlakozása mellett érvel, abban a perspektívában persze, hogy ez a kérdés elvben már eldőlt. Így tehát a csatlakozás várható előnyeit vázolja fel, ill. igyekszik eloszlatni a hátrányos következményektől való félelmet.

Az első részben a kérdés politikai oldalát világítja meg, áttekintést ad közben az EGK vezető és döntéseket hozó intézményeiről, és itt elsősorban azt hangsúlyozza, hogy az állami szuverénitás ma már ugyis idejétmúlt dolog, valójában régóta nincs meg. A második részben a csatlakozás társadalmi kihatásaival foglalkozik, úgy látja, hogy az oktatás helyzetében, a női egyenjogúság kérdésében és a faji kérdésben Anglia számára kedvező változásokat hozna. A harmadik rész pedig a gazdasági következményeket tárgyalja, utal arra, hogy Anglia elszigetelten egyre inkább elmarad a fejlődésben. Ugy járhat, mint Ausztria, amely nem csatlakozott a Zollvereinhez, s végül jelentéktelen kisállammá süllyedt le. Különösen a technikai fejlődés tekintetében látja elengedhetetlennek Anglia csatlakozását, mert egymagában képtelen volna az ehhez manapság szükséges összegeket előteremteni.

A szerző ideálja a szociális demokrácia, vagy amit ezzel azonosnak tekint, a demokratikus szocializmus, amely persze a vegyes (állami és magánkézben lévő) vállalatokat tekintti a legjobb megoldásnak stb.

A polémikus müben (amelynek tételeivel persze sokat lehetne vitatkozni) elszórva akadnak adatok a második világháboru utáni gazdasági fejlődés történetéhez, ez, valamint az EKG valamelyes ismertetése teheti a kötetet történészek számára érdekessé.

NIEDERHAUSER EMIL

UJ MŰVEKRŐL RÖVIDEN

- HČ = Historický Časopis (Bratislava)
 Hj = Historisches Jahrbuch (München-Freiburg)
 HZ = Historische Zeitschrift (München)
 ÖO = Österreichische Osthefte (Wien)
 Vfsw = Vierteljahrschrift für Sozial-, und Wirtschaftsgeschichte
 (Wiesbaden)
 VI = Voproszi Isztorii (Moszkva)
 ZG = Zeitschrift für Geschichtswissenschaft (Berlin)

[A jövőben - a nemzetközi gyakorlatnak megfelelően - a folyóiratok sor-
 számát az eddigi "f." helyett egyszerűen aláhúzással jelöljük (pl. 9.).]

Egyetemes történelem

- Várady, L.: Das letzte Jahrhundert Pannoniens 376-476.
 (Pannonia utolsó évszázada 376-476.)
 (Bp. 1969. 602 p.)
 ZG, 1971. 9. 1222.
 Ism.: Günther, H.
 Tartalmi ismertetés.
- Trencsényi-Waldapfel, I.: Von Homer bis Vergil. Gestalten und Gedanken der
 Antike.
 (Berlin, 1969. 523 p.)
 (Homerostól Vergiliusig. Az antikvitás alakjai és gondolatai.)
 Rec.: Günther, R.
 ZG, 1971. 4. 578-579.
 Elismerő recenzió.
- Philippi, P.: Zur Geschichte und Landeskunde Siebenbürgens.
 (Erdély története és országismerete.)
 Köln, 1968. 259 p.
 Ism.: Hösche, E.
 Hj, 1971. 91, I. félkötet. 242-243.
 Felsorolja a kiadó Erdéllyel kapcsolatos legutóbbi kiadványait.
- Geiss, I.: Julikrise und Kriegsausbruch 1914. Eine Dokumentensammlung.
 (A juliusi válság és a háború kitörése 1914-ben. Dokumentum-
 gyűjtemény.)
 (Hannover, 1964) I-II.
 Ism.: Verchau, E.
 HZ, 1971. t. 212. 2. 458-459.
- Kantorowicz, H.: Gutachten zur Kriegsschuldfrage 1914.
 (Stuttgart, 1967.)
 Ism.: W.J. Mommsen.
 HZ, 1971. t. 212. 3. 608-614.
 Vitatkozik a könyvvél, melyben a szerző azt állítja, hogy az
 első világháborút nem Németország világuralmi törekvése, hanem
 a Monarchia balkáni terjeszkedése váltotta ki.

- Gunzenhauser, M.: Die Pariser Friedenskonferenz 1919 und die Friedensverträge 1919-1920. Literaturbericht und Bibliographie. (Frankfurt a.M. 1970. 287. p.)
(Az 1919. évi párizsi békekonferencia és az 1919-1920. évi békeszerződések. Irodalom és bibliográfia.)
HZ, 1971. t. 213. 3. 718.
Rec.: Hillgruber, Á.
Ertékes segítség az 1919/20. évek békekötésének történetéhez. A válogatott bibliográfia 2300 címszót tartalmaz, amely tükrözi a jelenlegi kutatások helyzetét.
- Hodson, H.V.: Economics of a Changing World. (A változó világ gazdasága.)
London, Faber and Faber 1932. 287 p.
A gazdasági válság éveiben vizsgálja az európai országok árpolitikáját, kereskedelmi mérlegeit, fizetési szisztémát, a munkanélküliséget és a nemzetközi kereskedelem kérdéseit.
- Schieder, Th.: Politische Ideengeschichte. (Politikai eszmétörténet.)
HZ, 1971. t. 212. 3. 615-622.
Nyugat-Németországban sorozatot adnak ki nagy gondolkodók és politikusok írásaiból. [Kanttól Fichte-ig.] Vélemény a sorozatról.
- Social-economic researches on the history of East-Central Europa. (Gazdasági-társadalmi kutatások Kelet-Közép-Európa történetéhez.) (Studia Historica, Bp. 1970. 62. köt. 231 p.)
Ism.: Müller H.H.
ZG, 1972. 6. 776.
Tartalmi ismertetés Berend-Ránki, Katus L. és Hanák P. tanulmányairól.
- Felber, R.: "Asiatische" oder feudale Produktionsweise in China. ("Ázsiai" vagy feudális termelési mód Kinában.)
ZG, 1971. 1. 65-91.
Vitatkozik Tőkei Ferenc könyvével.
- Lozek, G.: Antikommunismus contra Wissenschaft. Zu einem Standardwerk imperialistischer Ideologen. (Kommunistaellenesség a tudomány ellen. Az imperialista ideológia egy standardműve.)
ZG, 1971. 12. 1530-1535.
A "Szovjet-rendszer és a demokratikus társadalom. Összehasonlító enciklopédia." I-II-III.; ezek különfüzete "A világ kommunista pártjai" 1966-1969. 1276, 1336, 1418, 584 p.c. nyugatnémet propaganda-kiadványok kritikája.
- Osbourne, R.H.: East-Central Europe. An introductory geography. (Kelet és Közép-Európa, földrajzi bevezetés.)
New-York, Washington, Praeger, 1967. 384 p.
A könyv Albánia, Bulgária, Csehszlovákia, Magyarország, Jugoszlávia, Lengyelország és Románia földrajzi körülményeiről tájékoztat.
- Felthman, R.G.: Diplomatic handbook. (Diplomáciai kézikönyv.)
Bristol, Longman, 186 p.
Összefoglalást nyújt a diplomáciai viszonyokról, a követésegeről, diplomáciai missziókról, a diplomaták privilégiumairól, a protokollról, a nemzetközi jogról, valamint az Egyesült Nemzetek Szervezetének felépítéséről és munkájáról.

- Schieder, Th.: Geschichte als Wissenschaft. Eine Einführung.
(Történettudomány, mint tudomány. Bevezetés.)
(München, 1968. 247. p.)
Ism.: Krause, H.G.
Vfsw, 1971. 2. 232-233.

Anglia

- Morley, John: Memorandum on resignation.
(Memorandum a lemondásról.)
London, Macmillan Co. 1928.
A szerző magyarázatokkal bővítve közli Lord Morley memorandumait és leveleit, melyek 1914 augusztusi lemondását indokolják.
- Pollard, S. red.: The gold standard and employment policies between the Wars.
(Az arany-standard és a foglalkoztatottsági politika a két világháború közötti években.)
London, Methuen 1970.
A Pollard által szerkesztett könyv neves közgazdászok írásait közli a gazdasági válság éveinek angol gazdaságpolitikájáról.
- Edey, H.C. - Peacock, A.T.: National income and social accounting.
(Nemzeti jövedelem és társadalmi elszámolás.)
London, 1954. 222 p.
Közgazdasági és statisztikai vizsgálatok Nagy Britannia és az USA nemzeti bevételeinek összetevőiről és alakulásáról.

Ausztria

(Osztrák-Magyar Monarchia)

- Rumpler, H. (red.): Die Protokolle des österreichischen Ministerrates 1848-1867. Behördengeschichtliche und aktenkundliche Analyse.
(Az osztrák minisztertanács jegyzőkönyvei, 1848-1867. Hivatal-történeti és iratszákértői analízis.)
(Wien, 1970, 144 p.)
ZG, 1971. 2. 1226-1227.
Ism.: Becker, G.
Tartalmi ismertetés.
- Benedikt, H.: Die Monarchie des Hauses Österreich. Ein historisches Essay.
(Az Osztrák Ház monarchiája. Történeti esszé.)
(München, Oldenbourg, 1968. 255 p.)
HZ, 1971. t. 213. 2. 701.
Ism.: Oestreich, G.
"Ujabb nekrológ"-nak nevezi az idős bécsi történész tollából.
- Plaschka, R.G. - Mack, K. (red.): Die Auflösung des Habsburgreiches. Zusammenbruch und Neuorientierung im Donauraum.
(A Habsburg-birodalom felbomlása. Összeomlás és új orientáció a Dunatérségben.)
(München, 1970. 556 p.)
Ism.: Tremel, F.
Vfsw, 1971. 4. 505-507.
Tanulmánykötet. A magyar szerzők közül kitér Hanák Péter, Gábor Sándorné, Berend I. - Ránki Gy. tanulmányaira.

Magyarország

- Moravcsik, Gy.: Byzantium and the Magyars.
(Bizánc és Magyarország.)
(Bp. 1970. 147 p.)
1/ ZG, 1971. 9. 1222-1223.
Ism.: Marschke, Kl.O.
Tartalmi ismertetés.
2/ VI, 1971. 3. 194-196.
Ism.: G.G. Litavrin.
- Heckenast-Nováki-Vastagh-Zoltay: A magyarországi vaskohászat története a korai középkorban.
Bpest.
Ism.: Halaga, O.R.
HC, 1971. XIX. 1. 93-97.
- Dümmerth, D.: Die Gesellschaftsstruktur der Stadt Pest 1686-1696. Die wirtschaftlichen, gesellschaftlichen und persönlichen Lebensverhältnisse der Einwohnerschaft im ersten Jahrzehnt nach der Türkenherrschaft bis zum Zeitalter Maria Theresias.
(Bp. 1968. 308 p.)
Ism.: Göckenjan, H.
HZ, 1971. t. 212. 3. 739-741.
Elismerő kritika.
- v. Gogolák, L.: Beiträge zur Geschichte des slowakischen Volkes. II. Die slowakische nationale Frage in der Reformepoche Ungarns (1790-1848).
(Adalékok a szlovák nép történetéhez. A szlovák nemzeti kérdés Magyarország reformkorszakában [1790-1848].)
ZG, 1971. 9. 1225.
Ism.: Zeil, W.
A tartalmi ismertetés után megállapítja, hogy a munka lényeges kérdéseket nem érint.
- Barany, G.: Stephen Széchenyi and the Awakening of Hungarian Nationalism, 1791-1848.
(Széchenyi István és a magyar nacionalizmus ébredése, 1791-1848.)
(USA, 1968. 487 p.)
Osm.: Hösche, E.
Hj, 1971, t. 90. 2. félkötet. 437-438.
A kor történetébe ágyazva írja le Széchenyi munkásságát.
- Lackó, M.: Arrow-Cross Men, National Socialists 1935-1944.
(Bp. 1969. 116 p.)
Ism.: Lehmann, H.G.
1./ HZ, 1971. t. 212. 3. 741-742.
A munkát jónak tartja, ujszerűnek, mindazonáltal csak előmunkálatnak tekinti egy nagyobb műhöz.
2./ Hj, 1971. t. 91. 2. félkötet, 482.
Ism.: Hösche, E.
Dicséri a kötet átfogó jellegét.
- Panorama de la Littérature Hongroise du XXe Siècle. I-II.
(A XX. század magyar irodalmának körképe.)
Corvina, 1965. 414 és 355 p.
DDR, 1971. 2/3. 186-187.
Ism.: Zagiba, Fr.
Rövid áttekintés a magyar irodalomról a Nyugat megindulásától napjainkig. Rövid tartalmi tájékoztató.

Etudes historiques 1970, publiées à l'occasion du XIIIe Congrès International des Sciences Historiques par la Commission Nationale des Historiens Hongrois.

(Bp. 1970. 2. kötet, 616 és 262 l.)

Ism.: Zorn, W.

Vfsw, 1971. 4. 500-502.

Kiter Bartha Antal, Pach Zsigmond Pál, Sinkovics István, Balogh Sándor, Berend Iván-Ránki György és Elekes Lajos tanulmányaira.

Németország

Maria, Th.: Briefe und Aktenstücke in Auswahl.

(Válogatott levelek és iratok.)

(Hrsg. Friedrich Walter) (Ausgewählte Quellen zur deutschen Geschichte der Neuzeit. Bd. XII. Darmstadt, 1968. 570 p.)

Ism.: Vogler, G.

ZG, 1971. 6. 842-843.

Célja, hogy Mária Teréziáról minél átfogóbb képet adjon írásai, levelei alapján.

Изволенская, Н.: Новое издание трудов

Розы Люксембург.

(Rosa Luxemburg műveinek újabb kiadása.)

Kom, 1971. 4. 124-127.

Születésének 100. évfordulója alkalmából az NDK-ban a Marxizmus-Leninizmus Intézet hozzákezdett összes művei hatkötetes újrakiadásához. A két könyvből álló első kötet 1970-ben látott napvilágot: "Rosa Luxemburg. Gesammelte Werke, Band (1893 bis 1905) címen Berlinben.

Románia

1/ Desăvîrșirea unificării național române. Unirea Transilvaniei cu vechea Românie.

(A román nemzetállam egységesítésének befejezése. Erdély egyesítése Nagyromániával.)

(Bukarest, 1968. 520 p.)

2/ Miron Constantinescu: Études d'histoire Transylvaine.

(Bukarest, 1970. 186 p.)

Ism.: Weczerka, H.

Vfsw, 1971. 1. 105-106.

Az első könyv az egyesítés történetét tartalmazza 1600-tól a XVIII-XIX. századig.

A második kötet Constantinescu 1864-69 közötti cikkeit tartalmazza. Az erdélyi románok helyzetét, küzdelmeit tárgyalja az 1848-as forradalom után. Külön fejezet tárgyalja a parasztság helyzetét.

Unc, G.: Die Solidarität der Werktätigen Rumäniens mit der proletarischen Revolution in Ungarn.

(Románia dolgozóinak szolidaritása a magyarországi proletárforradalommal.)

(Bukarest, 1970. 126 p.)

Ism.: Hegemann, M.

ZG, 1971. 5. 703-704.

Tartalmi ismertetés.

Constantinescu; Bibliotheca Historica Romaniaae, 24. köt.
(Románia története könyvészete 24. kötet)
Ism.: Haselsteiner, H.
ÓO, 1971. 2. 172.
Az utódállamok legalitása. Erdély modern román nézőpontból.

USA

Scheer, G. - Rankin, H.F.: Rebels and Redcoats.
(Rebellisek és vörös kabátosok.)
New York, American Library 1963. 639 p.
Az amerikai függetlenségi harc kortársait szolgáltatta meg
levelek, naplók, újságcikkek és hadijelentések alapján.

Egyetemes történet

- Hartmann, Johannes: Das Geschichtsbuch von den Anfängen bis zur Gegenwart.
(Történelemkönyv a kezdetektől napjainkig.)
Frankfurt am Main, Fischer Bücherei, 1970. 278 p.
Népszerű egyetemes történeti kronológia.
- ВЗАИМОСВЯЗИ БАЛТОВ И ПРИБАЛТИЙСКИХ ФИННОВ.
(A baltiak és a baltikumi finnek kölcsönös kapcsolatai.)
Ísm.: R. Grabisz, Sz. Rage, H. Sztrod. Riga, Izd. "Zinatne",
1970.
A III. Nemzetközi Finn-ugor kongresszus (1970) alkalmából kiadott, 11 tanulmányt tartalmazó kötet.
- Pacaut, Marcel: Guide de l'étudiant en histoire médiévale.
(Utmutató egyetemi hallgatók számára a középkori történelem tanulmányozásához.)
Paris, PUF. 1968. 169 p.
Alapvető ismereteket, pontos módszertani utbaigazítást ad a történezhallgatók számára, továbbá a létfontosabb szakirodalom bibliográfiáját.
- Doehaerd, Renée: Le haut Moyen Age occidental. Économies et sociétés.
(A nyugati koraközépkor. Gazdaság, társadalom.)
Paris, PUF. 1971. 380 p.
Komplex, árnyalt módszer a korszak gazdaság- és társadalomtörténetének kutatásához. Kutatási szempontok szerint osztályozza a felhasználható forrásfajtákat, rámutat, milyen közvetett kvantitatív következtetésekre juthatunk kvalitatív adatokból; teljes bibliográfiát ad a kiadott forrásokról. Felvázolja, eddigi ismereteink alapján milyen kép bontakozik ki a koraközépkori frank birodalom termeléséről, mezőgazdaságáról, a fogyasztási cikkek forgalmáról; megjelöli a még megoldásra váró problémákat, kutatási irányvonalakat.
- Mantran, Robert: L'expansion musulmane. (VIIe-XIe siècles.)
(A muzulmán terjeszkedés. VII-XI. század.)
Paris, PUF, 1969. 334 p.
Felvázolja az iszlám történetének főbb eseményeit.
- Guenée, Bernard: L'Occident aux XIVe et XVe siècles. Les états.
(Nyugat a XIV-XV. században. Az államok.)
Paris, PUF. 1971. 399 p.
Az adott korszak Nyugat-fogalma az "état" szó társadalmi - politikai tartalma a XIV-XV. századi államok politikai strukturájának összehasonlítása, 40 oldalas bibliográfiával.
- Monnerot, Jules: Sociologie de la Révolution. Mythologies politiques du XXe siècle. Marxistes-léninistes et fascistes. La nouvelle stratégie révolutionnaire.
(A forradalom szociológiája. A XX. század politikai mitológiái. Marxisták-leninisták és fasiszták. Az új forradalmi stratégia.)
(Paris), Fayard, 1969, 772 p.
A politikai szociológia módszerével összehasonlítja a három nagy forradalmat, a XVII. századi angolt, a XVIII. századi franciát és a XX. századi oroszot.

- Marx (Karl) zur Ansicht. Ein Bericht über Leben und Lehre von Karl Marx und über die Marx-Interpretation in der Bundesrepublik.
(Marx - megtekintésre. Tájékoztató Marx Károly életéről és működéséről és az NSzK Marx-interpretációjáról.)
Hrsg. von Heinz Grossmann. Hamburg, Rowohlt, 1972. 159 p.
Hét szerző kisebb tanulmánya főként a marxista dialektika alapvető tanításairól. Jellemző tekintve tudományos népszerűsítő munka, az átlag NSzK-polgárnak szól.
- Schmidt, Alfred: Geschichte und Struktur. Fragen einer marxistischen Historik.
(Történelem és struktúra. Egy marxista történelem kérdései.)
München, C. Hanser, (1971) 141 p.
A szerző a dialektika szerepét vizsgálja az érett Marx munkásságában.
- Guichonnet, Paul: Mussolini et le fascisme.
(Mussolini és a fasiszmus.)
3. éd. Paris, PUF, 1971, 126 p.
A két háború közötti 20 év történetének analízise, a fasiszmus eredője, nagy fejlődési vonalai, európai hatása.
- Kelcki, Michał: Selected essays on the dynamics of the capitalist economy 1933-1970.
(Válogatott tanulmányok a kapitalista gazdaság dinamikájáról, 1933-1970.)
Cambridge, Univ. Pr. 1971. VII, 197 p.
Az egymástól független témájú tanulmányok a gazdasági ciklus, az árak és bérek, a profit eloszlása, valamint a gazdaságpolitika egyes kérdéseivel foglalkoznak.
- Aron, Raymond: Marxisme imaginaires. D'une sainte famille à l'autre.
(Képzelt marxizmusok. Egyik Szent Családtól a másikig.)
(Paris), Gallimard, 377 p.
Vita az egzisztencializmus és strukturalizmus, továbbá a legújabb korszak teoretikus marxizmusa között.
- Csizmas, Michael: Der Warschauer Pakt.
(A varsói szerződés.)
Bern, Verl. SOI. 1972. 151 p.
A berni Kelet-Európa Intézet Tatsachen und Meinungen c. sorozatában megjelent füzet. Leírja és elemzi a varsói szerződés létrejöttét és történetét, majd táblázatba szedi a végrehajtott hadgyakorlatokat.
- Matt, Alphons: Menschen im Programm. Gegensätze des Lebens hinter dem Eisernen Vorhang.
(Emberek a programban. Az élet ellentmondásai a vasfüggöny mögött.)
Olten und Freiburg im Breisgau, Walter Verlag 1961, 309 o.
- Zwei Jahrzehnte im Urteil der Zeitgenossen.
(Két évtized a kortársak ítéletében.)
Hrsg. von Joachim Burkhardt. München, Chr. Kaiser Verl. 1966. 136 p.
38 db 1-2 oldalas esszé evangélikus és katolikus püspökök, teológiai tanárok tollából. Központi gondolata: az egyházat erősíteni kell, mert az emberi tartásra semmilyen világnézet sem tud normát szabni.

Améry, Jean: Geburt der Gegenwart. Gestalten und Gestaltungen der westlichen Zivilisation seit Kriegsende.
(A jelen születése. A nyugati civilizáció alakjai és alakulásai a háború évég óta.)
Olten und Freiburg in Bressgau, Walter Verl. 1961. 303 p.
A Belgiumban élő újságíró kísérletet tesz arra, hogy korunk legfontosabb kulturális jelenségeire hívja fel a figyelmet.

Trattato di sociologia.

(Társadalomtudományi tanulmányok.)

Die Lehre von der Gesellschaft. (Di) Gottfried Eisermann.

Padova, Marsilio Ed. 1971.

Vol. 2. Politica, economia, diritto, cultura e religione.

Scritti di Paul Honigsheim, Friedrich Lenz, Gottfried Eisermann etc. 419 p.

A vallás, a gazdasági élet, a politika, a mezőgazdaság és város, a művészet, zene, irodalom, a jog szociológiájával foglalkozó tanulmányok.

Malcles, Louise-Noelle: La bibliographie.

(A bibliográfia.)

2. ed. rev. Paris, PUF, 1962. 134. p.

A bibliográfia történetével, definíciójával, osztályozásával foglalkozik, a XV. századtól.

Ausztria

(Osztrák-Magyar Monarchia)

Fink, Krisztina Maria: Die österreichisch-ungarische Monarchie als Wirtschaftsgemeinschaft. Ein historischer Beitrag zu aktuellen Integrationsproblemen.

München, R. Trofenik, 1968. 87 p. 3 mell.

Nagyon részletes levéltári és egyéb források alapján bemutatja az osztrák birodalom gazdasági fejlődését a Monarchia felbomlásáig. A tárgyalás középpontjában az 1867. évi kiegyezés áll. A kiegyezést követő gazdaságpolitikát úgy értékeli, mint egyszeri jelenséget. Mégis, annak "multinacionális strukturája" példaképpül szolgálhat az Európai Közös Piac gazdasági integrációjának.

Baron, Gerhart: Der Beginn. Die Anfänge der Arbeiterbildungsvereine in Oberösterreich.

(A kezdet. A munkásképző egyesületek kezdetei Felső-Ausztriában.)

Linz an der Donau, Kammer für Arbeiter und Angestellte für Oberösterreich, 1971. 389 p.

Reimann, Viktor: Innitzer (Theodor) Kardinal zwischen Hitler und Rom.

(Innitzer [Theodor] kardinális Hitler és Róma között.)

Wien-München, F. Molden, (1967) 380 p.

Az osztrák érsek életének és tevékenységének elemzése.

Csehszlovákia

- Tigrid, Pavel: La chute irrésistible d'Alexander Dubcek.
(A. Dubcek feltartóztathatatlan bukása.)
Trad. de l'anglais par Jean Bloch-Michel. Paris, Calmann-Lévy,
1969. 318 p.
Dubček politikai koncepciója, az 1968-69-es csehszlovákiai kül-
és belpolitikai események ismertetése és kommentálása egy nyu-
gati újságíró tollából.
- Kusák, Alexej, -Künzel, Franz Peter: Der Sozialismus mit menschlichem Ge-
schicht. Experiment und und Beispiel der sozialistischen Refor-
mation in der Tschechoslowakei.
(A szocializmus emberi arca. A szocialista reformáció kísér-
lete és példája Csehszlovákiában.)
München, Südwest Verl. 1969. 224 p. 14 t.
A csehszlovákiai 1968-as eseményekről tendenciózus beállítású
írás.

Franciaország

- Мелик-Гайзакова (Гурджан), Н.Н.: французские хронисты XIV. в. как исто-
рики своего времени.
(A XIV. századi francia-krónikások, mint korabeli történészek.
Társadalom-politikai nézeteik.)
Moszkva, Izd. "Nauka", 1970.
A francia történetírás három alapvető áramlatát tekinti át, ame-
lyeket a nemesség, a városi patriciusok, valamint a paraszti
plebejus tömegek érdekei határoztak meg a XIV. században.
- Yacono, Xavier: Histoire de la colonisation française.
(A francia gyarmatosítás története.)
Paris, Pr. Univ. de France, 1969. 128. p.
A kolonizáció történetét 3 nagy szakaszra bontja: 1530-1830:
a tengerentúli merkantilizmus három ávszázada; 1830-1930: az
imperializmus és a gyarmati forradalmak százada; 1930-1962: a
felbomlás kora.
- Fourquin, Guy: Seigneurie et féodalité au Moyen Age.
(Földesuraság és feudalizmus a középkorban.)
Paris, Pr. Univ. de France, 1970. 345 p.
A földesuraság és a feudalizmus különböző értelmezései közti
ellentmondásokat próbálja tisztázni.
- Mazauric, Claude: Sur la Révolution française. Contribution à l'histoire
de la révolution bourgeoise. Avantpropos d'Albert Soboul.
(A francia forradalomról. Adalékok a polgári forradalom törté-
netéhez, Előszó: A. Soboul.)
Paris, Ed. Sociales, 1970. 238 p.
A munka első része folyóiratokban részben már megjelent cikkek
gyűjteménye, amelyekben F. Furet - D. Richet által a francia
forradalom történetéről írt nagy összefoglaló mű felfogásával
vitatkozik. A könyv második része részletkérdésekről szóló ta-
nulmányokat közöl. Különösen érdekesek azok a fejtegetései,
amelyekben a "feudális rendszer" kifejezés egykoru értelmezését
vitatja.

- Daumard, Adeline: Les bourgeois de Paris au XIXe siècle.
(A párizsi polgárság a XIX. században.)
Paris, Flammarion, 1970, 382 p.
A szerző a források kvantitatív feldolgozásával, statisztikai táblázatok, grafikonok felállításával 1815-1848 között összetevőire bontja a párisi polgárságot, a kispolgári rétegektől kezdve a hivatali- és pénzarisztokráciáig.
- Godechot, Jacques: Les Révolutions de 1848.
(Az 1848-as forradalmak.)
Paris, Ed. Albin Michel, 1971. 502 o.
Az 1848-as francia forradalmat nem szakítja ki az európai megmozdulások egészéből, hanem összességében analizálja ezeket, tudományos alaposással, világos gondolatvezetéssel. A függelék iratválogatása három, eddig kevésbé ismert naplót közöl e korszakból, K. Marxtól, J. Proudhontól és Belgiojoso hercegnőtől.
- Bron, Jean: Histoire du mouvement ouvrier français. Tom.2. La contestation du capitalisme par les travailleurs-organisés (1884-1950).
(A francia munkásmozgalom története. A szervezett munkások pere a kapitalizmussal. [1884-1950].)
Paris, Ed. Ouvrières, 1970, 325 p.
Szintézis a munkásosztály harcainak két nagy szakaszáról a második ipari korszakban: 1884-1922: a szervezett küzdelem kora; 1922-1950: a győzelmek és hullámlások, remények és csalódások korszaka.

La fondation du Parti communiste français et la pénétration des idées léninistes en France. Cinquante ans d'action communiste (1920-1970). Compte rendu analytique du colloque scientifique organisé par l'Institut Maurice Thorez. (Paris - 31 octobre 1er et 2 novembre 1970.)
(A Francia Kommunista Párt alapítása és a lenini eszmék behatolása Franciaországba. 50 év kommunista tevékenysége. 1920-1970. Analitikus beszámoló a M. Thorez Intézet által rendezett tudományos konferenciáról.) (Paris, 1970 okt. 31. - nov.2.)
Paris, Ed. Sociales 1971. 334 p.

Chastenet, Jacques: De Pétain à de Gaulle. Juillet 1940 - août 1944.
(Pétain-től de Gaulle-ig. 1940. jul. 1944. aug.)
Paris, Fayard, 1970, 278 p.
A teljességre törekvő forrásfelhasználás alapján dolgozza fel az adott 4 év eseményeit. Objektív szemlélete, olvasmányos előadásmódja segítségével világos, átfogó képet kapunk a korszakról.

Németország

Mann, Golo: Wallenstein (Albrecht Eusebius Wenzel) Sein Leben erzählt von ...
(Wallenstein, Albrecht Eusebius Wenzel életét elmeséli...)
(4. Aufl.) (Frankfurt am Main) S. Fischer, (1971) 1367 p.
Mann részletes Wallenstein életrajza. Az életrajzon túl kibontakozik a XVI-XVII. század fordulójának Európája, és a korszak politikai és hádtörténete is.

Német Demokratikus Köztársaság

- Adomeit, Heinz: Ortslexikon der Deutschen Demokratischen Republik.
Berlin, Staatsverl. der Deutschen Demokratischen Republik, 1971.
596 p.
Az NDK helységnevtára.
- Freiheitliche Demokratie und totalitäre Diktatur. Eine Gegenüberstellung
am Beispiel der Schweiz und der Sowjetzone Deutschlands (DDR).
(Szabadságpárti demokrácia és totalitárius diktatura. Svájc és
az NDK összehasonlítása.)
Hrsg. von Rolf Dubs. Frauenfeld, Verl. Huber, 1966. 246 p.
- Görlich, Wolfgang J.: Geist und Macht in der D(utschen) D(emokratischen)
R(epublik). Die Integration der kommunistischen Ideologie.
(Szellem és hatalom a Német Demokratikus Köztársaságban. A kom-
munista ideológia integrációja.)
Olten und Freiburg im Breisgau, Walter Verl. 1963. 218 p.

Német Szövetségi Köztársaság

- Hirsch, Kurt: Kommen die Nazis wieder? Gefahren für die Bundesrepublik.
(Ujra jönnek a náciok? Veszélyek a Szövetségi Köztársaságban.)
München, Kurt Desch, 1967. 199 p.
A náci állam vezetőinek egyes nyilatkozatait veti egybe a mai
Németország kisebb pártjainak sajtójával, vezetőinek nyilatko-
zataival. A könyv 1967-es állapotokat tükröz.
- Buchholz, Arnold - Dietrich, Joannes: Die Bundesrepublik in der sowje-
tischen Publizistik.
(A Német Szövetségi Köztársaság a szovjet publicisztikában.)
Köln, Wissenschaft und Politik, 1964, 157 p. (Beiträge zur
Sowjetologie 4. Bd.)

Olaszország

- Guichonnet, Paul: L'unité italienne.
(Az olasz egység.)
3. éd. Paris, PUF, 1970. 127. p.
Az olasz Risorgimento európai jelentősége - az egységgé válás
összefoglaló, módja, lényege - az olasz és külföldi historiográ-
fia egymással ellentmondó interpretációi a fenti problémákkal
kapcsolatban.
- Guichonnet, Paul: Histoire de l'Italie.
(Olaszország története.)
Paris, PUF, 1969. 216, 8 p.
Olaszország késői egyesítésének okait keresi.
- Procacci, Giuliano: La lotta di classe in Italia agli inizi del secolo XX.
Roma, Riuniti, 1970, VII, 438 p.
A szakszervezeti mozgalmak és a szocialista párt története a
Zanardelli-Giolitti kormány megalakulása és az 1904-es általá-
nos sztrájk közötti korszakban.

- Regini, Marino - Reyneri, Emilio: Lotte operaie e organizzazione del lavoro.
(Munkásharcok és munkaszervezés.)
Padova, Marsilio ed. 1971. 191 p.
A munkásosztály küzdelmeinek stratégiai problémáit analizálja.
- Vaussard, Maurice: Avènement d'une dictature. L'Italie entre la guerre et le fascisme 1915-1925.
(Egy diktatura hatalomra jutása. Olaszország a háború és a fasiszmus között. 1915-1925.)
Paris, Hachette 1971, 204 p.
Mégfogalmazásában a fasiszmus az osztályharc megnyilvánulása, hármass összefogás egy közös ellenség, a városi és paraszti proletariátus ellen; a szövetség tagjai: a kispolgári eredetű katonatisztréteg, aki a háború évei után kevesli a békeidőben kapott társadalmi és anyagi megbecsülést; a nagyipar támogatásával közös nevezőre került rendőrség és más erőszakszervezet (testőrség); a monarchia, mely a szocialista forradalom fenyegetése elől a fasiszmustól vár védelmet.
- Paris, Robert: Les origines du fascisme.
(A fasiszmus eredete.)
Paris, Flammarion, 1968, 140 p.
A fasiszmus kialakulásának, uralomrajutásának kronológiai története mellett vizsgálja az olasz gazdasági fejlődés specifikus feltevéseit.
- Gallo, Max: L'Italie de Mussolini. Vingt ans d'ère fasciste.
(Mussolini Itáliája. A fasiszta rendszer husz éve.)
Iconographie réunie par Roger Jean Ségalat. Paris, Cercle de bibliophile, 1967, 562 p.
A mozgalom történetével, olaszországi jelentőségével, európai kihatásaival foglalkozik.

Szovjetunió

(Oroszország)

- Чунтулов, В.Т.: Экономическая история СССР.
(A Szovjetunió gazdaságtörténete.)
Moszkva, Izd. "Vüszsaja Skola", 1969.
A főiskolai levelező oktatásban tanulók számára készült tankönyv.
A Szovjetunió gazdaságtörténetének igen sűrített anyaga a legrégebb időktől napjainkig.
- Исторические связи народов СССР и Румынии в XV-начале XVIII.вв.
(A Szovjetunió és Románia népeinek történelmi kapcsolatai a XV. századtól a XVIII. század elejéig. Dokumentumgyűjtemény III. kötet.)
Ism.: Ja. Sz. Groszul, A.K. Ocetja stb.
Moszkva, Izd. "Nauka", 1970.
A sorozat befejező kötete az 1673-tól 1711-ig terjedő időszak eseményeihez fűződő dokumentumokat tartalmazza. A kiadvány szovjet és román történészek munkája.

Révész, László: Der Bauer in der Sowjetunion.

(A paraszt a Szovjetunióban.)

Bern, Verl. SOI. 1972, 127 p.

Az oroszországi és a szovjet parasztság történetének népszerű leírása a XIX. század közepétől napjainkig.

Хроника важнейших событий истории КП Белоруссии.

(A Belorusz Kommunista Párt legfontosabb eseményeinek krónikája.)

II. rész.

Ism.: G.V. Buldaj, N.Sz. Orehov.

Minszk, Izd. "Belarusz", 1970.

A BKP KB mellett működő Párttörténeti Intézet munkája. Az 1919-1941. időszak minden fontos párthatározatát, a pártérettel kapcsolatos újsághíreket, a gazdasági és politikai életet irányító rendelkezéseket tartalmazza.

Fischmann, Jack - Hutton, J. Bernard: Das Privatleben des Josef Stalin.

(Sztalin magánélete.)

[Sztalin-Josif Visszarionovics]. Vorwort von Robert Bruce

Lockhard. (The privat life of Josif Stalin.)

Wien-Hamburg, Paul Zsolnay Verl. 1964. 248 p.

A kritikák szerint az eddigi legrészletesebb Sztalin-életrajz jónéhány eredeti fényképpel.

Hanak, Harry: Soviet foreign policy since the death of Stalin.

(Szovjet külpolitika Sztalin halála óta.)

London-Boston, Routledge and Kegan Paul, 1972. XVIII. 340 p.

Forrásgyűjtemény egyetemi hallgatók számára az 1953 utáni korszak szovjet külpolitikájának tanulmányozására. Politikai beszédek, nyilatkozatok, hivatalos közlemények, újságcikkek a szerző bevezetésével.

Low, Alfred D.: Lenin on the question of nationality.

(Lenin a nemzetiségi kérdésről.)

New York, Bookman Ass. 1958. 193 p.

A szerző a mai szovjet politika viszonylatában elemzi Lenin nézeteit a népek önrendelkezési jogáról, a nemzeti egyenlőség elvéről.

Mackintosh, Malcolm, J.: Strategie und Taktik der sowjetischen Aussenpolitik.

(A szovjet külpolitika stratégiája és taktikája.)

[Strategy and tactics of Soviet foreign policy.]

Stuttgart, W. Kohlhammer Verl. 1963. 380 p.

A szovjet külpolitika tendenciózus beállítása, 1945-1961.

Wladimirov, Leonid: Die Russen Privat. So lebt man heute in der Sowjetunion.

(Az oroszok magánemberként. Így élnek ma a Szovjetunióban.)

[The Russians.]

Wien-München-Zürich, Verl. Fritz Molden 1968 251 p.

Afrika, Ázsia

История стран Азии и Африки в Новое время.

(Az ázsiai és afrikai országok ujkori története.)
Ism.: F.M. Acamba, A.A. Guber, L.V. Szimonovszkaja.
Moszkva, Univ. 1971.
Egyetemi tankönyv a XVII. századtól 1917-ig.

Kux, Ernst - Kun, Joseph C.: Die Satelliten Pekings, Nordvietnam, Nordkorea.
(Peking csatlósai, Észak-Vietnam és Észak-Korea.)
Stuttgart, W.Kohlhammer Verl. 1964. 283 p. (Politische Paperbacks bei Kohlhammer.)

Phan Gia Ben: La recherche historique en République Démocratique du Vietnam (1953-1963).
(Történelmi kutatások a VDK-ban. 1953-1963.)
Hanoi, Ed. Scientifiques, 1965. 99 p.
Az utolsó 10 év tudományos célkitűzései, főbb kutatási irányvonalak, periodizáció, források, eredmények a kutatás különböző területein.

Amerika

Аверкиева, Ю.П.: Индейское кочевое общество XVIII-XIX. вв.
(Az indián nomád társadalom a XVIII-XIX. században.)
Moszkva, 1970. Izd. "Nauka".
Tudományos ismeretterjesztő kötet.

Tagebuch eines Guerillero.
(Egy guerilla naplója.)
Von X. Ins Deutsche übert. von Ingeborg Esterer (Journal d'un Guerillero.)
Hamburg, Ch.Wegner Verl. 1969. 108 p.
Egy 38 éves kolumbiai guerilla naplójának lapjain kibontakozik Kolumbia rövid története, földrajza, és ellenállása a megszálló hatalmakkal szemben a XVIII. századtól. 153 csoport működik Kolumbiában, ezek közül 77 liberális, 34 konzervatív, 13 kommunista és 29 nem-politikus világnézetű.

KÜLFÖLDI FOLYÓIRATOK REPERTÓRIUMA 1971/I.

- AH = Anale de historie (Cluj)
 AHR = The Austrian Historical Review (New York)
 AHRF = Annales Historiques de la Révolution Francaise (Paris)
 AIIA = Anuarul Institutului de Istorie si de Arheologie (Cluj)
 ČCH = Československý Časopis Historický (Praha)
 CCM = Cahiers de Civilisation Médiévale (Poitiers)
 CSSH = Comparative Studies in Society and History (Hague)
 Dár = Der Donauraum (Wien)
 H = History (London)
 HC = Historický Casopis (Bratislava)
 HJ = Historisches Jahrbuch (München-Freiburg)
 HZ = Historische Zeitschrift (München)
 ISzSzSzR = Isztoriija SzSzSzR (Moszkva)
 JCH = Journal of Contemporary History (London)
 JGO = Jahrbücher für Geschichte Osteuropas (Wiesbaden)
 JMH = The Journal of Modern History (Chicago)
 Kom = Kommunizst (Moszkva)
 Korunk = Korunk (Cluj - Kolozsvár)
 LC = Lupta de clasă (Bucuresti)
 MA = Le Moyen Âge (Bruxelles)
 MS = Le Mouvement Social (Paris)
 NLR = New Left Review (London)
 NNI = Novaja i novejsaja isztoriija (Moszkva)
 ÖO = Österreichische Osthefte (Wien)
 PP = Past and Present (London)
 RUB = Revue de l'Université de Bruxelles (Bruxelles)
 SR = Slavic Review (Washington)
 SSt = Studi Storici (Milano)
 St = Studii (Bucuresti)
 SzSz = Szovjetszkoje Szlavjanovegyenyije (Moszkva)
 UIZs = Ukrainszkij Isztoriesnij Zsurnal (Kijev)
 VAN = Vesztnyk Akademii Nauk (Moszkva)
 VF = Voproszi Filozofii (Moszkva)
 VfSW = Vierteljahrschrift für Sozial-, und Wirtschaftsgeschichte (Wiesbaden)
 VfZg = Vierteljahrshefte für Zeitgeschichte (Stuttgart)
 VI = Voproszi Isztorii (Moszkva)
 VK = Voproszi Isztorii KPSzSz (Moszkva)
 VMU = Vesztnyk Moszkovszkogo Universziteteta (Moszkva)

- ZAA = Zeitschrift für Agrargeschichte und Agrarsoziologie
(Frankfurt am Main)
- ZG = Zeitschrift für Geschichtswissenschaft (Marburg a.d. Lahn)

Nemzetközi konferenciák

- Müller-Mertens, E. - Schilfert, G. - Vogler, G.: Tagung der Internationalen Kommission für Geschichte der Stände und Parlamente in Warschau.
(A rendek és parlamentek történetére alakult nemzetközi bizottság tudományos ülészsaka.)
ZG, 1971. 3. 413-415.
Varsó, 1970. VIII. 10-13. A magyar felszólalók közül Bónis Györgyöt említi.
- Авраиов, Б.А.: Международный конгресс историков-экономистов.
(A gazdaságtörténészek nemzetközi kongresszusa.)
NNI, 1971. 1. 201-203.
Leningrad, 1970. VIII. 10-14.
- Kanzig, H. - Kreissig, H. - Mittenzwei, I. - Unger, M. - Vetter, Kl.:
V. Internationaler Kongress für Wirtschaftsgeschichte.
(V. nemzetközi gazdaságtörténeti kongresszus.)
ZG, 1971. 3. 405-413.
Leningrad, 1970. VIII. 10-14. Részletes beszámoló a kongresszusról. A magyarok közül Berend T. Iván és Ránki György előadását említi.
- Дробижев, В.З., Шапиро, А.Л.: К итогам V. Международного конгресса экономической истории.
(Az V. Nemzetközi gazdaságtörténeti kongresszus eredményeihez.)
ISzSzSzR, 1971. 1. 23-37.
Leningrad, 1970. VIII. 10-14.
- Чубарян, А.О.: Форум историков. (К итогам XIII. Международного конгресса исторических наук.)
(A XIII. történetéskongresszus eredményeiről. A történészek fóruma.)
VAN, 1971. 1. 104-106.
Moszkva, 1970. VIII. 16-23. A kongresszus résztvevőinek, tematikájának, programjának rövid ismertetése. A magyar előadók közül Lackó Miklóst említi, kinek előadása (A fasizmus Közép-, és Kelet-Európában) élénk vitát váltott ki.
- XIIIe Congrès International des Sciences Historiques.
(A XIII. nemzetközi történetéskongresszus.)
CCM, 1971 jan. - márc. t. 14. 1. 107-112.
Moszkva, 1970. VIII. Magyar vonatkozások nélküli részletes krónika.
- Becker, G. - Krause, M. - Lange, D.: Der XIII. Internationale Historikerkongress in Moskau.
(A XIII. nemzetközi történetéskongresszus Moszkvában.)
ZG, 1971. 2. 165-179.
Rövid összefoglaló a kongresszusról. Említi a nagy témákat, az egyes szekcióüléseket.

- Die Sektionen und Kommissionen auf dem XIII. Internationalen Historikerkongress.
(A XIII. nemzetközi történelemszakkongresszus szekciói és bizottságai.)
ZG, 1971. 2. 242-265.
Moszkva, 1970. VIII. 16-23. Felsorolja az egyes szekciókat és az elhangzott előadások címeit. A magyarok közül megemlíti Elekes Lajost, Mérei Gyulát, Lackó Miklóst, Benda Kálmánt.
- Пашуто, В.Т., Поляков, Ю.А.: Вопросы истории СССР на XIII Международном конгрессе историков.
(A Szovjetunió történelmének kérdései a XIII. nemzetközi történelemszakkongresszuson.)
ISzSzSzm 1971. 1. 3-22.
Moszkva, 1970. VIII. 16-23.
- Гольман, М.И.: Итоги развития монголоведения.
(A mongol-kutatás eredményei.)
VAN, 1971. 2. 105-107.
Ulán-Bátor, 1970. IX. 2-7, 21 ország szakembereinek a részvételével. Az I. nemzetközi mongolszakos kongresszust 11 évvel ezelőtt tartották Ulán-Bátorban.
- Norits, A.: Die Aufklärung in Ost- und Südost-Europa. Tagung des Studienkreises für Kulturbeziehungen in Mittel- und Osteuropa.
(Felvilágosodás Kelet- és Dél-kelet-Európában. A Közép- és Kelet-Európa kulturális kapcsolatainak tanulmányozására alakult kör tudományos ülésszaka.)
ÖO, 1971. 1. 78.
Lüneburg, 1970. X. 4-10.
Nyugatnémet és osztrák előadásokról szól.
- Zorn, W.: Internationales Kolloquium des Centre National de Recherche Scientifique in Lyon: Die Industrialisierung Europas im 19. Jahrhundert.
(A Centre National de Recherche Scientifique nemzetközi kollokviuma Lyonban: Európa iparosítása a XIX. században.)
VfSW, 1971. 3. 389-391.
1970. X. 7-10.
- Becker, G. - Seeber, G.: Konferenz der Historiker der UdSSR und der DDR über Friedrich Engels.
(A Szovjetunió és az NDK Történelmi Társulatának konferenciája Friedrich Engelsről.)
ZG, 1971. 5. 664-666.
Moszkva, 1970. C. 14-16.
- Шапиро, А.И.: Советско-японский экономический симпозиум.
(Szovjet-japán közgazdász szimpozium.)
VAN, 1971. 3. 98-101.
Tokio, Oszaka, 1970. X. 30-31.- XI.4.
A figyelem középpontjában a hosszulejárati tervek készítésének metodológiája állt.
- Zum 25. Jahrestag des Beginns des Nürnberger Prozesses gegen die Hauptkriegsverbrecher.
(A legfőbb háborús bűnösök ellen megkezdett nürnbergi perek 25. évfordulóján.)
ZG, 1971. 3. 369-373.
1970. XI. 20. Közös német-szovjet tudományos ülés. Közli a kb. 3 oldalas emlékiratot.

- Anklage gegen den Imperialismus.
(Vád az imperializmus ellen.)
ZG, 1971. 6. 804-805.
Az NDK és Lengyelország Történeti Társulatának közös vádirata a náciizmus ellen, az auszwitzi haláltábor felállításának 30. évfordulója alkalmából.
- Beckerl, G. - Förster, A. - Kintscher, H. - Peters, E. - Polzin, H.:
Konferenz zum 25. Jahrestag der Gründung der SED.
(Konferencia a NSZEP alapításának 25. évfordulóján.)
ZG, 1971. 9. 1178-1183.
Berlin, 1971. IV. 12-13. Az NDK és a Szovjetunió történéseinek és politikusaiknak a részvételével.
- Heitz, G. - Vetter, Kl.: III. Internationaler Kongress der Agrarmuseen in Budapest.
(Agrármuzeumok III. Nemzetközi Kongresszusa.)
ZG, 1971. 8. 1051-1054.
Budapest, 1971. IV. 19-23. 211 résztvevő volt 25 országból. Ismerteti a kongresszus szekció-beosztását és a referátumok tematikáját.
- Pazzagli, C.: Produttività e tecnologia al convegno di Prato.
(Termelékenység és technológia a pratoi kongresszuson.)
SSt, 1971. t. 12. 2. 386-395.
Beszámoló az 1971. IV. 23-29-i pratoi technikatörténeti kongresszusról. Külön foglalkozik a két magyar résztvevő, Endrei Walter és Makkai László referátumával.
- Lange, D.: 19. Wissenschaftliche Konferenz der Kommission der Historiker der UdSSR und der DDR.
(A Szovjetunió és az NDK Történelmi Társulatainak 19. tudományos konferenciája.)
ZG, 1971. 11. 1423-1425.
Moszkva, 1971. VI. 21-22. Tudományos ülészak a Szovjetuniót ért fasiszta támadásról.
- Gogolák, L.: Nationalitätenproblem und Völkerverständigung im Burgenland. Internationales Kulturhistorisches Symposium Mogersdorf, 5-10. Juli, 1971.
(Nemzetközi probléma és népek közötti megértés Burgenlandban. Nemzetközi kulturtörténeti szimpozion.)
ÜG, 1971. 3. 280-283.
Mogersdorf, 1971. VII. 5-10. A magyarok közül megemlíti Horváth Ferenc és Szász Zoltán előadását.
- Irscher, J.: Kolloquium zum 150. Jahrestag der griechischen Erhebung.
(Kollokvium a görög felkelés 150. évfordulója alkalmából.)
ZG, 1972. 6. 738-739.
Szófia, 1971. XI. 23-24. Szovjet, NDK-beli, román és bolgár résztvevőkkel.
- Vogler, G. - Heitz, G.: Symposium zur Geschichte der Klassenkämpfe in der Zeit des Spätfeudalismus in Prag.
(Szimpozium a későfeudalizmus osztályharcainak történetéről.)
ZG, 1972. 6. 739-741.
Prága, 1971. XII. 7-8. Szovjet, magyar, NDK-beli és csehszlovák résztvevőkkel. A magyarok közül Vörös nevét említi.

Тörténetfilozófia

- Дубинин, Н.П.: Философские и социологические аспекты генетики человека.
(Az ember származásának filozófiai és szociológiai aspektusai.)
VF, 1971. 1. 36-45.
A társadalmi öröklődésről, az emberiség esetleges elfajulásáról.
- Зладкин, И.Я.: А.Тойнби об историческом прошлом и современном положении кочевых народов.
(A. Toynbee a nomád népek történelmi múltjáról és jelen helyzetéről.)
VI, 1971. 2. 88-102.
- Rale, J.R.: Sixteenth-century explanations of war and violence.
(Tizenhatodik századi magyarázatok a háborúra és erőszakra.)
PP, 1971. máj. 21. 3-26.
Ideológiai magyarázat-formák a háboru elkerülhetetlenségének, az egyéni - és tömegkonfliktusok erőszakos megoldásának igazolására.
- Minerbi Belgrado, A.: Società e natura umana nel discorso sull' origine dell'ineguaglianza di Rousseau.
(Társadalom és emberi természet Rousseau Beszélgetésében az egyenlőtlenség eredetéről.)
SSt, 1971. t. 12. 2. 265-320.
A társadalmi determinizmus Rousseau interpretációjában.
- Келдыш, М.В.: Речь президента АН СССР.
(A SZUTA elnökének beszéde.)
VAN, 1971. 2. 3-4.
Engels születésének 150. évfordulója alkalmából.
- Костюшко, И.И.: Ф. Энгельс об аграрном развитии Центральной и Восточной Европы.
(Engels Közép- és Kelet-Európa mezőgazdasági fejlődéséről.)
SzSz, 1971. 1. 3-16.
- Федосеев, П.Н.: Ф. Энгельс и диалектика общественного развития.
(F. Engels és a társadalmi fejlődés dialektikája.)
VF, 1971. 2. 26-42.
Rövid áttekintés a kor filozófiai irányzatairól s Engels harcairól.
- Стоков, А.А.: Военные проблемы в произведениях Энгельса.
(A katonai problémák Engels műveiben.)
VI, 1971. 2. 64-73.
- Andreucci, F.: Engels, la questione coloniale e la rivoluzione in occidente.
(Engels, a gyarmati kérdés és a nyugati forradalom.)
SSt, 1971. t. 12. 3. 437-479.
Az 1881-82-es Engels-Kautsky-Bernstein vita interpretációja.

- Schieder, Th.: Politische Ideengeschichte.
(Politikai eszmetörténet.)
HZ, 1971. t. 212. 3. 615-622.
Nyugatnémetországban sorozatot adnak ki nagy gondolkodók és politikusok írásaiból. (Kanttól Fichte-ig.)
- Gattei, G.: L'economia senza valore di Antonio Graziadei.
(A Graziadei értékfogalom nélküli gazdaságelmélete.)
SSz, 1971. t. 12. 1. 36-63.
Kísérlet a profit- és az értékfogalom különválasztására.
- Кертман, Л.Е.: Законы исторических ситуаций.
(A történelmi szituációk törvényei.)
VI, 1971. 1. 55-68.
- Betrand, A.L.: Eine Strukturanalyse unterschiedlicher Muster sozialer Beziehungen. (Perspektiven der Rollentheorie für die Landsoziologie.)
(Szociális kapcsolatok különböző mintáinak strukturális analízise. A szerepelmélet perspektívája a falusi szociológiában.)
ZAA, 1971. 1. 78-89.
A szociális magatartásban mi falusi és mi városi jellegű. Kísérletet tesz arra, hogy a magatartásbeli különbségeket megmagyarázza.
- Löwenthal, R.: Internationale Konstellation und innerstaatlicher Systemwandel.
(Nemzetközi helyzet és az államok belső rendszerváltozása.)
HZ, 1971. t. 212. 1. 41-58.
- Shils, E.: Tradition.
(Hagyomány.)
CSSH, 1971 ápr. t. 13. 2. 122-159.
Az állandóság és a változás mechanizmusa közti összefüggések - a tradíció strukturája, formái, funkciója.
- ГМ Бесс: Рабочий класс, классовые союзы, революция.
(Munkásosztály, osztályszövetségek, forradalom.)
VIK, 1971. 1. 100-105.
- Felber, R.: "Asiatische" oder feudale Produktionsweise in China.
(„Ázsiai” vagy feudális termelési mód Kinában.)
ZG, 1971. 1. 65-91.
Vitatkozik Tőkei Ferenc könyvével. Végső megállapítása, hogy Kinában feudalizmus van. A feudalizmusból a szocializmusba való átmenet időszaka nehéz, és komplikált feladatok megoldására készíti a kínai társadalmat.
- Wedel-Parlow, v.W.: Ostwirtschaft, theoretisch durchleuchtet. Tagung der Fachgruppe Wirtschaft der Deutschen Gesellschaft für Osteuropakunde, November 1970.
(Keleti gazdaság, elvi világításban. A Német Történelmi Társulat Kelet-Európa-kutató részlege gazdasági szakcsoportjának ülészaka, 1970 novemberében.)
ÖO, 1971. 3. 272-280.
Nyugatberlín, 1970. nov. 9-21.

- Diggins, J.P.: Consciousness and Ideology in American History.
(Tudatosság és ideológia az amerikai történelemben.)
AHR, 1971. t. 76. 1. 99-119.
Boerstin egy ismeretelméleti munkáját elemzi, melyben az amerikai pragmatikus gondolkodás a cselekvésnek tulajdonít elsőbbséget a gondolkodással szemben.
- Meier, R.L.: On living during the reformation of science: comment.
(A tudomány reformációja idején élni: megjegyzések.)
CSSH, 1971. épr. t. 13. 2. 236-239.
Ellul nézetei a tudományos és technikai forradalomról.

Történettudomány

- Engelberg, E.: Über Theorie und Methode in der Geschichtswissenschaft.
(Elmélet és módszer a történettudományban.)
ZG, 1971. 11. 1347-1366.
Milyen módszerekkel kell vitázni a német-polgári historizmussal és a nyugat-európai-polgári pozitívizmussal.
- Groh, D.: Strukturgeschichte als "totale" Geschichte?
(Struktúra történet mint "totális" történetírás?)
VfSW, 1971. 3. 289-322.
Megoldja-e a történetírás válságát a strukturalizmus bevezetése?
- Kosseleck, R.: Wozu noch Historie?
(Mire kell még ma a történelem?)
HZ, 1971. t. 212. 1. 1-18.
A leíró történelemnek nincs értelme, az összes társadalomtudományba be kell vezetni a historikus szemléletet.
- Robin, R.: Vers une histoire des idéologies.
(Az ideológiatörténet felé.)
AHRF, 1971. t. 43. 204. 285-308.
- Starn, R.: Historians and "crisis".
(Történészek és "válság".)
FP, 1971. 52. 3-22.
Mit fed e fogalom a történész számára; kezdeti megjelenései a történetírásban, határai, lehetőségei.

Módszertan

- Menzione, A.: Storia sociale quantitativo: alcuni problemi della ricerca per is secoli XVI-XVIII.
(Quantitativ társadalomtörténet: a XVI-XVIII. sz. tanulmányozásának néhány problémája.)
SSt, 1971. t. 12. 3. 585-596.
A forrásfelhasználás és a társadalmi osztályozás kérdései.

- Engelberg, E.: Zu methodologischen Problemen der Periodisierung.
(A periodizáció metodológiai problémáihoz.)
ZG, 1971. 10. 1219-1250.
A történelem menetének periodizációja az osztályharc alapján.
Az egyes forradalmak utáni időszakok (1879, 1917) periodizáció-
ja a termelési viszonyok fejlődése alapján.
- Brachmann, B.: Die Anwendung von Methoden der Informationstheorie in der
Arbeit des Historikers.
(Az információ elmélet módszereinek alkalmazása a történészek
munkájában.)
ZG, 1971. 3. 339-351.
- Nyberg, T.: Geschichtsmethodologie in Skandinavien.
(Történeti metodológia Skandináviában.)
Hj, 1971. t. 91. 2. félkötet. 401-407.
A skandináv országokban a szociológiai módszereket bevezették a
történetírásban. E vonatkozású könyvekről tájékoztató.

Nemzet, nemzetiségi kérdés

- Zenner, M.: Der Begriff der Nation in den politischen Theorien Benjamin
Constant's.
(A nemzet fogalma Benjamin Constant politikai elméletében.)
HZ, 1971. t. 213. 1. 38-68.
Constant átélte a Francia forradalmat, a császári birodalmat és a
restaurációt. Munkássága visszatükrözi a korai francia liberaliz-
must.
- Джунусов, М.С.: Ленинская теория национального вопроса и
современность.
(A nemzeti kérdés lenini elmélete és a jelenkor.)
VI, 1971. 2. 18-30.
- Чернов, М.П.: О некоторых аспектах марксистско-ленинской теории националь-
ного вопроса в советской литературе.
(A nemzetiségi kérdés marxista-leninista elméletének néhány as-
pektusáról a szovjet irodalomban.)
VIK, 1971. 2. 98-108.
- Novák, M.: K problematice nacionalismu a národniho vedomi.
(A nacionalizmus és a nemzeti tudat problémájához.)
ČCH, 1970. 6. 609-620.
- Stökl, G.: Die kleinen Völker und die Geschichte.
(A kis népek és a történelem.)
HZ, 1971. t. 212. 1. 19-40.
Történeti áttekintés az első világháborútól napjainkig.
- Seton-Watson, H.: Unsatisfied nationalism.
(Kielégítetlen nacionalizmus.)
JCH, 1971. t. 6. 1. 3.

Egyetemes történet

Bodor, A.: A sumér-kutatás néhány kérdéséről.
Korunk, 1971. 9. 1565-1573.

Lotter, Fr.: Antonius von Lérins und der Untergang Ufernorikums. Ein Beitrag zur Frage der Bevölkerungskontinuität im Alpen-Donau-Raum.
(Antonius von Lérins és az Ufernorikum hanyatlása. Adalék az Alpok és Duna közötti térség népességkontinuitásának kérdéséhez.)
HZ, 1971. t. 212. 2. 265-315.
Az Alpok és Duna közötti térségben élő romanizált majd katolikusává vált népek története a népvándorlástól a Karoling időkig.

Mariothanu, M.C.: Definition einer Volksgruppe. Clotta und Ethnos der Aromunen.
(Egy népcsoport definíciója. Az aromunok nyelve és ethnikuma.)
OO, 1971. 2. 140-151.
Az aromunok neve a szomszédos népeknél. A romanizált trák-dák lakosság után telepedett a Dél-Dunához az V-VIII. században. A szlávok bejövetele után az aromunok délre mentek, s ma is kisebb-nagyobb csoportokban élnek a Balkán-félszigeten. Legnagyobb csoportjuk mintegy 200.000 embert számlál, s ez a csoport Görögországban él. Összesen 400.000-en vannak.

Roth, H.: Handel und Gewerbe vom VI. bis VIII. Jh. östliche des Rheins. Eine Orientierungsstudie.
(Kereskedelem és ipar a VI. századtól a VIII. századig a Rajnától keletre.)
VfSW, 1971. 3. 323-358.
A cikk területi alapja: a Meroving birodalom keleti fele és a hozzá csatlakozó régiók: amelyek Észak felé vezetnek Poroszországon keresztül, és Délre Magyarországon keresztül. Tárgyalja e területek fémfeldolgozó, fegyverkovács, kerámia, üveg, réz, malomkő, aranyfeldolgozó iparát és kereskedelmét ásatások alapján. Két nagy centrum állapítható meg: Thüringiában és Pannoniában.

Шевеленко, А.Я.: К типологии генезиса феодализма.
(A feudalizmus keletkezésének tipológiája.)
VI, 1971. 1. 97-107.

Treupeau, G.: La littérature arabe chrétienne du Xe au XIIe siècle.
(A keresztény arab irodalom a X-XII. században.)
CCM, 1971. t. 14. 1. 1-20.
A muzulmán birodalom részben keresztény részeinek - Mezopotámia, Szíria, Palesztina, Egyiptom - arab nyelven írt munkái.

Eckhardt, Th.: Kirchenkunst im Osten.
(Egyházi művészet Keleten.)
OO, 1971. 1. 56-67.
Kutatási tájékoztató Jugoszlávia és a Balkán területén található egyházi művészetről. A tájékoztatóban szó esik egyébként a Corvina kiadó egy Pannonhalmi könyvéről is.

Bonney, Fr.: Autour de Jean Berson. Opinions de théologiens sur les superstitions et la sorcellerie au début du XVe siècle.
(Jean Berson. Teológusok véleményei a bűbájosságokról és a boszorkányokról a XV. sz. elején.)
MA, t. 77. 1971. 1. 85-95. 1.

- Payen, J.C.: Notes sur l'ironie romanesque au Moyen Age.
(Jegyzetek a regényes iróniáról a középkorban.)
MA, t. 77. 1971. 1. 109-121.
- Schuber, Fr.H.: Volkssouveränität und Heiliges Römisches Reich.
(Népszuverénítás és a szent római birodalom.)
HZ, 1971. t. 213. 1. 91-122.
A népszuverénitás élvét és gyakorlatát kíséri végig a XV. századtól a XIX. századig az európai államalakulatokon.
- Stark, W.: Der Utrechter Frieden von 1474 zwischen der Hanse und England.
(Az 1474. évi utrechti béke a Hansa és Anglia között.)
ZG, 1971. 7. 891-903.
Elemzi a XIV. század végén Hansa és Anglia között kitört vi-szályt.
- Ullmann, W.: Schranken der Königsgewalt im Mittelalter.
(A királyi hatalom korlátai a középkorban.)
HJ, 1971. t. 91. 1. félkötet. 1-21.
Jogtörténeti cikk. Megkülönbözteti a király személyi és nem-szé-mélyi jogait a IX-XIII. században.
- Mittrauer, M.: Das Problem der zentralen Orte als sozial- und wirtschafts-historische Forschungsaufgabe.
(A városközpont problémája mint társadalom- és gazdaságtörté-neti kutatási feladat.)
VfSW, 1971. 4. 433-467.
- Pascu, Ștefan - Goldenberg, Samuil: Despre orașele medievale din unele țări duzărene.
(Néhány Dunamenti ország középkori városáról.)
AIIA, 1971. 29-44.
- Westermann, E.: Das "Leipziger Monopolprojekt" als Symptom der mittel-europäischen Wirtschaftskrise um 1527/28.
(A "lípcei monopoltervezet" mint az 1527/28 körüli középeurópai gazdasági válság színtomája.)
VfSW, 1971. 1. 1-23.
- Monter, E.W.: Witchcraft in Geneva, 1537-1662. -
(Boszorkányság Genfben, 1537-1662.)
JHM, 1971. jun. t. 43. 2. 179-204.
A kálvinista boszorkányüldözés "fekete legendájának" cáfolata.
- Villari, R.: Rivolte e coscienza rivoluzionaria nel secolo XVII.
(Forradalmak és forradalmi tudat a XVII. században.)
SST, 1971. t. 12. 2. 235-264.
Szempontok a XVII. sz. válságának kutatásához.
- Gately, M.O. - Moete, A.L.: Seventeenth-century peasant "furies": some problems of comparative history.
(Tizenhetedikszázadi paraszt "tombolások". Az összehasonlító történettudomány néhány problémája.)
PP, 1971. máj. 51. 63-80.
A XVII. századi európai forradalmi mozgalmak oroszországi, kínai analógiái.

- Langer, H.: Eine neue "Krise des Feudalismus"? Zur Diskussion um die sogenannte Krise des XVII. Jahrhunderts.
(Uj "feudalizmus-válság"? Vita a XVII. század ugynevezett kríziséről.)
ZG, 1971. 11. 1395-1420.
A XVII. századi társadalmi formációváltás kibontakozását volt aki "a feudalizmus válságaként", volt aki "végválságnak", volt aki "első" vagy "nagy" válságnak nevezte. A marxista történetírás ezt a korszakot úgy értékeli, mint a feudalizmus felfelé menő és hanyatló szakasza közötti határt. A feudalizmus válságáról csak a XVIII. sz. harmadik harmadában beszélhetünk.
- Иванов, Л.М.: Самодержавие, буржуазия и рабочие.
(Onkényuralom, polgárság és a munkások.)
VI, 1971. 1. 81-96.
- Engelsing, R.: Die Häfen an der Südküste der Ostsee und der Ostwestverkehr in der ersten Hälfte des XIX. Jahrhunderts.
(A Keleti tenger déli partján lévő kikötők és a kelet-nyugati forgalom a XIX. század első felében.)
VfSW, 1971. 1. 24-66.
A kontinentális zárlat után a Keleti tenger déli partvidéke a világkereskedelem egy központjává válik.
- Baumgart, W.: Probleme der Krimkriegsforschung. Eine Studie über die Literatur des letzten Jahrzehnts (1961-1970).
(A krimi háború kutatásának problémái. Tanulmány az utolsó évtized irodalmáról. 1961-1970.)
JGO, 1971. 1. 49-109.
Nagy bevezető tanulmány után mintegy 342 cikket és könyvet sorol fel, amelyek a krimi háborúról jelentek meg az utóbbi évtizedben.
- Epstein, Fr.R.: Neue Literatur zur Geschichte der Ostpolitik im Ersten Weltkrieg.
(Ujabb irodalom a keleti politikáról az I. világháború idején.)
JGO, 1971. 1. 110-118.
Fritz Fischer: Griff nach der Weltmacht c. könyve, az 1964. évi budapesti és az 1966. évi bloomingtoni konferenciák világszerte felkeltették az érdeklődést a Monarchia iránt. Néhány okmány-publikációra hívja fel a figyelmet.
- Schwabe, Kl.: Die amerikanische und die deutsche Geheimdiplomatie und das Problem eines Verständigungsfriedens im Jahre 1918.
(Az amerikai és német titkos diplomácia és egy megegyezési béke problémája 1918-ban.)
VfZg, 1971. 1. 1-32.
- Sorlin, P.: Un domaine a explorer: l'histoire de l'Internationale communiste.
(Egy felderítendő terület: a Kommunista Internationale története.)
MS, 1971 jan.-márc. 74. 43-46.
- Donneur, A.P.: Internationale deux-et-demie et Internationale communiste: échec du Congrès Ouvrier Mondial.
(A két- és feles Internationale és a Kommunista Internationale.)
MS, 1971 jan.-márc. 74. 29-47.

- Carlton, D.: Eden, Blum, and the origins of non-intervention.
(Eden, Blum, és a be-nem-avatkozási politika eredete.)
JCH, 1971. t. 6. 3. 40-55.
Nyugat-Európa álláspontja a spanyol polgárháborúval kapcsolatban.
- Остоя-Овсянный, И.Д.: На пороге войны.
(A háború küszöbén.)
NNI, 1971. 1. 52-61., 2. 38-53.
Ujdonságok az 1939-ben Moszkvában folytatott angol-francia-szovjet katonai tárgyalásokról. 1. rész.
- Шикин, И.В.: Последняя черта под второй мировой войной.
(Utolsó muvelet a második világháborúban.)
VI, 1971. 3. 115-138., 4. 130-156.
- Kowalski, H.G.: Die "European Advisory Commission" als Instrument Allierter Deutschlandplanung 1943-1945.
(Az "European Advisory Commission" mint a szövetségesek Németország-tervezésének eszköze, 1943-1945.)
VFZg, 1971. 3. 261-293.
A fő teret a német kapituláció feltételeinek szenteli.
- Дудинский, И.В.: Возникновение мировой системы социализма и новые тенденции в мировом революционном процессе.
(A szocialista világrendszer kialakulása és új tendenciák a világ forradalmi folyamatában.)
VI, 1971. 1. 21-43.
- Шмелев, Н.П.: К вопросу об историческом опыте капиталистической и социалистической индустриализации.
(A kapitalista és szocialista iparosítás történelmi tapasztalatainak kérdéséhez.)
NNI, 1971. 1. 18-33.
- Thalheim, K.C.: Aspekte des Wirtschaftswachstums in den sozialistischen Staaten des Donauraumes.
(A gazdasági növekedés aspektusai a Duna-medence szocialista államaiban.)
Ddr, 1971. 1. 1-9.
Kiemeli az 1965-1969 közötti emelkedő korszakot.
- Hegemann, M.: Die Entwicklung der Zusammenarbeit im RGW.
(Fejlődés a KGST együttműködésben.)
ZG, 1971. 1. 5-33.
A KGST fennállásának 20. éve. Mutatók, értékelések.
- Vogel, W.: Deutschland, Europa und die Umgestaltung der amerikanischen Sicherheitspolitik 1945-1949.
(Németország, Európa és az amerikai biztonsági politika átalakulása 1945-1949.)
VFZg, 1971. 1. 64-82.
Az USA-politika árnyalati változásai 1945-1949 között. Az egyes elnökök Kelet-politikájának elemzése.
- Жуков, Е.: Изучение всеобщей истории: некоторые итоги и перспективы.
(Az egyetemes történelem tanulmányozása: néhány következtetés és a perspektívák.)
Ком, 1971. 1. 34-44.

- Bibliographie zur Zeitgeschichte.
(Bibliográfia a kortörténethez.)
VfZg, 1971. 2.
Több mint háromszáz tétel: életrajzok, általános történet,
európai történet, az I. világháború története, német történet
felosztásban.
- Кертман, Л.Е., Ларькина, К.И., Рахмир, П.Ю., Ушкевич, Н.Ф.: Изучение
проблем новой и новейшей истории в 1966-1970 годах.
(Az új- és legújabbkori történelem problémáinak tanulmányozása
1966-1970-ben.)
VI, 1971. 4. 20-40.
- Mándi, P.: Entwicklungsprobleme und der Pearson-Bericht.
(Fejlesztési problémák és a Pearson-tájékoztató.)
OO, 1971. 2. 131-139.
A Pearson-tájékoztató megjelent Bécsben, 1970-ben, 211 oldal
terjedelemben. Foglalkozik a fejlődő országok élelmezésével és
analfabétizmusával, az ezzel kapcsolatos teendőkkal.
- Корнев, В.И.: Буддизм.
(A buddhizmus.)
VI, 1971. 2. 128-143.
Befejezés.
- Wessely, K.:
Fremdenverkehr in Südosteuropa.
(Idegenforgalom Délkelet-Európában.)
OO, 1971. 1. 23-34.
Az idegenforgalom jelentőségének emelkedése a népi demokráciák-
ban. Ennek anyagi következményei. Kimutatja az egyes országokban
a turisták számának az emelkedését.
- A Párizsi Kommun 100. évfordulója
- Козлова, Е.Е.: О структуре парижского пролетариата ко времени
Коммуны.
(A párizsi proletariátus összetételéről a Kommunt megelőző kor-
ban.)
VMU, 1971. 2. 3-15.
- Молчанов, Н.Н.: Герои Коммуны: Ш. Делекюз.
(A Kommun hősei: Charles Delecluse.)
NNI, 1971. 1. 62-79., 2. 68-76.
- Бах, И.А.: К Маркс и отношение Парижской Коммуны
к крестьянству.
(K. Marx és a Párizsi Kommun viszonya a parasztsághoz.)
NNI, 1971. 1. 140-144.
- Обушенкова, Л.: Польская литература об участии поляков
в Парижской Коммуне.
(Lengyel irodalom a lengyelek részvételéről a Párizsi Kommun-
ben.)
SzSz, 1971. 2. 65-67.

- Невлер, В.Е.: Ватикан и Парижская Коммуна.
(A Vatikán és a Párizsi Kommün.)
NNI, 1971. 1. 145-148.
- Schröder, W., Seeber, G., Wittwer, W., Wolter, H.: Die Pariser Kommune und die herrschenden Klassen in Deutschland.
(A Párizsi Kommün és az uralkodó osztályok Németországban.)
ZG, 1971. 3. 309-338.
- Парижская Коммуна и П. Лавров.
(A Párizsi Kommün és P.L. Lavrov. Uj dokumentumok.)
ISzSzSzR, 1971. 2. 75-107.
- Cristea, Gh.: România și Comuna din Paris.
(România és a Párizsi Kommün.)
St, 1971. 2. 207-220.
- Гогина, К.П.: Парижская Коммуна и чешское рабочее движение.
(A Párizsi Kommün és a cseh munkásmozgalom)
SzSz, 1971. 2. 68-70.
- Карасев, В.Г.: Отклики на Парижскую Коммуну в югославянской революционной печати.
(A Párizsi Kommün visszhangja a délszláv forradalmi sajtóban.)
SzSz, 1971. 2. 71-76.
- Ерёмина, В.А.: В.И. Ленин, как историк Парижской Коммуны.
(Lenin mint a Párizsi Kommün történése.)
VI, 1971. 2. 31-43.
- Ein Ansatz von August Bebel über die Pariser Kommune.
(August Bebel egy cikke a Párizsi Kommunról.)
ZG, 1971. 3. 373-381.
Az 1901-ben írt cikk ujranyomása.
- Matichescu, O.: Aniversarea Comunei din Paris în mișcarea muncitorească din România după crearea P.C.R. (1921-1944.)
(A Párizsi Kommün megünneplése a romániai munkásmozgalomban a Román Kommunista Párt megalakulása után, 1921-1944.)
St, 1971. 2. 221-236.
- Beyer, M., Schröder, W., Wittwer, W.: Kolloquium zum 100. Jahrestag der Kommune.
(Kollokvium a Párizsi Kommün 100. évfordulóján.)
ZG, 1971. 7. 932-935.
Potsdam, 1971. márc. 11.
- 100 лет Парижской Коммуны.
(100 éves a Párizsi Kommün.)
NNI, 1971. 1. 3-17.
Uj dokumentumok a szolidaritásról.
- К 100-летию парижской Коммуны.
(A Párizsi Kommün 100. évfordulójára.)
Kom, 1971. 2. 11-24.
A proletár szolidaritás dokumentumai.

- Парижская Коммуна и современность.
(A Párizsi Kommün és a korszerűség.)
Kom, 1971. 2. 25-36.
- Манфред, А.С.: Советская историография Парижской Коммуны.
(A Párizsi Kommün szovjét történetírása.)
VI, 1971. 5. 34-46.
- Anglia
- Cliften, R.: The popular fear of catholics during the English Revolution.
(Népi félelem a katolikusoktól az angol forradalom alatt.)
PP, 1971. 52. 23-55.
A katolicizmussal szembeni intolerancia gyökerei, formái.
- Ашлер, G.E.: Was Oliver Cromwell a member of the Army in 1646-7 or not?
(Tagja volt a hadseregnek O.C. 1646-47-ben, vagy nem?)
H, 1971. vol. 56. 187. 183-188.
Történész-vita Cromwell helyzetéről.
- Павлова, Т.А.: О. Кромвель-человек и политик.
(Oliver Cromwell: az ember és a politikus.)
NNI, 1971. 1. 118-128.
- Moore, T.K., Horwitz, H.: Who runs the House? Aspects of Parliamentary Organization in the later seventeenth century.
(Ki irányítja a Házat?)
JMH, 1971. t. 43. 2. 205-227.
A parlament működése, képviselői aktivitásának mérlege. XVII.sz.
- Thompson, E.P.: The moral economy of the English crowd in the eighteenth century.
(A XVIII. századi angol tömegek társadalmi-politikai tudata.)
PP, 1971. febr. 50. 76-136.
- Fauci, R.: L'imperialismo tardo-vittoriano: continuita o cambiamento quantitativo?
(A késő-viktoriánus imperializmus: folytatóság vagy minőségi változás?)
SSt, 1971. t. 12. 1. 64-107.
A modern gazdaságtörténet állásfoglalása az 1800-as évek angol imperializmusával kapcsolatban. Áttekintés.
- Thomas, W.: John Stuart Mill and the uses of autobiography.
(J.S. Mill és az önéletrajzok haszna.)
H, 1971. t. 56. 188. 341-359.
J.S. Mill önéletrajzának forrásértéke a XIX. század politikájának, szellemi áramlatainak tanulmányozásánál.
- Anthony Morris, A.J.: Haldane's army reforms 1906-8: the deception of the radicals.
(Haldane 1906-1908-as hadseregreformja: a radikálisok félrevezetése.)
H, 1971. t. 56. 186. 17-34.
A bur háború tapasztalatai alapján szükségessé vált hadseregreform körüli parlamenti harcok.

- Ekstein, M.: Sir Edward Grey and Imperial Germany in 1914.
(Sir Edward Grey és a császári Németország 1914-ben.)
JCH, 1971. t. 6. 3. 121-131.
Az angol külügyminisztérium reagálása Németország háborús céljaira.
- Rothwell, V.H.: The British government and Japanese military assistance. 1914-1918.
(Az angol kormány és japán katonai segítség. 1914-1918.)
H, 1971. febr. Vol. 56., 186.
- Kendle, J.: Federalism and the Irish problem in 1918.
(Föderalizmus és az ír kérdés 1918-ban.)
H, 1971. t. 56. 187. 207-230.
A Lloyd kormány belpolitikai problémái.
- Davies, N.: Lloyd George and Poland, 1919-1920.
(Lloyd George és Lengyelország, 1919-1920.)
JCH, 1971. t. 6. 3. 132-154.
Lloyd George irathagyatéka alapján.
- Beckett, J.C.: Northern Ireland.
(Észak-Írország.)
JCH, 1971. t. 6. 1. 121-134.
Politikai, gazdasági, társadalmi problémák Észak-Írországban 1920. óta.
- Pimlott, B.: The Socialist League: intellectuals and the Labour Left in the 1930s.
(A Szocialista Liga: értelmiség és a munkáspárti baloldal az 1930-as években.)
JCH, 1971. t. 6. 3. 12-38.
Angol belpolitika.
- Himmelfarb, G.: The intellectual in politics: the case of the Webbs.
(Az értelmiség a politikában: Webbsék esete.)
JCH, 1971. t. 6. 3. 3-11.
Politikai célkitűzések a 30-as évek angol értelmiségi köreiben.
- Hayburn, R.H.C.: The Voluntary Occupational Centre Movement, 1932-39.
(Az Önkéntes Foglalkoztatási Központ mozgalom, 1932-1939.)
JCH, 1971. t. 6. 3. 156-171.
Társadalmi összefogás a munkanélküliség leküzdésére.
- Heller, R.: East Fulham Revisited.
(Ujabb látogatás Kelet Fulham-ben.)
JCH, 1971. t. 6. 3. 172-196.
Az 1933-as fulhami választások és Baldwin politikája.
- Lammers, D.: Fascism, Communism and the Foreign Office, 1937-1939.
(Fasizmus, kommunizmus és a külügyminisztérium. 1937-1939.)
JCH, 1971. t. 6. 3. 66-86.
Nemzeti érdekek és törekvések, ideológiai problémák az angol külpolitikában.
- Lenz, W., Kettenacker, L.: Lord Kemsleys Gespräch mit Hitler Ende Juli 1939.
(Lord Kemsley beszélgetése Hitlerrel 1939 július végén.)
VfZg, 1971. 3. 305-321.
4 eredeti dokumentum.

- Williams, G.: Language, literary and nationality in Wales.
(Nyelv, műveltség és nemzeti szellem Walesben.)
H, 1971. t. 56. 186. 1-16.
- Morgan, K.O.: Welsh nationalism: the historical background.
(Walesi nacionalizmus: a történelmi háttér.)
JCH, 1971. t. 6. 1. 153-172.
A walesi nacionalizmus kulturális színezete.
- Begg, H.M., Stewart, J.A.: The nationalist movement in Scotland.
(A nacionalista mozgalom Skóciában.)
JCH, 1971. t. 6. 1. 135-152.
Történelmi gyökerek, a szervezett mozgalom működése, célkitűzései 1945 óta.

Ausztria

(Osztrák-Magyar Monarchia)

- Wandruszka, A.: Siebenbürgen und Österreich.
(Erdély és Ausztria.)
DDR, 1971. 1. 10-17.
Erdély és Ausztria kapcsolatait írja le 955-től a második világháború végéig.
- Plaschka, R.G.: Österreichisches Ost- und Südosteuropa-Institut. Tätigkeitsbericht über des Jahr 1970.
(Osztrák Kelet- és Délkelet európai Intézet. Tájékoztató az 1970. évi tevékenységéről.)
ÖO, 1971. 1. 68-77.

Belgium

- Milis-Proost, G., Milis, L.: Libraries and archives. 6. Belgium.
(Levéltárak és könyvtárak. 6. Belgium.)
H, 1971. t. 56. 187. 231-234.
Vázlatos áttekintés a belga levéltári és könyvtári-szervezetről.
Utmutatás a segédkönyvekhez.

Bulgária

- Statkov, D.: Die Formanalyse als Aufgabe der Jovkov-Forschung.
(A formai elemzés mint a Jovkov-kutatás feladata.)
ÖO, 1971. 3. 201-220.
Jovkov (1880-1937) a falu egyszerű emberének kiváló portré-írója. A dogmatikus években munkásságát erős ideológiai kritikával szemlélték. Ma történik ennek felülvizsgálata.

- Tošev, D.: Wirtschaftsreformen in der Volksrepublik Bulgarien.
(Gazdasági reformok a Bulgár Népköztársaságban.)
ÜO, 1971. 1. 35-52.
A bulgáriai új gazdasági mechanizmus alapelvei és eredményei
1964 óta.
- Carev, K.: Zielsetzungen des VI. bulgarischen Fünfjahrplans. Die wirtschaftliche Perspektiven und des Leitungssystem in der VR Bulgarien.
(A VI. bolgár 5 éves terv célkitűzései. Gazdasági perspektívák és vezetési szisztéma a Bolgár Népköztársaságban.)
ÜO, 1971. 3. 240-247.
Összefoglalja az 1966-1970, majd 1971-75. közötti évek 5 éves terveinek gazdasági-társadalmi mutatóit.

Csehszlovákia

- Ratkos, P.: Kristianizácia Vel'kej Moravy pred misiou Cyrila a Metoda.
(A kereszténység felvétele a Nagy Morva Birodalomban Cyrill és Metód missziója előtt.)
HC, 1971. 1. 71-83.
- Lom, Fr.: Die Arbeitsproduktivität in der Geschichte der tschechoslowakischen Landwirtschaft.
(A munka termelékenységének története a csehszlovák mezőgazdaságban.)
ZAA, 1971. 1. 1-25.
A különböző termelési technikák munkatermelékenységége. A kapás földműveléstől a kapitalizmus megjelenéséig. A kezdetektől 1914-ig.
- Spiesz, A.: Priemyslová revolúcia v Anglicku a na uzemi dnešního Československa.
(Az ipari forradalom Angliában és a mai Csehszlovákia területén.)
HC, 1971. 1. 46-69.
- Чех, В.: Русские военнопленные в Чехословакии в 1918-1920 гг.
(Orosz hadifoglyok Csehszlovákiában 1918-1920-ban.)
ISzSzSzR, 1971. 1. 151-154.
- Болков, Ф.Д.: Новые документы об использовании пленных чехословаков для интервенции против Советской России.
(Új dokumentumok a csehszlovák hadifoglyok felhasználásáról a Szovjet-Oroszország elleni intervencióban.)
VI, 1971. 2. 103-107.
- Holotiková, Z.: Historické korene vzniku Komunistickej strany Československa.
(A Csehszlovák Kommunista Párt kialakulásának történelmi gyökerei.)
HC, 1971. 1. 9-30.

- Марына, В.: Съезд в Любохне.
(A Szlovák Kommunista Párt megalakulásának 50. évfordulójára.)
SzSz, 1971. 1.
- Plevza, V.: Pätdesiat rokov KSC a nasa historiografia.
(Az ötven éves CsKP és történetírásunk.)
HC, 1971. 1. 1-7.
- Копашева, М.И.: Чехословацкая социалдемократическая молодежь в годы послевоенного революционного подъема.
(A csehszlovák szociáldemokrata ifjúság a háboru utáni forradalmi fellendülés éveiben.)
SzSz, 1971. 1. 27-40.
1918-20.
- Jelinek, Y.: Storm-troopers in Slovakia: the Rodobrana and the Hlinka Guard.
(Rohamcsapatok Szlovákiában: A Rodobrana és a Hlinka gárda.)
JCH, 1971. t. 6. 3. 97-119.
Szélsőséges jobboldali mozgalmak a két világháboru között.
- Schultz, L.: Die Entwicklungstendenze der teschechoslowakischen Föderation.
(A csehszlovák föderáció fejlődési tendenciája.)
DDR, 1971. 2/3. 103-125.
1969. jan. 1-én jött létre a csehszlovák föderáció. Három periódusa: 1969 ápr. 1-ig, 1970. decemberéig, a harmadik napjainkig. Ezt a centralizáció erősödése jellemzi.

Franciaország

- Luyt, van P.: Les milites dans la France du XIe siecle.
(A milites a XI. sz.-i Franciaországban.)
MA, 1971. t. 77. 1. 5-53., 2. 193-239.
- Menkes, Fr.: Une communauté juive en Provence au XIVe siecle: étude d'un groupe sociale.
(Egy zsidó közösség Provence-ban a XIV. században. Egy társadalmi csoport elemzése.)
MA, 1971. t. 77. 2. 277-305.
- Perrot, J. Cl.: Les concours poétiques de Basse-Normandie.
(A délnormandiai költői versenyek.)
AHRF, 1971. t. 43. 205. 405-440.
A költői versenyek közel másfélszáz évnyi anyagának feldolgozása, 1660-1792.
- Thoumas, G.: La jeunesse de Mailhe.
(Mailhe ifjúsága.)
AHRF, 1971. ápr.-jun. t. 43. 204. 221-247.
Jean Mailhe (1752-1834) toulousei képviselő.
- Ambrosi, Ch.: Les deux annexions de la Corse (1768 et 1789)
(Korzika két annexiója 1768-ban és 1789-ben.)
AHRF, 1971. jan.-márc. t. 43. 203. 7-31.

- Le Mée, E.: Un dénombrement des Corces en 1770.
(Népszámlálás a korzikaiak között 1770-ben.)
AHRF, 1971. jan.-márc. t.43. 203. 32.
- Darnton, R.: The high enlightenment and the low-life of literature in pre-revolutionary France.
(A kései felvilágosodás és az irodalmi "alvilág" a forradalom előtti Franciaországban.)
PP, 1971. 51. 81-115.
- Schmitt, E.: Representatio in toto und representatio singulariter. Zur Frage nach dem Zusammenbruch des französischen Ancien régime und der Durchsetzung moderner parlamentarischer Theorie und Praxis im Jahr 1789.
(Reprezentáció "in toto" és reprezentáció "singulariter".)
HZ, 1971. t. 213. 3. 529-576.
A korona az egész állam reprezentánsa volt.
- Benech-Hochdoerffer, M.F.: La déclin des corporations toulousaines à la veille de la Révolution de 1789.
(A toulousei céhek hanyatlása az 1789-es forradalom előestéjén.)
AHRF, 1971. ápr.-jun. t.43. 204.197-220.
Az ötvös és a kötélverő céhről.
- Sabatié, F.: Stagnation démographique et réaction seigneuriale à Buzet-sur-Tarn.
(Demográfiai stagnáció és földesuri reakció Buzet-sur-Tarn-ban.)
AHRF, 1971. ápr.-jun. t. 43. 204.176-196.
- Pomponi, F.: Sentiment révolutionnaire et esprit de parti en Corse au temps de la Révolution.
(Forradalmi érzelmek és pártszellem Korzikában a forradalom idején.)
AHRF, 1971. t. 43. 203. 56-86.
A korszak főbb ideológiai irányvonalai mellett adalékok a törzsi mentalitás tanulmányozásához.
- Nicolas, J.: La "conversion" de Joseph de Maistre (1789-1791).
(Joseph de Maistre "megtérése")
AHRF, 1971. jan.-márc. t. 43. 203. 113-129.
- Stone, D.: La révolte fédéralista à Rennes.
(A Rennes-i föderalista felkelés.)
AHRF, 1971. t. 43. 205. 367.387.
Rennes függetlenülési törekvései.
- Godechot, J.: Vingt-cinq ans d'études sur l'histoire de la révolution à Toulouse et dans la région toulousaine.
(25 év tanulmánya a forradalomról Toulouseban és Toulouse környékén.)
AHRF, 1971. t. 43. 204. 161-175.
A forradalmi korszakkal kapcsolatos munkák rendszerezése, a tárgyra vonatkozó kutatások mérlege.
- Daline, V.: Lénine et le jacobinisme.
(Lenin és a jakobinizmus.)
AHRF, 1971. jan.-márc. t.43. 203. 89-112.
A francia forradalom Lenin olvasmányaiban, jegyzeteiben.

- Chaumié, J.: Girondins et les Cent Jours.
(A girondisták és a száz nap.)
AHRF, 1971. júl.-szept. t. 43. 205. 329-365.
Magatartásuk elemzése földrajzi, társadalmi eredetük, politikai múltjuk alapján.)
- Andrews, R.M.: The justices of the peace of Revolutionary Paris, september 1792 - november 1794.
(A forradalmi Párizs békebiróságai, 1792 szept. - 1794. nov.)
PP, 1971. 52. 56-105.
Milyen mértékben demokratizálódtak a békebiróságok.
- Schlumberger, M.: La réaction thermidorienne à Toulouse.
(A thermidor-i reakció Toulouse-ban.)
AHRF, 1971. t. 43. 204. 265-283.
Girondisták, royalisták és a kath. ellentábor összefogása 1795 nyarán.
- Novičev, A.D.: Der Einfall der Franzosen in Aegypten und der französisch-türkische Krieg 1798-1802.
(A franciák egyiptomi támadása és a francia-török háború 1798-1802.)
ZG, 1971. 9. 1139-1153.
A háború gazdasági-társadalmi háttere és hadtörténeti leírása.
- Ettori, F.: Pascal Paoli, modèle du jeune Bonaparte.
(P.P., a fiatal Bonaparte mintaképe.)
AHRF, 1971. jan.-márc. t. 43. 203. 45-55.
A hazafi és törvényhozó ideális típusa Napoleon képzetében.
- Манфред, А.З.: Перед решающим столкновением.
(A döntő összecsapás előtt.)
VI, 1971. 1. 132-143. 2. 116-127.
Napoleon, 1808.
- Tilly, Ch., Shorter, E.: The shape of strikes in France.
(A sztrájkok formája Franciaországban.)
CSSH, 1971. jan. t. 13. 1. 32-59.
1830-1960.
- Castaing, F.: Auc origines des Jeunesses communistes de France.
(A Kommunista Ifjuság megalakulásáról Franciaországban.)
MS, 1971. jan.-márc. 74. 47-74.
- Vaudon, J.P.: L'implantation du parti communiste dans les milieux ruraux des arrondissements de Issoire et de Thiers de 1920 a 1936.
(A kommunista párt bevezetése Issoire és Thiers járások agrárlakossága körébe 1920 és 1936 között.)
MS, 1971. jan.-márc. 74. 75-98.
- Gerbod, P.: Associations et syndicalismes universitaires de 1929 a 1937.
(Egyetemi egyesületek és szakszervezetek 1929-1937 között.)
MS, 1970. okt.-dec. 73. 79.
- Coutrot, A.: Youth movements in France in the 1930s.
(Ifjúsági mozgalmak Franciaországban az 1930-as években.)
JCH, 1970. t. 5. 1. 23-35.

- Gallagher, M.D.: Leon Blum and the Spanish Civil War.
(L. Blum és a spanyol polgárháború.)
JCH, 1971. t. 6. 3. 56-64.
A francia semlegességi álláspont kialakulásának háttere.
- Gallisto, R.: Les communistes et les débuts de la Résistance.
(A kommunisták és az ellenállás kezdetei.)
MS, 1971. jan.-márc. 24. 130.
- Смирнов, В.П.: Новые французские работы по истории
движения сопротивления.
(Új francia művek az ellenállási mozgalom történelméről.)
NNI, 1971. 1. 158-166.
- Delattre, C.: L'attitude communiste a travers "l'Humanité" clandestine
pendant l'occupation allemande. Juin 1940-juin 1941.
(A kommunista magatartás a titkos Humanitéval kapcsolatban
a német megszállás alatt. 1940. jun. - 1941. jun.)
MS, 1971. jan.-márc. 24. 99-128.
- Бию, Ф.: О 50-летию ФКП.
(A Francia Kommunista Párt ötvenedik évfordulójáról.)
VI, 1971. 1. 44-54.
- Görögország
- Факьолас, Т.: О некоторых чертах военной диктатуры в Греции.
(A katonai diktatúra néhány vonásáról Görögországban.)
Kom, 1971. 1. 107-117.
- Рейпасс, М.Д.: Zur griechischen Geschichte im XIX. und XX. Jahrhundert.
(XIX. és XX. századi görög történet.)
OO, 1971. 1. 53-55.
Saloniki-ben található az Institut für Balkan-Studien. Ez az
intézet nem csak az ismert Balkan-Studies c. folyóiratot adja
ki, de eddig 114 kiadványát tartják számon. Ezek alapján ismer-
teti azokat a munkákat, amelyek Görögország XIX-XX. századi
történetére vonatkoznak.
- Hollandia
- Boyer, F.: Le transfert à Paris des collections du stathouder (1795).
A stathouder gyűjteményeinek Párisba szállítása. 1795.)
AHRF, 1971. t. 43. 205. 389-404.
A hollandiai stathouder-gyűjtemények-sorsa a legyőzött orszá-
gok múkincseinek begyűjtése során.
- Stokes, L.D.: Anton Mussert and the N.S.B.: 1931-1945.
(A Maussert és a Holland Nemzetiszocialista Mozgalom: 1931-1945.)
H, 1971. t. 56. 188. 387-407.
A holland fasiszta mozgalom a német invázió előtt és után.

Jugoszlávia

- Godec, R.: Besonderheiten des Verwaltungsverfahrens in Jugoslawien.
(A közigazgatási eljárás sajátosságai Jugoszláviában.)
DDR, 1971. 2/3. 126-138.
Áttekinti a közigazgatási eljárást Jugoszláviában 1933-tól.
- Fisk, F.W.: The Constitutionalism Movement in Yugoslavia: A Preliminary Survey.
(Az alkotmányos mozgalom Jugoszláviában: Előzetes vizsgálat.)
SR, 1971. t.30. 2. 277-297.
A szerző három fő mozzanatra hívja fel a figyelmet: 1. Kormányzás; 2. Új gazdasági rendszer; 3. Kísérletezés. E háromból elsősorban a párt, az önkormányzatok és a testületek szerepét vizsgálja.
- Bauer, E.: Probleme der Volkszählung in Jugoslawien.
(A népszámlálás problémái Jugoszláviában.)
DDR, 1971. 1. 28.
Vita a "jugoszláv" nemzetiség kérdéséről.
- Marko, K.: Marxismus aus Jugoslawien.
(Marxizmus Jugoszláviából.)
OO, 1971. 2. 260-271.
Tájékoztató a zágrábi Praxis c. folyóiratról és Svetozar Stojanovic belgrádi marxista filozófusról.

Kanada

- Spry, G.: Canada: Notes on two ideas of nation in confrontation.
(Kanada: jegyzetek két egymással szembeállított nemzeti fel fogásról.)
JCH, 1971. t. 6. 1. 173-196.
A francia szeparatista mozgalom bázisai, lehetséges következményei, Kanada jövője.

Lengyelország

- Czapliński, Wl.: Licht- und Schattenseiten der polnischen Adelsrepublik.
(A lengyel nemzeti köztársaság fény- és árnyoldalai.)
OO, 1971. 2. 113-130.
XVI-XVII.sz.
- Hinz, H.: The Philosophy of the Polish Enlightenment and Its Opponents: The Origin of the Modern Polish Mind.
(A lengyel felvilágosodás filozófiája és ellenzői: A modern lengyel gondolkodás kezdetei.)
SR, 1971. t. 30. 2. 340-349.
- Davies, N.: Lloyd George and Poland, 1919-1920.
(Lloyd George és Lengyelország, 1919-1920.)
JCH, 1971. t. 6. 3. 132-154.
Lloyd George irathagyatéka alapján.

- Klessmann, Ch.: Der Generalgouverneur Hans Frank.
(Hans Frank a főkörmányzó.)
VfZg, 1971. 3. 245-260.
Portré a volt náci lengyelországi főkörmányzóról, fogságban írt naplója alapján.
- Godlewski, P.: Varsavské povstanie a Slovenské národné povstanie. Ich rozdiely a podoby.
(A varsói és a szlovák nemzeti felkelés. A köztük lévő hasonlóság és eltérés.)
HC, 1971. 1. 31-49.
- Polonsky, A.: Libraries and archives. 7. Poland.
(Könyvtárak és levéltárak. 7. Lengyelország.)
H, 1971. t. 56. 188. 408-410.
Rövid áttekintés a lengyel levéltári és könyvtári hálózatról.

Magyarország

- Neamțu, A.: Tehnici minieră din Transilvania însec. XVIII.
(A bányászati technika Erdélyben a XVIII. században.)
AIIA, 1971. 81-105.
- Wessely, K.: Zur Bibliographie der Militärgrenze.
(A katonai határőrvidék bibliográfiája.)
ÖO, 1971. 3. 248-259.
A jegyzetben mintegy 28 munkát, könyvet és cikket értékel.
- Korbuly, D.: Nationalitätenfrage und Madjarisierung in Ungarn (1790-1918).
(Nemzetiségi kérdés és magyarosítás Magyarországon 1790-1918.)
ÖO, 1971. 2. 152-161.
A magyar nacionalizmus feléledése II. Józseftől, magyar nemzeti-ségi politika.
- Binder, P.: Segesvári szemtanu a fehéregyházi csatáról.
Korunk, 1971. 7. 1085-1087.
- Gerskovics, A.: A szibériai Petőfi-legenda nyomában.
Korunk, 1971. 7. 1087-1094.
- Adriányi, G.: Erzbischof Lajos Haynalds Mission in der österreichischen Konkordatsfrage.
(Haynald Lajos érsek küldetése az osztrák Concordátum kérdésében.)
DDr, 1971. 2/3. 152-158.
Haynald Lajos (1816-1891) kalocsai érsek.
- Botezan, L., Cordos, N.: Politica guvernului Bánffy în Transilvania în anii 1897-1898.
(A Bánffy kormány politikája Erdélyben 1897-1898.)
AIIA, 1971. 173-194.
- Сливка, Н.С., бакист докторської дисертації М.С. Трояном.
(M.V. Trojan megvédte a történelem-tudományok doktora cím elnyeréséért írott disszertációját.)
UIZs, 1971. 1. 154.

Téma: A magyarországi dolgozók harca társadalmi és nemzeti felszabadulásukért, valamint a szovjet hatalom győzelme, 1917-1919.
Az értekezés opponensei: M.F. Lebovics, I.Sz. Dzjubko, I.M. Grancsak (Lvovi egyetem).

- Bak, J.M.: Aus dem Telegrammwechsel zwischen Moskau und Budapest März-August 1919.
(Moszkva és Budapest táviratváltása 1919 március-augusztusában.)
VfZg, 1971. 2. 187-224.
35 táviratot ad közre.
- Korbuly, D.: Die deutsch-ungarische Beziehungen vor dem Zweiten Weltkrieg (1936-1939).
(Német-magyar kapcsolatok a második világháború előtt [1936-1939].)
ÖO, 1971. 3. 230-239.
A Magyar Tudományos Akadémia Történettudományi Intézete által kiadott második világháborús dokumentum-kötetek alapján összefoglalja azt a kérdést, hogy vezette a magyar politikát 1934-től a területi revízió.
- Korbuly, D.: Ungarns Eintritt in den Zweiten Weltkrieg.
(Magyarország belépése a második világháborúba.)
DDR, 1971. 1. 18-27.
Teleki Pál politikáját elemzi.
- Biró, G.: Der vierte Fünfjahrplan (1971-1975) und die Aussenwirtschaft Ungarns.
(A negyedik ötéves terv [1971-1975] és Magyarország külkereskedelme.)
ÖO, 1971. 1. 7-22.
Az új ötéves terv alapelvei és a külkereskedelem alakulása.
- Németország
- Herrmann, J.: Sozialökonomische Grundlagen und gesellschaftliche Triebkräfte für die Herausbildung des deutschen Feudalstaates.
(A német feudális állam kialakulásának gazdasági-társadalmi alapvetése és társadalmi hajtóereje.)
ZG, 1971. 6. 752-789.
A történeti folyamat áttekintése 862-ig, I. Ottó uralomra jutásáig.
- Metz, W.: Tafelgut, Königstrasse und Servitium Regis, in Deutschland vornehmlich im X. und XI. Jahrhundert.
(A királyi udvar ellátását szolgáló javak, a királyi ut, a servitium regie Németországban kiváltképpen a X. és XI. században.)
HJ, 1971. 91. évf. második félkötet, 257-291.
A királyi udvar jövedelmének részletes leírása és elemzése.
- Mägdefrau, N.: Stadtentstehung und revolutionäre Kommunalbewegung aus regionaler Sicht.
(Városalakulás és forradalmi községi mozgalom regionális nézőpontból.)
ZG, 1971. 5. 627-647.
A XII. századi Thüringia példáján.

- Küttler, W.: Charakter und Entwicklungstendenzen des Deutschordensstaates in Preussen.
(A német lovagrend államának jellege és fejlődési tendenciái Poroszországban.)
ZG, 1971. 12. 1504-1529.
A német lovagrend által alapított, XIV-XV. századi állam az NDK és Lengyelország történetírásában.
- Rublack, H. Ch.: Neuere Forschungen zum Thesenanschlag Luthers.
(Ujabb kutatások Luther 95 tétéle kifüggesztéséhez.)
HJ, 1971. t. 90. 2. félkötet. 329-343.
Forráskritikai elemzés és 8 ujjban megjelent munka alapján kétségbevonja, hogy a kifüggesztés 1517. okt. 31-én lett volna.
- Westermann, E.: Das "Leipziger Monopolprojekt" als Symptom der mittel-europäischen Wirtschaftskrise um 1527/28.
(A "lipcsei monopolvervezet" mint az 1527/28 körüli középeurópai gazdasági válság szimptomája.)
VfSW, 1971. 1. 1-23.
Hogyan egyesült a goslari ólomtermelés, a cseh ezüst- és réztermelés, valamint a szász és cseh cintermelés a lipcsei kereskedőházak kezeiben.
- Kellenbenz, H.: Buchhaltung der Fuggerzeit.
(A Fugger-korszak könyvelése.)
VfSW, 1971. 2. 221-229.
A kettős könyvvitel előzményei és kialakulása a XVI. században.
- Merzbacher, Fr.: Die Bedeutung von Freiheit und Unfreiheit im weltlichen und kirchlichen Recht des deutschen Mittelalters.
(A szabadság és nem-szabad állapot jelentése a német középkor világi és egyházi jogában.)
HJ, 1971. t. 90. 2. félkötet 257-283.
Koraközépkori jogtörténeti cikk.
- Wunder, B.: Die Sozialstruktur der Geheimratskollegien in den süddeutschen protestantischen Fürstentümern (1660-1720).
(A titkos tanácsosi kollégium szociális strukturája a délnémet protestáns fejedelemségekben, 1660-1720.)
VfSW, 1971. 2. 145-220.
Az ősi és polgári nemesség történeti szociológiája.
- Scheel, H.: Eine Revolutionsschrift Georg Forsters vom November 1792.
(Georg Forster forradalmi irata 1792 novemberéből.)
ZG, 1971. 8. 1045-1050.
Forster a mainzi jakobinus klub tagja volt.
- Zak, L.A.: Die Grossmächte und die deutschen Staaten am Ende der napoleonischen Kriege.
(A nagyhatalmak és a német államok a napoleoni háborúk végén.)
ZG, 1971. 12. 1536-1547.
A "népek osatája" után a nagyhatalmak mindent elkövettek, hogy a német államokat szövetségbe tömörítsék. A vonatkozó német és orosz nyelvű munkák, forráskiadványok jegyzéke és értékelése.
- Berg, H.: Die "Deutsche Arbeiterhalle" von 1851.
(A "Deutsche Arbeiterhalle" 1851-ben.)
ZG, 1971. 3. 352-368.
A "Deutsche Arbeiterhalle" Németországban, Angliában és Amerikában jelentős szerepet játszott a marxista elmélet terjesztésében.

- Blasius, D.: Lorenz von Stein und Preussen.
(Lorenz von Stein és Poroszország.)
HZ, 1971. t. 212. 2. 339-362.
A német egység előharcosa.
- Hammerstein, N.: Das politische Denken Friedrich Carl von Mosers.
(Friedrich Carl Moser politikai gondolkodása.)
HZ, 1971. t. 212. 2. 316-338.
A német egység egyik előharcosa.
- Becker, J.: Zum Problem der Bismarckschen Politik in der spanischen Thronfrage 1870.
(Bismarck politikája a spanyol trónkérdésben 1870-ben.)
HZ, 1971. t. 212. 2. 529-607.
- Wolter, H.: Das lotharingische Erzgebiet als Kriegsziel der deutschen Grossbourgeoisie im deutsch-französischen Krieg 1870-1871.
(A lotharingiai érlelőhely mint a német nagyburzsoázia célja a német-francia háborúban 1870-1871-ben.)
ZG, 1971. 1. 34-64.
Az annexió társadalmi-gazdasági háttere.
- Sheenan, J.J.: Liberalism and the city in nineteenth century Germany.
(Liberalizmus és a város a XIX. századi Németországban.)
FP, 1971. 51. 116-137.
A liberalizmus jellegének átalakulása.
- Fensch, D., Groehler, O.: Imperialistische Ökonomie und militärische Strategie. Eine Denkschrift Wilhelm Groeners.
(Imperialista gazdaság és katonai stratégia. Wilhelm Groener emlékiratai.)
ZG, 1971. 9. 1167-1177.
Wilhelm Groener (1867-1939) tábornok, birodalmi miniszter.
- Köllmann, W.: Die Bevölkerung Rheinland-Westfalens in der Hochindustrialisierungsperiode.
(Rajna-Westfalia lakossága az iparosodott korszakban.)
VfSW, 1971. 3. 359-388.
Demográfiai változások 1890-1910 között.
- Benecke, G.: Ennoblement and privilege in early modern Germany.
(Nemesítés és privilégiumok a korai modern Németországban.)
H, 1971. vol. 56. 188. 360-370.
A cím és rang jelentősége az I. világháború előtt.
- Изволенская, Н.: Новое издание трудов Р. Люксембург.
Kom, 1971. 4. 124-127.
Születésének 100. évfordulója alkalmából az NDK-ban a Marxizmus-Leninizmus Intézet hozzákezdett összes művei hatkötetes újkiadásához. A két könyvből álló első kötet 1970-ben látott napvilágot: "Rosa Luxemburg. Gesammelte Werke, Band 1 (1893-bis 1905) címen Berlinben.
- Laschitz, A.: Rosa Luxemburg und Karl Liebknecht über das Verhältnis von Demokratie und Sozialismus.
(Rosa Luxemburg és Karl Liebknecht a demokrácia és szocializmus kapcsolatáról.)
ZG, 1971. 7. 861-890.
A német baloldal szocializmus-felfogásáról.

- Чистяков, В.В.: Роза Люксембург и международное рабочее движение.
(Rosa Luxemburg és a nemzetközi munkásmozgalom.)
VI, 1971. 2. 65-80.
- Манусевич, А.Я.: Р. Люксембург и ее место в истории международного рабочего движения.
(R. Luxemburg és helye a nemzetközi munkásmozgalom történelmében.)
NNI, 1971. 2. 18-37.
- Ябборовская, И.С.: К формированию идейно-политических позиций Р. Люксембург.
(R. Luxemburg eszmei-politikai pozíciójának kialakulásához.)
SzSz, 1971. 2. 12-20.
- Р. Люксембург и российское рабочее движение.
(R. Luxemburg és az oroszországi munkásmozgalom [R. Luxemburg születésének 100. évfordulójáról.]
VIK, 1971 2. 103-112.
- Laschitz, A.: Karl Liebknecht und Rosa Luxemburg über die Dialektik von Frieden und Sozialismus.
(Karl Liebknecht és Rosa Luxemburg a háború és béke dialektikájáról.)
ZG, 1971. 9. 1117-1138.
Összefoglaló.
- Ekstein, M.: Sir Edward Grey and Imperial Germany in 1914.
(Sir Edward Grey és a császári Németország 1914-ben.)
JCH, 1971. t. 6. 2. 121-131.
Az angol külügyminisztérium Németország háborús céljairól.
- Scholze, S.: Karl Liebknecht und die Jenaer Jugendkonferenz Ostern 1916.
(Karl Liebknecht és a jénai ifjúsági konferencia 1916 húsvétján.)
ZG, 1971. 8. 1016-1033.
60 küldött jelent meg 13.000 szervezett fiatal nevében, hogy fellépjen az imperialista háború ellen.
- Hürten, H.: Soldatenräte in der deutschen Novemberrevolution 1918.
(Katonatanácsok a német novemberi forradalomban 1918-ban.)
HJ, 1971. t.90. 2. félkötet. 299-328.
Tömegmozgalom volt-e vagy sem?
- Schwabe, Kl.: Die amerikanische und die deutsche Geheimdiplomatie und das Problem eines Verständigungsfriedens im Jahre 1918.
(Az amerikai és német titkos diplomácia és egy megegyezései béke problémája 1918-ban.)
VfZg, 1971. 1. 1-32.
- Naumann, H.: Die USPD und die Kommunistische Internationale.
(Németország független szociáldemokrata pártja és a kommunista internacionálé.)
ZG, 1971. 8. 1034-1044.
A baloldali elfogadta a Kominternhez való csatlakozás 21 fel-tételét.

- Haumann, H.: Die Vereinigung des linken Flügels der USDF mit der KDP. Die Schaffung der revolutionären Einheit im Geiste des proletarischen Internationalismus und des Bekenntnisses zu Sowjetrussland.
(A német szociáldemokrata párt egyesülése a német kommunista párttal. A forradalmi egység megteremtése a proletár internationalizmus és Szovjetország elismerésének szellemében.)
ZG, 1971. 11. 1367-1384.
Az NSZDP balszárnyának forradalmasodása a Komintern II. világkongresszusa után.
- Kater, M.H.: Die Artamanen - Völkische Jugend in der Weimarer Republik.
(Az Artamanok - völkisch fiatalok a weimari köztársaságban.)
HZ, 1971. t. 213. 3. 577-638.
Az 1924-ben alakult ifjúsági csoport fő célja a lengyel idénymunkások kiszorítása volt a német mezőgazdaságból.
- Lippelt, H.:
"Politische Sanierung" zur deutschen Politik gegenüber Polen 1925-1926.
(Politikai szanálás, a német politika Lengyelországgal szemben 1925-1926-ban.)
VfZg, 1971. 4. 323-373.
Részletes elemzés.
- Schumacher, M.: Autoren und Verleger in der deutschen Inflationszeit.
(Szerzők és kiadók a német inflációs időkben.)
VfSW, 1971. 1. 88-94.
A kiadók rosszul díjazták a szerzőket.
- Arendt, H.J.: Eine demokratische Massenbewegung unter Führung der KPD im Frühjahr 1931. Die Volksaktion gegen den Paragraphen 218 und gegen die päpstliche Enzyklika "Casti connubii".
(Demokratikus tömegmozgalom az NKP vezetése alatt 1931 tavaszán.)
ZG, 1971. 2. 212-223.
1931-ben 18.625 asszony lett Németországban öngyilkos; a válság alatt sokat ítéltek el magzatelhajtás miatt.
- Rüge, W.: Heinrich Brünings postume Selbstentlarung.
(Heinrich Brüning posztumusz önleplezése.)
ZG, 1971. 10. 1261-1273.
1970-ben Stuttgartban jelent meg Heinrich Brüning emlékirata.
- Bracher, K.L.: Brünings unpolitische Politik und die Auflösung der Weimarer Republik.
(Brüning apolitikus politikája és a weimari köztársaság felbomlása.)
VfZg, 1971. t.2. 113-123.
Nem utolsó kancellár volt a weimari Németországban, hanem a demokrácia felbomlási folyamatának első kancellárja.
- Roeske, U.: Brüning und die Volkskonservativen (1930).
(Brüning és a népi konzervatívok 1930.)
ZG, 1971. 7. 904-915.
A "Volkonservatismus" fogalmának tisztázása.
- Loewenberg, P.: The Psychohistorical Origins of the Nazi Youth Cohort.
(A náci ifjúsági csapat pszichotörténeti eredete.)
AHR, 1971. t. 76. 2. 1457-1503.

- Anikeev, A.A.: Zur marxistischen Historiographie über die Bauernpolitik des deutschen Faschismus.
(A marxista történetírás a német fasizmus parasztpolitikájáról.)
ZG, 1971. 11. 1385-1394.
A legújabb szovjet történetírás a németországi társadalmi fejlődésről az 1920-30-as években.
- Kater, M.H.: Zur Soziographie der frühen NSDAP.
(A korai náci párt szociográfiája.)
VfZg, 1971. 2. 124-159.
Strukturális elemzés az eredeti taglista kivonata alapján, amely 4800 nevet tartalmaz 1923-ból, az eredeti 55.787 helyett.
- Dankelmann, O.: Aus der Praxis auswärtiger Kulturpolitik des deutschen Imperialismus 1933-1945.
(A német imperializmus külügyi kulturális politikájának gyakorlata.)
ZG, 1972. 6. 719-737.
6 dokumentumot közöl.
- Gruchmann, L.: Erlebnisbericht Werner Pünders über die Ermordung Klauseners am 30. Juni 1934 und ihre Folgen.
(Werner Pünder emlékirata Klausener megöletéséről 1934 jun. 30-án.)
VfZg, 1971. 4. 404-434.
A gyilkosság és a visszhang leírása. A dokumentáció tartalmazza a vizsgálat anyagát.
- Turner, H.A.: Fritz Thyssen und "I Paid Hitler".
(Fritz Thyssen és "I Paid Hitler".)
VfZg, 1971. 3. 225-244.
A könyv 1941-ben New Yorkban jelent meg. Kérdés: mi a történeti forrásértéke?
- Lenz, W., Kettenacker, L.: Lord Kemsleys Gespräch mit Hitler Ende Juli 1939.
(Lord Kemsley beszélgetése Hitlerrel 1939 július végén.)
VfZg, 1971. 3. 305-321.
Lord Kemsley jelentésének teljes szövege.
- Boehm, H., Baumgart, W.: Zur Ansprache Hitlers vor den Führern der Wehrmacht am 22. August 1939.
(Hitler rövid beszéde a Wehrmacht vezetői előtt 1939 augusztus 22-én.)
VfZg, 1971. 3. 294-304.
Boehm, H. egyik résztvevője volt Hitler beszédének, mint a hadiflotta egyik vezetője.
- Riedel, M.: Die Eisenerzversorgung der deutschen Hüttenindustrie zu Beginn des Zweiten Weltkrieges.
(A német kohóipar ércel való ellátottsága a második világháború kezdete előtt.)
VfSW, 1971. 4. 482-496.
Az átlagos 7,57 millió tonna nyersanyagfeldolgozás 1938-ra 12,35 millió tonna lett.
- Creveld, van M.: 25 October 1940 - a historical puzzle.
(1940 okt. 25 - egy történelmi talány.)
JCH, 1971. t. 6. 3. 87-96.
Hitler hirtelen olaszországi útja az olasz-francia kooperáció kialakítása érdekében.

- Schumann, W.: Die faschistische "Neuordnung" Europas nach den Plänen des deutschen Monopolkapitals.
(A fasiszta "új rend" Európában a német monopoltőke tervei szerint.)
ZG, 1971. 2. 224-241.
5 dokumentum az ipar helyzetéről.
- Drechsler, K., Dress, H., Hass, G.: Europapläne des deutschen Imperialismus im zweiten Weltkrieg.
(A német imperializmus Európa-tervei a második világháború alatt.)
ZG, 1971. 2. 916-931.
Három dokumentumot közöl.
- Voigt, J.H.: Hitler und Indien.
(Hitler és India.)
VfZg, 1971. 1. 33-63.
Kijelentette: "Ami Anglia számára India, a mi számunkra a keleti térség kell, hogy legyen".
- Заставенко, Г.Ф.: Военная экономика нацистской Германии.
(A náci Németország hadi gazdálkodása.)
VI, 1971. 5. 91-101.
1943-1944.
- Kotze, H.: Goebbels vor Offizieren im Juli 1943.
(Goebbels katonatisztek előtt 1943 júliusában.)
VfZg, 1971. 1. 83-112.
Az 1943. júl. 17-i Goebbels-beszéd szövege: a korlátlan tenger-alattjáró-háború meghirdetése.
- Grochler, O.: Die Güter der Generale. Dotationen im zweiten Weltkrieg.
(A tábornok vagyona. Adományok a második világháborúban.)
ZG, 1971. 5. 655-663.
7 dokumentum arról, hogy tábornokok milyen megvesztegetési összegeket kaptak.
- Boyens, A.: Das Stuttgarter Schuldbekenntnis vom 19. Oktober 1945 - Entstehung und Bedeutung.
(Az 1945. október 19-i stuttgarti bűnvallomás - létrejötte és jelentősége.)
VfZg, 1971. 4. 374-597.
A német evangélikus egyház állásfoglalása a háborús bűnösség kérdésében.
- Herden, W.: Antifaschistische Streitschriften Heinrich Manns.
(Heinrich Mann antifasiszta vitairatai.)
ZG, 1971. 12. 1548-1568.
Bevezető és 12 írás, teljes terjedelemben.
- Agsten, R., Bogisch, M.: Dokumente zur Gründung der Liberal-Demokratischen Partei Deutschlands.
(Dokumentumok Németország Liberális-Demokrata Pártja alakításához.)
ZG, 1971. 10. 1274-1288.
1945.
- Jahnke, K.H.: Die Gründung der Freien Deutschen Jugend.
(A Freie Deutsche Jugend szervezet megalakítása.)
ZG, 1971. 6. 733-751.
1946 március 7-én alakult a FJD. A 25. évforduló megalakulásának jelentősége.

NSzK

- Keller, D.: Peter Christian Ludz - seine Rolle in der psychologischen Kriegführung gegen die DDR.
(Peter Christian Ludz - szerepe az NDK elleni pszichológiai hadvezetésben.)
ZG, 1971. 5. 648-654.
Peter Christian Ludz - politológus az NSzK-ban megalapította az NDK-kutatást. Munkásságát az NDK ellen irányítja.
- Weber, A.: Spannungsfelder zwischen Autorität und Freiheit auf dem Lande.
(Feszültség tekintély és szabadság között falun.)
ZAA, 1971. 1. 65-77.
A paraszti tiltakozások formáiról és tartalmáról. Ezek helye ma a nyugatnémet ipari társadalomban.

Norvégia

- Голубков, В.С.: Норвежская официальная историография о послевоенной внешней политике Норвегии.
(A hivatalos norvég történetírás Norvégia háború utáni külpolitikájáról.)
VI, 1971. 4. 97-110.

Olaszország

(Itália)

- Macek, J.: "La Fortuna" chez Machiavelli.
(*"La Fortuna"* Machiavellinél.)
MA, 1971. t. 77. 2. 277-305.
- П. Буфалини, Рождение итальянской коммунистической партии.
(Az olasz kommunista párt születése.)
Kom, 1971. 2. 82-95.
- Deti, T.: La frazione terzinternazionalista e la formazione del P.C.I.
(A III. Internacionálé frakciója és az olasz kommunista párt megalakulása.)
SSt, 1971. t. 12. 3. 480-532.
Az 1923-1924-es évek ideológiai-politikai küzdelmei.
- Paggi, L.: La formazione del partito comunista di massa nella storia della società italiana.
(A kommunista párt tömegpárttá alakulása az olasz társadalom történetében.)
SSt, 1971. t. 12. 2. 339-355.
A fasizmus korszaka.

- Ragionieri, E.: Togliatti, Grieco e Di Vittorio alla commissione italiana del X plenum della Internazionale Comunista. (T., G. és Di V. a Komintern X. plenuma olasz bizottságában.) SSt, 1971. t. 12. 1. 108-122.
A X plenum döntő hatása az olasz kommunista párt politikájára. Iratközlés.
- Mori, G.: Per una storia dell'industria italiana durante il fascismo. (A fasiszmus korszakának olasz ipartörténetéhez.) SSt, 1971. t. 12. 1. 3-35.
Az olasz gazdaságtörténet eddigi eredményei, további feladatai.
- Renzi, William A.: Mussolini's sources of financial support. (Mussolini pénzügyi segítségforrásai.) H, 1971. jun. 56. 187. 189-206.
Mussolini és az olasz intervenció támogatása.
- Crevelde, V.M.: 25 October 1940 - a historie cal puzzle. (1940 okt. 25 - egy történelmi talány.) JCH, 1971. t. 6. 2. 87-96.
Hitler olaszországi útja.
- Алексеев, В.А.: Политика США накануне капитуляции Италии в 1943 г. (Az USA politikája Olaszország 1943-as kapitulációjának előestéjén.) VI, 1971. 2. 74-87.
- Otto, U.: Agrargeschichtliche und agrarsoziologische Hintergründe des italienischen Südpblems. (A dél-olaszországi agrártörténeti és agrárszociológiai problémák.) ZAA, 1971. 1. 40-50.
- Wright, A.D.: Libraries and archives. 5. Italy and the Vatican. (Könyvtárak és levéltárak. 5. Olaszország és a Vatikán.) H, 1971. febr. vol. 56. 186. 50-54.

Románia

- Bologa, V., Spielmann, I., Szökefalvi Nagy Z.: Contributii noi la viata si activitatea lui Ioan Piuariu Molnár. (Adatok Ioan Piuariu Molnár életéhez és tevékenységéhez.) AIIA, 1971. 55-81.
1749-1815.
- Gyémént, L.: Proiectá dietale de reformá a invátámintului românesc din Transilvania între. (Az erdélyi román oktatás diétai reformterve.) AIIA, 1971. 105-119.
1790-1848.
- Vírtoşu, E.: Tudor Vladimirescu la Viena. (Tudor Vladimirescu Bécsben.) St, 1971. 1. 21-32.
Alkalma volt nemcsak a bécsi, de az egész európai politikai életbe bepillantani. 1814. VI-XII.

- Pascu, S.: Mișcarea revoluționară din 1821 de sub conducerea lui Tudor Vladimirescu.
(Az 1821-es Tudor Vladimirescu vezette forradalmi mozgalom.)
AIIA, 1971. 13-18.
- Berindei, D.: Mișcarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu - moment de seamă în istoria României.
(A Tudor Vladimirescu által vezetett forradalmi megmozdulás - Románia történetének jelentős periódusa.)
LC, 1971. 2. 82-90.
- Penelea, C.: Date noi despre miracarea revoluționară condusă de Tudor Vladimirescu.
(Uj adatok a Tudor Vladimirescu vezette felkelésről.)
St, 1971. 1. 41-60.
A Brassó megyei menekülőkéről szóló adatok.
- Mehmet, M.A.: Acțiuni diplomatice la Poartă în legatură cu mișcarea revoluționară din 1821.
(Diplomáciai akciók a Portán az 1821-es forradalmi mozgalommal kapcsolatban.)
St, 1971. 1. 63-76.
- Adánilloaie, N., Duzinchevici, Gh.: Noi mărturii contemporane asupra mișcării din 1821.
(Korabeli vallomások az 1821-es felkelésről.)
St, 1971. 1. 3-20.
A Metternich által küldött osztrák megfigyelők feljegyzései.
- Liu, N.: Anul revoluționar 1821 în istoriografia românească.
(Az 1821-es forradalmi év a román történetírásban.)
St, 1971. 1. 77-92.
Bibliográfiai kiegészítés.
- Retegan, S.: Recunoașterea egalității națiunii române și a celor două confesiuni în dieta de la Sibiu.
(A román nemzet egyenlőségének elismerése és két beszéd a szebni diétán.)
AIIA, 1971. 120-142.
1863-1864.
- Suciu, D.: Activitatea lui Ilie Macelariu în dieta de la Pesta.
(Ilie Macelariu tevékenysége a pesti diétán.)
AIIA, 1971. 143-156.
1865-1867.
- Pioeșteanu, G.: Un iluminist român în secolul al XIX-lea. Paul Vasici.
(Egy felvilágosult román a XIX. században.)
St, 1971. 1. 93-114.
- Teodor, Pompiliu: Nicolae Iorga (1871-1871).
AIIA, 1971. 19-24.
- Constantinescu, M.: Nicolae Iorga.
LC, 1971. 6. 35-39.
- Liveanu, V.: Forțele motrice ale dezvoltării istorice în gândirea lui Nicolae Iorga.
(Nicolae Iorga történelmi gondolkozása fejlődésének hajtóereje.)
LC, 1971. 6. 40-49.

- Frotase, M.: Petru Maior, istoricul: concepție și metoda.
(Petru Maior történetész koncepciója és történeti módszere.)
St, 1971. 2. 253-264.
- Iosa, M.: Clasele și păturile sociale din România la sfârșitul secolului al XIX-lea și începutul secolului al XX-lea.
(Román társadalmi osztályok és rétegek a XIX. század végén és a XX. század elején.)
St, 1971. 2. 289-206.
- Liveanu, V.: Factorii determinanți ai variațiilor arenzii țărănești la începutul secolului al XX-lea în România.
(A paraszti árrenda különbözőségének meghatározó tényezői Romániában a XX. század elején.)
St, 1971. 2. 307-332.
- Hristodol, Gh.: Despre problema agrară în satele dispersate din Munții Apusei (1918-1940).
(A földkérdés 1918-1940 között a Nyugati Hegység szétszórt falvaiban.)
AIIA, 1971. 229-246.
- Liveanu, V.: Despre repartitia proprietății funciare în Transilvania în ajunul unirii cu România.
(A földtulajdon szétosztásáról Erdélyben a Romániával való egyesülés után.)
St, 1971. 6. 1221-1228.
- Mocanu, C., Unc, Gh.: Procesul de clarificare ideologică și politică în mișcarea muncitorească din România. (1918-1921).
(A romániai munkásmozgalom politikai és ideológiai megtisztulásának folyamata 1918-1921. között.)
AH, 1971. 1. 15-38.
- Pascu, Ș.: Insemnătatea istorică a creării Partidului Comunist Român.
(A Román Kommunista Párt megalakulásának történelmi jelentősége.)
AIIA, 1971. 7-12.
- Спиваковский, Е.И.: О некоторых проблемах истории создания Коммунистической Партии Румынии.
(A Román Kommunista Párt megalakulásának néhány problémájáról.)
VI, 1971. 2. 40-64.
- Turzai, M.: Köblös Elek, az élharcos.
Korunk, 1971. 1. 134-140.
A romániai munkásmozgalom kiváló harcosa, a Magyar Tanácsköztársaság katonája, a román kommunista párt egyik megalapítója, sokáig külföldről irányítja a hazai mozgalmat. 1928-tól a Szovjetunióban él. 1937-ben perbefogják és kivégzik.
- Bányai L.: Kommunisták a román és magyar dolgozók közös harca élén.
Korunk, 1971. 4. 528-542.
- Iacoș, I.: Contribuții privind greva generală din octombrie 1920.
(Az 1920. évi októberi általános sztrájkról.)
St, 1971. 6. 1073-1088.
A román munkásosztály első nagyjelentőségű harca a demokratikus szabadságért és a társadalmi jogokért.

- Matei, Gh.: Semnificația luptelor muncitorești din ianuarie-februarie 1933 organizată și conduse de Partidul Comunist Român.
(A Román Kommunista Párt által vezetett 1933 január-februári munkás megmozdulások jelentősége.)
LC, 1971. 1. 13-24.
A két világháború között a legjelentősebb megmozdulás.
- Bányai, L.: Contribuția MADOSZ-ului la concentrarea forțelor antifasciste sub îndrumarea Partidului Comunist Român.
(A MADOSZ hozzájárulása az antifasiszta erők koncentrálásához a Román Kommunista Párt vezetése alatt.)
St, 1971. 1. 115-138.
1933-1937.
- Moisuc, V., Nedelea, F.: Problemele politice externe a României în documentele V-a și VI-a ale CC. a PCR (1936, 1939).
(A Románia külpolitikai problémái a Román Kommunista Párt Köz-ponti Bizottságának ötös és hatos számú dokumentumaiban.)
AH, 1971. 6. 83-99.
Felhívták a figyelmet arra, hogy csak egy népfrent kormány tudja megmenteni az országot a faszizmustól.
- Kohn, H.: Emlékezés a harmincas évek kommunistáira.
Korunk, 1971. 2. 284-288.
- Bodea, Gheorghe I.: A románok forradalmi-nemzeti harca Észak-Erdélyben.
Korunk, 1971. 4. 542-544.
1940-1944.
- Cicala, I.: Agitație antifascistă desfășurată de forțele patriotice din Banat conduse de PCR (1940-1944).
(A Román Kommunista Párt által vezetett bánáti haladó erők antifasiszta propagandája 1940-1944. között.)
AIIA, 1971. 247-266.
- Bányai, L.: Partidul Comunist Român în fruntea luptei comune a oamenilor muncii români și maghiari împotriva dictaturii militare-fasciste și a contopirii horthyste. Madoszul în anii 1940-1944.
(A román és a magyar dolgozó nép közös harca a katonai-fasiszta diktatura ellen a Román Kommunista Párt vezetésével. A MADOSZ az 1940-1944-es években.)
AH, 1971. 1. 30-47.
- Pătrășcanu, L.: A vasgárdista kormányzás öt hónapjáról.
Korunk, 1971. 12. 1908-1914.
- Lache, Ș.: Alegeri e din noiembrie 1946 și semnificația primului parlament democratic din România.
(Az 1946 novemberi választások és az első demokratikus parlament jelentősége Romániában.)
AH, 1971. 2. 59-72.
- Castellan, G.: The Germans of Rumania.
(A romániai németek.)
JCH, 1971. t. 6. 1. 52.
- Niri, C.: Lupta pentru unitatea politică și organizatorică a clasei muncitoare din România.
(Harc a román munkásosztály politikai egységéért és megszerzéséért.)
LC, 1971. 2. 46-56.
1944-1948.

Liess, O.R.: Rumäniens internationale wirtschaftliche Kooperation.
(Románia nemzetközi gazdasági kooperációja.)
DDR, 1971. 1. 29-34.
Románia a KGSZT-ben, specializálódása a külkereskedelemben,
kooperációja Nyugattal és a fejlődő országokkal.

Jordáky, L.: A romániai magyar nyelvű sajtó 1971-ben.
Korunk, 1971. 3. 351-359.
Bibliográfiai összeállítás.

Spanyolország

Udina Martorell, F.: L'évolution du titre comtal à Barcelone.
(A comesi cím fejlődése Barcelonában.)
CCM, 1971. t. 14. 2. 149-157.

Payne, St.: Catalan and basque nationalism.
(Katalán és a baszk nacionalizmus.)
JCH, 1971. t. 6. 1. 15.

Svájc

Мазохин, В.А.: Свастика над Швейцарией.
(Horogkereszt Svájc felett.)
NNI, 1971. 1. 107-117.

Svédország

Lange, D.: Dokumente der Bewegung "Freies Deutschland" in Schweden.
(Dokumentumok a "Freies Deutschland"-mozgalomról Svédországban.)
ZG, 1971. 4. 539-556.
A folyamatot mutatja be Lange 10 dokumentum alapján, (1944-44.).

Szovjetunió

(Oroszország)

Шрамко, Б.А.: Господарство лисостепових племен на території
України VII-III ст. до н.е.
(Az erdős-szteppevidéki törzsek gazdálkodása Ukrajna területén a VII-III. században az idősámításunk előtt.)
UIZs, 1971. 1. 53-61.
A történettudományok doktora cím elnyeréséért készített diszszertáció főbb téziseinek ismertetése, a szerző egyéb műveire történő utalással.

- Янин, В.Л., Алешковскиц, М.Н.: Происхождение Новгорода.
(Novgorod keletkezése. A probléma felvetéséhez.)
ISzSzSzR, 1971. 2. 32-61.
- Кучкин, В.А.: Поучение Владимира Мономаха и русско-польско-немецкие
отношения 60-70-х годов XI века.
(Vladimir Monomah "intelmi" és a XI. század 60-70-es éveinek
oroszlengyel-német kapcsolatai.)
SzSz, 1971. 2. 21-34.
- Рыбаков, В.А.: В.И. Татищев и летописи XII в.
(V.N. Tatiscsev és a XII. század krónikái.)
ISzSzSzR, 1971. 1. 91-109.
- Kämpfer, F.: Ivan Groznyj und Hilandar.
(Rettegett Iván és Hilandar.)
JGO, 1971. 4. 499-519.
Oroszország és az Athos hegyi Hilandar kolostor kulturális
kapcsolatait írja le, XVI-XVIII. sz.
- Kappeler, A.: Die letzten Opričninajahre (1569-1571) im Lichte dreier
zeitgenössischer deutscher Broschüren.
(Az opricsnyina utolsó évei [1569-1571] három kortársi német
brosúra fényében.)
JGO, 1971. 1. 1-30.
- Rüsse, H.: Elene Vasil'evna Glinskaja.
JGO, 1971. 4. 481-498.
Jelena nagyhercegnő 1533-1538 közötti uralma helyes értékelést
nyert.
- Мордовина, С.П.: Характер дворянского представительства на земском
соборе 1598 года.
(A nemesi képviselőlet jellege az 1598-as rendi országgyűlésen.)
VI, 1971. 2. 55-63.
- Голобуцкий, В.А.: Запорожская Сечь.
(A zaporozszeji kozákok.)
VI, 1971. 1., 2. 108-121.
- Пинчук, Ю.А.: Визвольна війна 1648-1654 рр. и воззвєднання України з
Росією в опинці М.И. Костомарова.
(Az 1648-1654. évi felszabadító harc és Ukrajna egyesülése
Oroszországgal M.I. Kosztomarov értékelésében.)
UIZs, 1971. 2. 17-27.
1967-ben ünnepelték a kiváló tudós, Kosztomarov születésének
100. évfordulóját. Utal gazdag, ukrán vonatkozású történetírói
munkásságára, majd elemzi a fenti kérdésben elfoglalt állás-
pontját. Az egyik első ukrán történetíró volt, aki törvényszerű
jelenségnek találta az ukránok harcát a társadalmi, nemzeti és
vallási elnyomás ellen.
- Donnert, E.: Die Stroganov und die westeuropäischen Wirtschaftsbeziehungen
Russlands im XVI. Jahrhundert.
(A Stroganovok és a nyugateurópai gazdasági kapcsolatok Orosz-
országgal a XVI. században.)
ZG, 1971. 3. 393-404.
Nyugati források a Stroganov-család szerepéről az orosz- és a
világkereskedelemben.

Dukes, P.: Russia and the eighteenth century revolution.
(Oroszország és a XVIII. századi forradalom.)
H, 1971. vol. 56. 188. 371-386.
Gazdasági és társadalmi elmaradottság.

Преображенский, А.А.: О некоторых спорных вопросах начального этапа генезиса абсолютизма в России.
(Néhány vitás kérdés az oroszországi abszolutizmus genezisének korai szakaszáról.)
ISzSzSzR, 1971. 2. 108-117.

Сахаров, А.Н.: Исторические факторы образования русского абсолютизма.
(Az orosz abszolutizmus kialakulásának történelmi tényezői.)
ISzSzSzR, 1971. 1. 110-127.

Сергиенко, Г.Я.: Про діяльність Кирило-Мефодіївського Товариства.
(A Cyrill-Method Társaság tevékenységéről.)
UIZs, 1971. 1. 69-74.
A Társaság megalakulásának 125. évfordulója alkalmából írott megemlékezés. Utal a kérdés ukrán és orosznyelvű irodalmára s felhasználj új levéltári anyagokat is. Jelzi: a Társaság története még nem tekinthető teljesen feltártnak.

Hovannisian, R.G.: Russian Armenia. A Century of Tsarist Rule.
(Orosz Örményország. A cári rendszer évszázada.)
JGO, 1971. 1. 31-48.

Загороднюк, П.О., Надолний, И.Ф.: Суспильно-політичні погляди Леси Українки.
(Leszja Ukrainka társadalmi-politikai nézetei.)
UIZs, 1971. 2. 44-47.
Az ukrán költészet, publicisztika és irodalmi kritika történetében jelentős helyet foglal el Leszja Ukrainka, Sevcsenko, Dobroljubov és Csernisevskij követője. Születésének 100. évfordulója alkalmából a szerzők ismertetik életútját.

Dillwitz, S.: Zweite Rostocker Historikerwoche.
(A második rostocki történész-hét.)
ZG, 1971. 1. 101-104.
1970. május 4-10. A rostocki egyetem emlékülése Lenin születése 100. évfordulója alkalmából.

Савицкая, Р.М.: Разработка научной биографии В.И. Ленина.
(Lenin tudományos életrajzána kidolgozása.)
VI, 1971. 4. 3-19.

Лаврычев, В.Я.: К вопросу об особенностях империализма в России.
(Az oroszországi imperializmus sajátosságainak kérdéséhez.)
ISzSzSzR, 1971. 1. 75-90.

Крупина, Т.Д.: Теория модернизации и некоторые проблемы развития России конца XIX - начала XX вв.
(A modernizáció elmélete és Oroszország fejlődésének néhány problémája a XIX. sz. végén, - XX. sz. elején.)
ISzSzSzR, 1971. 1. 191-205.

- Нечкина, М.В.: В.О. Ключевский - студент.
(Kljucsevszkij - az egyetemi hallgató.)
VI, 1971. 5. 61-79.
- Behrendt, L.D.: Die Entwicklung der Ansichten M.N. Pokrovskijs über den russischen Imperialismus.
(M.N. Pokrovszkij nézeteinek fejlődése az orosz imperializmus-ról.)
ZG, 1971. 3. 382-392.
- Geisshos, W.: Zu bisher ungenutzten Aufzeichnungen der französischen Geheimpolizei über die Tätigkeit russischer Revolutionäre 1890-1917.
(A francia titkosrendőrség eddig fel nem használt feljegyzései orosz forradalmárok tevékenységéről 1890-1917 között.)
JGO, 1971. 4. 532-540.
Plehanov, Kropotkin, Lenin, Zaszulics, Gorkij korabeli svájci és franciaországi tartózkodásáról. 3 eredeti dokumentum-másolattal.
- Guhoff, G., Starr, S.F.: A Note on Urban Literacy in Russia, 1890-1914.
(Megjegyzés a városi írásbeliséghez Oroszországban 1890-1914.)
JGO, 1971. 4. 520-531.
A hivatalos statisztikák szerint 1897-ben a városi lakosság 45,3 %-a tudott írni-olvasni, a két fővárosban ez a szám magasabb volt. Tehát a városi írástudás magasabb volt, mint Londonban és Párizsban a megfelelő polgári forradalom előtt.
- Küttler, W.: Die Konzeption der "Industriegesellschaft" und die russische Geschichte bis 1917.
(Az "ipari társadalom" koncepciója és az orosz történet 1917-ig.)
ZG, 1971. 8. 891-1015.
Az NSZK-ban folyó Oroszország-történetirásról.
- Кирьянов, Ю.И.: Неизвестные корреспонденции Р.А. Моисеенко в Правде в 1913-1914 гг.
(P.A. Mojszejenko ismeretlen tudósításai a "Pravda"-ban 1913-1914-ben.)
ISzSzsZR, 1971. 1. 161-163.
- Стишов, М.И.: К вопросу о так наз. Эсеро-меншевицкой концепции пролетарской революции.
(A prolétárforradalom eszer-mensevik koncepciója.)
VMU, 1971. 1. 54-60.
- Silivask, K.: Die Rolle des Baltikums in der Grossen Sozialistischen Oktoberrevolution.
(A Baltikum szerepe a Nagy Októberi Szocialista Forradalomban.)
ZG, 1971. 10. 1251-1260.
A szerző bemutatja a forradalom győzelmének szükségszerűségét.
- Лебедкина, Е.Д.: Международные связи советских учёных в 1917-1924 г.
(A szovjet tudósok nemzetközi kapcsolatai 1917-1924-ben.)
VI, 1971. 2. 44-54.
- Федетова, Н.В.: Разгром контрреволюционного мятежа атамана Гамова в 1918 году.
(Gamov atamán ellenforradalmi zendülésének leverése 1918-ban.)
ISzSzsZR, 1971. 1. 155-157.

- Чех, В.: Русские военнопленные в Чехословакии в 1918-1920 гг. (Orosz hadifoglyok Csehszlovákiában 1918-1920-ban.) ISzSzSzR, 1971. 1. 151-154.
- Кобляков, И.К.: Борьба Советского государства за нормализацию отношений с Германией в 1919-1921 годах. (A Szovjet állam harca a Németországgal kialakított kapcsolatok normalizálásért 1919-1921 között.) ISzSzSzR, 1971. 2. 17-31.
- Muravev, J.P.: W.I. Lenin und die sowjetisch-deutschen Kulturbeziehungen in der Weimarer Republik. (V.I. Lenin és a szovjet-német kulturális kapcsolatok a weimari köztársaságban.) ZG, 1971. 6. 798-803. Lenin utalt arra, hogy a szocializmus építésében fel kell használni a polgári kultúra haladó hagyományait. E téren nagyjelentőségű volt a Szovjet Tudományos Akadémia 200 éves évfordulóján 1925-ben tartott 10 napos tudományos ülészak, amelyen nyugati országok tudósai is résztvettek.
- Канев, С.Н.: Борьба Ленина против анархо-синдикалистского уклона в РКП /С/. (Lenin harca az ОКР(b) anarcho-szindikalista elhajlásával.) VIK, 1971. 3. 93-102.
- Дурдыев, Т.: К истории формирования туркменской советской интеллигенции. (A türkmén szovjet értelmiség kialakulásának történelméhez.) ISzSzSzR, 1971. 1. 144-150.
- Уильям Фостер на Украине. (William Foster Ukrajnában.) UIZs, 1971. 2. 122. Az amerikai kommunista mozgalom egyik vezetőjének 1926. évi ukrainai látogatásáról emlékezik meg születésének 90. évfordulója alkalmából.
- Procacci, G.: Le statuto del P.C.(b.) dell'URSS del 1934. Contributo allo studio dello stalinismo. (A Szovjetunió Kommunista Pártjának 1934-es alapszabálya.) SST, 1971. t. 12. 3. 533-582.
- Хижняк, З.И.: Киевская Академия - перший вищий учбовий заклад на Україні. (A kijevei Akadémia - az első felsőfoku tudományos intézmény Ukrajnában.) UIZs, 1971. 1. 44-53. A vonatkozó ukrán irodalom felhasználásával készített jó történeti összefoglaló.
- Тронько, П.Т.: Прошлое и настоящее Украины в истории ее городов и сел. (Ukrajna múltja és jelene városainak és falvainak történetében.) VI, 1971. 1. 69-80.
- Balagurov, J.A.: Das Bankensystem der UdSSR und seine Rolle in der Volkswirtschaft. (A Szovjetunió bankrendszere és szerepe a népgazdaságban.) OO, 1971. 3. 221-229. A szovjet állami, beruházási és külkereskedelmi bank alaptökéje és feladata.

- Stöckl, G.: Die deutsch-russischen Beziehungen in der Geschichte.
(Német-orosz kapcsolatok a történelemben.)
OO, 1971. 3. 189-200.
Történeti esszé. Lengyelország három felosztásától napjainkig terjedő áttekintés.
- Кахк, Ю., Травел, Э.: Аграрная история Эстонии - итоги и задачи исследования.
(Esztonia agrártörténelme a - kutatások eredményei és feladatai.)
ISzSzSzR, 1971. 1. 58-74.
- Fletche, C.W.: Religious Dissent in the USSR in the 1960s.
(Vallás a Szovjetunióban az ezerekilencszázhatvanas években.)
SR, 1971. t. 30. 2. 298-316.
A szerző végigvonnul a főbb szovjetunióbeli vallásokon.

Törökország

- Glasneck, J.: Kemal Atatürk in der Historiographie.
(Kemal Atatürk a történettudományban.)
ZG, 1971. 9. 1154-1166.

USA

- Березный, Л.: Американско-китайский договор 1844 г. в освещении американских историков.
(Az 1844-es amerikai-kínai egyezmény az amerikai történészek megvilágításában.)
NNI, 1971. 2. 184-193.
- Adams, W.P.: Das Gleichheitspostulat in der amerikanischen Revolution.
(Az egyenlőség követelése az amerikai forradalomban.)
HZ, 1971. t. 212. 1. 59-99.
Az egyes államok jogi kodifikációs munkálatairól.
- Шишкин, Р.А.: Рабочий класс в структуре современного американского общества.
(A munkásosztály a mai amerikai társadalom strukturájában.)
NNI, 1971. 2. 54-67.
Konceptiók bírálata.

Afrika

- Baumgart, W.: Die deutsche Kolonialherrenschaft in Afrika.
(Német gyarmati uralom Afrikában.)
VfSW, 1971. 4. 468-481.
Közi a három egykori német gyarmat (Német-Kelet-Afrika, Német-Délnyugat-Afrika és Kamerun) gazdaság- és társadalomtörténetére vonatkozó legújabb irodalmat.

- Bei der Wieden, H.: Wollschafzucht in Deutsch-Südwest-Afrika.
(Gyapju-juh tenyésztése német Délnyugat-Afrikában.)
VfSW, 1971. 1. 67-87.
A gyapju-juh, perzsa és karakül juhok tenyésztése 1903-1913 között.
- Bütther, Th.: Nigerias Universität im Aufbruch.
(Nigéria egyetemei feltörőben.)
ZG, 1971. 1. 92-100.
1961 óta a nigériai egyetemek önállóak. Különösen sokat fejlődtek a társadalomtudományokkal foglalkozó tanszékek.
- Давидсон, А.В.: У истоков советской африканистики.
(A szovjet Afrika-kutatás bölcsőjénél.)
VI, 1971. 4. 86-96.
Sik Endre 80. születésnapjára.
- Kuper, L.: Theories of revolution and race relations.
(Forradalomra és a fajok egymás közti kapcsolataira vonatkozó elméletek.)
CSSH, 1971. t. 13. 1. 60-86.
Afrikai tapasztalatok alapján.
- Loth, H.: Traditionen der afrikanischen Solidarität im Kampf gegen den Imperialismus.
(Az afrikai szolidaritás tradíciója az imperializmus elleni harcban.)
ZG, 1971. 6. 792-797.
Bemutatja azt a kemény harcot, amelyet Afrika népei folytattak a gyarmatosítás ellen.

Latin-Amerika

- Mariátegui, J.C.: The Anti-imperialist Perspective.
(Az anti-imperialista perspektíva.)
NLR, 1971. 70. 67-72.
A cikk, amelyet 1929-ben olvastak fel az első latin-amerikai szakszervezeti kongresszuson, az anti-imperialista harc osztályjellegét domborítja ki.
- Lazzari, F.: Movimenti messianici e rivoluzione.
(Messianisztikus mozgalmak és forradalmak.)
SSt, 1971. t. 12. 2. 321-338.
A brazil társadalom strukturális és dinamikai problémái - a messianizmus mozgató ereje.
- Соколов, А.А.: Мексиканская региональная рабочая конференция и режим революционного "каудильизма" (1920-1928. гг.).
(A mexikói regionális munkás-konferencia és a "forradalmi kaudilizmus" rendszere.)
VMU, 1971. 1. 17-36.

Közel-, és Távol-Kelet

- Смилянская, И.М.: Системы земельной собственности и социальная стратификация на Ближнем Востоке.
(A földtulajdon szisztémái és a társadalmi rétegződés a Közel-Keleten. Kései középkor.)
NAA, 1971. 1. 63-77.
- Salibi, K.S.: The Lebanese identity.
(A libanoni nemzetállam.)
JCH, 1971. t. 6. 1. 76-86.
A nemzetté-válás folyamata.
- Edmonds, C.J.: Kurdish nationalism.
(Kurd nacionalizmus.)
JCH, 1971. t. 6. 1. 87-107.
A nacionalizmus XIX. századi ébredése, ideológiai bázisai, a mozgalom mai formái, célja.
- Halliday, F.: The Ceylonese Insurrection.
(A ceyloni felkelés.)
NLR, 1971. 69. 55-90.
Ceylon története a gyarmatosítás kezdeteitől napjainkig.
- Ланда, Р.Г.: О специфике современных условий классовой и политической борьбы на Востоке.
(A politikai és osztályharc mai feltételeinek sajátosságáról Keleten.)
NAA, 1971. 1. 38-49.

MAGYAR
TUDOMÁNYOS AKADÉMIA
KÖNYVTÁRA